

КНЯЗЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

**МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ:
СТОРІНКИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ**

УЖГОРОД – 2024

ББК 86.377-6 (Укр)
УДК 2-9.273 (477+495)

Князь Української Церкви. Митрополит Андрей Шептицький: сторінки життя і діяльності / Вступна стаття Миколи Вегеша; укладачі Анастасія Вегеш і Микола Вегеш. Ужгород: Видавництво ТОВ «РІК-У», 2024. 480 с.

Рецензенти:

Марчук Василь Васильович – завідувач кафедри політологічних інститутів та процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківськ)

Ситник Олександр Миколайович – завідувач кафедри історії, археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, доктор історичних наук, професор (Мелітополь)

Науково-популярне видання «Князь Української Церкви. Митрополит Андрей Шептицький: сторінки життя і діяльності» складається з окремих частин, які доповнюючи одна одну, дозволяють досить повно ознайомити читачів із основними аспектами життєвого шляху і багатогранної діяльності Великого Митрополита на благо Української Церкви й українського народу.

До другого та третього розділів, які можна вважати своєрідною хрестоматією, увійшли фрагменти споминів, епістолярна спадщина, окремі нариси та художні твори багатьох відомих українців. Своїми думками про місце і роль Андрея Шептицького в українській історії діляться Іван Франко, Василь Стефаник, Андрій Чайковський, Йосиф Сліпий, Іван Огієнко, Євген Чикаленко, В'ячеслав Липинський, Іван Лисяк-Рудницький, Мілена Рудницька, Юрій Шевельов, Володимир Грабовецький, Ярослав Дашкевич та багато інших славних громадян України. Укладачі не обминули своєю увагою також першого біографічного нарису Митрополита, який належить перу його матері Софії Шептицькій із роду Фредрів.

Книгу завершує вибрана бібліографія пастирських листів і праць Митрополита та література про нього (зафіксовано 1542 позиції).

Видання розраховане на широкий читацький загал, усіх, кого цікавлять славетні імена української історії.

ISBN 978-617-8390-15-0

© Князь Української Церкви. Митрополит Андрей Шептицький:
сторінки життя і діяльності. 2024

© Вегеш М.М. Вступна стаття. 2024

© Вегеш А.І., Вегеш М.М., укладачі. 2024

ЗМІСТ

КОРОТКИЙ ЖИТТЄПИС МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО	6
ВІДОМІ УКРАЇНЦІ ПРО ВЕЛИКОГО МИТРОПОЛИТА	72
СОФІЯ ШЕПТИЦЬКА	73
КЛИМЕНТІЙ ШЕПТИЦЬКИЙ	77
ЙОСИФ ГРОДСЬКИЙ	81
КИРИЛО КОРОЛЕВСЬКИЙ	84
ІВАН ФРАНКО.....	90
АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ	93
ВАСИЛЬ СТЕФАНИК	99
КАТРЯ ГРИНЕВИЧЕВА	104
АНДРІЙ БЛЕЦЬКИЙ	107
ЮЛЯН ДЗЕРОВИЧ	111
ДМИТРО ДОРОШЕНКО	114
ІВАН ОГІЄНКО.....	120
В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ	130
ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО	136
КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ	141
МИРОН КОРДУБА	144
МИХАЙЛО ОСТРОВЕРХА	149
ЮЛІАН РЕДЬКО	152
ДМИТРО БЛАЖЕЙОВСЬКИЙ	155
ОНУФРІЙ ШТУНДЕР.....	160
ЯРОСЛАВ МИКИТЮК.....	163
ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ	167
ЛОНГІН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ.....	168
РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ	171
АВГУСТИН ВОЛОШИН	177
ЙОСИФ СЛПІЙ	180
ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ.....	186
ЯРОСЛАВ СТЕЦЬКО.....	190
ВАСИЛЬ ЛАБА	191
АНДРІЙ МИХАЛЕЙКО	195
КУРТ ЛЕВІН.....	198
ВАСИЛЬ ЛЕНЦІК.....	205
ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ	208
ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ.....	211
УЛАС САМЧУК.....	214

ЛЮБОМИР ГУЗАР	215
МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ І ДІТИ	218
БОГДАН ГАНУШЕВСЬКИЙ.....	227
ШЕПТИЦЬКИЙ – АВТОРИТЕТ ДЛЯ ВОРОГІВ.....	231
ВОЛОДИМИР ГРАБОВЕЦЬКИЙ.....	236
ЯРОСЛАВ ДАШКЕВИЧ	240
ПАВЛО СЕНИЦЯ.....	245
ВОЛОДИМИР ГОРДИНСЬКИЙ.....	247
БОГДАН ГОРДИНСЬКИЙ.....	247
МИХАЙЛО ГАЙКОВСЬКИЙ.....	250
ОКСАНА ГАЙОВА	250
МІЛЕНА РУДНИЦЬКА.....	258
КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	265
МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ У ХУДОЖНЬОМУ СЛОВІ.....	270
ГРИГІР МЕРІАМ-ЛУЖНИЦЬКИЙ	271
БОГДАН ЛЕПКИЙ.....	274
ВАСИЛЬ ЩУРАТ.....	279
ОСТАП ГРИЦАЙ	284
ОЛЕСЬ БАБІЙ	286
ЛЕСЯ ХРАПЛИВА-ЩУР.....	288
РОМАН ЗАВАДОВИЧ.....	295
МАРІЯ ТАРНАВСЬКА КОСОВИЧ	300
СЕРГІЙ ЖАДАН	302
ПЕТРО ЛУЩИК.....	304
СЕРГІЙ ГЕРМАН.....	316
ВЛАДИСЛАВ ІВЧЕНКО	321
ОЛЕГ РИБЧИНСЬКИЙ	329
ЛЮБОВ ПКАС (КРИЛАТА).....	332
МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ ВІД А ДО Я	336
А.....	336
Б.....	339
В.....	352
Г.....	365
Д.....	378
Є.....	383
Ж.....	385
З.....	386

І.....	389
К.....	391
Л.....	407
М.....	413
Н.....	422
О.....	424
П.....	426
Р.....	437
С.....	440
Т.....	4544
У.....	456
Ф.....	459
Х.....	460
Ц.....	462
Ч.....	463
Ш.....	465
Щ.....	469
Ю.....	470
Я.....	470

КОРОЛІКВИЙ
ЖИТІЄПІСЬМИС МИТРОПОЛИТА
АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

«Якщо Бог дозволить йому далі жити й, як досі, витривати в ласці, він зробить багато добра й, може, колись, коли він і я будемо навіки об'єднані в Бозі, тоді, може, хтось схоче докладніше розказати про оце життя, початки якого я тут описала»
(Софія з Фредрів Шептицька)

Майже всі біографи майбутнього митрополита погоджувалися з твердженням, що рід Шептицьких надзвичайно давній. Він бере свій початок із часів Галицько-Волинського князівства. Один із найближчих соратників митрополита о. Кирило Королевський стверджував, що витoki роду Шептицьких «сягають XII ст. Із-поміж багатьох імен, які прикрашають сьогодні польський гербівник, як Любецькі, Святополк-Четвертинські, Святополк-Мирські, Огінські, Пузини, Сапіги, Тишкевичі, Ходкевичі, Хрептовичі, Володивичі, Кисілі, Сологуби, В'ельгороські та інші, цей рід упродовж тривалого часу повністю належав до найдревнішої гілки народу Давньої Руси; донедавна на Заході його радше називали рутенським, але сьогодні він має честь називатися українським унаслідок відносно недавнього поширення географічної назви, яка означала колись більш обмежену і специфічну територію»¹.

На думку іншого соратника Великого митрополита о. Василя Лаби, «гніздом шляхетського роду Шептицьких були його маєтності в черемиському князівстві, коло Перемишля і Самбора, а між ними село Шептиці. Уже старовинні грамоти з XIII сторіччя згадують про Шептицьких, які були на службі перемиських князів»². Цієї хронології започаткування древнього роду притримується також Блаженніший Любомир Гузар: «Уже в документах XIII ст. згадано про рід Шептицьких, а їхній герб – підкова, увінчана хрестом і стрілою з правого боку, – відомий іще раніше»³. Сучасний дослідник Я. Заборовський притримувався думки, що рід графів Шептицьких «виводив себе з галицьких бояр XIV ст.»⁴. Є. Небесняк констатував, що «одним з аристократичних українських родів, які найдовше втрималися прив'язаними до свого рідного національного коріння, був древній боярський рід Шептицьких. Його родинним гніздом, осередком та основною посілістю були спадкові володіння, що знаходилися на черемиських землях, у безпосередній близькості до міст Перемишль і Самбір. Саме там і розкинулося старовинне село Шептиці. Архівні фонди доносять до наших днів свідчення деяких офіційних документів XIII століття, у котрих стверджується, що вже тоді Шептицькі входили у склад удільних черемиських князів. Дещо

¹ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 27.

² Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 9.

³ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 36.

⁴ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народів (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 6.

згодом, коли в XIV столітті Польща захопила територію сучасної Галичини, спеціальним декретом, датованим 1469 роком, за родом Шептицьких твердо закріпився титул «бояр»⁵.

У тексті грамоти князя Льва Даниловича, затвердженої польським королем Жигмонтом Августом 27 грудня 1458 р., вказувалось: «Во ім'я Отца і Сина і Духа Святого Амінь. Леон Данилович з Божей ласки Великий Князь всієї Рускої землі Галицки, Новоградски, Трубовольські, Червенски, Перемишльські, Звіноградські і Всеї Русі Господар. Всім Нам Вірним і милим Бояром, Пулковником, Судившим градзкім і цілому міру християнському поздоровленіє. Ото пришов до нас наш Бояр і Судившчи граду Перемислского на Ім'я Ярославич, Юліянович Шептиці, син Юліяна Павловича Шептиці, внук Павла Мелентиновича Шептиця, а правнук Мелентина Шептиця і упросив нас о виданя такої Грамоти: «Ми Леон Данилович Всеї Рускої землі даємо нашому Боярови і Судившому граду Перемского села наше Канафости і Манастир с. Онофрея в землі, а Князтві нашим Самборскім будущим, а землю на село Шептице і село Вошанці належне до його Отца, діда і прадіда єму і всій єго потомности, так землю на заложене села Шептиці, село Канафости і Манастир с. Онофрея з землі Самборскій на вєчне часи всієї його потомности даю і дарую. А ктоби наш велико княжкі Лист мав зломати, буду мал. З ним Суд перед Богом. – Писалося в Літо од Рождества Христа Бога Тисяча Двохсот сімдесятого четвертого»⁶. Судовим процесом 1469 р. було підтверджено, що Шептицькі є люди «вері нобіліс».

Львівський дослідник Л. Войтович писав, що Шептицькі «належали до середньої шляхти. У 1628 р. мали села Шептичі та Вошанці (нині село Вошанці Самбірського р-ну) і половину Кальнохвостів, частки сіл Монастирець (нині село Стрийського р-ну), Ільник Шляхетський (нині с. Ільник Турківського р-ну), володіли селами Тур'є та Угерців (нині обидва села Старосамбірського р-ну; усі Львівської області). Зберігали вірність православ'ю до початку XVIII ст., підтримували Львівське братство, давали кошти на друкарство»⁷.

⁵ Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865–1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 18.

⁶ Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. С. 119–120.

⁷ Войтович Л. В. Шептицькі. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2013. С. 633–634.

Ще в середині 30-х років ХХ ст. ґрунтовну статтю про рід і герб Шептицьких опублікував Іван Шпитковський⁸. Автор, не сумніваючись в українськості герба Шептицького, звернув увагу на одну обставину: «Два джерельно найстарші Шептицькі непослідовно описують свій герб та що не подають згідно його назви, бо цей спліт кириличних букв трудно було їм геральдичним робом описати. Він не носив ніякої назви, ані теж не належав до ніякої гербової філіції у польському геральдичному розумінні. Аж геть пізніше стає ця гербова печатна монограма прибирати назву «Шептиці», а це тому, що ним печаталися (за виїмком ще двох родин) одні лише Шептицькі. Не дивно теж, що Варлаам Шептицький, на виданій ним книжці, замість вже загально вживаного гербу Шептиць кладе на ній лише монограму «Ш» на основі ремінісценцій давніше вживаного азбучного гербового знаку, що заховалися (збереглися – Авт.), як звичайно, найдовше в людей духовного звання, тоді найбільш освічених мужів. А цим неначе пояснює, що цей родовий герб є нічим іншим, як змодернізованим, кириличним печатним знаком»⁹. Свою багаторічну роботу І. Шпитковський завершив висновком: «Резюмуючи наші здогади, можемо лише приблизно означити час повстання цієї кириличної монограми, ставляючи його в границях між ХІІІ та ХІV ст. Так виглядав би наш гіпотетичний висновок відносно часу повстання кириличного гербового знаку Шептиць, первісного печатного знаку предків роду Шептицьких»¹⁰.

Великі зрушення у вирішенні цієї проблеми відбулися після публікації ґрунтовної монографії Івана Матковського¹¹. «До двору князя Лева, сина Данила Романовича, названого пізніше Галицьким, – пише історик, – прибуло лицарство з Угорщини. На чолі його стояв комет Гуйд, на чиєму гербі, «у блакитному полі – золотий півмісяць, обернений ріжками вгору, над ним, між двома золотими шестираменними зірками – срібна стріла, скерована гострим кінцем угору. Герб називали Сасом, що українською означає «Саксонець». Лицарі, що прибули з графом Гуйдом, теж визнали Сас своїм гербом.

⁸ Шпитковський Іван. Рід і герб Шептицьких. *Богословія*: науковий тримісячник. 1934. Т. ХІІ. Кн. 2-3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 162–179; *Богословія*: науковий тримісячник. 1934. Т. ХІІ. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 262–273; *Богословія*: науковий тримісячник. 1936. Т. ХІV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1936. С. 237–250.

⁹ Там само. С. 262.

¹⁰ Там само. С. 263.

¹¹ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869–1951. Біографія. Львів, 2019. 664 с.

Військо примандрувало не випадково: роком раніше, 1235-го, князь Михайло II Всеволодович, званий Чернігівським, напав на Галич та проголосив сина свого Ростислава (Славонського) галицьким князем. Трон було відвойовано двома роками пізніше. Так починалась галицька історія родів Драго-Сасів, серед яких могли бути і предки Шептицьких, адже Федір з Шептич, якого вважають протопластом роду і який, надаючи відомості про себе 1469 року, задекларував приналежність до родин герба Сас»¹².

І. Матковський переконаний, що питання про представників шляхти, які своїм родовим гербом вважали герб Сас і служили у війську короля Данила Галицького, Великого князя Литовського Шварна Даниловича, а опісля – Лева Галицького, ключове в дослідженні походження роду Шептицьких¹³. Стверджувати про своє руське коріння могли лише ті роди герба Сас, які виходили з близького кола галицького королівського двору. Можливо, саме це давало підставу Варлааму Шептицькому в XVIII ст. заявляти: «Ви повинні знати, що ми – шляхта не від учора, ані з чиеї ласки, ані нобілітації, ані подружних кон'єктур ми вирости – але з давніх предків, із заслуг війни і мира [шляхта], так стара, як Русь і віра Христова на ній»¹⁴. Привілей князя Лева Даниловича був підтверджений Федору з Шептич 1469 р. польським королем Казимиром Ягеллончиком у Городку, а пізніші представники роду Шептицького брали участь у боротьбі проти монголо-татарської навали. Цитуючи праці І. Шпитковського та деяких сучасних польських істориків, І. Матковський, на нашу думку, цілком слушно стверджує: «Один із ранніх представників роду Шептицьких – Федір з Шептич. У справі про підтвердження його шляхетства 1469 року є надзвичайно важлива інформація. Документи передають його родовий знак, який виглядає так: «*luna cum duobus stelli*». Тобто йдеться про герб Сас. Федір подає також родовий знак матері: «*ex clenodio matris babatum cum cruce*», тобто підкова з хрестом. Цей герб називається Побуг. Як відомо, Шептицькі з XVI століття ідентифікувалися серед шляхти власним гербом, що є варіантом герба Побуг. Цей факт значною мірою підтверджує інформацію про походження роду Шептицьких з числа Драго-Сасів. Достеменно невідомо, за яких обставин і коли рід Шептицьких

¹²Там само. С. 23.

¹³Там само. С. 31.

¹⁴Там само. С. 33.

перестав ідентифікуватись із гербом Сас і отримав право вживати власний герб»¹⁵.

Хоча ще залишається чимало невирішених питань щодо початків роду Шептицьких, необхідно погодитись із висновками, до яких прийшов І. Матковський: «Безсумнівним є факт походження Шептицьких із роду Драго-Сас. Православна традиція, поширена між волохами, прижилася в Галичині та пізніше тривала як традиція Галицько-Волинського князівства. Частина роду герба Сас, вірогідно, була на службі короля Данила Галицького і його сина Лева. Серед них могли бути також і протопласти роду Шептицьких. Один із аргументів, чому такі родини герба Сас, як Гординські й Кульчицькі, залишились православними, а пізніше стали греко-католиками, була якраз ця пам'ять про присутність в історії руської держави, і ця присутність підтверджувалась документами про надання маєтків Левом Галицьким. Що стосується роду Шептицьких, то марно визначати, чи були вони русинами-українцями, чи волохами, чи поляками. Важливим є те, ким вони себе вважали»¹⁶. А вважали вони себе українцями. Цю українськість майбутнього митрополита влучно описав у своєму романі С. Герман: «— Пан припустився помилки, пане Шептицький, — секретар деканату правничого факультету Ягеллонського університету, невеличкого зросту худорлявий чоловік у срібному пенсне, подав Романові заповнену кілька хвилин тому анкету. — Помилку? Яку помилку? — перепитав Роман. — Тут, у графі «народність», пан написав «русин». Для графа Шептицького, погодьтеся, звучить якось, е-е, не цілком, сказати б, до ладу. Роман узяв до рук анкету, ще раз перечитав її і, не зробивши жодних виправлень, віддав секретареві. — Тут усе написано правильно. — Правильно? Кажете, все написано правильно? Що ж. Бажаю панові, графе Шептицький, усіляких успіхів, — сказав секретар, і пенсне його зблиснуло холодним відблиском»¹⁷. Уже батько Андрея, граф Іван Шептицький, уважав себе належним до польської знаті, обіймаючи високу державну посаду. Та він не цурався і не забував свого походження. Коли в 1911 р. група українських послів до австрійського парламенту подарувала йому портрет його відомого сина, граф сказав

¹⁵ Там само. С. 37.

¹⁶ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький — отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869–1951. Біографія. Львів, 2019. С. 41.

¹⁷ Герман С. *Via Романа. Життя митрополита А. Шептицького*. Київ: Ярославів вал, 2019. С. 9.

ім: «Простіть, панове, що не промовляю по-руськи, але впевняю Вас, що я є русин»¹⁸.

Рід Шептицьких був тісно пов'язаний з історією церкви. Саме з нього походили предстоятель Української греко-католицької церкви, єпископ, а згодом – митрополит Київський, Галицький і всієї Русі Атанасій (1686–1746), уніатський єпископ Львівський Варлаам (помер 1715), Лев-Людвик (1714–1779) – ще один митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, римо-католицький єпископ Єронім Шептицький (1759–1773), єпископ Перемишля Атанасій (1762–1779), єпископ Львівський і митрополит Київський Лев (1778–1779)¹⁹. З цієї родини походило і чимало менш знаменитих ченців, служителів церкви. У середині ХІХ ст. рід спіткала досить типова для української шляхти доля: перехід на римо-католицький обряд і як результат – полонізація. Можна лише дивуватися, що один із найвідоміших українських родів не покинув рідної мови раніше, адже переважна частина української шляхти встигла зробити це ще в другій половині ХVІ – першій половині ХVІІ ст.²⁰ У ХVІІІ ст. багато відомих родин прийняло латинський обряд, та, все-таки Андреїв дід Петро, який помер у 1848 р., ще вважав себе українцем²¹.

Першим видатним ієрархом Української Церкви був Варлаам Василь Шептицький, який пройшов шлях від монаха в Унівському монастирі до архімандрита і єпископа. Доклав чимало зусиль для підвищення освітнього рівня монахів, видаючи книги і молитовники («Акафіст», «Зерцало Богословія» Кирила Транквіліона Ставровецького, «Усительное Євангеліє», «Житіє Великого Князя Владимира Київського»). Про діяльність єпископа Варлаама В. Ленцик писав: «Свячення на єпископа відбулись 15-го червня 1710 р. в церкві Спаса коло Самбора. Варлаам мав тоді 64 роки, однак з молодечою енергією взяв керму єпархії. Мав він немало клопотів з грабіжжю маєтків єпархії, що їх у різних часах присвоювали собі різні шляхтичі. Єп. Варлаам зайнявся також реформою Василянського чину, скликавши 1711 року до Унева ігуменів. Єп. Варлаам ставав також в обороні кривдженого світського кліру, пишучи часто до свого

¹⁸ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 37.

¹⁹ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 27; Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків: Фоліо, 2018. С. 7–8.

²⁰ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народові (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 6.

²¹ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 36.

знайомого гетьмана Сєнявського, і дуже часто така інтервенція допомагала. Єп. Варлаам був оборонцем покритих міщан під утиском польської адміністрації у Львові. Своїми впливами він, підпомагаючи міщан морально і фінансово, добився-таки рішення королівського суду у Варшаві, який надавав львівським міщанам рівні права з римо-католиками»²².

Справу єпископа Варлаама продовжив син Олександра Шептицького Атанасій-Антоній. У 1717 р. він заснував Братство при храмі св. Юра у Львові й надав йому статут. Атанасій вступив на митрополичий престол у 1729 р. «Час митрополитування Атанасія, – писав відомий історик церкви Іриней Назарко, – це час нервовий, час перед бурею. Митрополит мусів майже дослівно щодня вести боротьбу, як не з латинниками, то з нез'єдиненими. Шептицький сповнив своє завдання успішно. Виявив просто подиву гідну діяльність майже в усіх ділянках церковного й національного життя. Визначався, як усі Шептицькі, великою безінтересовністю і шляхетністю серця, чого докази дав при створенні одного Чину св. Василя Великого, гарячою ревністю в поширенні з'єдинення, неустрашимістю в його обороні перед нез'єдиненими й латинниками, а в першу чергу батьківською дбайливістю про освіту духовенства. В Атанасієві з'єдинення стратило одного зі своїх світлих єрархів»²³. Його портрет Андрей Шептицький помістив у Митрополичому палаці²⁴. Хоча Лев Шептицький у ранзі митрополита пробув усього один рік, проте «добре заслужився для Церкви як львівський єпископ і єпископ-помічник митрополита»²⁵. Яскраву оцінку цьому представнику роду Шептицького дав уже згадуваний І. Назарко: «Ревний і енергійний владика взявся зі запалом найперше до реформи світського духовенства. Дбав про належну освіту духовенства і всупереч іншим єпископам, не допускав до священства нікого, хто не мав належної богословської освіти. Уже 1750 року владика Лев задумав збудувати у Львові свою єпархіальну духовну семінарію, а Папа Венедикт XIV 1753 р. похвалив цей задум владики. Лев Шептицький піклувався теж Папською Колегією Театинів у Львові, за

²² Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. С. 122–123.

²³ Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). Торонто: Видавництво отців Василян, 1962. С. 95.

²⁴ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 106.

²⁵ Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). Торонто: Видавництво отців Василян, 1962. С. 108.

що вдячна молодь присвячувала йому свої дисертації. Заряд ставропігійської церкви у Львові віддав у руки світських безженних священиків, а при відпустових церквах у Зарваниці й Буцневі настановив здібних парохів і сотрудників. При катедрі св. Юра у Львові іменував каноніків і прелатів, що мали творити капітулу»²⁶.

Додамо, що саме Лев Шептицький завершив будівництво Святоюрського собору у Львові: «Св. Юр дістав новий вигляд при перебудові єпископів Атанасія й Льва Шептицьких від 1744 р. Поставлено тоді величаву церкву, яка вважається найгарнішою пам'яткою в стилі рококо у Львові. Церква має план грецького хреста, посередині накрита поважною тяжкою банею, на раменах хреста незамітні плоскі бані, закриті балюстрадами; як прикраси ужито цілої маси ніжно різьблених ваз та рококових орнаментів. Звертають увагу монументальні статуї святих, особливо св. Юрія на коні над аттиком. Всередині церква прикрашена іконостасом Луки Долинського, маляра-українця з кінця XVIII в.; крім головного вівтаря є шість бічних, в однім є ікона теребовельської Богородиці з 1723 р.; обкладено її з дорогоцінностей, якими була обвішана. До церкви ведуть подвійні кам'яні сходи у стилі рококо; вежа й інші будинки творять цілість із церквою. З півночі були мешкання монахів, від заходу гостинні палати, з полудня мала бути Духовна семінарія. Палата єпископів, потім митрополитів збудована в переходовому стилі від рококо до цісарства. Парк своїм поділом і укладом квітників був пристосований до цілоти архітектури. При головних будинках були ще прибудови – стайні, кухні, кордегарда для війська, – єпископи мали свою надвірну драгонію, – далі двори й доми до винайму. При єпископській столиці була у своїм часі друкарня. Св. Юр мав також свою бібліотеку, яка почала творитися вже за першого львівського єпископа Макарія Тучапського»²⁷.

Продовжувач справи майбутнього Митрополита Йосиф Сліпий у статті, присвяченій молодим рокам Андрея Шептицького, слушно розмірковував: «Вже в молодечім віці дадуться не раз запримітити ті черти, які ясно виступають у людини в повні літ в його праці, в характері душі, в цілій творчості. Бо в молодечих літах зачинають снуватися перші мрії, вириваються перші пляни, які з часом набирають сильної основи і стають метою цілого життя. Певна річ – вони улягають у пізніших роках зміні, справляються, з рожевого квіту

²⁶ Там само. С. 108–109.

²⁷ Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. Львів: Апріорі, 2007. С. 86–87.

опадає не один листочок, романтичний полет перемінюється в поважну при задуму, акти ставляться в міру сил і умовин, але звичайно їх основний тон остає той самий»²⁸. На формування світогляду Митрополита впливали безліч факторів, однак найголовнішу роль, безперечно, відігравала родина, його батьки. Необхідно погодитись із твердженням одного із сучасних дослідників, що в середині ХІХ століття в Галичині через шлюб поєдналися два могутні графські роди: Фредрів та Шептицьких²⁹. 1 жовтня 1861 р. Софія із славетного роду Фредрів одружилася зі землевласником Яном (Іваном) Кантієм Шептицьким й оселилася в Прилбичах, маєтку чоловіка.

Про маму майбутнього Митрополита нам більше відомо перш за все завдяки книжці Олени Данути Манькут, яку є всі підстави оцінювати як чи не єдину біографію Софії Шептицької³⁰. Вона народилася 21 травня 1837 р. у Львові в родині подружжя Олександра та Софії Фредро й під час хрещення її назвали Софія Людвіка Цецилія Констанція. Як тоді було прийнято, діти заможних батьків одержували зазвичай домашню освіту. Для цього наймали приватних педагогів. У 1842 р. першою вчителькою малої Софії стала Адель Дефорель, яка до родинного дому Фредрів у Беньковій Вишні приїхала зі Швейцарії. Тоді ж О. Фредро також запросив чеха Юзефа Свободу, який навчав Софію живопису та німецької мови. У своїх спогадах, які видані в чотирьох томах польською мовою і чекають перекладу українською, Софія яскраво описала своє родинне помістя: «Бо я любила ту Бенькову Вишню більше, ніж тоді вмiла собі це усвідомити. Я впивалася простором садів, свободою, співом птахів та тишею села. Так дивно, несвідомо, однак із деякою розкішню я відчувала, що мене оточує якась велика гармонія; я й сьогодні пам'ятаю те відчуття купелі в чомусь, що любила, розуміла, що проникало в мене завдяки усім органам чуття»³¹. Щасливе життя в Беньковій Вишні було нетривалим. Після початку селянського повстання в Галичині 1846 р. подружжя Олександра і Софії Фредро змушені були переїхати до Львова, а згодом – до Парижа. Протягом 1853–1855 рр. Софія з мамою відвідає Німеччину, Бельгію та Францію, що теж вплине на

²⁸ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 6.

²⁹ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869–1951. Біографія. Львів, 2019. С. 45.

³⁰ Манькут Олена Дануга. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. 152 с.

³¹ Там само. С. 8.

формування її світогляду, вона одержить глибокі знання, стане талановитою художницею, навчиться писати літературні твори. Додамо, що Софія вільно володіла, крім польської, німецькою, французькою та англійською мовами, що дозволило Й. Сліпому стверджувати: «була жінчина високоосвічена, ніжних почувань і високої культури ума і ще більше серця»³². На ці риси характеру Софії звертали увагу й інші її сучасники: «Була одною з істот найвисших і найшляхотніших в своїм поколінні. Моральна звершеність так висока, як рідко: інтелігенція знаменита і дуже виобразована: в товариських зносинах «мудра повага – злучена з добротою, але і з веселістю»³³.

Про глибокі знання, володіння іноземними мовами та літературний хист Софії згодом написав К. Королевський: «Вона мала ще свіжу пам'ять, писала своєю рідною мовою – польською, і, можливо, саме вона розпочала французький переклад (спогадів – Авт.), який передали мені одночасно з одним із п'яти примірників оригіналу, передрукованих на машинці; там були численні цитування листів французькою мовою. Це твір матері, котра пише для своїх рідних; у розповідь вплетено особисті роздуми, в яких постійно відчутно великий неприродний розум, позбавлений будь-яких сентиментальних перебільшень»³⁴. Ми ще не один раз будемо звертатися до літературної спадщини Софії Шептицької, особливо коли йтиметься про молоді роки її найвідомішого сина.

Біограф Софії Шептицької О. Манькут пише про величезний вплив на формування її характеру і поглядів батьків. Олександр Фредро «дбав про розвиток своєї доньки (уроки малювання, гра на фортепіано та гімнастика), а насамперед про її добре виховання, вчив шляхетности та чемности у ставленні до всіх: осіб милих і немилых, слуг та гостей, своїх та чужих. Він не терпів прихованих насмішок, шепотіння, глузливих поглядів. У домі Фредрів цього ніколи не було. Софія ще з дитинства інстинктивно відчувала, що шляхетне, а що малодушне, і цього без найменших роздумів уникала»³⁵. Що стосується матері Софії, то вона «сумлінно берегла домашнє вогнище. Щедро обдарована розумом та іншими здібностями, вона намагалася

³² Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 8.

³³ Там само.

³⁴ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 29–30.

³⁵ Манькут Олена Данута. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. С. 14.

жити в тіні свого чоловіка. Він адміністрував маєток, а дружина опікувалася внутрішніми справами господарства. Вона розпоряджалася грошима і мала цілковиту свободу в керуванні домом, дбала про те, щоб усе було зроблено добросовісно та вчасно. Чоловік не цікавився подробицями. Софія була доброю матір'ю і дбала про своїх дітей, однак ніколи не розпещувала їх. Її саму виховували у строгості і після прикрого життєвого досвіду, вона вважала слухним виховувати так само своїх дітей. Тому, коли донька інстинктивно шукала тепла та близькості матері, вона, глядячи їй по голові, при цьому говорила: «Не привчайся до ніжностей, бо в житті ними хіба що знудишся»³⁶. Крім батьків, величезний вплив на формування особистості Софії мала вже згадувана Адель Дефорель, дружина Максиміліана Фредра Праскеда, внучка найстаршої сестри Олександра Фредра Ванда Островська та священник Самуїл Пясецький – перший «свідок» її сповіді.

Учителя малювання Юзефа Свободу брат Андрея Казимир Шептицький вважав найкращим у тогочасному Львові. Безперечно, що саме він привив Софії любов до малювання. Немаловажне значення мали численні поїздки за кордон родини Фредрів, зокрема відвідини Лувру, уроки малювання Ніколо-Франсуа Чіффларта. Хоча Софія скромно вважала себе непрофесійною художницею, однак ті репродукції її картин, які помістила у своїй книзі О. Манькут, свідчать про великий талант майстрині. Йдеться насамперед про портрети Софії Яблоновської Фредро – матері Софії, батька Олександра Фредро та власні портрети. На це звернув увагу Л. Гузар: «Графиня студіювала живопис у Парижі, а спеціалізувалася на портретних зображеннях. Свої портрети, як і літературні твори, адресувала тільки членам сімейного кола й ніколи не виставляла на широкий огляд, за винятком портрета її брата Александра, який виставили на показ у паризькому «салоні» в 1855 р. Образи св. Йосифа, святих Ігнація та Франциска, Найсвятішого Серця Христового прикрашають церкви Кракова, Жовкви та Брухналя»³⁷.

Цікавилася Софія театром, що було закономірним для дочки визначного польського драматурга, та різноманітною літературою. Серед книг, які найбільше її вразили – «Ярмарок у Кенітці» Ч. Діккенса, «Повстання 30-го року» Й. Шпаціра, «Історія десяти років» та

³⁶ Манькут Олена Дануга. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. С. 17.

³⁷ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 38.

«Сатири» І. Красицького, «Характери» Л. Бругера, «Щоденник» Е. Сувестра, «Наслідування Христа» Т. Кемпійського. Добре знала вона й творчість батька, адже «у деяких аспектах театральний світ, що його в ранньому періоді живили комедії Олександра Фредро, а згодом Станіслава Висп'янського, досяг видатних успіхів»³⁸. На думку сучасних істориків, «окреме місце в польській літературі посідає драматург і поет, галицький консерватор і австрофіл Александр Фредро, який здобув популярність своїми комедіями, у яких висміював звичаї тогочасної шляхти («Дівочі шлюбви», «Дами і гусари»))»³⁹. Стислу, але досить влучну оцінку Софії Шептицькій зробив один із найвідоміших біографів її сина Є. Небесняк. «Можна сказати, – писав він, – що всією своєю поставою вона уособлювала правдивий ідеал християнського материнського благочестя. Від свого батька вона успадкувала літературний талант, окрім цього, ніби сама природа подбала про те, щоби її загострені естетичні почуття знайшли своє відображення в живописі, залюбки віддавалася пані Софія і вивченню історичних хронік та спогадів різних визначних особистостей і творів світил історичної науки свого часу, коротко занотовуючи для себе всі деталі, що її цікавили»⁴⁰.

Батько майбутнього Митрополита Ян (Іван) Кантій Шептицький народився 1836 р. й належав до польської знаті, хоча ніколи не цурався і не забував свого походження. «Він ретельно збирав родинні пам'ятки, відвідував монастирі й інші архіви з історичними документами в пошуках згадок про свій рід. На стінах у родинному маєтку в Прилбичах висіли портрети предків»⁴¹. Цю картинну галерею в Прилбичах згодом згадуватиме Андрей в одному з листів до матері.

Іван Шептицький започаткував велику домашню бібліотеку багату на рідкісні унійні друки. Вона налічувала близько шести тисяч томів. Родинна книгозбірня Шептицьких містила, ймовірно, певну частку книг Софії Шептицької. Ймовірно, що до прилбицької бібліотеки влилась також частина книг Александра Фредра, який помер у Львові в 1876 р., адже згадується серед колекцій

³⁸ Дейвіс Норман. Боже ігрище. Історія Польщі / перекл. з англ. Петра Тарашука. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. С. 564.

³⁹ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. С. 340.

⁴⁰ Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865–1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 22.

⁴¹ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 37.

гр. Шептицьких «кована скриня» з його архівом. Отже, майбутній митрополит виростав серед книг, які любив читати, а згодом і колекціонувати. Сучасна дослідниця Ірина Качур справедливо зауважила, що «фактично бібліотека, складена з усіх книг, набутих Митрополитом Андреем, ніколи в цілості не існувала. Якби Митрополит був колекціонером у традиційному сенсі цього слова і зберігав усі куплені, подаровані та придбані іншим способом книги, він без перебільшення став би власником найбільшої української приватної книгозбірні усіх часів. Але він увійшов в історію як найбільший меценат і благодійник української культури, який через засновані і щедро обдаровані ним книгозбірні – Станиславівської капітули, Митрополитальної бібліотеки, Церковного, а згодом Національного музею, «Студіону», зробив доступними українському народові пам'ятки світового та національного духовного надбання»⁴². Однак це буде пізніше.

Попри любов до книг, мистецтва і шанування своїх предків, Іван Шептицький був власником земель, які передалися йому по спадщині. Власність Шептицького станом на 1879 р. налічувала 3 500 моргів (0,56017 гектара). До цієї частки зараховувалось місто Лащів з навколишніми селами: Доманіж, Черкаси, Малонеж, Надольці, Підгайці, Буда Железна, які нині адміністративно належать до повіту Томашовського Любельського воєводства. Під Львовом сім'я володіла 4 000 австрійськими моргами (0,5755 гектара) у селах Прилбичі, Брухналь, Чолгині, Підлуби Великі і Малі. У нинішньому Жидачівському повіті Шептицькі володіли 2 500 австрійськими моргами в селах Дев'ятниках, Кологорах та Ятвягах. 2 200 австрійських моргів належало в Кросненському повіті (нині Польща) в селах Корчині, Спорному і Венглювці⁴³.

І. Шептицький, попри свою господарську діяльність, активно займався політикою. Доказом цього є обрання 1869 р. І. Шептицького спочатку до Галицького крайового сейму (каденція 1870–1876 рр.), а пізніше до Австрійського парламенту (каденція 1870–1871 рр.). Вибори до крайового сейму відбулись 16 листопада 1869 р. У липні 1869 р. він одержав титул шамбеляна (придворний чин високого рангу), а 16 вересня 1871 р. – диплом графа імперії. Оскільки титул

⁴² Качур І. Книгозбірня Андрея Шептицького: від Прилбич до Митрополичих палат. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 54–55.

⁴³ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869–1951. Біографія. Львів, 2019. С. 52.

передавався по спадковості, то разом із батьком до цієї гідності було віднесено і дружину Софію Шептицьку та синів⁴⁴. 11 жовтня 1871 р. І. Шептицького знову було обрано послом Австрійського парламенту, але в березні 1873 р. він разом з іншими представниками польської аристократії склав свій мандат, протестуючи проти зміни виборчого законодавства. До речі, батько Андрея підтримав ініціативу введення русько-української мови в навчальну програму львівської гімназії, а в 1876 р. домагався створення фонду допомоги греко-католицьким священникам, яких переслідувало на Холмщині російське самодержавство. У період із 1870 до 1912 рр. І. Шептицький був незмінним депутатом Галицького крайового сейму, окрім каденції 1877–1882 рр., коли не взяв участі у виборах. Й. Сліпий писав, що І. Шептицький був у добрих взаєминах з багатьма відомими людьми того часу, «передовими діячами і вченими проф. Шараневичем, проф. Огоновським, Петрушевичем, др. Олесницьким, Сушком та іншими»⁴⁵. Необхідно погодитись із слушним зауваженням І. Матковського, що «однією із визначальних тем майбутніх досліджень могла б стати його політична діяльність в Яворівському повіті, де проживав та багато років виконував обов'язки голови ради повіту»⁴⁶.

Подружжя Софії та Івана Шептицьких надзвичайно поважали один одного, ця родина була глибоко віруючою. Софія «захоплювалася його рішучістю у вчинках та відповідальністю. Це був чоловік зі сильним характером, незламними принципами, вимогливий до себе та інших. Вирізнявся своєю незалежністю у судженнях та висловлюваннях. Тому Софія зважала на його думку та охоче прислухалася до його порад. Іван Шептицький не належав до завсідників салонів. Його, як і Софію, не приваблював аристократичний світ. Саме ця риса його особистості найбільше подобалася Софії. У чоловікові вона цінувала насамперед релігійність, яку він не афішував, але й не приховував. Їй глибоко запали в серце слова Івана, сказані в день заручин, що з Богом їм буде добре. Софія намагалася пізнати зацікавлення та уподобання чоловіка. Знала про його переваги та недоліки. У характері чоловіка її непокоїла лише

⁴⁴ Там само, С. 59–60.

⁴⁵ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 7.

⁴⁶ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869–1951. Біографія. Львів, 2019. С. 61.

певна впертість. Вона усвідомлювала, що ця риса характеру може бути причиною напруження в сім'ї, але вірила, що з допомогою спільних зречень вони зможуть перемогти усі труднощі. Майбутнє показало, що вплив Софії спричинив позитивні зміни в характері чоловіка. Бо жінка має дар безпосереднього, глибокого розуміння іншої людини, й водночас здатність вихоплювати та оцінювати прояви людської особистості. Завдяки цьому жінка допомагає чоловікові зрозуміти себе і реалізувати сенс притаманного йому способу буття. Їхнє подружжя було вдалим»⁴⁷.

Подружжя Шептицьких мало семеро синів. Перший син Степан народився 1 жовтня 1862 р., але невдовзі помер у віці двох років у листопаді 1864 р. 8 листопада 1863 р. народився Юрій, на якого батьки покладали великі надії, однак передчасно пішов із життя 18 лютого 1880 р. «Багато я перенесла втрат у житті, – пізніше пригадувала С. Шептицька, – а все-таки ще сьогодні мушу ствердити, що жахливішої депресії, як при смерті тої первородної дитини, я ніколи більш не переживала, може, тільки тому, що як дитина, так і душевне терпіння, були первородні. Я любила його пристрасно й дико страждала. Через декілька тижнів від і голос другого сина, тоді однорічного Ізя (Юрія), були для мене справжнім стражданням. Очікуваною дитиною я ні не тішилася, ні задля неї не здержувалася в своїх жаях. До крайньої втоми я ходила по кімнатах або по найдальших стежках городу, й коли ніхто не міг мене бачити, ні чути, та у приступах якоїсь тваринної туги я голосно стогнала. Як лошиця іржить за лошатком, так я стогнала й радше хотіла вирватися та втекти до моєї дитинки»⁴⁸. 26 липня 1865 р. побачив світ Роман, за ним Казимир, Олександр, Станіслав і Лев.

Хоча Андрею Шептицькому присвячено чимало біографічних нарисів, однак всі вони без винятку написані на основі найкращого життєпису молодих років майбутнього Митрополита, авторкою якого є його мати – Софія Шептицька. «Пам'ятаю таке самітне, аж до перевтоми, ходження по останній стежці з видом на став, і такі голосні стогони напередодні народження Ромця. Другої днини вполудне, в третій день жнив, він прийшов на світ, обімлілий. Я була дуже ослаблена й мені не дозволяли заснути, бо побоялися, що зімлію. Коли я, врешті, заснула, уві сні я виразно відчула Стефця, хоч і не бачила

⁴⁷ Манькут Олена Дануга. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. С. 75–76.

⁴⁸ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 17.

його, як станув біля мого ліжка й поклав на ньому новонароджену дитину; я зрозуміла це досконало й зрозуміла також, що давши її мені, відходить тепер у мирі. Прокинувшись, я казала подати собі дитину, й без ніякої боротьби я відчула, що тамтой жахливий біль був віднятий від мене, що люблю дітей, яких Бог залишив і що тамте, моє кохання, може, вже спочивати в мирі. Може, це все було природне, але мені здавалося воно чимсь просто від Бога даним, за посередництвом двох янголів, і тому ніколи я не забула тих хвилин після народження Ромця»⁴⁹. Хлопчик з'явився на світ дуже слабеньким і за життя часто й дуже небезпечно хворів.

Софія Шептицька особисто дбала про освіту та виховання Романа, який одного разу сам себе назвав «Ама». Коли через багато років її розпитували журналісти про особливості системи виховання майбутнього Митрополита, Софія щиро відповідала: «Що я робила, не знаю, нічого не робила, я не мала ніякої системи, не притримувалася ніяких педагогічних правил. Я любила їх і старалася пізнати, яким кожний із них є. Моя єдина система виховання – це «Богородице Діво». Ніщо інше, – лише «Богородице Діво». І навпаки – хлопець зле робить лекції, є непослушний, доказує, наражується на небезпечний випадок – знову «Богородице Діво»⁵⁰.

Хоча майбутній Митрополит не залишив після себе спогадів, однак у статті «Мої спомини про предмет музейних збірок», опублікованій у 1930 р., він пригадував: «Маючи писати спомини, я мушу попросту ствердити факт, що, заки я навчився читати й писати, ще дитиною, коли я не здавав собі справи з почувань, я серцем відчував красу старої нашої ікони. Я був, відай, дуже малим хлопчиком, коли в нашій старенькій дерев'яній церкві в Прилбичах, стоячи перед іконостасом, відчував я ту якусь непоняту емоцію, що її я нині назвав артистичною емоцією. Я мусів бути маленьким хлопчиком, бо наш старенький парох, якого відтак я о добру голову переріс, видавався мені великаном, як він у святих ризах виходив дияконськими дверми на Великий вхід. Пам'ятаю, що то був Великий вхід, бо як би нині виджу на дискосі замість агнця кусник білого хліба. Усе те разом, навіть ця булка, хоч як тепер виджу, не дуже згідна з типиком, надзвичайно порушувало моє серце. Гієратичні постаті в іконостасі, на мене звернений зір Христа Спасителя і святої Його

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 38.

Матері, та якась містична темрява, в якій світили тільки свічки і їх відблиск на золотих тлах ікон, дим кадила, що вносився до неба разом із звуками пісні, – все те разом складалося на якесь вражіння так глибоке, яке ледве чи коли в житті пам'ятаю. А глибоке було вражіння якраз тому, що поза тими зовнішніми проявами відчувало серце якусь таємну глибіню, що, наче промінчик, спливала на душу з-поза світла, наче з неба»⁵¹.

Роман дуже швидко розвивався: у чотири роки почав малювати і щось вирізувати, а в п'ять років Софія почала його навчати катехізму⁵². В. Лаба теж звернув увагу на той факт, що малий Роман «усім цікавився, все легко сприймав і засвоював. Уже на третьому році життя він знав короткі молитви, між ними одну з найкращих Богородичних молитв «Під Твою милість прибігаєм», яка була уложена і дуже поширилася на церковному Сході, і яку його мати Софія залюбки відмовляла»⁵³. К. Королевський звернув увагу на надзвичайну серйозність малолітнього Романа: «змалку прислужував під час Літургії, але ніколи йому не спадало на гадку, як багатьом дітям, гратися у священника, у Службу Божу тощо. Під час Євхаристії він тримав руки складеними, а очі були опущені: ніхто ніколи не вчив його цьому. Він уже розумів вагу святих речей. Коли йому минуло вісім років, мати зауважила, що за столом він більше не брав десерту. Хотіла дізнатися причину, знаючи добре, що він скаже їй правду. У відповідь почувала, що він так робить, щоб покарати себе за гріхи. Уже в такому віці він умів відмовляти собі у приємності задля своїх братів»⁵⁴.

У віці дев'яти років Роман розповів матері, що готується до того, щоб стати священником. Тоді цього ніхто всерйоз не сприйняв, але добре знаючи характер сина, його тверду волю і непохитність, Софія Шептицька зрозуміла, що він від своїх намірів не відступить.

У 1875 р. Роман розпочинає навчання в гімназії Франца Йосифа у Львові. Насправді, у гімназії він складав тільки іспити, до яких готувався в батьківському будинку. Навчався з великим ентузіазмом і чотири класи гімназії закінчив з відзнакою. Батьки, мабуть, усвідомлювали, що цього недостатньо, хоч би з огляду на брак

⁵¹ Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фондація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. С. 546–547.

⁵² Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 10.

⁵³ Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 14.

⁵⁴ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 32.

відповідних наставників. Місцем, де Роман продовжив освіту, став Краків. Він уперше тут з'явився восени 1879 р., коли разом зі своїми двома братами Юрієм і Олександром розпочав навчання в п'ятому класі Краківської гімназії Святої Анни по вулиці Пляц на Греблях, 9. У цей час Роман мешкав у професора Гуго Затея. Йдеться про будинок так званого Палацу Любомирського по вулиці Святого Яна, 11, на якому сьогодні встановлена меморіальна дошка митрополиту Андрею Шептицькому. Відомо, що серед його товаришів по навчанню в гімназії був польський студент Едвард Ярошинський. Польська дослідниця Магдалена Новак, аналізуючи цей етап у житті А. Шептицького, дійшла висновку, що він сформувався як польський патріот, знавець і поціновувач польської культури та історії. З таким твердженням не погоджується сучасна українська дослідниця життя й діяльності митрополита Л. Гентош, яка доводить, що Роман «брав участь у роботі студентських товариств польського патріотичного спрямування, навчаючись у Вроцлаві та в Кракові. Однак він також цікавився діяльністю різних католицьких організацій та намагався зі своїми найближчими друзями поширювати серед молоді християнські, католицькі цінності»⁵⁵.

Наближався час іспитів. Софія Шептицька пригадувала: «Вчився багато, дуже багато; хотів бути відзначаючим (першуном), але на два дні перед матурою замкнув до шафи всі книжки, скрипти тощо, кажучи: «Скільки міг – я вчився, тепер уже не доторкну книжки, бо мушу дати відпочити думкам і нервам», та цілі два дні провів на проходах по околицях Кракова. Іспит зрілості склав знаменно, наче «бавився б» – казали інші, але все-таки був такий втомлений, що пам'ятаю, – як під час вечері заснув на кріслі»⁵⁶. 11 червня 1883 р. Роман з відзнакою закінчив Краківську гімназію. Того ж дня він заявив матері, що остаточно вирішив вступити до Чину Василіян.

Між роками навчання у Львові та Кракові відбулося чимало подій у житті родини Шептицьких. 17 травня 1876 р. мати, порадившись зі своїм духівником, привезла таємно Романа до Львова, де він прийняв своє перше причастя. Сталася ще одна подія – 18 лютого 1880 р. помер брат Романа Юрій. Пізніше Софія Шептицька пригадувала: «Вражав мене його (Романа – Авт.) спокій, лякала відсутність сліз, причому я знала, як важко він переносить оце горе. Я думала, що ради мене їх здержує й другої днини після смерти Ізя, коли

⁵⁵ Гентош Л. Історія вибору Романа Шептицького. *Україна модерна*. Випуск 27. С. 175.

⁵⁶ Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 38.

він стояв непорушно з блідим обличчям біля мого ліжка, я сказала до нього: «Чому ти не плачеш – чи ради мене? Ти, може, хворий? Це недобре здержувати сльози!» – «Ні, я не можу плакати, для Ізя я навіть радію, що вже відійшов до неба». А коли кільканадцять днів пізніше я ще раз у листі заторкнула цю тему, він так відписав мені: «Моє страждання не є фальшиве (фальшивим називаю лише таке терпіння, яке не впливало б з волі Бога). Милосердний Господь просвітив би мене. Мама пише: «Він був майже скінченим твором». Правда, а тепер? Бог сам його тепер ще більше завершив, а коли він був майже завершений, то тепер став не лише завершений, але зовсім досконалий. Був ще людиною, а тепер є непорочним духом у небі, перед лицем Бога, Бог той твір не знищив, але його викінчив, завершив; відібрав його нам, зате дав нам у небі при Собі посла, янгола, який буде просити Його за нас. Відобрав Ізюві земське тіло, а дав йому безсмертність і безсмертне щастя, невже ж це недобра зміна?.. Біля себе я не відчуваю порожнечі, я мав раніше брата, товариша, опікуна, тепер він не покинув мене, тепер я відчуваю його тут, при собі, відчуваю його – мого другого янгола-Хоронителя. Він здержує мене від гріха, наvertsає до доброго, одним словом чую два рази більше, – як спершу, – що мене береже незримий дух і пильнує мене, й за це я дякую Всевишньому»⁵⁷.

Батько Романа негативно віднісся до бажання сина назавжди пов'язати своє життя з Чином Василіан. Мало того, він просив о. Генрика Яцковського вплинути на нього й переконати в безглуздісті такого вчинку. Необхідно сказати кілька слів про людину, яка впродовж багатьох років була духівником родини Шептицьких. Г. Яцковський (1834–1905) – польський церковний діяч, римо-католицький священник, єзуїт, який на прохання Папи Лева XIII посприяв проведенню Добромильської реформи василіан. Він народився 8 серпня в с. Яблово (нині Поморське воєводство в Польщі). Гімназійну освіту здобув у Хелмні, а магістратуру захистив 1853 р. в Гданську. Вивчав право в Берлінському, а згодом у Вроцлавському університетах та богословські студії в Папському Григоріанському університеті і в Пельплінській духовній семінарії. 8 квітня 1860 р. отримав священничі свячення з рук єпископа Яна Марвіча. Працював ректором декількох єзуїтських колегій у Старій Весі, Станиславові, Чернівцях та Хирові. З 1880 р. був сповідником Р. Шептицького.

⁵⁷ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 29–30.

Останній надзвичайно високо цінував і цілком довіряв Г. Яцковському. Саме йому він вперше розказав про своє бажання стати священником. Софія Шептицька пригадувала, що напередодні свого відходу до Добромильського монастиря Роман просив її зберегти улюблений молитовник «*Animae Christianae*», який йому подарував Яцковський: «Прошу Маму зберегти його, на ньому є напис, виконаний рукою отця Яцковського, це буде колись дорога пам'ятка по ньому»⁵⁸.

Зберігся лист Г. Яцковського до І. Шептицького, у якому духівник родини писав: «Жадав Ти, Пане Графе, щоб я, наскільки мені дозволить моя совість, не підтримував Романа в його постанові щодо Чину, а радше щоби я відмовляв його, перестерігав перед таким рішенням. Я обіцяв тоді, коли не мав ще виробленого погляду про правдивість його покликання. Тепер я не міг би вже дотримуватися такої обітниці. За ніщо у світі я не хотів би в будь-якій християнській родині стати причиною незгоди, тим більш я не хотів би вживати свого впливу, щоб ослаблювати Ваш вплив, бо Ваші діти знайдуть легко іншого, якщо не в рівній мірі прихильного, то принаймні рівно совісного сповідника, але батька можуть мати тільки одного. Не маю права нікому, хто лише зажадає від мене сповіді, відмовити йому тієї прислуги; а проте, щоб не давати до цього притоки, не бачу в цьому випадку ніякого іншого виходу, лиш щоб від дому Ласкавих Панства – не серцем, ані молитвою, але своєю особою, оскільки на це дозволять світові товариські форми, – відійти на так довго, аж поки справа Романа зовсім не в'ясниться. Я буду доручувати Господу Богу цю справу й то тим більше, чим менше матиму докладних відомостей про її дальший розвиток. За ласкавих Панства теж не перестану молитися, щоб Ви вірно й совісно досліджували покликання Романа, але так, щоб Ви не відмовлялися від тієї жертви, якої, я впевнений у цьому, Бог вимагає від Вас, і не схотіли вивихнути покликання Вашого сина»⁵⁹.

Притаманна І. Шептицькому впертість його характеру перемогла. Він сказав своє рішуче «Ні!». Не вплинули на позицію також листи Романа. В одному з них він писав: «Бог вимагає від Вас, Тату, великої жертви, але невже ж вона буде втрачена? І для Вас, для родини і для краю?.. Чи Ви, Тату, не будете колись горді на таку жертву?.. Я хотів би присягати Вам, Тату, що тільки від мене самого походить моя постанова, що не було тут ніякого стороннього впливу,

⁵⁸ Там само. С. 150.

⁵⁹ Там само. С. 58–59.

що я ніколи не розмовляв у цій справі з ніяким Ісусівцем перед моїм рішенням; коли ж моя думка дозріла, я розказав про неї сповідникові, але не почув від нього ні одного слова заохоти, а тільки приказ випробовувати себе. Якщо я спричиню Тобі лише біль, то ненароком, і якщо не приношу Тобі ніякої радості, то тільки тому, що й сам не знаходжу її для себе у своєму серці. Один Бог є моєю силою. Я Йому те саме кажу, що я Вам, Тату, сказав і Він потішає мене та каже мені сподіватися від Вас хвилин щастя і віри, а, може, й користи та недаремної праці. Цілую руки Дорогому Татові, залишаючися назавжди відданим сином. Роман»⁶⁰.

Іван Шептицький визначив синові чотири роки випробувань: Роман повинен був за цей час закінчити університет, здобути докторат з права – і аж тоді йти в монастир⁶¹. Роман, послушний волі батька, записується до однорічної військової школи і одночасно на юридичний факультет Краківського університету. Проте захворювання на скарлатину, яка перейшла на суглоби рук і ніг, унеможливило продовження військової кар'єри, і Роман 22 червня 1884 р. назавжди покинув військову службу, а після одужання продовжує юридичну освіту в Кракові (два семестри) та у Вроцлаві (з третього семестру)⁶². Й. Сліпий у статті про молоді роки А. Шептицького навів спогади професора Леммера, який свого часу читав йому лекції: «Як свідчать власноручно писані професорами посвідки, він живо цікавився тими «побічними» предметами і зраджував тим своє особливе замилювання до богословських студій, та носився з думкою посвятитися їм. Головно з проф. Леммером нав'язав дуже щирі зносини. Коли Митрополит сидів в царській тюрмі, тоді оповів він своїм слухачам на викладі, що Роман розказував йому про гніт українського народу в Галичині і що одного дня відкрив йому свій намір перейти на греко-католицький обряд. «Теперішній львівський митрополит граф Шептицький, – се слова Леммера – сидів у вісімдесятих роках тут переді мною як слухач, от як ви. То був ідеальний, благородний чоловік, мій найліпший ученик»⁶³. 31 липня 1887 р. він завершив навчання, а 27 квітня 1888 р. здобув науковий ступінь доктора права на юридичному факультеті Ягеллонського

⁶⁰ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 77–78.

⁶¹ Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. Київ, 2015. С. 23.

⁶² Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народів (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 8.

⁶³ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 18.

університету. «Блискуче закінчені правничі студії не дали д-ові Роману Шептицькому в його житті того становища, яке, як він знав, було задушевним бажанням його батька і на яке він повністю кваліфікувався, – писав В. Лаба. – Але вони незвичайно допомагали йому опісля як церковному владиці, що мусів бути дослівно усім: адміністратором, фінансистом, політиком-дипломатом й оборонцем прав Церкви і народу, а не раз і себе самого»⁶⁴.

Значний вплив на становлення поглядів молодого А. Шептицького та його рішення перейти в лоно Греко-католицької церкви мала подорож до Києва, здійснена у 1887 р. Тут він знайомиться з історією, мистецтвом, культурою України. У Києві Шептицький опинився в середовищі патріотичної української інтелігенції. У листі до матері 5–9 листопада він написав: «Київ зробив на мене гарне враження; там застав я багато поляків, з якими познайомився і деякі з-поміж них дуже мені сподобалися. Я купив тут декілька книжок. Між іншим я познайомився з проф. Антоновичем, дуже вченим істориком і дуже цікавою людиною»⁶⁵.

Володимир Боніфатійович Антонович народився 13 (30) листопада 1834 р., за іншими даними 1830 р. в селі Махнівці на Київщині в шляхетно-польській сім'ї⁶⁶. По закінченні Одеської гімназії поступив на медичний факультет Київського університету, однак швидко збагнув, що душа і серце тяжіють до історії, перевівся на історико-філологічний факультет цього ж університету, після успішного закінчення якого здобув ступінь кандидата історії. У 1876 р. В. Антонович захистив дисертацію на тему «Останні часи козацтва на Правобережжі», за яку йому присвоїли ступінь магістра руської історії. За публікацію книги «Нарис історії Великого князівства Литовського» В. Антонович одержав вчене звання професора Київського університету Святого Володимира і цю посаду обіймав до 1890 р., після чого пішов на пенсію. Однак викладацька діяльність Володимира Антоновича не закінчилася. В усякому разі відомо, що протягом 1895–1896 навчальних років відомий вчений нелегально читав студентам «Виклади про козацькі часи на Україні» – єдину працю, написану українською мовою. Завдяки записам, які збереглися

⁶⁴ Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 17.

⁶⁵ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 122.

⁶⁶ Антонович Володимир Боніфатійович. *Довідник з історії України (А – Я):* Посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / За загальною редакцією І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге видання, доопрацьоване і доповнене. Київ: Генеза, 2001. С. 30.

в учнів історика, цей лекційний курс був опублікований у 1991 р. окремою книгою⁶⁷. Усі інші праці В. Антоновича побачили світ у різних журналах і наукових збірниках російською мовою. І в цьому нема нічого дивного, адже після прийняття дискримінаційних царських указів Валуєва і Юзефовича українська мова опинилася поза законом. У 1996 р. Київське видавництво «Либідь» видало з нагоди 160-ї річниці з дня народження Володимира Антоновича досить великий за обсягом збірник вибраних праць вченого під назвою «В.Б. Антонович. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори». До книги ввійшли такі наукові розвідки вченого, як «Польско-русские соотношения XVII в.», «Про українофілів та українофільство», «Киевские войты Ходьки», «Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого», «Козацкий сотник Иван Гонта» та багато інших. Автор вступної статті та упорядник видання професор Василь Ульяновський вміло згрупував праці В. Антоновича за розділами «У боротьбі за Україну», «Життєписи історичних діячів», «Козаччина. Гайдамаччина», «Історія церкви в Україні», «Київ і Київська земля», «На старій Україні: факти, події, люди»⁶⁸.

Володимир Антонович, на відміну від деяких своїх плодovitих учнів, приміром Михайла Грушевського, не написав узагальнюючої історії України. Та цього він і не прагнув. Переважна більшість його праць була присвячена дослідженню українсько-польських взаємин і розвитку національно-визвольного руху на Правобережжі, серед яких варто виділити «Про походження козацтва» (1863), «Про гайдамацтво» (1876), «Про походження шляхетських родів у Південно-Західній Росії за актами 1432–1798» (1870), «Уманський сотник Іван Гонта» (1882), «Київ та його доля і значення з XIV – до XVI ст.» (1882), «монографії з історії Західної і Південно-Західної Росії» (1885) та ін.

«Володимир Антонович, – писала Н. Полонська-Василенко, – перший у тодішній Росії, у своїй історичній школі в основу історії поклав знання передісторії». Він зрозумів вагу передісторії ще сто років тому, зробив її предметом історичних студій і викладав її під виглядом «Вступу до історії». Саме з іменем В. Антоновича справедливо пов'язують виникнення української археології. Археологічний з'їзд 1874 року показав високий рівень досягнень

⁶⁷ Антонович В. Коротка історія Козаччини. З ілюстраціями і картою України. Київ: Видавництво «Україна», 1991. 158 с.

⁶⁸ Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упорядники О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вступна стаття та коментарі В. Ульяновського. Київ: Либідь, 1995. 816 с.

молодої української науки. В. Антонович був автором праць з археології, які започаткували цілий напрям наукового дослідження. Серед його головних розвідок з археології необхідно назвати «Розкопки з землі древлян» (1893), «Археологічна карта Київської губернії» (1895), «Археологічна карта Волинської губернії» (1902). Уже в 1870 р. В. Антонович на одному із засідань «товариства Нестора-Літописця» виступив з ґрунтовними дослідженнями про українські могили. З іменем видатного вченого пов'язано виникнення в 1873 р. «Південно-Західного відділення Російського Географічного товариства».

Плідно працював Володимир Антонович у галузі етнографії. Заслуговують на увагу його праці «Чаклунство» та «Історичні пісні малоросійського народу» (1874–1875, у співавторстві з М. Драгомановим). Учений зібрав і видав 8 томів «Архіву Південно-Західної Росії», у яких були вміщені матеріали з історії Правобережної України XVI–XVIII ст. У 80-х роках XIX ст. В. Антонович опублікував двома виданнями книгу «Історичні діячі Південно-Західної Росії», у якій були поміщені науково-популярні нариси про українських гетьманів Петра Сагайдачного, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетерю, Петра Дорошенка, Демка Многогрішного та багатьох інших. На відміну від «Русской истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» Миколи Костомарова, написаній в проросійському дусі, нариси В. Антоновича висвітлювали минуле України як складової частини Російської імперії, але простежувалася ідея національної єдності.

Поряд з активною науковою діяльністю В. Антонович не менш активно включився в політичну боротьбу. Він з молодих літ бере участь у так званому русі «хлопоманів», які вимагали демократичних нововведень, звільнення селян з кріпацтва. Окрім наукових, політичні цілі переслідувала також «українська Громада», ініціатором створення якої виступили В. Антонович, К. Михальчук, Т. Рильський, Б. Познанський. Коли русофільська преса накинулася на київську «українську Громаду», В. Антонович і двадцять його соратників опублікували відкритого листа, у якому запевняли російську публіку в тому, що їхньою метою «є лише освіта народу». Незабаром В. Антонович разом з О. Русовим, М. Драгомановим та іншими заснували «Стару Громаду». Що стосується творчих стосунків

В. Антоновича і М. Драгоманова, то їхня наукова співпраця увінчалася написанням вищеназваного збірника «Исторические песни»⁶⁹.

Ось із такою людиною познайомився молодий Роман Шептицький. Свою зустріч з В. Антоновичем він детально описав у листі до матері: «Моя Найдорожча Мамо! Це був чарівний вечір, що про нього я лише Тобі колись одним реченням у листі згадав. А сьогодні, коли слова проф. Антоновича стають дійсністю, мені хотілося б, Мамо, сказати Тобі, як наука навіть на довгі роки випереджує історичні події. Ми сходили із Святоволодимирської гірки вниз. Блакитне небо, що під вечір стемніло й творило наче копулу над спокійними в цей час, могутніми водами Дніпра, рясна зелень довкруги й гул міста, що доходив здалеку, – все це творило якусь просто мистецько-містичну картину. Поневолі я зупинився на хвилину й шепнув: – Боже! Яка краса! Професор глянув скося на мене й, зупинившись теж, сказав: – Ваша правда, пане Романе, краса, тільки, на жаль, ми не володіємо цією красою, а вона нами. Ми є рабами краси, не її панями. А це різниця! Я не зрозумів і питаючи глянув на нього (Ми так домовилися, щоб він звертався до мене «пане Романе», а не «пане графе», як це було на початку нашої зустрічі). Антонович усміхнувся цією милою усмішкою, яка його обличчя інтелектуаліста-вченого змінювала на добрячу, щиросердечну людину.

– Я знав, що ви мене зрозумієте й мушу щиро сказати вам, що багато навіть із моїх товаришів-науковців, зокрема етнографів, навіть глибоких дослідників фольклору не розуміє мене, називаючи нас «хлопоманами» чи «народниками», помилково беручи форму за зміст. Бачите, – і тут Антонович знову усміхнувся, – ми обидва, так сказати б, з одного роду. Ви нібито поляк і я теж начебто поляк. Повторюю «начебто», бо, по суті, то ми українці, може, й не гірші від тих українців, які зовнішньо, сказати б, і внутрішньо є українцями й цього культурно-духовного гібридизму, як би це можна назвати, який є у нас, не мають. А між тим саме цей гібридизм, чи докладніше кажучи, ця західноєвропейська культура, яка тільки злегка заторкнула Україну, зокрема вищі верстви народної маси України, а повністю заволоділа духовністю Польщі, дає нам можливість проаналізувати притаманну тільки Україні, чи то пак, тим, що живуть в Україні,

⁶⁹ Вегеш М. М. Володимир Антонович (1834–1908). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну*: (Збірник наукових праць) / Ужгород. держ. ун-т., Ужгород. культ.-осв. і благодійницьке т-во «Карпатське братство». Ужгород, 1996. Вип.1. С. 3–5.

духовність. Я вже вам згадував, пане Романе, вчора, що ніякими силами не можна змінити духовного типу людини – на це ми маємо чимало доказів із минулої й сьогоденної історії. Нарід може під сильним натиском змінити зверхні ознаки своєї національності, але ніколи не змінить ознак внутрішніх, духовних. Можна говорити різними мовами світу, визнавати себе громадянами різних держав, служити різним культурам, але духовно змінитися не можна.

– А все ж таки, пане професоре, – сказав я, – це повинні, на мою думку, вияснити й аргументувати наукові дослідження про народну творчість України. – Очевидно! – живо притакнув Антонович. – Однак тоді, коли наші етнографи, безсумнівно, дуже докладно й із знанням справи, опрацьовують народну творчість України, – між нами кажучи, це одна з цих ділянок, що нам царський уряд «Малоросії» дозволяє друкувати – і ці опрацювання навіть удостоїлися похвали закордонних науковців, то все-таки ці опрацювання не є повні. Відтворення побуту для українців, порівняльною методою з іншими народними творчостями, виказування оригінальності звичаїв чи народних обрядів – це все дуже цінне й навіть потрібне. Але воно для духовності України мало варте. Тут треба своєї церкви. – Церкви? – здивувався я. – Так, пане Романе. Церкви, цієї духовної інституції, яка може й зберегти, й скріпити духовність даного народу, а вслід за тим видвинути ці первинні елементи, що зберігаються в кожній духовності й, відповідно обтесуючи їх, підготувати їх до державно-національної народності, а не до етнографічної народності. Московська Церква не лише чужа, але й ворожа Україні.

– У Галичині ми маємо свою українську, чи як ми її зовемо – руську – Церкву, католицьку, або як на Україні її зовуть уніатську Церкву. – сказав я. – Безумовно, під цю пору ваша уніатська Церква ще ближча Україні, хоч і вона є стиснена Римом, де частенько панівні кола Христову науку обмежують державними кордонами. Але не забувайте, дорогий пане Романе, що в Австрії зустрічається конгломерат 15 чи 16 народних типів, а коли глянете на Росію, в якій Церква грає домінуючу роллю «правої руки держави», то в Росії, не збільшуючи, можна сказати, живе 150 окремих народностей. На одному Кавказі живе їх близько 40. І проф. Антонович глянув на заходяче сонце, витягнув із камізельки годинник, відкрив вічко коперти і сказав: Ходім же, пане Романе, ось-ось осьма година, а Петров дуже точний. Я дуже радий, що ви познайомитеся з Миколою Івановичем. До речі, не люблю я вживати патронімів, хоч це

староукраїнський звичай і слід би його навіть вдержати й серед українців Галичини. А з Петровим раджу вам таки ближче познайомитися, він і літературознавець, і іконознавець, і музейник, і неабиякий етнограф. Тільки не питайте його про історичну топографію Києва, бо це його «коник», він готов вам дати цілонічний виклад про це. І нагло проф. Антонович почав сердечно сміятися. – А знаєте? Петров – москаль, «настоящий» москаль, уродженець Костромської губернії. Чи не чудасія воно? Ви поляк, я поляк, а Петров москаль, і ми всі разом українці! І чи не геніально придумав український нарід приповідку, що «хто ступить на цю землю, турок, лях чи москаль, той кожний українцем стане!»⁷⁰. Й. Сліпий писав, що «проф. Антонович прийняв його (Романа – Авт.) дуже щиро і ввічливо, показував йому Київ і на пам'ятку подарував свою книжку «Историческія песни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова», т. 2. в. 1. Київ 1875. На ній написав власноручно присвяту: Шановному пану Роману Шептицькому від (sic) В. Антоновича на пам'ять»⁷¹.

Того ж року Роман Шептицький приїхав до Москви. Про своє враження від російської столиці він виклав у листі до матері від 12 листопада 1887 р.: «Оце я пишу до Вас у 24 години після мого приїзду до Москви. Але орієнтуватися тут тяжко й як довго не знається міста, не хочеться навіть писати. Щоби Вам дати доказ, що я не почувуюся в Москві самітним, скажу Вам тільки, що за тих 24 години я познайомився з проф. університету Гераським, в якого я обідав, далі з проф. університету Брідішеном, росіянином, з отцем Врублевським при склянці чаю і з Марком Кропивницьким – письменником, дуже цікавою людиною. Це все робить особливе й дивне враження і не жаль було їхати тут повних 30 годин швидким поїздом. Тут видно в архітектурі всі можливі східні стилі: арабський, турецький, навіть китайський, а це все на візантійському фоні; все тут суворе; часи Івана Грозного інкрустовані у вежах грізного Кремля. Час до часу відживають болючі спогади 1812 р.; дзвіниця пошкоджена вибухом. Тут стояв генерал Давус. Ця церква збудована у виявленні подяки після битви і т. д., і т. д. А все-таки я ще нічого не бачив – ні палати, ані дуже цікавих музеїв. Я ходив на вежу Івана; звідти видно тисячі й тисячі більших і менших веж, червоних, зелених, синіх, золотих і

⁷⁰ Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 18–20.

⁷¹ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 20.

срібних. З Карамзіним у руці можна би багато дечого навчитися, а все-таки мене не збирає охота залишатися тут надовго; хотілося би побачити лише те, що найважливіше й чимскоріше втекти, залишаючи св. Катерині це тяжке завдання, яким було би навернення москалів. Але воно прийде! Це відчувається і його можна сподіватися»⁷².

Як колись українські православні владики усвідомили, що на ґрунті старої київсько-руської церкви, котра з вини візантійської ніколи не стала власне національною для нашого народу, виростає московська, що є знаряддям у руках творців Третього Риму, так і молодий Шептицький чітко зрозумів: доки пануватиме тяжіння православної Москви, доти українці не розумітимуть своїх національно-політичних інтересів. Відтак належало їх відповідно освідомити. І тут своє слово за таких умов мала сказати Греко-католицька церква. Ще більше переконала правильність його вибору поїздка до Москви. Оглянувши там місцеві церкви і музеї, «повні награваних українських пам'яток, і бодай поверхово зорієнтувався, як Москва збагатила свою культуру крадежем нашої української»⁷³.

У Москві Роман Шептицький познайомився з видатним філософом і поетом Володимиром Соловйовим⁷⁴, який обстоював ідею єдності християнських церков як одну з головних підвалин становлення боголюдуства⁷⁵. На час знайомства з Романом В. Соловйов був добре відомий далеко за межами Росії. У 1880 р. він захистив докторську дисертацію на тему «Критика абстрактних джерел». Свої провідні ідеї майбутньої соціально-політичної концепції продовжив розвивати в промовах «Три сили», «Слов'янофільство і російська ідея», «Російська ідея» та ін. Стверджував, що росіянам необхідно позбутися східного фаталізму. Їх покликання, на відміну від «нелюдяного Сходу» і «безбожного Заходу», – брати участь у житті Вселенської Церкви, розвитку християнської цивілізації, відмовитися від національного егоїзму, щоб здійснити велику місію – повести людство до вселенського братерства. У зв'язку з цим Соловйов різко виступив проти візантійсько-московської Церкви. Філософ також виступив проти тези про особливу досконалість російського народу, проти його відділення від інших, опрацював свою систему постулатів

⁷² Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 22–123.

⁷³ Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. Київ, 2015. С. 28–29.

⁷⁴ Заборовський Я. В. Соловйов і А. Шептицький. *Добрий Пастир*. Івано-Франківськ, 1990. С. 12–16.

⁷⁵ Найповніше екуменічні погляди В. Соловйова див.: Соловьёв В. С. Россия и вселенская церковь. Минск: Харвест, 1999. 1600 с.

націоналізму, що не заважало йому твердити про месіанство російського народу. Соловйов був принциповим противником будь-якого рабства і соціальної системи, яка спирається на обмеження свободи особи. Сама особа в Соловйова – це насамперед глибоко віруюча особа, що шукає добро, щастя якої полягає в любові. Сформулював низку ідей і вірив, що з їх допомогою можна змінити світ, хоч наприкінці життя дедалі більше схилився до песимізму⁷⁶.

Та зустріч знаменувала початок чогось більшого, ніж просто дружби. То була рідкісна зустріч умів, під час якої В. Соловйов, сам того не усвідомлюючи, заповів свою унійну спадщину Шептицькому – можливо, єдиній людині, яка послідовно, але і критично намагась утілити свою теорію в реальність⁷⁷. У листі до матері від 17 листопада 1887 р. Роман писав: «Ви здивуєтеся, коли дістанете ще одного листа з Москви. Причина того ось яка: мені не хотіли тут змінити купонів «Заставних листів польського королівства», що спонукало мене зрезигнувати з виїзду до Петербурга. Я мав намір виїхати до Смоленська й на Литву 16 ц. м., але декілька нових, дуже цікавих, знайомств задержало мене тут. Я щойно вернувся від о. Врублевського, який зрадив, що я ще затримався тут. Я говорив із ним чотири години, попиваючи чай. Це людина великого духу, яка добре знає світ. Але хто це отой, задля якого я залишився тут? Це Соловйов, людина, про яку ще перед двома роками говорилося так багато!» в дусі католицької Росії. Нині не буду більше писати про нього, та варто було подорожувати аж до Москви, щоби бодай познайомитися з ним»⁷⁸. Диякон Василій у праці про Леоніда Федорова подає більше інформації: «Граф Андрей Шептицький відвідав Владіміра Соловйова, бо саме в той період намагався якнайбільше про нього довідатися з його творчості. Від нього він почув багато важливих речей, які відповідали його особистим цілям і покликанню. Звичайно, їхня бесіда була душевною. Андрей Шептицький розповів В. Соловйову і про свій намір скласти монаші обіти. Розмова була тривала, й цілий вечір вони провели біля самовара. В. Соловйов натомість відвідав молодого графа, коли той перебував у готелі «Париж». Особисті стосунки, які тоді розпочались, Андрей

⁷⁶ Кухта Б. Соловйов Володимир Сергійович (1853–1900). *Хто є хто в європейській та американській політичній науці: Малий політологічний словник* / Б. Кухта, А. Романюк, М. Поліщук; За редакцією Б. Кухти. Видання 2-ге, перероблене і доопрацьоване. Львів: Кальварія, 1997. С. 211–212.

⁷⁷ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 52.

⁷⁸ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 123.

Шептицький підтримував навіть тоді, коли його апостольська діяльність щодо єдності з Римом набула доволі виразних форм»⁷⁹.

Необхідно погодитися з тим великим впливом, який В. Соловйов зробив на А. Шептицького. Л. Гузар відзначав: «Схожість ідей цих двох мужів вражає, тому просто можемо сказати, що А. Шептицький багато навчився від В. Соловйова. Він В. Соловйова не сприймав буквально, не наслідував у всьому, проте загальне бачення єдності Церкви та об'єднання Церков однозначно запозичено у В. Соловйова»⁸⁰. Заслуговує на увагу думка Л. Гузара, що митрополит Шептицький «не був звичайним сліпим наслідувачем – він був настільки незалежний у своїх поглядах, що міг дати критичну оцінку. Він міг, незважаючи ні на що, продовжувати боротьбу там, де Соловйов склав руки і занурився в апокаліпсис»⁸¹. Порівнюючи двох відомих мислителів, М. Вавжонек теж зауважив, що Шептицький «не наслідував Соловйова, тому що не потребував цього робити. Екуменічні ідеї львівського митрополита мали своє джерело у візантійсько-слов'янській духовності київського кола, де концепції єдності християнства, схожі на ті, які сформулював на російському ґрунті Соловйов, уже функціонували від декількох століть. Показані різниці між Шептицьким і Соловйовим засвідчують оригінальність думки кожного з них. Вони переконують, що до тих самих висновків можна доходити різними дорогами. Екуменічна думка Соловйова та відгук, з яким вона зустрічалася, укріпили Шептицького у переконанні, що можна в Росії знайти партнерів для конструктивного діалогу про форму Вселенської Церкви та місце, яке повинно в ній зайняти східне християнство. Підсилювали також надію на те, що Росія вирветься з культурної та духовної самоізоляції та летаргії. І на тому полягає особливий зв'язок між екуменічною думкою російського філософа та українського митрополита-уніата»⁸².

Отже, вплив Володимира Антоновича і Володимира Соловйова на молодого Романа Шептицького важко переоцінити. Спілкування з цими людьми змусило молодого шляхтича ще більше повірити в те, що він насправді знайшов своє справжнє покликання⁸³. Але була ще

⁷⁹ Диякон Василій. Леонид Федоров. Жизнь и деятельность. *Научні і літературні публікації «Студіон» Студитських монастирів*. Рим, 1966. Ч. 3–5. С. 19–20.

⁸⁰ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 59.

⁸¹ Там само. С. 68.

⁸² Вавжонек Міхал. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії. Рим, 2006. С. 163.

⁸³ Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків: Фоліо, 2018. С. 31.

одна постать, яка справила на юнака велике враження – колишній митрополит Йосиф Сембратович. За його митрополичої діяльності у житті Греко-католицької церкви сталися дві визначні події. 1885 р. нарешті створено Станиславівську єпархію. Її першим єпископом став ректор духовної семінарії у м. Відні, визначний богослов та історик Української церкви о. Юліан Пелеш, з рук якого згодом отримав священицтво Андрей Шептицький. Загалом наприкінці ХІХ ст. Галицька митрополія мала на українських землях Австро-Угорщини п'ять єпархій: Львівсько-Галицько-Каменецьку, якою правив митрополит за допомогою єпископа-помічника, Перемисько-Самбірсько-Сяноцьку, Станиславівську, Мукачівсько-Ужгородську і Пряшівську. Другою помітною подією став Львівський синод у вересні-жовтні 1891 р. за участю трьох єпископів, 160 священників і папського легата. Він упорядкував церковний правопорядок, судівництво й літургію, ствердив вірність греко-католиків Апостольському Престолові. А загалом сприяв пожвавленню національного життя в церковно-релігійній та суспільно-політичній сферах⁸⁴. Після синоду 1891 р. пожвавилось духовне і суспільно-політичне життя греко-католиків. Зусиллями церкви засновувались різні громадсько-релігійні структури: Місійне товариство св. Павла; Товариство допомоги бідним парафіям св. Петра; Інститут св. Йосафата для виховання молоді; благодійні організації Сестер Службениць, які опікувалися дітьми і немічними. Розгортав діяльність Католицький русько-український союз на чолі з Олександром Барвінським. Його пресовим органом був популярний часопис «Руслан». Плідна діяльність церкви, зокрема митрополита Сильвестра Сембратовича отримала високу оцінку Апостольського Престолу. На урочистому відзначенні в Римі 300-ліття Берестейської Унії Папа Лев ХІІІ присвятив Українській церкві промову та іменував митрополита С. Сембратовича кардиналом.

Про свою зустріч з кардиналом Йосифом Роман Шептицький яскраво описав у своєму черговому листі до мами: «Я застукав і, увійшовши туди, спершу не знав, куди діти очі: усі чотири високі стіни кімнати до самої стелі були заложені полицками книжок. Під великим венецьким вікном, єдиним вікном у цілій кімнаті, стояло широчезне бюро, теж завалене фоліялами, сидів і щось писав архієпископ Йосиф. На моє привітання підняв голову, встав із-за бюро, скинув

⁸⁴ Великий А. Г. 3 літопису християнської України. Т. VIII: ХІХ ст. Рим: Вид-во оо. Василян, 1976. С. 245–248.

окуляри, уважно поклав їх на розгорнені папери й, витягаючи до мене обі руки із лагідною усмішкою на обличчі, сказав: – Вітай, мій любий сину! Тішуся, що бачу одного із Шептицьких, який повернувся до нас! Високий на ріст, із молодим обличчям, на якому лягла наче якась задума, але вже з посивілою бородою і сивим волоссям, пригорнув мене до себе, а потім, узявши моє лице в руки, як береться дітей, і дивлячися мені обачливо в очі, неначе до себе шепнув: – Шептицькі, Шептицькі, великий, заслужений рід!... Я хотів поцілувати його руку, але він не дався. – Не треба, сину, не треба! Ось візьми крісло й сідай коло мене, розкажи мені про свій намір служити Богові й нашій Церкві. Дещо я вже знаю про тебе і від кардинала Масаї і від кардинала Чацького, але я хотів би почути про те все із твоїх уст. І я почав йому говорити про свій намір. Мамо, й коли я згадав, що західній світ, задивлений у свою велич, не лише нічого про нас не знає, але тепер і не хоче знати, якісь вогники заблиснули в очах владики й він сказав: Правильно, мій сину, правильно!... Бог хоче, щоб ми так думали й так судили, як Він думає і як Він судить. А щоб так думати, й так судити, як Бог, треба зречтися себе. – Я свідомий того, Ваше Високопреосвященство, – шепнув я. А архієпископ Йосиф говорив далі:

– Є бо в житті, мій любий сину, малі труднощі й є великі. Малі труднощі поборюємо життєвими силами, але великі труднощі вимагають жертви, самозречення. Ти вибрав, сину, шлях місіонера, але я певен, що ти згодом станеш у проводі нашої Церкви, а враз із цим у проводі нашого народу, бо, як знаєш, історія кожної Східної Церкви є нерозлучна з історією даного народу. Цього ще не знає і щойно згодом пізнає Західна Церква. Тому не жахайся, мій сину, великих труднощів на своєму шляху, що їх зустрічатимеш і від своїх і від чужих, тільки кожний твій крок хай важиться золотою вагою віри. Обіцяю тобі, сину, що я завжди молитимуся за тебе й при кожній Божественній Літургії покладу одну часточку на твою інтенцію»⁸⁵.

Дуже приємні враження залишили в Романовій душі і відвідини ним старенького кардинала Масаї, який 35 років свого служіння присвятив справі навернення до Католицької церкви народів Близького і Центрального Сходу. Роман поділився з ним своїм прагненням продовжити цю справу. Їхня спільна зворушлива розмова помітно затягнулася, але коли Роман підвівся зі свого крісла, маючи

⁸⁵ Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 22–23.

намір подякувати кардиналові за щирю гостину і приємну розмову, той зупинив його зі словами: «Почекай-но ще хвилю, юначе. Ми вже, мабуть, ніколи не побачимося з тобою на цій грішній землі, але це цілком може статися там, на небі. Я хотів би подарувати тобі одну з найдорожчих для мене речей, зробити тобі подарунок, котрий би час від часу пригадував тобі про мене. Я ж кожен день молитимуся за тебе». Після цього Кардинал запровадив Романа до облаштованої на манер монастирської келії невеличкої кімнатки, відсунув шухляду свого письмового стола і, коротко пошукавши там рукою, витягнув і подав йому дрібно списаний зошит. «Візьми його, – сказав він по хвилі мовчання. – Це одна з найцінніших речей, які є в моєму посіданні: граматика етіотської мови, що її я уклав». Кардинал написав на обкладинці кілька слів присвяти та подарував зошит Романові. «Прошу Тебе, Романо, – додав він, юнак був уже поблизу дверей дому, – молися за мене так, як я робитиму це у твоєму наміренні». І дійсно, молодий український шляхтич і старий Кардинал вже більше ніколи не зустрілися між собою із-за смерті останнього, яка наступила невдовзі»⁸⁶. Євген Небесняк у своїй книзі про Андрея Шептицького наводить один цікавий епізод: «В часі прощальної вечері, організованої кардиналом Ледоховським на честь Романа, один з присутніх на ній старших священників, дивлячись на молодого Шептицького, підняв тост: «За майбутнього митрополита Русі!». Кардинал, поклавши руку на Романове плече, відповів: «Буде достатньо, коли цей юнак стане тільки відмінним монахом!». Напевно ніхто із запрошених на вечерю гостей і не здогадувався, якими близькими до сповнення були вже тоді висловлені цими церковними достойниками побажання!»⁸⁷.

Молодість Романа Шептицького збіглася з перебуванням на Святому Престолі Папи Лева XIII (граф Вінченцо Джоакіно Печчі (2 березня 1810 – 20 липня 1903). 20 лютого 1878 р. архієпископа Перуджі кардинала Д. Печчі у віці 68 років було обрано Папою. За третім разом за нього було віддано 43 голоси, що було на три більше від необхідних. Він народився в Карпінето, що поблизу Риму. Маючи 26 років, став священником і як доктор теології вступив до «Церковної академії», що виховувала священників до дипломатичної служби. Деякий час виконував обов'язки папського делегата, а згодом став

⁸⁶ Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865–1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 52–53.

⁸⁷ Там само. С. 53.

нунцієм у Бельгії. Повернувшись до Перуджі, 32 роки виконував обов'язки архієпископа, пізніше кардинала. Особливу увагу Папа Лев XIII звернув і на слов'ян у своїй енцикліці «Гранде мунус» від 30 вересня 1880 р. Відомий історик Вселенської церкви І. Хома відзначав, що Папа «пригадав цілій Церкві світлі постаті й апостольську працю слов'янських апостолів св. Кирила й Методія і ввів їх літургічне свято в календар латинської Церкви. Цією енциклікою він признав й індивідуальність слов'янських народів, закликаючи їх до єдності й згоди Церков. «Маємо нагоду допомогти слов'янським народам, про яких безпеку й спасіння дуже журимося. Як тоді два святі Кирило і Методій, поширюючи католицьку віру, привели слов'янські народи з руїни до спасіння, так і тепер під їх небесним покровом були для них сильною обороною». Нагодою для написання цієї енцикліки був лист Папи Івана VIII до моравського князя Святоплука з 880 р., у якому Папа похвалив і поручив уживання слов'янської мови в літургії, щоб «цією мовою голосити славу і діла Господа нашого Ісуса Христа». Цей лист починався словами: «Індустріє тве». Це було також признання рівності всіх перед Богом»⁸⁸.

Важливу роль у церковному житті також відіграла енцикліка про суспільне питання. «15 травня 1891 р. Папа Лев XIII видав енцикліку «Рерум новарум» про суспільне питання, яке вражає єдністю думки і вислову, шириною поглядів і відвагою. – писав уже згадуваний І. Хома. – У першій частині Папа підкреслює, що існує соціальне зло, бо більшість робітників живе в нужді, ремісничі корпорації скасовані в минулому столітті і на їх місце не створено нічого, нові закони віддаляються від християнського духа і робітники остаються безборонні перед скупістю працедавців і розгнужаною конкуренцією. Хоч ті вислови подібні до соціалістичних, однак Лев XIII остерігає перед соціалістичними розв'язками, що розпалюють в убогих ненависть до багатих, а це є противне любові. У другій частині Папа найперше покликається на моральний закон, що повинен би причинитись до зміни соціального положення, бо це є питання справедливості, яке залежить від моральної богословії. В природі між людьми є численні різниці, що спричиняють соціальні нерівності, які повинні служити для добра спільноті. Основною похибкою є вірити, що кляси – це «вроджені вороги», немов би природа озброїла убогих до завзятого двобою проти багатих. Тим часом їх треба об'єднати й зрівноважити. Робітники мають обов'язок чесно виконувати контракт

⁸⁸ Хома І. Нарис історії Вселенської церкви. Рим, 1990. С. 455.

праці, шанувати особу й добра працедавця, уникати насилля. Натомість працедавці мають обов'язок трактувати робітників по людськи (а не як невільників), не накладати праць понад їх сили і давати їм справедливу платню»⁸⁹. На той час це були досить радикальні думки: «Хоч не можна твердити, що енцикліку «Рерум новарум» прийняли всі як основний текст, то однак навіть неприхильні Папі люди відчули, що йдеться про незвичайну подію. З приводу появи цієї енцикліки німецькі часописи писали, що Папа «випередив уряди», англійські – «це діло мудреця», французькі – «це велика подія в історії модерних спільнот». Вправді безпосередній вплив енцикліки був обмежений, однак вона створила нову атмосферу, незвичайний фермент соціальної щедрості, й робітниче питання зайняло перше місце в діяльності тих, що хотіли жити їхньою релігією»⁹⁰.

Високу оцінку діяльності Папи Лева XIII дав Вільгельм де Фріс на сторінках фундаментальної монографії «Рим і патріархати Сходу»: «Рішучий перелом на користь Сходу настав аж за понтифікату Льва XIII (1878–1903). Цей Папа вважав, що має особливу, доручену йому від Бога місію привести нез'єдинених східних братів до тої єдності, якої бажав Христос. Лев відчував справжню любов і велику пошану до східних християн та їхньої самобутності і був готовий іти на всі можливі компроміси з нез'єдиненими. Лев XIII дозволяв східні обряди не з міркувань практичної вигоди, а тому що справді розумів їх питому цінність і любив їх як вияв католицькості Церкви, що, з огляду на свій вселенський характер, повинна охоплювати всі народи, а вони мають право на свою неповторність. Цей справді істотний мотив подекуди звучав і раніше, але саме Лев XIII, цей великий поборник церковної єдності, свідомо розвинув його й висунув на перший план»⁹¹.

Особливо виразно Папа сформулював його на початку свого апостольського послання «*Orientalium dignitas*» (30 листопада 1894 р.): «Збереження східних обрядів набагато важливіше, ніж може здатися. Гідна поваги старовинність багатьох цих обрядів становить неповторну окрасу цілої Церкви, а водночас підкреслює божественну єдність католицької віри. Вона, з одного боку, виразно доводить апостольське походження головних Церков Сходу, а з іншого,

⁸⁹ Там само. С. 460.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Фріс В. Рим і Патріархати Сходу / переклад з німецької Олега Конкевича, Софії Матіяш, видання 2-ге, виправлене (серія «Пам'ятки історично-богословської думки», випуск 2). Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. С. 210.

проливає світло на їх прадавній внутрішній зв'язок з Римським престолом. Мабуть, немає прекраснішого доказу вселенської Божої Церкви, аніж ця неповторна оздоба, якою слугують для неї різні види церемоній і стародавніх мов, тим шляхетніших, що виводяться вони від апостолів і святих Отців. Завдяки цим обрядам немовби повторюється те ні з чим незрівнянне поклоніння, що припало новонародженому Христові, коли з різних країн Сходу прибули мудреці до Нього на поклін»⁹².

Ще задовго до того, як стати монахом, Роман Шептицький мав ясну мету своєї майбутньої діяльності, готувався до здійснення важкої, але благородної місії: боротьби за зближення і з'єднання Західної і Східної Церков. Із вищенаведеного матеріалу видно, що тогочасний Папа Лев XIII виступив ініціатором поглиблення цього процесу. Тобто ідеї обох повністю збігалися. Незабаром повинна була відбутися їх зустріч. Софія Шептицька зафіксувала на сторінках своєї книги про сина: «Отож дня 2 січня 1888 р. Роман виїхав із Прилбич, виїжджаючи до Риму на 50-літній ювілей священства Папи Льва XIII і канонізацію святих»⁹³. 16 січня Роман писав мамі, що «приїхав щасливо, а зупинився в польській колегії на вія Мароніті 21, де зустрів багато давніх знайомих»⁹⁴. У листі від 20 січня Роман повідомляв свої враження від зустрічі з кардиналом Чацьким: «Кардинал завжди чарівний, милий і має щось притягаючого своєю духовністю»⁹⁵. «Все складається мені прекрасно, – йдеться в листі від 24 січня. – Сьогодні я був у царгородського патріарха-вірменина Азаріяна, дуже визначної і впливової людини. Перебування в Римі являється для мене чимраз цікавішим, я поробив тут безліч знайомств, а й настрої у мене прямо чудовий. Обіймаю Тата тисячекратно»⁹⁶. У листі від 8 лютого Роман передає свої враження від аудієнції в Папи: «Я щойно вернувся з аудієнції у Папи, вона була прекрасна. Папа був добре диспонований, а навіть веселим. Настоятель Чину Воскресінців представляв перед усіма паломниками своїх монахів. Папа сказав кожному з них декілька приємних слів. Відтак представлено йому князів: Маркелина Чорторійського й Карла Лянцкоронського та Клячка, а з черги мене. Папі сказано, що я хочу бути священником, він стиснув мою руку й

⁹² Там само.

⁹³ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 125.

⁹⁴ Там само. С. 126.

⁹⁵ Там само. С. 127.

⁹⁶ Там само. С. 128.

сказав: «Ідіть за Божим голосом, який Вас кличе, благословляю Вас!». Відтак я передав йому 400 рублів у малому мішечку з білого шовку від одного священника з Королівства. «Напишіть йому, – Папа сказав, – що даю йому окреме благословення». Опісля представлено Папі англійського священника, а вкінці святіший Отець промовив декілька сердечних слів до всіх приявних. Він згадав про сумний стан у Польщі й заохочував нас до терпеливості, молитви й надії на Боже милосердя та додав: «Треба дати Вам моє благословення для Польщі» й виходячи, він подав нам іще раз свою руку для поцілування. Ми всі були одушевлені»⁹⁷.

Із листа від 28 лютого 1888 р. видно, що Роман остаточно визначився із своїм покликанням: «Це була страшна хвилина, хоч вона тривала ледве декілька хвилин. Під час молитви заволоділо мною нараз таке глибоке пізнання – візія, такої могутності й величавості латинської Церкви, її краси й духовних скарбів, що мені здавалося, що я не можу від неї відірватися і поза нею не зможу служити Богові. І все зачало хитатися й валитися в мені. Тоді я вчинив совершенну постанову повної присвяти Господеві, цілковитого прийняття Його пресвятої волі, й знова все пішло як блискавка, після блискавиці наступили по собі неначе три удари грому, а тоді я відзискав повну свідомість і зрозуміння, що Бог хоче мати мене серед Василіян, а після тієї свідомості вернувся повний, досконалий спокій»⁹⁸. Цікавим у цьому контексті буде також пізніший коментар Казимира Шептицького щодо покликання його брата Романа, який він написав до маминого листа на початку 1884 року: «Покликання – це не примус, не голосний, ніяк не зневолюючий до послуху наказ, але звичайно це буває вимовлене в самій глибині сумління запрошення. Голос той проймає кожен актом нашого ества, але, попри це, у кожную хвилину людська воля може відповісти відмовою. А під скількома ж впливами залишається наша воля! І не тільки під зовнішніми впливами світу й людей, які походять від оманливого духа, але й під впливами власної натури, набагато більш небезпечними. І наші відчуття, і розум, який так часто за облудливими вогниками любить ходити, і нестале у своїх почуттях серце – це стільки внутрішніх зрадників, готових при першій слабкості волі порозумітися і видати Божу в нас думку на здобич її противників. Коли оборонний вал молитви та пильності не буде досить сильний, як же легко можуть бути заглушені початкові

⁹⁷ Там само. С. 131.

⁹⁸ Там само. С. 135.

протести сумління. І така «акція порятунку світу» буде успішною. Але Бог є надто Високою Річчю, щоб у кого-небудь вона далась безкарно усунутися на узбіччя прямо з дороги життя. Людська воля може відкинути запрошення Боже, але тоді є велика небезпека, що з часом відкинута буде й віра, і буде страчена Ласка Спасіння. Небезпеки такого становища звичайно не усвідомлюють ті, які, маючи владу, вважають, що можуть її вживати так, щоб покликання вбити. Досліджувати покликання, прагнути переконатись, чи воно правдиве, з готовністю дозволу (на його здійснення), якщо (воно) таким виявиться, йти аж так далеко є дозволено, а може навіть бути обов'язком, бо ж інакше починається боротьба з Богом. Той, хто її починає, може на хвилинку в тій боротьбі перемогти, але завжди він ризикує, що візьме на своє сумління річ, стократ гіршу від убивства тіла, бо це вбивство душі того, який від його влади був залежний»⁹⁹.

Відомий польський історик Міхал Вавжонек, висвітлюючи передумови екуменічних поглядів майбутнього митрополита, стверджував: «Якщо йдеться про проблеми зміни обряду Р. Шептицьким, треба було б звернути увагу на декілька фактів. По-перше, галицький митрополит подбав про те, щоб його повернення до візантійсько-слов'янської традиції відзначилося навіть в зовнішнім вигляді. Про це найкраще свідчила довга борода, дуже характерний елемент для візантійської традиції, відкинута попередниками Шептицького. По-друге, А. Шептицький трактував свій перехід до східно-християнського світу, як повернення до традиції не таких вже й далеких предків. По-третє, слід зауважити, що ще в молодості майбутній митрополит дуже емоційно сприймав візантійсько-слов'янську традицію. Причин вибору обряду, якого доконав, можна зрозуміти тільки через відкликання до сфери почуттів, які збуджував у нім контакт з різними проявами східно-християнської спадщини. Безсумнівно, рішення про зміну обряду подиктувало йому передусім «серце», а не розум. Ймовірно, ці емоції були стимулом для поглиблених студій над традицією та духовністю східного християнства, які, практично, протягом всього свого життя вів Шептицький»¹⁰⁰.

⁹⁹ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869–1951. Біографія. Львів, 2019. С. 84.

¹⁰⁰ Вавжонек Міхал. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії. Рим, 2006. С. 7–48.

4 березня до Романа приїхала мама, а 23 березня Софія Шептицька одержала запрошення на аудієнцію до Папи Льва XIII. Й. Сліпий писав, що цього добитися було нелегко: «Мимо сього, що дістати приватну аудієнцію у Папи було дуже тяжко, то однак гр. Софії вдалося таки її виєднати»¹⁰¹. Як проходила аудієнція у Папи Льва XIII знаходимо на сторінках книги Софії Шептицького. Враховуючи, що це єдиний повний виклад цієї історичної події, наводимо його без суттєвих скорочень: «Дня 24-го березня, саме в п'ятницю, напередодні страсного тижня, ми мали бути у святішого Отця. Ми сподівалися, що будемо в товаристві щонайменше тридцяти осіб і навіть не порозумілися зі собою, що будемо говорити, а тільки з невимовною радістю їхали: Ромцьо, Стефанський, Левчик – такий гарний в новому одязі з білою краваткою, в шовкових панчохах і лякерових черевиках, і – я. При вході до першої вітальні прийняв нас із перебільшеною чемністю монсеньйор Делля Вольпе і маленький монсеньйор Біслетті, знайомий Романа, який стаючи навшпиньках, щоби досягнути до його вуха, шепнув: «Але Ви знаєте? Оце є цілком спеціальна аудієнція, яку будете мати, це щось незвичайне!», а Ромцьо переповідаючи мені це, додав: «Мама досягла чуда». Перед нами були ще в святішого Отця його два приятелі з Перуджії й амбасадор із Чілі зі своєю дружиною. Врешті, сказали нам, що прийшла черга на нас. Монсеньйор Делля Вольпе відчинив низькі двері, увійшов перший і голосно подав наші прізвища та вийшов, залишаючи нас самих зі святішим Отцем. Кімната була вузька й глибока, по нашій лівій стороні, коли ми увійшли, було прислонене одно вікно, а напроти – в самій глибині кімнати на низькому підвищенні сидів святіший Отець, що подобав на алябастрову різьбу.

Побачивши нас, простягнув до нас руки й сказав весело: «А, оце добра польська родина». Мені здавалося, що йду до самого Ісуса Христа в особі Його заступника, тому то приклонивши перед ним наші коліна, я так задивилася в його лице, що забула поцілувати його ногу й лише притулившись до його колін, цілувала руки в почуванні, якого я не переживала ніколи більше від хвилі, коли померли мої родичі, коли вже не було кому кинутися в обійми в батьківській хаті. Перші слова святішого Отця були звернені до мене, коли то показуючи на Ромця, Стефанського й Леося спитав: «Оце всі Ваші сини?». «Так, Ваша Святосте, – я відповіла, – це мої сини, а цей (показуючи на

¹⁰¹ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 24.

Стефанського) неначе адоптований». Ми клякнули в такому порядку: по лівому боці престола на бічному ступені, отже, найближче до святішого Отця був Роман, перед Папою – я, мавши по правій стороні Леося, а по лівій – Стефанського. Лице святішого Отця, спочатку оживлене лише незвичайним блиском очей, невдовзі прибрало веселий вираз повноти життя й експресії, а коли він говорив про значення Василян у майбутньому, його лице сяяло блиском натхнення. В цій притемненій кімнаті на фоні багряної адамасценської драперії при білій рясі оте лице видавалося мені гейби прозоре, осяяне неначе внутрішнім світлом. Коли ж я представила Папі нашу громадку, святіший Отець звернувся до Ромця: «Отож Ви хочете стати монахом». «Так, Ваша Святосте», – відповів, цілий опромінений душевними почуваннями, – «Василіянином». «Як це так, що Василянином?», – і Папа звернувся цілком на престолі в бік Романа, щоби дивитися йому в очі й поклавши руку на рамені, а пізніше обнімаючи рукою шию Ромця сказав: «Як Василянином, мене повідомили, що Бенедиктином, але Василянин! О, це гарно! Це тішить мене! Чи давно вже відчуваєте оце покликання?». «Майже від дитинства». – «Від дитинства? А скільки Вам років?». «Ще нема двадцять три». – «А що Ви студіювали, де?». Роман відповів. Тоді Папа говорив з чимраз більшим оживленням, звертаючися раз до нього, то знову до мене.

«Оце бачите, Василяни мають перед собою велике майбутнє в Церкві! А їх місія велика й гарна! Ми не здаємо собі ще тепер справи, яка буде їхня місія на Сході!.. Велика й гарна! Знаєте, що це я їх зреформував і відкрив новіціят у Добро... Як то? Ах так! Добромиль. Ігумен Ісусівців, отець Яко... Яко...». «Яцковський», – пригадав Ромцьо. «Це справді. Яцковський! Він задля того перебував довший час у Римі, ми багато говорили про цю справу. О, він – це людина, яку я високо ціню, яку дуже люблю, – дуже, дуже». У тій хвилині Папа подивився на Леося, заслуханого й задивленого в його постать й мову, а тоді зняв на хвилю свою руку зі ший Романа й обіруч підніс до себе личко дитини: «А цей, теж Ваш?». «Так, Ваша Святосте, він називається Лев». – «Ах, Лев! А що ми з ним зробимо? Чим ти хочеш бути?». «Я ще не знаю, Ваша Святосте», – відповів хлопець весело. «Він не знає! В це я вірю! Він ще замалий!» – і, приголублюючи його ласкаво, поклав йому головку на своїх колінах. – «Він лишиться при мамі, щоби її потішати, так?» – Відтак до Стефанського: «Ви теж хочете бути священником?». «Так, Ваша Святосте, – тепер світським

священником, а колись, надіюся, що зможу стати Ісусівцем». «Ісусівцем? – гейби в застанові, гейби сам до себе сказав: «Релігійне покликання. Це найбільша ласка, якою Бог може відзначити людину, починаючи ще в цьому життю, а я вже не згадую про друге в небі, але про туземне життя», – й поклав свою руку на його голову. Відтак знову обійняв Романа за шию, а другою рукою приголублював голову Левчика й кладучи її на своїх колінах, питав далі мене: «А скільки Ви маєте синів?». «П'ятьох, Ваша Святосте». «І всі вони добрі, браві?». «Маю надію, Ваша Святосте, що вони всі будуть вірними слугами Бога й Його святої Церкви, й тому прошу для них благословення Вашої Святости!».

А тоді Папа зняв руку з голови Левчика й поклав її на моїй. І все його очі зверталися в бік Ромця, а навіть у тій щасливій хвилині я не могла не відчутти величі образу, який вони оба разом творили. Святіший Отець вдивлявся в то молоде лице з любов'ю, майже з батьківською гордістю; а Роман з піднесеними очима, задивлений в лице старця, з виразом такої безмежної любови й відданості, що міг би бути в тій хвилині зразком для маляра, що малює херувима. Оба лиця були зовсім відмінні від себе, а такі гарні, коли поринали у взаємному погляді й здавалося, що вони неначе відриваються від землі й світа, й ці дві душі наче знаються вже здавна, любляться і так дуже довіряють собі взаємно. Слідкуючи за очима й думкою святішого Отця, я переповіла не тільки самі слова, але намагалася відтворити й настрій цього, що наростало в моєму серці у зв'язку з покликанням моєї дитини. «Щодо цього, Ваша Святосте, він готов пролити свою кров, як мученик, якщо Бог забажав би цього ради Його святої справи, а я заявляю тут перед Вами, що я вповні посвячую його на Боже діло й бажаю того самого, що й він». «Ах!» – сказав торжественно, а підіймаючи праву руку й кладучи її на моїй голові: «У Ваших словах відчувається добру, сильну, польську віру, тобто дух Вашої родини, Ви розумієте мене, правда? Що дух Вашої родини буде в небі!..». Роман просив благословення для Василіян, про котрих святіший Отець запитував ще декілька разів, Стефанський прохав благословити всіх своїх найближчих, а я теж просила про своїх, маючи на думці безліч потребуючих осіб і тих найбідніших, за яких я завжди молилася й тому я сказала:

«Ваша Святосте, звольте ласкаво поблагословити всіх тих, за яких я молюся!». Папа поглянув на мене наче б хотів у своїй душі відчитати значення тих слів, хвилину мовчав, а потім погладжуючи мене по чолі,

як приголублюється дитину, він пересунув свою руку до моєї й сказав: «Отже, добре, я благословляю всіх тих, за яких Ви молитесь». Тоді ми всі поцілували святішого Отця в ногу, а коли встали з колін, він ще раз узяв Романа за руку й притиснув її обіруч до своїх грудей, а тоді Ромцьо наново клякнув при його стопах. І врешті Папа сказав зворушеним, глибоким голосом: «А Вас усіх благословляю ще раз, для Вашого покликання передаю Вам моє спеціальне благословення!»¹⁰².

28 березня до Риму приїхали Іван Шептицький із сином Олександром. Нарешті відбулася розмова батька з Романом, під час якої «вони оба досконало пізнали себе й взаємно зрозуміли»¹⁰³. Ось як цю розмову відобразила у своїй книзі Софія: «Роман закурив папіроску й відізвався весело до батька: «Маю надію, що сьогодні я вже востаннє одягнув фрак». Від тих слів зачалася розмова між ними, яка тривала майже цілу ніч при ватрані, де Роман сподівався, що «будемо гуртуватися – об'єднані в Господі, – й відчуватимемо, що Він посеред нас». Другої днини батько казав мені зі сльозами в очах: «Перший це раз я проглянув наскрізь його душу й зрозумів, яким є його покликання. Ніколи не зможу Богу подякувати найбільш сердечно за цю розмову, бо якщо ми могли би тому хлопцеві дарувати й цілий світ, то це не вдоволило би його, бо чого іншого він бажає»¹⁰⁴.

«Нехай світ не каже у своєму безглузді, що до монастиря йдуть ті, що не вміють любити, а бояться страждань; нехай не каже також, що кому Бог дає ласку покликання до Своєї служби, вже тим самим звільняє його від терпінь. Нехай ніхто не говорить «щасливий», бо люди не розуміють ні того щастя, ні якою ціною його здобувається. Господь напевно кликав Ромця і він напевно з повною вірою й радістю йшов за цим голосом і покликанням, а все-таки, починаючи від Риму, аж до хвилини, коли переступив поріг Добромильської обителі, лише страждання виповнювали його душу»¹⁰⁵. 28 травня 1888 р. в неділю, у день Святої Тройці, Роман виїхав до Добромильського монастиря.

«У рівній мірі, чи їхати до Добромиля від Перемишля чи від Самбора, – писав відомий дослідник монастирів Михайло Ваврик, – вже здалека видніє над містечком «Чернеча Гора» на тлі темно-зеленого бескидського Підгір'я. Наче остання хвиля розбурханого гористого моря знялася тут високо-високо над довколишнім

¹⁰² Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 142–146.

¹⁰³ Там само. С. 148.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Там само. С. 148–149.

холмовинням і – заклата, нависла над самим краєм надсянської низини. Могутній її верх – підперезаний білою стяжкою монастирських будівель: гарної хрестовидної церкви, симетрично достроєної обителі та велетенської дзвіниці, що все разом робить справді «київське враження». А там далі наліво, на сусідньому шпилі, від голубого неба відбивають ясні обриси старовинного замчища Гербуртів, що перед трьома віками були першими ктиторами нашого монастиря. У рямцях цих обидвох нагірних будівель добромільський виднокруг зберігає ще сьогодні окремих старовинний кольорит, що його надала всій околиці споконвічна чернеча традиція»¹⁰⁶.

Перша письмова згадка про Добромільський монастир зафіксована 24 серпня 1613 р., коли Ян Щенний Гербурт з дружиною Єлизаветою надали грамоту в Перемишлі та наділили його землями. У документі, зокрема, йшлося: «На тому місці, від нас їм даному і дарованому, вільно їм буде і Церкву, і монастир, як найбільше будуть розуміти – і з муру, і з дерева ставити, і набоженьства стародавнього, як за предків наших здавна бувало, віри релігії грецької уживати і його за своєю вірою відправляти». Приблизно в цей же час на узбіччі Чернечої гори було розпочато будівництво дерев'яної церкви Святого Миколая Чудотворця і двох монастирських келій для монахів. У 1691 р. обитель перейшла до унії. 15 червня 1882 р. протоігумен о. Климентій Сарницький та ігумен о. Юліан Телішевський передали єзуїтам о. Генрику Яцковському і о. Касперу Щепковському Добромільський монастир Святого Онуфрія. Вони також передали особисте прохання Папи Лева XIII: «Я повірив тобі (Г. Яцковському – Авт.) і Вам. І сподіваюсь, що не заведете мого довір'я, але докладете усіх старань, щоб виховати нове покоління монахів, оживлених правдивим духом св. Василя і св. Йосафата, мужів молитви, великої посвяти та ще більшої любови, і священників ревних, які любили б свій народ, серед якого мають працювати, в Бозі і по-божому. Так, повторив, в Бозі і по-божому. Нехай навчаться шукати найперше Царства Божого і тим самим зовсім певно придбають всі інші добра дорогим мені Русинам»¹⁰⁷.

15 вересня того ж року відкрили новіціят в Добромилі. Першими новиками були брат Віссаріон Кулик, брат Володимир Стех, брат Теодозій Куницький. Жили вони дійсно за правилами святого Василя Великого, служби правили за візантійським обрядом, не

¹⁰⁶ Ваврик М. По Василянських монастирях. Торонто: Видавництво й друкарня оо. Василян, 1958. С. 43.

¹⁰⁷ Нарис історії Василянського чину святого Йосафата. Рим: Видавництво оо. Василян, 1992. С. 327.

перешкоджали розмовляти українською мовою, читати українські книги, та й загалом, не допускали ополячення чи латинізації. На цей факт також звернув увагу С. Баран: «Згідно з історичною правдою слід тут ствердити, що реформатори не вели там реформи з польонізаційною метою і в повні шанували українські національні почування тих, що їх мали перевиховати. Ця єзуїтська реформа, яка в початках 80-тих років минулого століття викликала була стільки шуму і тривоги серед нашого галицького громадянства, що вислало навіть депутацію до цісаря Франца Йосифа I проти пляну реформи, принесла нам у своєму висліді тільки національну користь. Василіянський Чин, що занепав був зовсім і знаходився в стані розкладу, а національно був майже зовсім сполонізований, відродився вповні. Зреформований Чин оо. Василіян не став оруддям у польських руках, як цього боялося наше громадянство в початках його реформи. Навпаки – з його рядів вийшов поважний гурт визначних українських патріотів і церковних діячів, що записалися додатньо в історії українського національного відродження»¹⁰⁸. Йдеться передусім про Сотера Ортинського, Йосафата Коциловського, Василя Ладику, Ніла Саварина, Теодозія Галущинського, Степана Решетила, Веньяміна Бараника, Йосифа Скрутеня, Теофіла Каструбу. Система підготовки новиків після проведеної реформи (вище про неї згадував Папа Лев XIII) була повністю змінена. Спочатку послушники вчилися рік у новіціяті, потім навчалися на гуманітарному курсі, потім ще два роки вивчали філософію, потім ще чотири роки богослів'я. Найбільш здібних відправляли в Краків навчатися в єзуїтській колегії на вищих філософських і теологічних курсах.

30 травня «розпочав 3-денні реколекції, а дня 2. (21. V) червня 1888 р. в суботу, як 89-ий з ряду кандидат до відновленого Чина св. Василія В. був прийнятий сей молодий доктор прав, граф Роман Александер Шептицький, до добромильського новіціяту»¹⁰⁹. Настоятелем монастиря, як вже вказувалось, був Щепковський, а його заступником А. Баудісс. Старшим ревнителем для 9 новиків і 4 кандидатів був брат Лукавський. До цього оточення потрапив і Роман. Новіціят мав тривати від серпня 1888 р. до вересня 1889 р. Фактично,

¹⁰⁸ Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. С. 15.

¹⁰⁹ Скрутень Йосафат. У чернечій келії. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1– 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 28.

він склав свої прості обіти 1 липня¹¹⁰ в Добромилі прийняв нове ім'я Андрей. Безперечно, «так учинив із поваги до давньої чисто апокрифічної традиції, за якою апостол Андрей проповідував Євангеліє там, де одного дня постала Київська держава»¹¹¹. Щось подібне зустрічаємо на сторінках іншої біографії майбутнього митрополита: «На чернечих облечинах Роман Шептицький прийняв ім'я Андрей. Прийняв його за своїм другим (згл. третім) світським іменем Александер, бо в Василянському Чині є звичай приймати таке чернече ім'я, що починається тою самою початковою буквою, якою починалося хресне ім'я. Чернече ім'я Андрей було провісним для майбутнього українського Великого Митрополита, з уваги на відому в українському народі збережену легенду, про св. Ап. Андрея Первозванного на київських горах»¹¹². «Торжество облечин почалося о год. 9. – писав Йосафат Скрутень. – Положився з розложеними навхрест руками перед великим олтарем і зачалися молитви. По чверть години вклякнув, а священник спитав його від олтаря: «Пощо прийшов ти тут?». «Провадити каянне життя». «А в чім хочеш його знайти?». «В рясі і законнім життю». Після сего, наскільки тямлю, священник утяв йому по ковтку волосся нахрест, на вершку голови, над чолом і по обох боках, відмовляв молитви і надав йому ім'я Андрей. Тоді зблизився о. Щепковський і віддав йому до рук рясу і законний пояс. Роман пішов до захристії і вернув уже перебраний»¹¹³.

З жовтня 1889 до червня 1891 рр. Андрей Шептицький прослухав університетські виклади у Кракові, а впродовж 1892–1894 академічних років закінчив богословські студії. Доктор теології та філософії «мав спеціальний дар до вивчення мов і, крім класичних мов – грецької та латинської, як теж староеврейської і старослов'янської мов, що їх вивчав основно, та мов польської і української, знав ще добре, в слові й письмі, мови німецьку, англійську, французьку та італійську, якими свобідно послуговувався. Розумів добре й інші слов'янські мови, як російську, білоруську, чеську, сербо-хорватську та й деякі інші романські мови. Передовсім знання старослов'янської мови і живих слов'янських мов допомагало йому опісля у великій мірі

¹¹⁰ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і Церковна єдність. Документи і матеріали. 1899–1944 / Упор. Андрій Кравчук, Оксана Гайова. Т. 1. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий Відділ «Свічадо», 1995. С. XXV.

¹¹¹ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 60.

¹¹² Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 23.

¹¹³ Скрутень Йосафат. У чернечій келії. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 30.

в його найважливішій, унійній праці. А добре знання європейських мов використовував він пізніше у своїх широких зв'язках у політичному світі в Європі та в Америці в обороні політичних прав і державних змагань українського народу»¹¹⁴.

Незважаючи на молодий вік (30 років), Андрей став магістром новиків. Він – перший василіянин на цій посаді після реформи. Папа Лев XIII покладав великі й відповідальні обов'язки на магістра, який «за своїм розсудком, мав право зарахувати до новіціату чи до кандидатури ту частину новіціату, яку перед Реформою відбували новики, яких взято з новіціату до навчання у школі при Лаврівському монастирі. Ті ж, що приступали до Реформи після професії, мали відбутися один рік новіціату і в тому часі місячні реколекції, а потім сам Магістер мав вирішити, хто з них ще частково мав повторити чи доповнити студії, а кого призначити до сповідей і проповідей»¹¹⁵. Через багато років, у лютому 1944 р., виступаючи з промовою пам'яті отця Дионизія Ткачука, Митрополит сказав: «Завдання магістра – передусім розвивати і скріпляти монаші покликання. Молодь, що зголошується до новіціату, часто не здає собі справи з того, чим є монаше покликання і як з ним обходитися, щоб допровадити до повного розцвіту. До цього служать і конференції, які магістер має три рази в тиждень, і наука катихизму – так само три рази на тиждень, – і розмови з кожним з новиків зокрема. Я сам мав честь бути таким магістром ще в тих часах, коли василіанський новіціат знаходився в Добромільському монастирі: в році 1892-му чи з 1893-го до 1896-го, – і признаюся, що поза цими літами я рівного щастя ніде й ніколи не зазнав»¹¹⁶.

У монастирі Андрей дотримувався досить жорсткого режиму, що не могло не позначитися на стані його здоров'я. «Отець Карло Кочоровський перестеріг мене, – пригадувала Софія Шептицька, – що брат Андрей їсть лише один раз на день, а ранком і увечорі випиває тільки склянку чаю, що вважає нечуванним омертвленням в його віці, рості й при теперішній виснажливій праці. При чому ректор колегії, який знав оцю гарячу аскетичну душу, дозволяв йому на всі можливі пости. З моментом, відколи Роман вступив до Чину, ніколи не спадало мені на думку турбуватися станом його здоров'я, дарма що я бачила його не раз примарнілим, та я була певна, що сам Господь Бог дбає

¹¹⁴ Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. С. 16.

¹¹⁵ Нарис історії Василіанського чину святого Йосафата. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1992. С. 330.

¹¹⁶ Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939–1944 рр. Т. III / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2010. С. 669.

про його здоров'я й в його службі не може трапитися йому нічого злого. Отож, хоч багато осіб зауважувало, що Роман змарнів і схуд, я якимсь дивом не звернула на це уваги, але сьогодні наглядно бачу, що в цю пам'ятну зиму він настільки послабив свій організм, що попав у важку недугу, яка мало що не закінчилася його смертю»¹¹⁷. Тоді лікарі довго боролися за життя Андрея.

Ще перебуваючи в Добромилі Андрей Шептицький захопився збиранням старих речей для майбутнього музею. Збереглися цікаві його спогади про ті часи: «Дещо пізніше, вже монахом, перебував я кілька літ із недовгими перервами в Добромилі. Недалеко добромільського монастиря отців Василіян є сховане в ярі між двома горами, прикритими тоді лісами, убоге сільце Поляна. З монастирською молоддю – зразу як новик, відтак як ритор та богослов, вкінці як магістр новіціату – ми часто ходили по лісах, дебрах, ярах, довкруги старинного монастиря. Спускаючися в яр по полях без дороги, заходили ми до Поляни. Нам видавалося, що жодна дорога до цієї маленької оселі не веде; вона була наче оазою в тих пралісах. Здавалося, що люди зовсім забули це дивно тихе сільце. Рідко тільки пес загавкав, рідко перед хатою показалася дитина. На тлі темно-зеленого бору і вузьких пасем убогих піль золотавого вівсику видавалася мені Поляна якимсь зачарованим селом. Поза селом від гори, окружена вінцем лип, стояла маленька церковця чи радше капличка, бо була така маленька, що в ній іконостас мав лише царські двері й один дуже вузький перехід замість дияконських дверей.

До церковці, однак, нелегко було дістатися, бо пароха в селі не було. У цій капличці в іконостасному ряді були ікони. Оскільки пригадую собі, на одній дошці намальовані стояли рядом усі апостоли. Були вони мальовані сільським мистцем, що, крім давніх іконостасів, інших узірців не мав. Маляр із Поляни не держався невільничо своїх узірців. Лінія у нього свобідніша, хоч композиція ще строго традиційна. Ікони, я думаю, є типові для тієї переходнової доби, що зачала несміло виступати від віками передаваних і повторюваних мотивів. Трудно було в Поляні догадатися, чи та дошка на 2-3 метри довга і другі трохи коротші з постатями святих були мальовані для цієї церкви чи перенесені до неї з давнішої. Зрештою, доперва досвід навчив звертати увагу на всі подробиці способу, віку, з якого ікони походять. Уже зі Станиславова приїхав я у Добромиль. Дійшли ми до

¹¹⁷ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 158.

Полянської церкви у хвилі, коли люди, побудувавши каплицю, зачинали стару церковцю розбирати, а ікони приготували палити (кілько то прецінних ікон так згоріло по селах!) – як то старий церковний звичай велів, аби не була в поневірці свята річ. І так ікони давньої церкви села Поляни набув я, і вони стали одним із перших зав'язків Музею»¹¹⁸.

20 липня 1896 р. Андрей став ігуменом монастиря святого Онуфрія у Львові. За погодженням з отцем Платонідом Філясом, товаришем з новіціату, 19 травня 1897 р. він почав видавати релігійно-популярний часопис «Місіонар», а наступного року викладав богослів'я в Кристинополі. Професура догматики у вищій богословській школі отців Василян в Кристинополі була останньою монастирською посадою ієромонаха Андрея Шептицького. Саме тут 2 лютого 1899 р. застала його цісарська номінація на станиславівського єпископа. Йому йшов 34-й рік. Із Пастирського послання до духовенства, датованого 1 серпня 1899 р., видно, що Шептицький не мав великого бажання зайняти цю вагому посаду: «Як тільки дійшла до мене вістка, що маю стати Станиславівським єпископом, то довго боронився я від цього уряду і робив, що міг, щоб увільнитися від нього»¹¹⁹. Однак і на цій посаді він пробув недовго, бо вже 21 жовтня 1900 р. Папа Лев XII іменував Андрея Шептицького Львівським архієпископом і Галицьким митрополитом.

Усе своє життя митрополит Андрей повторював своїм вірним, що вимагає від них виконання трьох речей: 1) щоб знали добре свою віру, 2) щоб пізнали віру православних братів, 3) щоб молилися за об'єднання. Крім того, він очікував, щоб вони чесно і сердечно відносилися до православних. Але такого самого відношення він вимагав від православних українців до Української греко-католицької церкви¹²⁰. У підтвердження цих слів О. Баран наводить послання А. Шептицького «До Духовенства»: «Ієрархи на українських землях поставлені сьогодні в те саме положення, в якому були під кінець XVI століття (тобто Берестейської Унії). Коли хочуть розв'язати по Божому і для добра українського народу проблеми, які їм накидає положення, повинні так мудро стан нашої Церкви досліджувати, щоб

¹¹⁸ Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. С. 548–549.

¹¹⁹ Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр. Т. I / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2007. С. 19.

¹²⁰ Баран О. Названа праця. С. 187.

всесторонньо здати собі справу з того, які наслідки принесло нашій Церкві рішення ієрархів XVI-го століття»¹²¹.

Дуже багато зробив митрополит Андрей за період своєї діяльності. Насамперед доводилося дбати про те, щоби виховувати інтелігентних і освічених священників. Саме з цією метою він висилає на навчання до різних країн світу обдарованих юнаків. Усього Андрей Шептицький дав дорогу в життя близько 200 релігійним діячам. Коли канадські українці звернулися до нього з проханням покращити справу богослужіння, митрополит Андрей 1902 р. направив до Канади трьох постійних українських священників з ордену василіян, яких розмістив поблизу Едмонтона. Щоби переконатися в тому, що такий акт призвів до певних якісних змін, він у 1910 р. особисто здійснив поїздку до Канади, під час якої відвідав значну територію від Монреаля до Ванкувера.

У своїх проповідях митрополит Андрей велику увагу приділяв вихованню українського народу в дусі християнської моралі. Часто свої ідеї він викладав у письмових зверненнях до народу. Таких було більше сотні. Він був автором кількох десятків популярних книг. Усе те, що митрополит зробив як жертводавець, меценат та ініціатор добродійних акцій, важко навіть перерахувати. Майже всі свої прибутки він віддавав на народні цілі. Як вважають сучасні українські дослідники, «у Львові й нині живе чимало людей, які в життєво скрутні моменти скористалися матеріальною допомогою митрополита»¹²².

З приходом до Львова 6 вересня 1914 р. царської армії митрополита було заарештовано і вивезено вглиб Росії. Немаловажну роль у його арешті відіграв і той факт, що одночасно з приходом російських військ пролунав заклик Шептицького до народу залишатися у своїй вірі. Деякі історики арешт Шептицького пов'язують з тим, що він активно працював на німецьку розвідку, хоча приводять при цьому непереконливі докази¹²³.

Лютнева революція 1917 р. застала його в Ярославлі. Одним із перших наказів голови Тимчасового уряду О. Керенського (тоді ще міністра) був наказ про звільнення Шептицького. Хоча все було не так просто. У березні 1917 р. О. Керенський повідомив Шептицького, що той може сам вибрати місце свого перебування в Росії. Митрополит

¹²¹ Там само.

¹²² Суханова З., Сулима-Матлашенко Н. Андрей Шептицький: реалії хресного шляху. *Сторінки історії України ХХ століття*. Київ: Освіта, 1992. С. 325.

¹²³ Тополь М. Л. Виза на убийство. *Военно-исторический журнал*. 1990. № 11. С. 48-62.

вирішив їхати в Петроград. Там з допомогою своїх знайомих йому вдалося добитися прохання про повернення особистого архіву, який раніше конфіскували. Тимчасовий уряд при наполяганні Шептицького дозволив легалізувати діяльність Греко-католицької церкви в Росії, а митрополитом призначив екзарха Леоніда Федорова. Але у зв'язку зі складною воєнною обстановкою, добратися до Галичини було не так легко. Шептицькому довелося їхати через нейтральні країни, «тому подальша дорога Митрополита на Батьківщину пролягла через Стокгольм. При переході російського кордону у Фінляндії в нього та його супутників забрали все, включаючи навіть дорожні харчі. Після Стокгольма – Гамбург, далі – Швейцарія, Австрія з наміром потрапити до Рима на зустріч з Папою Бенедиктом XV, однак поїздка до Риму тоді не відбулася, бо, будучи громадянином Австро-Угорської імперії, не мав доступу Митрополит до Італії, яка воювала на боці Антанти, тому 10 вересня 1917 р. після трьох років відсутності А. Шептицький прибуває до Львова»¹²⁴. Можна собі уявити, як зустрічали львів'яни свого Мойсея. На його честь відбулися служби в багатьох країнах.

1 листопада 1918 р. митрополит Андрей прийняв групу січовиків-старшин і благословив утворення Західно-Української Народної Республіки. Однак уже 3 листопада ситуація змінилася і Шептицького було піддано домашньому арешту. Це було чи не найбільшою мукою для нього, людини, яка звикла щоденно спілкуватися з народом.

Після приєднання Галичини до Польщі внаслідок Сен-Жерменського мирного договору митрополит Андрей продовжував здійснювати подорожі в різні країни світу. Мета їх була єдиною – домагатися єдності між українцями, яких доля розкидала по всьому світу. У цей час Галичина перебувала під важким соціальним, національним і культурним гнітом, коли польський уряд душив все, що було українським. Історичні документи свідчать про це велеречиво. Відомий польський письменник і публіцист Збігнев Залуський писав, що в колишній Східній Галичині крок за кроком ліквідовувалися культурні й економічні організації, закривалися школи. Знову ж таки на Волині – в селі, 80% населення становили українські селяни – із 2000 початкових шкіл було тільки 8 українських¹²⁵. Однак, як зазначає З. Залуський, «... не дивлячись на це, не увінчалися успіхи спроти полонізації «місцевих елементів». Під

¹²⁴ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народів (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 29.

¹²⁵ Залуський З. Пути и достоверности. Москва, 1990. С. 269.

впливом давління на них поширювався процес національної самосвідомості, особливо на селі. Військо «приборкувало» неспокійні українські села в Тернопольському воєводстві, розстрілювало селянські демонстрації на Волині. У тюрмах, в Березі Картузькій, поліція знущалася над арештованими українцями, у відповідь гинули від куль терористів і міністр санаційного уряду, і шкільний куратор, і невинні прості люди. Зростали напруження і ворожість. Презирство правлячих породжує ненависть пригноблених»¹²⁶. Асиміляторська політика Польщі на західноукраїнських землях насамперед позначилася на стані народної освіти. Під тиском польських націонал-демократів сейм у 1924 р. ухвалив закон про переведення українських народних шкіл на навчання двома мовами. Згідно з ним, у двомовних школах історія та географія викладалися польською мовою, а вивчення польської мови стало обов'язковим. За підрахунками С. Кульчицького, у 1921–1922 рр. у Східній Галичині українських і польських народних шкіл було майже порівно, приблизно по 2 тис. У 1937–1938 рр. кількість українських шкіл зменшилася до 360, натомість з'явилося понад 2000 двомовних шкіл. Кількість польських шкіл майже не зменшилася. Тобто, двомовні школи організовувалися здебільшого на базі українських¹²⁷. Обурило польську владу звернення митрополита до вірних під назвою «Під один прапор»: «Важкі часи і наближаючі ще чорніші хмари змушують нас згуртуватися суцільніше, ніж досі та, полягаючи на правді, у власній сильній єдності обороняти те, що нам усім найдорожче і святе. Будемо домагатися і обстоювати соціальну справедливість, розбудову соціальної охорони селянства, робітництва, загалом усіх працюючих, а передусім суспільно покривджених»¹²⁸. Голова Української Народної Трудової партії В. Охримович заявив протест проти ув'язнення польськими властями А. Шептицького¹²⁹.

Українські депутати до польського Сейму С. Баран, С. Білак, Д. Веліканович, С. Витвицький та інші неодноразово протестували проти закриття українських шкіл і заборони службового листування українською мовою, але їхні депутатські запити залишалися невирішеними. Відповіді на них директора бюро Сейму

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Україна крізь віки: Т. 11. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Київ: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. С. 319.

¹²⁸ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944 / Упор. Оксана Гайова, Андрій Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2: листування / За ред. Андрія Кравчука. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1999. С. 803.

¹²⁹ Там само. С. 752.

А. Рутковського були надзвичайно туманними і занадто загальними¹³⁰. Польські власті систематично займалися перевіркою лояльності українського населення. Так, 6 листопада 1923 р. шкільний інспектор під час перевірки приватної школи ім. Шашкевича в Станіславові прийшов до висновку, що в цьому навчальному закладі неблагонадійною є Адольфіна Макогон. На його думку, вона була «організатором кружков українських педагогічних товариств у Станіславові» і «склонна до антипанства»¹³¹.

Поляки ще 20 січня 1920 р. скасували автономні права і самоврядування Галичини, порушивши цим свої зобов'язання перед державами Антанти про надання краю української національної автономії. Фактично українське шкільництво було підпорядковане польському міністерству освіти. У Львівському університеті були закриті українські кафедри, на що українці зреагували створенням Львівського (таємного) Українського Університету (1921–1925), в якому було понад 50 кафедр і близько 1500 студентів¹³².

Політика денаціоналізації приводила до опору з боку українців Галичини. Так, повітовий комендант Коломиї скаржився місцевому старості, що Петро Павлюк, Микола Зайковський, Михайло Овзарук, Микола Гузол, Микола Будзак (всього 54 чоловіка) ведуть антипольську агітацію у справі шкільництва¹³³. У жалюгідному фінансовому становищі знаходилися українські педагогічні товариства Галичини. В одному з документів говориться, що для того, щоб коломийське товариство повноцінно діяло, необхідно щомісяця збирати грошові податки в розмірі 700 злотих¹³⁴.

Власті переслідували священників, які виписували шлюбні свідоцтва українською мовою. Так, стрийський староста Стефан Новак 22 грудня 1924 р. писав до Станіславівського воєводства, що священник І. Каратницький «видавав метрики на українській мові». Парох Анатоль Барилевич теж зробив аналогічні «злочини», коли виписав подібні свідоцтва П. Костіву і М. Бриндзей, був змушений протягом 14 днів їх переписати¹³⁵.

У 30-х роках становище українців Галичини ще більше погіршилось. Одним із перших, хто піднявся на захист свого народу

¹³⁰ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. 2. Оп. 14. Спр. 2. Арк. 5.

¹³¹ Там само. Арк. 15, 16.

¹³² Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 107.

¹³³ ДАІФО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 123. Арк. 12.

¹³⁴ Там само. Арк. 15.

¹³⁵ Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 1, 4, 13.

був митрополит Андрей Шептицький. Він звернувся із своїм пастирським листом до всього цивілізованого світу. Лист був надрукований у закарпатській газеті «Нова свобода» і став певною мірою постійною темою для обговорення. У ньому говорилося: «Коло сто церков розібрано і розвалено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонено Богослужіння, і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорогоцінні старинні пам'ятки церковної архітектури. Часто знищені і знаряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру у латинському обряді... Неповинних людей не раз бито та видалявано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехізму й проповідати у матерній мові людей»¹³⁶.

Говорячи про міжвоєнний період, необхідно погодитися з твердженням сучасних істориків, що «в цих умовах керована Митрополитом УГКЦ була чи не єдиною цементуючою силою суспільства, а її курс на самостійність принаймні у культурному та релігійному відношенні не лише був успішний, але й єдино доцільний. Шкода, що не завжди зусилля Митрополита і Церкви знаходили відповідне розуміння у всьому суспільстві»¹³⁷.

Нерідко виникали суперечності між лінією, яку вів Шептицький, і методами боротьби проти поляків з боку ОУН. Митрополит дійсно протягом тривалого часу підтримував стосунки з такими організаціями, як УНДО, ОУН тощо. І цей факт радянські історики постійно використовували для цькування митрополита. Однак більшість із них забували, або не хотіли помічати того, що саме Шептицький засудив терористичний акт членів ОУН стосовно польського міністра Броніслава Перацького. Митрополит розумів, що це викличе нові репресії по відношенню до українського населення Галичини.

У вересні 1939 р. у Львові з'явилися радянські війська, які згідно з пактом Молотова-Ріббентропа окупували Західну Україну. Доктор медичної стоматології із американського міста Рочестера, українець за походженням, Іван Кіндрат пригадував: «У цій ситуації небезпека, щонайменше депортація, загрожувала доктору Панчишину – депутату тодішнього парламенту і нашому духовному провіднику Митрополиту Андрею Шептицькому. Отож оунівськими зверхниками

¹³⁶ Басараб В. І., Вегеш М. М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. Ужгород, 2003. С. 18.

¹³⁷ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 92.

було створено і озброєно гвинтівками і гранатами студентський курінь (біля 40 осіб), щоб боронити їх. Я опинився в групі 28 оборонців Митрополита і його резиденції при соборі св. Юра. Забарикадувавшись у церкві і резиденції, ми чекали... Правдоподібно, що НКВД не стало часу або відваги нас атакувати і так обійшлося без конфронтації між нами»¹³⁸.

17 вересня 1939 р. митрополит Галицький і архієпископ Львівський Андрей Шептицький нелегально скликає екзархів церкви для проведення унійної акції на території СРСР, повідомивши Ватикан про свої наміри постфактум. На землі Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя було призначено єпископом М. Чарнецького. Брат митрополита Казимир Шептицький повинен був діяти в Росії та Сибіру. Майбутній наступник владики Андрея отець Йосиф Сліпий отримав вказівки своєї місійної діяльності на теренах Наддніпрянської України, а А. Неманцевич мав відправитися до Білорусії. Окупаційна політика Третього Рейху на Сході не давала змоги здійснювати унійну акцію легітимним шляхом. У ході цих процесів було арештовано і згодом розстріляно А. Неманцевича. Така ж доля спіткала і брата митрополита.

Більшовики на західноукраїнських землях поводитися вкрай зухвало. У доповідній записці представників ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У М.О. Бурмистенку 25 жовтня 1939 р. вказувалось, що до музею художньої промисловості у Львові, який вони націоналізували, необхідно «негайно звести цінності з приватних колекцій графа Дзедушицького, Голуховського, Борковського і Шептицького (хазяї втекли, колекції без догляду), націоналізувавши їх»¹³⁹. У листі до кардинала Євгена Тіссерана Андрей Шептицький так описав часи за першої радянської окупації: «Це є система абсолютно позбавлена всього, що є або могло б бути милосердям, або, навіть, доброзичливістю, хоча б навіть до найубогіших. Здається, що все те, що походить від властей, має на меті притіняти, руйнувати, нищити і завдавати болю; при тому всьому, неймовірно безладдя. Численні нові посади, бюро, комітети, представники всіх властей у Москві та в Києві – і всі ті уряди, які не мають чітко вираженого спрямування, уявляють, що вони покликані робити все, і що вони можуть усе робити. Усі накази даються під загрозою смерті, кожен із відділів всіх цих урядів

¹³⁸ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1. 1939–1953. Київ: Наукова думка, 1995. С. 61.

¹³⁹ Там само. С. 99.

ставити вимоги та завжди погрожує смертю; видається, що всі ці працівники можуть дозволити собі вбити будь-кого, без ризику бути покараними»¹⁴⁰.

Андрей Шептицький неодноразово звертався до радянських чиновників з листами-зверненнями, у яких просив допомоги та дотримуватися чинної в СРСР Конституції: «Хоча та свобода совісті загарантована Конституцією, є вона однак у школах Західної України так інтерпретована, що школа в'яже свободу дітей, які хочуть перед наукою помолитися, караючи за молитву. А це мусить в очах батьків і цілої суспільності Західної України понижити авторитет Конституції і то могло би доказувати в шкільництві у деяких одиниць проби відхилення від напрямної лінії, визначеної Конституцією»¹⁴¹. Він навіть наважився написати листа Й. Сталіну: «Тяжкі помилки, яких допускають Совітські власті на території Західної України і впливаючи з них важке положення народу, повіреного моїй душпастирській опіці, приневолюють мене звернутися до Вашого найвищого авторитета з тим представленням і проханням. Пропаганда безбожництва взагалі, а особливим способом у школах і оглядом молоді, є великою помилкою совітської влади на нашій території. Передусім, зражає і відстрашує народ, прив'язаний до своєї віри, як найважливішої частини народної традиції і причиняється до того, що той народ, а особливим способом широкі маси селянства не мають... (лист не завершений – Авт.)»¹⁴². Написав він також листа до голови ЦК КП (б) У М.С. Хрущова про надмірне оподаткування духовенства й селян¹⁴³. В іншому зверненні до М.С. Хрущова А. Шептицький просив надати дозвіл священникам обслуговувати хворих у лікарнях¹⁴⁴.

З приходом Червоної армії розпочалися гоніння на церкву і віруючих, хоча окупаційна влада боялася відкрито виступати проти УГКЦ. Атеїстична «пропаганда» розпочалася з нищення молитовних будинків і синагог. Так, у місті Ковелі Волинської області за рішенням голови міськради Пшеничного закрито дві синагоги і один костел. Приміщення синагоги передано під клуб «Харчопрому». У місті Володимир-Волинському заборонили службу в синагозі й організували шведську майстерню. У місті Дубно Рівненської області

¹⁴⁰ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944 / Упор. Оксана Гайова, Андрій Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2: листування / За ред. Андрія Кравчука. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1999. С. 892.

¹⁴¹ Там само. С. 901.

¹⁴² Там само. С. 903.

¹⁴³ Там само. С. 910–911.

¹⁴⁴ Там само. С. 912.

під заборону потрапили три синагоги і костел, а їх приміщення використані під господарські установи. Знехтувавши думкою віруючих, вилучили молитовні будинки в селищі Локачі Волинської області, в селі Вовниче Демидівського району Рівненської області¹⁴⁵.

За підрахунками І. Андрухів, з вересня 1939 до липня 1941 рр. з теренів Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської областей було депортовано й ув'язнено майже 400 тисяч осіб, з яких майже 50 тисяч було розстріляно напередодні та в перші дні війни. Таким чином, майже кожен дев'ятий мешканець регіону зазнав репресій від радянської влади. За приблизними підрахунками окремих істориків Російської православної церкви на колишній польській території було арештовано 53 православних священників, 10-х з яких пізніше звільнили, доля 37-ми невідома, а шестеро померли чи були розстріляні¹⁴⁶. «Контроль над потенційно ворожим їй суспільством, – констатував А. Русначенко, – радянська влада здійснила через три послідовні депортації населення, насамперед польського. Під депортації потрапили всі представники колишньої цивільної й військової влади, державні службовці, політичні й громадські діячі та члени їхніх сімей. Загалом жертвами репресій, депортацій, ув'язнень і розстрілів став чи не кожний десятий житель Західної України. Радянська влада за 1939–1941 рр. репресувала в 3–4 рази більше людей, ніж нацисти на двічі меншій території»¹⁴⁷.

Ставлення радянської влади до монастирів і монахів ґрунтовно дослідила М. Вуянко: «Із приходом 1939 року на Західну Україну радянської влади, нове керівництво всілякими методами намагалося перешкодити нормальному життю монастиря (Станіславівський монастир Сестер Василіянок – Авт.). Почалися сумні процеси допитів, арештів, слідств. Більшовицькі офіцери робили так, що Сестри просто опинялися на вулиці, без жодних засобів на будь-яке існування. Використовуючи давні особисті зв'язки, Василіянки підшукували приватним шляхом роботу, повсякчас ризикуючи бути викритими. Сестри розходилися на мешкання до знайомих, родичів, а частіше – до зовсім чужих людей»¹⁴⁸. Парох с. Войнилів писав у листі до

¹⁴⁵ Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30 – 50-ті рр. ХХ ст.). Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» ВДУ ім. Л. Українки, 1999. С. 134.

¹⁴⁶ Андрухів І. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття: Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. С. 84–85.

¹⁴⁷ Русначенко А. М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ: Універсальне видавництво «Пульсари», 2002. С. 208.

¹⁴⁸ Вуянко М. Монастирі Івано-Франківська (Станіславова): перша половина ХХ ст. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998. С. 47.

митрополита про наслідки для парафії постанови Народних Зборів Західної України про націоналізацію церковних і монастирських земель: «З приходом Червоної Армії пережив я все, що і прочі люде, піддаючися всьому, чого не вдалося і не можна було уникнути! Земельну власність всю забрали – не лишаючи ні скиби, но я мусів ще перед тим перебути катастрофу пожару, котрий знищив всі будинки господарські дня 2 серпня 1939 року – при нім згорів і весь збір з поля, котрий до того часу був звезений. Внаслідок того – як і цього, то решту разом з землею забрала держава, мій посесор не дав мені річної рати і сам виїхав зовсім бідний»¹⁴⁹.

У грудні 1939 р. митрополит Андрей висвячує на єпископа і призначає своїм наступником Йосифа Сліпого. У заповіті митрополита від 26 липня 1940 р. говорилося: «Преосв. Йосиф Сліпий є від літ добре знаний цілому духовенству Львівської єпархії, бо через 15 літ повний уряд ректора львівського духовного семінаря і яко ректор положив великі заслуги для цілої Аєпархії, а передовсім для духовенства і для всіх тих з Вас Вс. Отці, які під його проводом виховувалися в літах від... Діло, над яким з замилуванням жертвенно працював через усі ті літа з Божого допусту, лежить в руїні, гранат в часі війни знищив цілком церков св. Духа, при ній заховувана цінна бібліотека богословського товариства знищена, переважний і прецінний семінарський музей і бібліотеки Семінаря і Богословської Академії сконфісковані та перенесені; музей до Національного музею, бібліотеки до університетської бібліотеки. Те цілковите майже знищенне діла, над яким працював, було для Преосв. Йосифа тяжким хрестом, який з підданцям волі Всевишн. прийняв і без сумніву освятив і підніс його душу»¹⁵⁰.

Йосиф Сліпий став надійним наступником Андрея Шептицького. Палкий поборник соборності, він неодноразово заявляв: «Український народ, стань уже раз собою. Позбудься своєї вікової недуги сварів і чварів, вислугування чужим, підлещування і пониження, бо на встид і сором не бракує їх і нині в наших національних церковних провідних кругах. Отрясися зі своїх вікових недостач, стань на свої ноги в Україні і на поселеннях!

...Народе, піднеси свою голову, випростуй свої руки!...»¹⁵¹.

¹⁴⁹ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944 / Упор. Оксана Гайова, Андрій Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2: листування / За ред. Андрія Кравчука. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1999. С. 917.

¹⁵⁰ Там само.

¹⁵¹ Із слів патріарха Йосифа Сліпого. *Альманах «Гомону України»*. Торонто, 1995. С. 77.

Прокламацією від 1 липня 1941 р. Галицький митрополит вітає вермахт, сподіваючись, що саме німецька армія розгромить більшовизм: «З волі Всемогучого і Всемиловитого Бога, в Тройці Єдиного, зачалася нова епоха в житті Соборної Самостійної України. Народні Збори, що відбулися вчорашнього дня, ствердили і проголосили ту історичну подію. Повідомляючи Тебе, Український Народе, про таке вислухання наших благальних молитов, взиваю Тебе до вияву вдячності для Всевишнього, вірності для Його Церкви і послуху для Влади. Український Нарід мусить в тій історичній хвилі показати, що має досить почуття авторитету, солідарності і життєвої сили, щоби заслужити на таке положення серед народів Європи, в яким би міг розвинути усі Богом собі дані сили. Карністю і солідарністю, совісним сповненням обов'язків докажіть, що Ви дозріли до Державного Життя»¹⁵². Шептицький покладав велику надію на мудрість нової влади: «Побідоносну Німецьку Армію вітаємо як освободительську від ворога. Установленій Владі віддаємо належний послух. Узнаємо (визнаємо – Авт.) Головою Красового Правління Західних областей України Пана Ярослава Стецька. Від уряду, Ним покликаного до життя, очікуємо мудрого, справедливого проводу громадян, які узгляднили би потреби і добро всіх замешкуючи наш Край громадян, без огляду на це, до якого віросповідання, народности і суспільної верстви належать. Бог нехай благословить усі Твої праці, Український Народе, і нехай дасть усім нашим Провідникам святу Мудрість із неба»¹⁵³. 5 липня 1941 р. Андрей Шептицький закликає вірних і все духовенство прихильно зустріти гітлерівську армію: «Побідоносну німецьку армію, що зайняла вже майже цілий край, вітаємо з радістю і вдячністю за освободження від ворога. Усі, що почуваються Українцями і хочуть працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють у єдності й згоді над відбудовою так дуже знищеного більшовиками нашого економічного і культурного життя. Тоді в Бозі надія, що на підвалинах солідарності й усильної праці всіх Українців повстане Соборна Україна не тільки як велике слово та ідея, але як живий, життєздатний, здоровий, могутній державний організм, побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других»¹⁵⁴.

¹⁵² Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939–1944 рр. Т. III / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2010. С. 114.

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴ Там само. С. 116.

У знаменитому своєму Пастирському посланні «Наша Державність», датованому груднем 1941 р., митрополит переконливо стверджує: «Ясно як на долоні, що Рідна Хата (Українська держава – Авт.) не постане, що не буде українського моноліту, коли Українці-самостійники не зможуть, мимо всіх різниць, які їх ділять, завести поміж собою якнайбільшої єдності. Тієї єдності Україні треба, а та потреба накладає на нас усіх обов'язок, і від сповнення того обов'язку залежить ціла будучність Батьківщини. Якщо хочеш всенаціональної Хати хотінням глибоким і щирим, якщо та воля не є тільки фразою, ілюзією, то вона мусить проявлятися діланням, і те ділання мусить вести до єдності. До єдності в усіх напрямках»¹⁵⁵.

У грудні 1941 р. він переконається, що фашизм нічим не відрізняється від більшовизму і засудить фашистську ідеологію, яка суперечить християнській моралі. Як бачимо, Андрей Шептицький досить обережний у своїх висновках, оскільки засуджує її лише як служитель віри Христової. А вже на початку 1942 р. він засудить фашизм не тільки з точки зору релігії, але й політики. Не викликає жодного сумніву, що саме ліквідація фашистами відновлення української державності 30 червня 1941 р. найбільше вплинула на це.

Виступивши проти окупаційного фашистського режиму, А. Шептицький сильно ризикував своїм життям. Він кілька разів звертався до вищестоящих нацистських чинів із протестами проти переслідування місцевого населення, зокрема представників польської і єврейської національностей. Відомо чимало фактів, коли він переховував переслідуваних фашистами людей. Не заарештовано його не тільки за те, що він мав велику популярність як серед свого народу, духовенства, так і в церковних колах світу, але через те, що такий акт міг призвести до зворотної реакції українських національних сил, зокрема ОУН і УПА.

Що стосується захисту Андреем Шептицьким єврейського населення Східної Галичини, то дозволимо собі навести досить велику за обсягом, але необхідну у нашому випадку, цитату з книги відомого українського дослідника з діаспори д-ра Петра Мірчука «Зустрічі й розмови в Ізраїлю»: «... український Митрополит одинокий в тодішній Європі окремим листом до Гітлера й Гімлера запротестував проти жорстокого переслідування й винищування жидів, а вслід за тим у своїй резиденції у Львові, в підземеллях катедри св. Юра, врятував життя кільканадцяти рабінам з їхніми родинами і доручив усім

¹⁵⁵ Там само. С. 147.

українським священникам, монахам і монахиням помагати жидам і рятувати їх від смерти.

Геройська постава Митрополита Шептицького і його гуманітарна дія на користь жидів широко відома серед самих жидів. Жидівський вчений Леон Гайман... наводить свідчення про це рабина др. Давида Кагана: «Я присягаю на Біблію, що граф Шептицький був одним із найбільших в історії всего людства гуманітарних чоловіколюбців і найкращим приятелем жидів. Оце я свідчу не тільки тому, що він врятував життя мені самому, моїй дружині і моїй дитині і не тільки тому, що він поміг врятувати від певної смерти з рук нацистів безлічі інших жидів. Прошу мати на увазі не тільки те, що він зробив, але й мотиви його дії. В тому часі граф Шептицький був уже старшою людиною, немічний тілесно, але велет духом. Віком понад 80 років, спараліжований і напередодні смерті, він зовсім певно не шукав якихось політичних користей чи респекту до себе. Усе це було вже за ним. Якщо б німецькі нацисти були знайшли в підземеллях катедри св. Юра, або в монастирях жидів, вони б на місці постріляли чи повішали священників, монахів чи монахинь і спалили б церкву чи монастир, або здемолювали б і перемінили б у стайню для своїх коней. І якщо Митрополит готов був ризикувати життям власним, своїх священників, монахів і монахинь, то робив це виключно з мотивів правдивого, шляхетного християнства, приязні до жидівського народу і з почуття національної гідності»¹⁵⁶.

Аналогічні думки висловив д-р. Курт Левін: «Ізраїль знаходив мало приятелів у критичних моментах своєї історії. Місцеве населення було звичайно байдуже до долі жидів. Мало хто виявляв співчуття, а ще менше відважувалися помагати. І в тій годині жаху жиди знайшли правдивого приятеля в особі Його Екселенції, Митрополита Андрея Шептицького... Резиденція Митрополита це була мала палата барокового стилю поруч катедри св. Юра. Двері митрополичої резиденції були завжди відкриті для кожного, хто бажав зайти до Митрополита. Бувало нераз, що й жидівська делегація з котрогось містечка коло дібр Шептицького заходила сюди з проханням, щоб великий Митрополит дав пожертву на жидівські харитативні чи релігійні потреби. Фактично, не одна синагога у тих місцевостях була збудована подарованим деревом з лісів Митрополита Шептицького.

¹⁵⁶ Мірчук Петро. Зустрічі й розмови в Ізраїлю (Чи українці «традиційні антисеміти»). Нью-Йорк – Торонто – Львів: Союз українських полів'язнів, 1982. С. 7–8.

Жиди віддячувалися за те виявом найвищої пошани і вдячності. Як Митрополит візитував якесь місто, чи село, його витала численна українська громада, на чолі якої йшли українські священники і обов'язково рабін... В час німецької окупації Митрополит помагав жидам і переховував їх, та в ім'я Христа закликав до такої постави супроти жидів всіх вірних Української католицької церкви. Він видав спеціальний Пастирський Лист у справі жидів під дуже промовистим заголовком: «Не вбивай!». Він пішов так далеко, що вислав протестного листа проти переслідування жидів до «Ката Європи» Гімлера...»¹⁵⁷.

Після заборони уряду Ярослава Стецька, що виник внаслідок Акту 30 червня 1941 р., у Львові в лютому 1942 р. виникла Рада Сеньйорів, яку очолив колишній член парламенту Кость Левицький, а моральним керівником якої став Андрей Шептицький. Однак Рада Сеньйорів проіснувала тільки до кінця місяця ¹⁵⁸.

Голова Українського Допомогового Комітету (УДК) Володимир Кубійович та капітан дивізії «Галичина» Й. Побігущий у газеті «Львівські вісті» за 9 листопада 1943 р. подали інформацію про прихильність митрополита А. Шептицького до формування українських військових одиниць, зокрема згадуваної дивізії у складі німецького вермахту. Засвідчує про це й участь трьох єпархій галицької провінції в німецько-українських святкуваннях. Мирослав Малецький пригадував: «Мою долю вирішив митрополит Андрей Шептицький, хоч як зухвало і дивно з мого боку це звучить. Річ у тім, що підпілля ОУН неоднозначно ставилося до формування дивізії. Одні вважали, що молодь мусить іти в УПА, інші, навпаки, що необстріляні і невишколені вояки повинні з УПА піти на науку до дивізії. Були й інші думки.

Митрополит Андрей Шептицький – людина колосальної популярності і величезного авторитету – підтримав ідею створення української дивізії і сказав віщі слова: «Майже немає ціни, яку не треба б дати за створення української армії». Це остаточно вирішило мою долю, і я пішов до дивізії»¹⁵⁹. Цікавою у всіх відношеннях є книга споминів колишнього німецького офіцера цієї дивізії Вольфа-Дітріха Гайке, який поділився своїми думками про внутрішній клімат у даному військовому підрозділі. «Українські вояки, – писав він, –

¹⁵⁷ Там само. 1982. С. 8.

¹⁵⁸ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. С. 177.

¹⁵⁹ Малецький М. «У моїй долі вирішальну роль відіграв митрополит Андрей Шептицький». *Українська дивізія «Галичина»: історико-публіцистичний збірник*. Київ – Торонто, 1994. С. 155.

переважно добровольці – походили з Галичини, рідко траплялися з інших українських земель. Більшість з них це був сирий людський матеріал, майже без жодної військової підготовки, лиш зрідка з військовими здібностями. Все ж таки всі виявляли бажання стати вояками. Їхній вік коливався між 16 і 70 роками, у 90% від 18 до 30 років. У наказі Гімmlера від 14 липня 1943 р. до всіх начальників штабів йшлося: при згадці про галицьку дивізію я забороняю коли-небудь говорити про українську дивізію чи українську національність»¹⁶⁰. Однак питання про долю участі галицького митрополита і його пастви у цих справах залишається поки що відкритим. Але є фактом, що перед смертю митрополит Андрей закликав УПА до припинення боротьби. У розмові з завідувачем кафедри історії України Львівського державного університету, який одночасно був агентом НКВС, про що, звичайно, Шептицький не знав, митрополит говорив, що він «два роки веде боротьбу з УПА, і у своїх посланнях різко засуджував її»¹⁶¹.

У 1944 р. більшовики знову з'явилися у Львові. «Більшовицька кіннота, – писав очевидець, – що рухалася нам назустріч, була брудна, пошарпана і нагадувала орду»¹⁶². Прихід радянського війська в 1944 р. мало чим відрізнявся від їх приходу в 1939-му. А. Шептицький змушений був вести помірковану політику, добиваючись поступок з боку нового окупанта. Так, 29 серпня 1944 р. він написав листа секретарю львівського обкому КП(б)У І. Грушецькому, у якому просив дозволити відправляти службу Божу в лікарнях: «прохаю у всіх шпиталях Львівської області і всіх міських шпиталях у Львові і в парохії медичного інституту у Львові лишити церкві їх з відправленням Служб Божих»¹⁶³. Відповідь Грушецького була стандартною: «1. За радянською конституцією церква відділена від держави. 2. В усіх радянських установах – діють радянські закони. 3. Лікарня є радянська установа, в якій застосовуються відповідно радянські закони. 4. Радянська медицина проводить лікування всіх громадян незалежно від їх релігійних переконань, хворий повинен одержати допомогу від наших лікарів. 5. Релігія особиста справа кожного громадянина нашої країни, яку він може виконувати у себе

¹⁶⁰ Гайке В.-Ф. Українська дивізія «Галичина». Тернопіль: Мандрівець, 2018. С. 25.

¹⁶¹ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1. 1939–1953. Київ: Наукова думка, 1995. С. 217.

¹⁶² Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 1 (Підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.). Авт. передмови Я. Лялька, Р. Бачинський. Львів: Проміт, 1993. С. 250.

¹⁶³ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1. 1939–1953. Київ: Наукова думка, 1995. С. 200.

дома або в відповідних релігійних установах. 6. Монашки або сестри милосердя, коли вони влаштовуються на роботу в госпіталях – медичних установах – повинні підкоритись внутрішньому розпорядку лікарнянських установ»¹⁶⁴.

Окрім цього, Андрей Шептицький вимагав, щоб до Червоної Армії не брали «студентів-слухачів духовної семінарії», а також, щоб радянська влада залишила в духовній консисторії друкарню¹⁶⁵. Грушецький у листі до Голови Раднаркому УРСР М. Хрущова писав: «Ми вважаємо, що в радянській лікарні має бути радянський порядок, а тому слід каплиці закрити. В частині призову до армії студентів-слухачів духовної семінарії – дали вказівки Військкомату поки що утриматись від призову, але вважаємо, що до них слід застосовувати такі ж правила як і до радянських студентів. Друкарня залишилася до цього часу в монастирі, просимо Вашого дозволу забрати її для потреб Виконкому Обласної Ради депутатів трудящих та Бюро Обкому КП(б)У»¹⁶⁶. Грушецький просив відкрити у Львівській області спеціальний комітет, а на постійну роботу прислати «висококваліфікованого робітника в справах церкви при Виконкомі Облради депутатів трудящих»¹⁶⁷, що невдовзі й було зроблено.

Більшовики проводили масові арешти проти місцевого населення. У Храмі святого Юра вони провели обшуки і арешти серед учнів Духовної семінарії, де були знайдені «бандерівці і зброя»¹⁶⁸. Органи Держбезпеки через своїх агентів «Галицького» і «Вишнякова» «встановили пильний нагляд за митрополитом». Народний комісар Держбезпеки УРСР Савченко доповідав М.Хрущову, що «на думку Шептицького, арешти духовенства Греко-католицької церкви є результатом проїсків православного патріарха в Москві»¹⁶⁹. 17 вересня 1944 р. начальник Управління НКГБ Львівської області полковник Волощенко і підполковник Алексеєв доповідали наркомуну Держбезпеки Савченку: «... Германофіл Шептицький пережив глибоке розчарування в німцях... 29 липня 1944 року митрополиту виповнилось 79 років, з цього приводу у нього був великий прийом духовенства. Митрополит, за його словами, висказав у своєму виступі такий крайній оптимізм, що здивував духовенство: «Все в руках Бога,

¹⁶⁴ Там само. С. 237.

¹⁶⁵ Там само.

¹⁶⁶ Там само. С. 238.

¹⁶⁷ Там само.

¹⁶⁸ Там само. С. 265.

¹⁶⁹ Там само. С. 266.

– сказав митрополит, – і все закінчиться без сумніву дуже добре»¹⁷⁰. Проте в багатьох донесеннях органів НКВС панувала думка, що така різка зміна ставлення Шептицького до нової влади є тільки прихованою незадоволеністю більшовиками.

Слідкували не тільки за Шептицьким, але й за його прихильниками, яких пізніше заарештовували й засуджували. У прихильному ставленні до Шептицького звинувачувалися академіки АН УРСР Колесса, Щурат, Возняк, які в оперативних донесеннях НКВС фігурували як «українські буржуазні націоналісти». Д. Мануїльський звинувачував композитора Василя Барвінського: «Ви піднімали на щит Шептицького, цього польського магната, який натягнувши рясу, підтримуваний Ватиканом з одного боку і націоналістичними колами, з другого боку, проводив свою реакційну ворожу народові політику, а ви його підтримували, ви його піднімали на щит, і у вас не знайшлося мужності тепер, щоб виступити перед молоддю, просто стати перед нею на коліна і сказати: «Судіть нас, ми обдурювали, ми вас зраджували, ми винні, але ми просимо нас простити, ми визнаємо свої помилки. Цього всі не заявили»¹⁷¹.

Уже після смерті Андрея Шептицького органи влади примушували українських письменників паплюжити світлий образ галицького митрополита. Так, у листі до поета Петра Карманського заступник головного редактора Держполітвидаву УРСР Г. Зацепілін писав: «Ваш рукопис ми вважали за потрібне трохи доповнити матеріалами про Шептицького, про його зв'язки з націоналістами, про зрадницьку роль Греко-католицької церкви в період Вітчизняної війни... Ви вважатимете за потрібне щось додати, то це можна і треба зробити. Якщо ці факти змальовують якісь нові сторони «діяльності» Ватикану та його агентури в особі Шептицького й уніатської церкви, то такі доповнення треба зробити неодмінно»¹⁷².

Однак все це вже буде діятися після смерті галицького митрополита. «В середу 11-го квітня біля 8-ї години вечора НКВД в силі коло 600 чоловік з трьома танками обложили святоюрську гору, впали до середини і почали сильно «бушувати». З митрополичої каплиці забрали понад 100 тисяч карбованців, призначених на потреби митрополичого ординаріату, духовного семінаря і інші. З митрополичої канцелярії забрали весь старинний, як і теперішній

¹⁷⁰ Там само. С. 217.

¹⁷¹ Там само. С. 272–273.

¹⁷² Там само. С. 675–676.

архів, всі акти і т. п. Забрали рівно ж і все інше, що належало до неї. З переплетні вивезли два авто молитвенників та інших духовних книжок, а решту книжок і молитвенників розкинули, потоптали та знищили»¹⁷³. На цьому їхні аморальні вчинки не припинилися: «З церкви св. Юра забрали всі золоті речі, не лишили жодних цінностей. Ревізію проводили надзвичайно стисло і докладно. В пивниці під вівторок розбили гробівець покійного Екс. Митрополита Шептицького. Звідти забрали весь запас вина, призначеного на обслуговування Служб Божих в цілій галицькій дієдезії. Кількість вина перевищувала 1600 літрів. Забрали рівнож понад двісті кг свічок. З митропольної палати протягом двох тижнів вивозили всяке добро: перські килими, меблі, випакувані валізи, паки... Всі кімнати, як також митрополича капличка, запльомбовані та поставлено напис: «Невільно відчиняти, за зірвання пльомби, кара смерти». Дотепер (25 червня 1945 р. – Авт.) енкаведисти даліше господарюють, а в митрополичій спальні спить енкаведист «старшина» з нешлюбною жінкою»¹⁷⁴. Та всього цього митрополит вже не бачив. Андрея Шептицького не стало 1 листопада 1944 р.

Тісно переплетена поміж собою церковна і політична діяльність Андрея Шептицького створює можливим оцінити його задуми, ідеали та його діяння універсального значення, їх не можна обмежити одним історичним явищем або ж окремим народом. У його особі містяться найцінніші вартості християнина-політика і християнина Церкви Божої.

¹⁷³ Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 1 (Підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.). Авт. передмови Я. Лялька, Р. Бачинський. Львів: Просвіта, 1993. С. 251.

¹⁷⁴ Там само. С. 254.

*ВІДОМІ УКРАЇНЦІ
ПРО
ВЕЛИКОГО МИТРОПОЛИТА*

СОФІЯ ШЕПТИЦЬКА

Третій з черги наш син, Роман – Олександр – Марія, сьогодні в чині о. Андрей Шептицький, народився в Прилбичах дня 29 липня 1865 року, вісім місяців після смерти нашого найстаршого сина Стефана.

Коли йому йшов четвертий, або п'ятий рік життя, одного разу після лекції катехизму з Ізьом я почала розказувати йому про Ісуса Христа. Я навіть не згадала ще про Страсті й Розп'яття, коли запримітила в ньому таке зворушення, таке зусилля здержати великі сльози, якими наповнялися його очі, що я швидко здержала себе й перейшла на іншу тему, не бажаючи грати на тому, що могло бути лише переніженням нервів; але ні, славити Бога, не нервові це були сльози.

Пізніше, коли підучився вже писати, скрізь я знаходила шматочки паперу зі записками, з уступами молитов, що їх він сам виготовив; це були розважання, проведені власним способом думання, зокрема тайн вервиці. Особи з його довкілля зовсім не відзначалися спеціальною набожністю, а я навіть не бачила, коли й де купив він собі першу вервицю і так довго допитувався, нотував, учився, аж поки не опанував усіх тайн молитви. Вервицю мав завжди при собі, завивав її довкруги своєї ручки заки засипляв.

Вервиця – це було його перше апостолування в родині; чи він намовляв своїх братів, чи навчав, чи, може, вони самі йшли за його прикладом, не знаю, але без будь-якого впливу з мого боку за деякий час я побачила, що кожний з них має завжди вервицю в кишені, що

молиться на ній, і що засипляє з нею, обмотаною довкола ручки. Пишу про це, що я бачила, і як цю річ зрозуміла.

І хоч як наглядно він милувався Божими речами, то все-таки ніколи не приходило йому на думку, – як іншим дітям, – щоб бавитися в священника, у відправлювання Богослуження, для нього ці справи були відразу святі; без дрожі не доторкувала їх його душа, бо інтуїцією розумів їх правду, їхню велич. Коли служив до Служби Божої, міг бути прикладом для других: зложені руки, спущені очі, не щоб хтось так учив його, але тому, бо інакше не розумів служби при Божому престолі.

З цілого його дитинства й молодих літ, з часів перебування у світі, у численних особистих зв'язках, які йому Господь разом із людською любов'ю наче під ноги кидав, не пам'ятаю ні одного якогось випадку, щоб виступала в нього якась риска, яку можна б назвати гордовитістю. Всюди і з усіма завжди той самий, завжди однаковий, бо про себе ніколи не думав.

У 1882 р., коли моя мати вмирала після сімнадцяти днів конання (в день всіх Святих, коли латинська Церква починає вечірню перед поминками за померлих), Роман мав уже вісімнадцятий рік життя і був в осьмій класі. Пам'ятаю, як у той час Ромцьо ходив щоденно по кілька разів до бідного, недужого колеги й не лише журився, але й переймався його станом. Нарешті сказав мені: «Треба гарячо молитися, бо хлопець вмирає, а мати й сестра не погоджуються, щоби спровадити до нього священника. Кілька днів пізніше вернувся додому у веселішому настрої, навіть зворушений. «Славити Бога, висповідався, сам зажадав священника так щиро й такий він тепер щасливий, завтра ще раз прийде до нього священник!» – «Як це? Яким чином?» – допитувала я. «О, це вже неважливе, був хтось, що намовив його й спровадив священника, Богу дякувати». І я повторила «Богу дякувати» й сьогодні повторюю; та не трудно було здогадатися, хто допоміг біднязі доступити неба.

Це було взимі 1862 р.: ми верталися саньми присмерком з далекого приходу та говорили про сподівану нашу першу дитину. Пам'ятаю, як у віддалі блимали Прилбицькі світла, а коли ми перелітали через Чолгинські луки, тоді мій чоловік сказав: «Якщо я матиму кількох синів, я хотів би, щоб один з них став уніятським священником».

На цю його заяву я скрикнула, ніби переді мною відкрилася якась пропасть, а він говорив далі: «А це тому, щоб міг стати єпископом і

зреформувати руське духовенство». Я не заглиблювалася над тим питанням, не розуміла й не думала, яка почесна й важка, але й заслужена буває праця єпископа, небагато я тоді думала про ці речі; владицтво, у моїх очах, було тільки почесною, титулом. Я зрозуміла, що мою дитину може хтось схоче колись намовляти й сама вона може забажати стати священником, щоб згодом дійти до гідності єпископа і на цю думку закипіла в мені кров та вже здавленим від сліз голосом я відповіла: «А я власне так довго забороняла б йому стати священником, аж поки не бачила б, що готов бути спершу монахом, щоб мати цілковиту певність, що ніяка надія на достоїнства не має на нього впливу».

Двадцять років пізніше я пригадала своєму чоловікові цю розмову, він пам'ятає її так добре, як і я, а, може, і Господь Бог по Свому занотував її також.

А там, у тиші монастирських мурів, під покровом Пречистої Діви, беручи за свідка об'явлену йому Божу волю, провідника своєї душі, – що й була свідком його чистої юности, – моє хлоп'я в покорі питається Господа: «Боже! Що хочеш, щоб я вчинив?» А Господь відповідає йому в душі, тим голосом без слів, якого не чує людське вухо, але серце розуміє: «Покинеш батька й матір, братів і свій дім, покинеш обряд, який виховав тебе для Мене, й який ти від дитинства полюбив, покинеш звичаї, які вросли у твоє серце, й підеш до нового життя, до чужих людей, може, нерадих, і візьмеш Мій Хрест на свої рамена та зазнаєш осуджень, підозрінь у тому, що для тебе найсвятіше й від Мене передане, зазнаєш, може й людської погорди, твої найближчі будуть здвигати раменами й називати тебе безумним, а мати над тобою плакати буде, і в її плачу покинеш її, але підеш, бо Я тебе кличу, й служитимеш Мені аж до смерті, може, навіть мученичою».

В Утробній дзвонили на Службу Божу, коли, – прямо говорю, – наче громом вразили мене його слова: «Отже, Мамо, – я вже постановив: буду Василянцем, напишу до тата й вступлю до новіціату».

У тому теж часі його вигляд змінився – з пересічної і радше негарної та невиробленої зовнішності він перетворився: його поява стала принадною і робила величне враження. З круглого, щедонедавна дитячого лиця нагло виступили риси, гейби їх хтось викував у камені, під широким клясичним чолом і густими бровами дивилися очі глибоко і спокійно, їх погляд часто мінявся, залежно від думок і

почувань; попелястого кольору волосся завивалося у великі кучері, а усмішка, завжди та сама дорога усмішка «Ами», завжди солодка й ясна, хоч і з-під молодого вусика. А я й сама думала, що справді гарний цей Божий твір, отой молодець, на якого «Господь поглянувши, полюбив його», а який за Його радою, постановив іти за Ним.

Переглядаючи його тогочасні листи, здавалося би, що оте серце вже не спроможеться видати із себе більше любови, як саме тоді, а радше, що ця любов буде хіба меншати, то все ж таки, скільки то тієї великої любови прибуло в його душі, що черпала свою силу з Божого джерела й передавала її ближнім. Тоді, пишучи додому на свята, він не забув передати своїх бажань і привітів для всіх службовців, наймитів, а навіть пастушків і огородників. Щойно пізніше, коли вступив до Василіян, а я перестала жити з ним у нашому родинному домі, я мала змогу наглядно переконатися, яким рідким явищем буває така любов, що не схиляється ні в бік великих, ані виключно малих, щоби тільки всіх однаково пригорнути до себе. Здається мені – а пишучи ці слова, я маю вже 57 років життя, – що ще ніколи я не відкрила в людському серці такого досконалого розуміння любови, яке завжди скривалося в його серці.

Софія з Фредрів Шептицька. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Свічадо, 2015. 292 с.

КЛИМЕНТІЙ ШЕПТИЦЬКИЙ

В огляді праці Митрополита Андрея – не можна поминути мовчанням його старання і трудів, щоби нашій Церкві а через се і народови в обильнійшій мірі запевнити скарби, укриті в радах Євангельських. Один Бог знає, кільки він за се молився, як часто о тім думав, і як постійно до того стремів, щоби ті, такі спасенні – бо самим Божим Спасителем дані ради, ширилися по нашій землі, щоби життя після тих рад стало доступне для як найбільшого числа наших людей – а при тім, щоби і відродилося – по можности в первіснім стариннім своїм виді – східне монашество, яке і числом монастирів і всесторонньою своєю діяльністю – в византійській імперії і на цілім Сході дійшло було до великого значіння, а котрого вплив з малими виїмками все йшов на услуги правдивої віри та церковної єдности.

Та саме Провидіння Боже прийшло нашому Митрополитови в поміч і дозволило йому здійснити його бажання, не потребуючи при тім основувати якийсь новий «чин», бо се не було би відповідало східньому переданню, де монашество ніколи не було поділене на «чини» як в латинській Церкві, і було би також противилося особистій духовній вдачі Митрополита, від котрого я не раз чув, що нічого не було йому так далеким як думка – стати «основником чину».

Почин до того діла прийшов з долини, від нашого простолюддя, що під подувом благодати само між собою зачало уряджувати життя після Христових рад.

У р. 1898/99 на фільварку Кристинопільського монастиря оо. Василян зібралося кількох побожних молодців і зачало в убожестві, чистоті і послуші вести життя молитви та праці: духовний

провід дав їм о. Андрей, який тоді був професором богословії в Крестинопольській обителі.

Кілька літ пізніше (1901/2) в Олеську рівнож зовсім самотетно зібралася друга подібна громада людей – рільників і ремісників; поділивши свій день на молитву і працю, стреміли вони до совершеннішого духовного життя через сповнювання Євангельських рад. Случайно, при нагоді візитації довідався про них наш Митрополит, відвідав їх, зацікавився ними, заопікувався та заохотив до видержання. З обох тих зав'язків зродився перший монастир «Студитів»; назву ту прийняли тому, бо від першого початку та нова монаша родина і що до літургійного життя і що до монашої карности – хотіла в міру можности держатися устава Студийського, того устава, який з Царгорода і Афону переняла була перша наша чернеча громада Печерської Лаври в Києві – а відтак всі прочі монастирі на старій Русі.

Щоби монашу братію мати ближше себе і бути в спроможі дати їм успішний духовний провід та відповідну організацію, Митрополит умістив їх наперед у Львові (на своїй реальності на Вульці), а відтак купив для них 40 моргів поля в Скнилові (1904) – і зараз в слідуєчих літах побудував там монастир; перед вибухом війни чернеча Скнилівська громада доходила вже до ½ сотки братів.

У літах 1898/99 много наших людей виємігрувало до Боснії – і поселилося переважно в околицях Прнявора і Банялуки. Ті українські поселенці не мали там якийсь час своїх священників, і тому далися в доволі значнім числі перетягнути Сербами на православє. Митрополит відвідав тоті наші босняцькі кольонії і постановив зарадити лихови через оснвання монастиря.

Приблизно 1909 р. віддав Митрополит братам монахам зі Скнилівської Лаври свою каменицю у Львові на Петра Скарги, де якийсь час перед тим містилися дячки. У Студіоні при вулиці Петра Скарги зачав наш Митрополит збирати бібліотеку. Тепер бібліотека львівського Студіону числить коло 10.000 томів.

У р. 1919 Скнилівська Лавра (зруйнована вже раз в р. 1914, а в р. 1917/18 відновлена) згоріла зовсім в часі українсько-польської війни. Всі братя схоронилися на разі в домі при вул. Петра Скарги, доки їх Митрополит не примістив в Уневі, де вони перебувають і до сего часу. Разом зі Скнилівськими братьми переселився до Унева і захист воєнних сиріт, що від 1917-го року існував в Студіоні при вул. Петра Скарги. Тепер є в Уневі 40 хлопців сиріт, які в монастирі вчать ремесла, побираючи при тім і домашню приватну науку, що

відповідає науці народніх шкіл для молодших, а гімназіяльній для старших та спосібнійших. До удержання того сиротинця причинюється у великій мірі Митрополит, якій відступив на ту ціль доходи із водного млина в Уневі та кількадесять моргів пасовиська, ріллі і сіножаті, додаючи і потрібне паливо з митрополичих лісів.

Старання нашого Митрополита коло розбудження чернечого життя на Україні і на цілім слав'янським Сході не обмежувалися лиш до відновлення враз зі старою назвою старої галузи східнього монашества, якою є ми, Студити.

Шептицький Климентій. Митрополит Андрей і обновлення східної чернечої традиції. Богословія: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 150–163.

**Із листа Климентія Шептицького до брата Станіслава
14. 09. 1914 р.**

Мій найдорожчий Стасю!

У листі Ромця, написаному 30 серпня зі Львова, який дійшов до моїх рук вчора, подає мені він Твою адресу, відтак бодай слівце, щоб Тебе обійняти і сказати, що в цих часах таких поважних і повних смертей більше, аніж коли-небудь, щоденно я віддаю Тебе опіці Найсв. Серця Г. Ісуса і Н. Діви Марії. Всі ми так розкидані й так нічого не знаємо про себе. Чи, може, ще колись дасть нам Г. Бог разом на цьому світі всім зібратися? Через це, бодай здалека, знак життя – сердечні обійми і Бог з Тобою. Ромцьо не хотів залишати Львова – через це потрапив до рук москалів. Якщо Вам вдасться відбити Львів, дізнайся негайно, будь ласка, що діється у св. Юра. Оскільки був у їхніх руках, на все потрібно бути підготовленим, а найімовірніше, може, вивезли. Як ласка Твоя, дай мені знати словом. Прислав мені, власне, документи на поїздку до Львова, але писав це тоді, коли москалі були у Винниках уже. Тому казав чекати з поїздкою, поки ситуація стане ясною. Хай Бог Вас у цій важкій боротьбі підтримує – як багато від Вашої перемоги залежить!

**Із листа Климентія Шептицького до брата Станіслава
01. 11. 1944 р.**

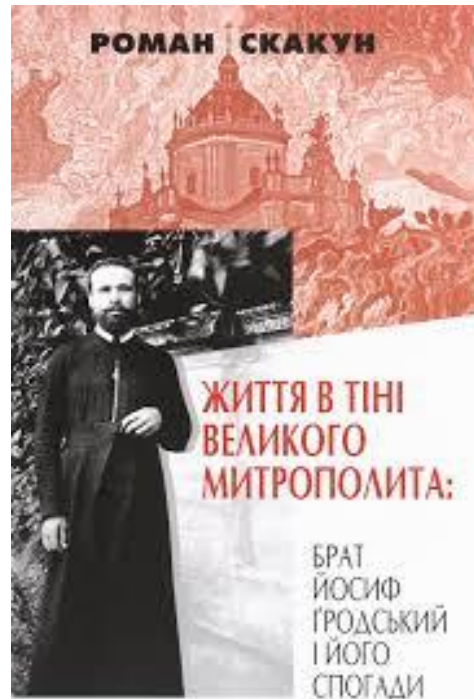
МИР

Мій найдорожчий!

Саме сьогодні о ¾ на 2-у опівдні заснув у Господеві наш дорогий Митрополит. Ти розумієш, як мені важко, яка порожнеча зробилася, і відчуваю, як і для Вас це буде великий удар. Він був таким добрим – таке гаряче, велике серце, така у всіх відношеннях виняткова людина! Що ж робити, Воля Божа. Завтра перевозять до катедри, а в Неділю – уложення до гробу в підземеллях Юра. Важко захворів біля 18 жовтня. Сама смерть наступила з приводу паралічу нервових центрів мозку – ніщо вже не міг їсти, а останні дні і не мав свідомості. Після життя праці пішов по нагороду. Уявляю собі, як Його там вітали наші – і Мама, і Папа, і Іза, і Леось, і Ендрусь, і Мариня, але важко тим, що лишилися на землі. Обнімаю і цілую всім серцем. Вже з нашої громадки тільки нас двох лишилося! Але недовго цим втішатимусь і побачимось зі своїми, яких серце так кохає.

Блаженний архімандрит Климентій (Казимир граф Шептицький). Листи до рідного брата Станіслава графа Шептицького та родини. 1881–1945 рр. / Видання друге. Львів: Видавництво «Свічадо», 2018. 224 с.

ЙОСИФ ГРОДСЬКИЙ

Коли Роман Шептицький вступив до Василіянського чина, ставили наступне питання: «Наш він є чи з ворогів наших?» На йорданській рівнині Ісус Навин, коли переходив з народом Божим до обіцяної землі, спостеріг перед Єрихоном постать чоловіка, що стояв з витягненим мечем, і приступив до нього та спитав: «Наш ли єси или супостат наших?» (Іс. Навин 5:13). У наших часах з-перед трийцять кілька літ такою постаттю в нашій народі є митрополит Андрей. Усі уважали, що провидіння Боже поставило його для народу немовби того старозавітного ангела-архістратига на йорданській рівнині перед Ісусом Навином, який мав іти перед Божим народом (табором). Та там на архістратига гляділо двоє очей, які представляли нарід, а тут на митрополита гляділо аж шість очей: по парі з кожного народу. Тут гляділи українці, москвофіли й поляки. Усі вони ставили слідуєче питання: «Наш він є чи від ворогів наших?» Таке питання ставили поляки, українці й старорусини (москвофіли). Нині поляки вже не ставлять сього питання – вони вже переконалися, що митрополит не є їх, «от супостат наших», а українці й москвофіли ще не вирішили, хто він є. Одні й другі потребують його, одні й другі вихваляють його, а обі партії чують жаль до нього. Ті й другі хотіли б, щоб митрополит став по одній стороні, а на другу кинув анатему, щось подібно, як

поляки кинули на нього: назвали його зрадником «польскосці», відступником і много иншого.

На домагання многих я дещо додаю, однак се буде без дат, бо я ніколи не чувся здібним писати історію чи хочай би кроніку, тому не робив початок, а подаю тільки се, що затамив – сухі факти без осуду, хто винен, а хто є праві.

Від самого початку василіянської реформи, яку обняли єзуїти, по цілій Галичині лунав крик, що папа Лев XIII передав василіянські монастирі єзуїтам на се, щоб вони перевели латинізацію українського народу в Галичині. Коли невдовзі по тім вступив на новіціят до Добромиля граф Роман Шептицький, так поляки, як і українці предвиділи його кар'єру й сказали, що він буде митрополитом. Поляки, а головню аристократія, казали: «То бендзє другі св. Йозафат». Не в тім значенню, щоб він мав бути мучеником, а тільки сподівалися мати його своїм, щось подібно, як говорять про св. Йосафата, що «он бил полякєм». Поляки не мали нічого проти зміни обряду Романа Шептицького, бо сподівалися, що він буде митрополитом і поведе політику польськими шляхами. Українці й старорусини (москвофіли) все вели боротьбу між собою і вже наздалегідь з непевністю гляділи на той час, коли Шептицький зістане митрополитом: Яке займе становисько? Хто займе місце в його серцю, а кого відкине – «ідіть проч від мене»? Та тим часом Андрей Шептицький зістав станиславівським владикою і вже відразу показався сфінксом. Українців любив, а з москвофілами симпатизував, до гуцулів написав пастирський лист у їхньому наріччю, всім отворив двері до себе на авдієнції, – селянів і гуцулів казав трактувати келишком вина, а голодному казав дати їсти, і всіх уняв: всі виділи батька в особі свого єпископа.

Родина Шептицьких, яка в початках була дуже невдоволена з кроку свого сина, який покрився монашим каптуром, тепер дуже раділа, що він не лишився гідностей своїх попередників і засів на владичім престолі. Цілу виправу, як потреба єпископови, родина випосажила вповні по-графськи, найменшу річ, яка має місце в домі, як меблі, білля, столовий сервіз, ризи церковні, мітру, навіть дуже дорогу, – а батько від себе привіз жезл, який виконано у Відни. Крім того, певною річчю є, що й грішми був забезпечений, бо ж таку бібліотеку, яку в короткім часі поставив, – не міг сього зробити з мізерної пенсії, яку побирав (1000 корон місячно). Бібліотеку лишив на місци, коли зістав митрополитом, а прочі річи забрав зі собою до

Львова, але з тим, що по його смерті вони мають вернути до Станиславова (мітра, жезл, дорогий стихар і касетка зі столовим сріблом на 35 осіб). Граф Потоцький у презенті від себе подарував єп. Андрею пару гарних коней, і з цього приводу українські газети піддали у сумнів і написали ніби питання: «Куди повезуть коні Потоцького станиславівського єпископа?» У самих початках наші ставилися з недовір'ям до особи єп. Андрея, що й донині воно не устало, хоча, може, в іншій формі.

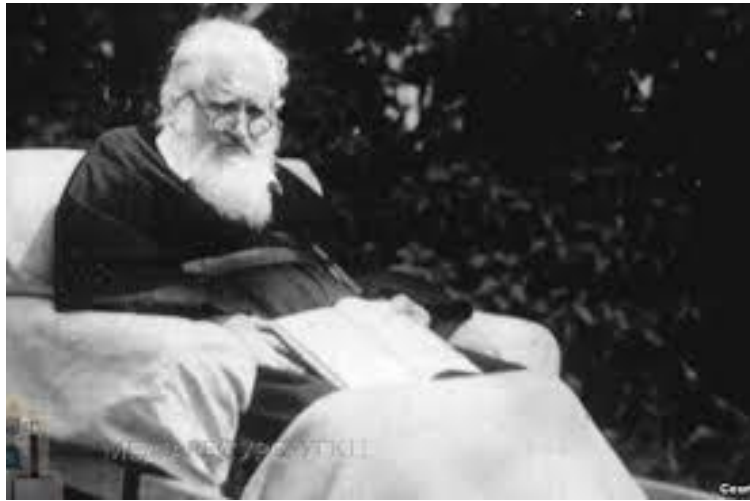
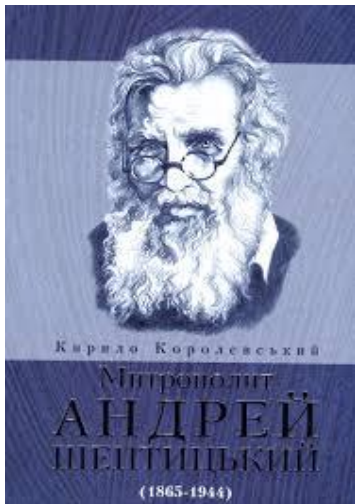
Сей [митрополит Андрей] рівно ж чимало переніс уже на своїх плечах. Однак мав хвилину в своєму житті, де загальна винагородив йому давніше нанесену кривду. Треба тут зазначити, що він чоловік так великодушного серця і так великих ідей, що наш загальний не в силі оцінити його. А він від них і не домагається цього, бо сподіється заплатити від Бога. Я живу з тим чоловіком від часів новіціятських, від року 1894-го, і бачу ціле його життя. Тому сміло можу сказати, що ми не доросли ще до того, щоби могли його оцінити як слід. Він, знов, не може знайти відповідних людей до своїх замірів, і через це багато речей не довершується.

Я написав це як замітку для історика, якому хочу допомогти. Таких незамітних моментів із життя митрополита можна би багато написати, та вони, відай, пропадуть, бо нема кому їх позбирати.

Львів, 13. X. 1918 року.
Брат Йосиф Гродський Ч.С.В.В.

Скакун Р. Життя в тіні великого Митрополита: брат Йосиф Гродський і його спогади. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2020. 316 с.+28 іл.

КИРИЛО КОРОЛЕВСЬКИЙ

Митрополит Кир Андрей Шептицький відповідно до проголошуваних ним ідей, звершуваних діянь і тих діянь, до яких я надихав, є, безперечно, Єрархом, який мав найбільший вплив у Католицькій церкві східного обряду першої половини ХХ ст. Обрії Митрополита виходили далеко за межі його церковної провінції, яка обіймала всю колишню південно-західну Східну Галичину, що є сьогодні частиною Української Радянської Республіки. Його ім'я досі добре відоме в Бельгії, Голландії й дуже популярне в українських поселеннях США, Канади, Аргентини і Бразилії. У Римі, у колах, близьких до християнського Сходу, також добре його пам'ятають. Відчуваючи з боку одних палку любов завдяки своєму вмінню бути відданим кожній справі, з боку інших – шалені випадки, цей славний нащадок давнього руського роду, який наприкінці ХVІІІ ст. цілковито полонізувався, залишив незабутній слід. Ніщо, здавалося, не готувало його до того, ким він став. Окрім цього, він був людиною надзвичайної доброчесності, настільки вражаючої, що всі, хто знав його, анітрохи не здивувалися, коли його колишній єпископ-помічник на Львівському престолі Кир Іван Бучко, титулярний архієпископ Левкади і апостольський візитатор українців візантійського обряду в Західній Європі, дістав від Конгрегації у справах обрядів (Декрет від 28 січня 1955 р.) дозвіл розпочати офіційний процес беатифікації Митрополита.

Я близько знав його упродовж сорока років. Наші стосунки завжди відзначалися з мого боку абсолютною відданістю, а з його – батьківською добротою, особливою таємницею, якої він володів. 4 вересня 1939 р. німецькі війська захопили Польщу, а 17 вересня

настала черга советської Росії вступити в конфлікт разом зі своїм несподіваним союзником. Якраз через місяць Митрополит зумів передати мені коротку записку, у якій, заздалегідь передбачаючи свою смерть або вивезення, як це вже з ним трапилося 1914 р., писав словами, сповненими такого властивого йому зворушливого смирення: «Дорогий друже! Хочу попроситися з вами, подякувати вам за вашу довгорічну щирю дружбу, попросити вибачення за всі ненавмисні прогріхи в наших відносинах». А в наступному листі від 14 січня 1940 р. писав: «Дякую за ваші листи і за все те, що ви зробили для мене, і за вашу дружбу протягом усіх цих довгих років». За два роки до своєї смерті (листопад 1944 р.) він писав мені дослівно так: «Ось уже сорок років ми знаємо один одного, і ніколи між нами не було жодної хмаринки непорозуміння». Це було чистою правдою.

Справді, початок наших взаємин припадає на 27 липня 1906 р. Тоді я був у Сирії, де провів майже сім років і дістав усі свячення з рук двох мелхитських патріархів Антіохії – Петра IV (Жерайджирі) та Кирила VIII (Жега). Зрозумівши від самого початку, що не залишуся в цій країні на все життя, я тут добре освоївся і зав'язав з багатьма людьми міцну дружбу, з яких не всі ще обірвала смерть. Однак Провидіння хотіло інакше. Мене гризла туга за слов'янськими країнами, зокрема за Росією, і обставини спонукали мене покинути Антіохійський патріархат. Поїздка до турецької Болгарії 1905 року засвідчила, що це не було щось тимчасове, що дало б мені час, потрібний, аби здійснити своє бажання. Ще будучи набагато молодшим, я жадібно прочитав два томи прекрасного «Життя святого Йосафата Кунцевича, славного мученика руської унії», написане Альфонсом Гепеном, венецианцем із Солесму (2-е видання, Париж, 1897) на прохання і з допомогою польської еміграції; однак деякі з цих вражень, під які легко підпадає молода людина, залишили в мені неприємний спогад. Проте, оминувши всі ті неприємні враження, треба було знайти якийсь шлях «доступу», і на моє прохання один із друзів представив мене Митрополитові Кир Андрею. 1906 р. я потайки вирушив до Галичини: у тому середовищі, в якому я перебував, не треба було нічого нікому говорити про справжні свої наміри, бо можна було натрапити на неприємності. Я вирушив ніби з наміром відвідати Константинополь, але 27 липня дістався до Підлютого, що в Карпатах, недалеко від містечка Стрий, де в скромній літній резиденції Митрополит майже на самоті проводив частину вакацій. Він прийняв

мене люб'язно, і я провів біля нього чотири дні: ми розмовляли вільно і з усією щирістю.

Діяльність у Росії, яку він провадитиме згодом, обмежувалася тоді, гадаю, одним підлеглим – отцем Олексієм Зерчаніновим, котрий прийшов до католицизму 1896 р. після тривалих читань і глибоких роздумів. Він зумів налагодити контакт із Митрополитом, який потай узяв його під свою юрисдикцію. Унаслідок катастрофи, спричиненої Російсько-японською війною (лютий 1904/5 – вересень 1905 р.), «напівреволюція» змусила Миколу II надати своїм маніфестом від 17/30 квітня 1905 р. свободу совісти всім підданам християнам імперії; цей маніфест був доповнений більш чітким маніфестом від 17/30 жовтня. Ця свобода могла б мати ще відчутніші наслідки, якби її не обмежила реакція міністра Петра Аркадійовича Столипіна. Митрополит задумав для мене доволі ризиковий план, який міг стати все-таки успішним за умови, що знайдуться для мене – східного, а не латинського священника – засоби для існування в Петербурзі. Одне слово, йшлося про те, щоб наважитися попросити для мене як священника Антіохійського патріархату паспорт під приводом наукових пошуків, а далі чекати розвитку подій, які вже давали про себе знати. За умов більшої толерантності це було б можливо, адже російський священник отець Микола Толстой (не родич, а лише однофамілець знаменитого письменника), який прийшов до католицизму під впливом Володимира Сергійовича Соловйова, зовсім не бажаючи залежати від польського єпископа, який і сам тоді не погодився б на таке, завдяки старанням Лева XIII перейшов 1894 р. під юрисдикцію (більш номінальну, аніж реальну) мелхітського антіохійського патріарха Григорія II (Сейюра), і поліція дала йому спокій.

Перша умова для здійснення цього плану – дістати від патріарха Кирила VIII безтермінове відрядження, знову ж таки під приводом наукових досліджень в Європі. На мій запит (у ньому я не згадував Росії, щоб не налякати цього боязкого і малокомпетентного старого чоловіка) надійшла категорична відмова. Залишився лише один вихід: покинути патріархат і перейти під юрисдикцію Митрополита Андрея, який, до речі, пообіцяв мене прийняти, якщо я зумію дістати законну екскардинацію. Я дістав повну екскардинацію і щеплення проти малярії на ціле життя.

У січні 1908 р. я подався до Риму на запрошення взяти участь у святкуванні 1500-х роковин смерти св. Йоана Золотоустого (407–

1907), яке насправді відбувалося в лютому 1908 р. із надзвичайно урочистою патріаршою Літургією за участю Папи Пія Х у співслужбі з патріархом Кирилом, найвищим достойником католицьких Церков візантійського обряду, Митрополитом Кир Андреем і ще 25 митрополитами, єпископами, архимандритами та священниками, серед яких був і я. Зустріч із патріархом була дуже сердечною; він без жодних проблем дав мені дозвіл на річне перебування в Римі, яке я згодом продовжив ще на шість місяців. З нагоди обов'язкових різдвяних привітань я повторив своє прохання про екскардинацію, потім вдруге, втретє і вчетверте, та постійно діставав ухильні відповіді.

Я підтримував численні знайомства і нарешті вирішив відвідати секретаря Пропаганди східного обряду милого монсеньйора Джіроламо Роллері, аби порушити в розмові з ним питання моєї екскардинації. Він особисто порадив перейти під юрисдикцію Митрополита, додавши, що Пропаганда сприйме це прихильно і при потребі мені допоможе.

Аби з цим нарешті покінчити, а ще тому, що в листах знаходив лише гарні слова й не більше, я вирішив особисто їхати за основним документом, для якого я знайшов формулювання, яке виключатиме будь-які можливі сумніви. Нічого нікому не кажучи, 9 липня я виїхав потягом через Відень, Львів, далі «Східним експресом» до Константинополя, а звідти кораблем аж до Бейруту. 10 серпня я прибув до Дамаску, де ніхто на мене не чекав.

Із патріархом ми обмінялися кількома банальними фразами, і впродовж трьох днів я відвідав кількох єпископів, які перебували в Дамаску: регулярно діставав від них запрошення, про що Кир Кирило знав, але не наважувався мені нічого казати. Урешті, дізнавшись через секретаря, що я налаштований одразу ж повернутися до Риму, якщо не дістану того, чого бажаю, він скорився. Ми приязно попрощалися; я повернувся короткими переїздами до Італії, знайшов у Римі Митрополита і 20 жовтня був інкардинований до Львівської єпархії – не для роботи в цій єпархії (насправді я не фігурував у жодному шематизмі чи річникові духовенства), а для Росії. Там була в розпалі реакція, тому вирішили, що я залишуся в Римі, а в грудні Митрополит довірив мені Українську історичну місію. Я повинен був, окрім цього, стати його штатним особистим кореспондентом і тримати його в курсі всіх подій церковного характеру, вартих його уваги.

Таким чином, я дуже швидко увійшов у коло його друзів і в родинне коло: чи то протягом кількох перебувань у Галичині, іноді доволі тривалих, чи то під час його частих поїздок до Риму. Я часто слугував йому секретарем, і ми регулярно листувалися. Ця близькість навіть дозволила мені упродовж цих сорока років знайомства стати власником оригіналів чи копій великої кількості надзвичайно цікавих документів, які я ретельно зберігаю, а також майже всіх його листів. Завдяки довірі родини Митрополита, зокрема його брата отця Климентія, який став ігуменом студитів, мені до рук потрапив фундаментальний документ для повної біографії – спогади графині Софії, матері Митрополита, про його юність і покликання аж до свячень. Я тримав у руках оригінал, і мені люб'язно запропонували одну з п'яти копій, видрукуваних на машинці, а також добрий французький переклад польського тексту (гадаю, частково це була робота самої графині). Після стількох спустошень і руїн, після пограбування родинної садиби у Прилбичах у вересні 1939 р. і вбивства графа Лева Шептицького під час вторгнення більшовиків, здається мені, тільки я володію єдиним ще вцілілим примірником. Багато листів із юнацьких років Кир Андрея, навіть звичайні поштові листівки, також до нього додані. І, що характерне для польських та російських аристократів, майже всі вони написані французькою мовою.

Щоб написати цю першу біографію, мені довелося вдаватися до хитрощів. Кир Андрей не любив говорити про себе, але, як справжній слов'янин, він дуже любив розмови, і тоді давав себе втягнути в бесіду, особливо у вузькому колі. Вдома, домовившись із його братом отцем Климентієм, який не давав цій розмові повернути на інші теми, я зумів витягнути з Кир Андрея багато історій, насамперед докладну розповідь про те, що з ним трапилося в Росії під час його депортації в 1914–1917 рр. Я нічого не записував, щоб не викликати підозри в оповідача, але щойно повертався до себе додому, то відразу ж сідав за друкарську машинку і завдяки своїй дуже точній пам'яті тієї ж ночі записував почуте. Ці розповіді, поєднані з особистими спогадами, стали частинами моєї роботи *Митрополит Андрей Шептицький, його пастирська, наукова і унійна діяльність* (Гроттаферрата, 1920, 144 с.).

Одразу по смерті Митрополита Андрея Шептицького розпочалися розмови про ласки і милості, одержані від Бога завдяки його заступництву. Я не говорю тут про жодну з таких ласк, тому що не маю про це достатньо точних відомостей; не маю також

можливості їх перевірити, хоча це і не моя справа. Але є одна така ласка, про яку я хочу згадати, бо вона торкнулася якраз мене. Я ніколи не хотів молитися за Митрополита Андрея, будучи впевненим у тому, що Господь одразу ж подав йому небесну благодать за все те, що він зробив і вистраждав. Більше того, я молюся до нього щодня. Я розпочав це «Житіє» у другій половині 1955 р. з наміром надрукувати «Спогади» його матері. Не можу зрозуміти, яким то чином упродовж двох років і трьох місяців я хворію гострим нервовим хронічним виснаженням, яке майже зовсім не дає мені працювати, я міг задумати і написати рукопис на 600 сторінок. У цьому, безперечно, є посередництво Провидіння, і я знаю, кому цим завдячую.

***Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944)
/ пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016.
512 с.***

ІВАН ФРАНКО

Отсими рядками я бажав би звернути увагу широкого загалу на інтересну брошуру «Посланіє пастирське Андрея Шептицького Митрополита до все чесного духовенства єпархій о квестії соціальной». Чиню се, очевидно, не для реклями – праця, видана з офіційальним характером пастирського послання, не потребує журналістичної реклями. Мені хотілося б допомогти читачам серйозно вдуматися в погляди і практичні поради, подані архипастирем нашої церкви в першій ряді духовенству, але в дальшій ряді й усій суспільності, оцінити їх по справедливості і тим самим причинитися до вироблення того духа і солідарности, якого так бажає автор послання, ставлячи його «найвищим щастям, найвищим ідеалом».

Наші давніші пастирі призвичаїли нас до такого лінивства думки, до такої шабльонової аргументації та запліснілої мови, що треба незвичайного панування над собою, формальної саможертви, щоб читати їх. Навіть найвизначніша праця на тім полі, послання Йосифа Сембратовича «Про високу гідність людську», при всій похвальності її тенденції настільки шабльонована, книжкова, абстракційна, свідчить про таке мале знання нашого народу і його життєвих обставин у автора, що, читаючи її, ані разу не чуєш того теплового подиху любови та енергії, що виявляє за словами живу людину.

Єпископ, тепер митрополит Андрій Шептицький, від самого свого вступлення на єпископство почав призвичаювати нас до іншого

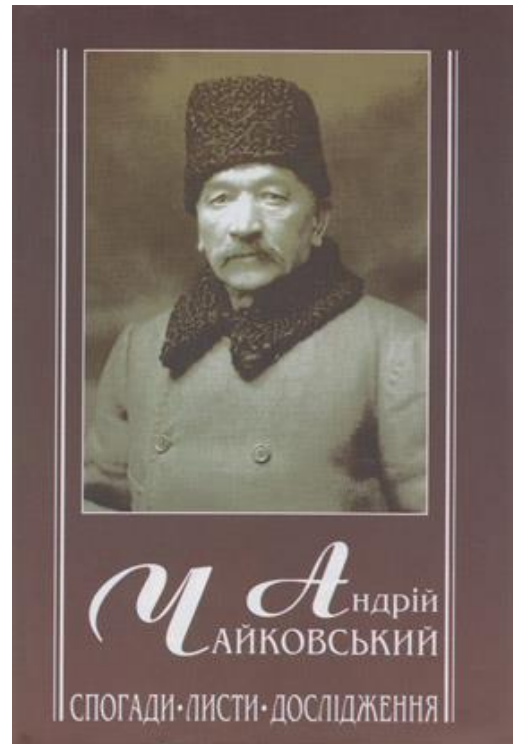
тону, інших форм, іншого характеру, який панує в його посланнях. Почати з того, що замість запліснілої псевдоцерковщини, якою промовляли його попередники, тобто дивоглядної мішанини церковнослов'янської лексики з новочасною морфологією, він пише свої листи чистою галицько-руською народною мовою, а подекуди, прим., у голоснім посланню до гуцулів, не цурається промовляти навіть діалектом – річ досі нечувана в наших церковних достойників, які в своїм обмеженню вважали себе, мабуть, не лише владиками душ, але також владиками мови, яку вважали дозволеним калічити та перекручувати по своїй уподобі. Митроп. Андрій іще в одному пункті явився новатором. Він не промовляє так, як його попередники, звисока, авторитетно, напущеним і ніби маєстатичним тоном, не ходить на ходільницях і не «возвіщає», а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді й полає, не лякаючись ужити енергійного слова, де річ того вимагає. Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя, фактами з власної обсервації, і се все дає його посланням те «живе дихання», без якого всяка моралізація завсігди лишається мертвою. І нарешті, що найважливіше, митрополит Андрій без порівняння більше знає життя, його дійсні інтереси і конфлікти, ніж його попередники, фахові теологи та «римські доктори». При тім він далеко ширше познайомлений і з сучасною наукою і не береться до обговорювання складних життєвих питань із тою дитинячою невинністю або тим засобом не стільки здорового, скільки «простого хлопського», тобто зовсім некультурного і неотесаного розуму, який так немилу вдаряв у ніс кожного хоч трохи до науки причасного чоловіка в давнішій нашій пасторальній літературі. Митр. Андрій говорить про речі як європеець, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним. Він старається – перший признак справді мислячого чоловіка – класти дистинкції, розрізнення між речами та поняттями, не мішати різnorodного, не робити заключень із потоптанням основних правил логіки, не заслонювати браку власних думок і власних понять цитатами з Письма Святого або отців церкви. І коли вже згадано про цитати, то ще одно порівняння: коли в давніших курендах ті цитати бували звичайно головних їх змістом, а вислови самих архиєпископів були немов водиця, в якій плавали ці цитати, то у митроп. Андрія цитатів не багато і вони являються звичайно завершенням, логічним загостренням його думки, значить, органічно зв'язані з нею. Де сього не можна осягнути, там автор волить обходитися без цитатів, не

боячися, що його писання задля того видається менше поважним та менше церковним.

Усе те, як бачимо, добрі літературні прикмети писань митроп. Шептицького. Їм відповідають також не малі річеві прикмети: трафність життєвих спостережень і трафність оцінки життєвих фактів, гаряча прихильність до людей взагалі і особливо до простого люду та дбання про його піднесення, і смілість, із якою він підвладному собі духовенству при всій своїй прихильності витикає його хиби.

Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланням А. Шептицького «О квестії соціальній». Франко І. Україна самостійна / Упорядкування Ю.П. Винничук; передмова В. Дорошенка. Харків: Фоліо, 2021. С. 154–182.

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

*Із листів Андрія Чайковського до Андрея Шептицького
Бережани, 13 квітня 1901 р.*

Христос воскрес!
Високопреосвящений Отче Митрополите!

Не могучи в інший спосіб віддячитися Вашому Високо-Преосвященству за оказану мені під час візитації в Бережанах ласкавість, осмілююся переслати мої твори літературні, оскільки маю їх під рукою, резервуючи собі на будуче пересилати Вам решту, та й те усе, що при Божій помочи зможу ще написати і видати.

При тій нагоді прошу прийняти слова високого почитання, яким пишуся – щиро вірний Вашому Високо-Преосвященству – слуга
Др. Андрій Чайковський.

Бережани, 30 травня 1901 р.

Слава Ісусу Христу!
Високопреосвящений Отче Митрополите!

Я єсмь чоловіком сильної віри і тому прочитав я Ваші листи пастерські не яко звичайний твір літературно-філософічний, але з

певного рода пієтизмом, як письмо архіпастира до свого стада. З тої ж точки зору гляджу на річ, коли пишу про враження, яке на мене ті листи роблять.

Признаюся, що ті листи пояснили мені багато річей, котрі я розумів цілком інакше. От візьмім справу маєткову. На тій підставі був я того погляду, що тепер нема і не може бути правдивого християнства, бо, крім жебраків, ніхто не хоче ніяк після тої засади жити. І були хвилі, що я справді попадав у сумніви щодо моїх обов'язків християнських. Такий погляд вийшов з моєї думки в одній повісти моєї, написаної тому 7 років. Ті сумніви розвіяли в мене слова Вашого листу пастирського: «старайтеся о майно (розумієся чесним способом), абисте могли поратувати бідного». Ось яка проста, розумна розв'язка. Значить: не конче треба жити в нужді, аби дістати до царства небесного. У такий простий раціональний спосіб розв'язані в тих листах всі квестії щоденного життя в родині, у громаді.

З того виходить, такі листи суть конечно, конечно потрібні для людей, котрі з релігією числяться і хотіли би по-християнські жити. Правда, що багато є таких у нас (і всюди), котрим усе байдуже, котрі витворили собі, так сказати б, філософію вигоди, і нею живуть. Але все таких є менше. Сі листи мають ще, так сказати, політичну сторону, а она в нинішних розполітикованих часах дуже важна.

Отже, листами сими з'єднали собі, Високопреосвященный, руский народ, котрий Вашу номінацію, як і кожний факт загального значення, прийняв недовірливо. Признаюся, що я до тих песимістів не належав, але були такі, що так тут як і всюди, добачали польську інтригу.

Ваші листи мусіли розвіяти ті сумніви і спричинити для Вас щиру симпатію. Такі патріотичні заяви Владики в листах пастирських успокоюють і будять довіріє, а се підстава до порозуміння і дальшої праці. Та коли вже зайшла бесіда на те, що потреба, то піднесу ще одну квестію животну.

Ми не маємо Святого Письма в народній мові. Не розумію просвіти без сего, не розумію культури. Се перша книжка зарівно для інтелігента, як простолюдина, з котрої слідує черпати науку.

Оно є нашим обов'язком видати Святе Письмо, хочби для наших бідних закордонних братів під московським ярмом. У нас люди мають, бодай, шкільну біблію – там нема нічого, що би не носило цареславної печатки. Коли б Ви, ВПреосвященный, прийняли мою гадку і перевели її в життя – вийшло би діло епохальне, якого ніхто з Ваших

попередників не доконав. Я би хотів у тім перекладі бачити скарбницю рідного слова, котрою могли би ми довгі літа величатися.

У таких случаях годі держатися лише наріччя галицького, але взяти за підставу найкрасший діалект русско-український – язык Шевченка, Квітки та Марка Вовчка. До редакції взяти би конечно, крім фахових-духовників, що, крім теології, знають добре народню мову і його духа – також цивільних язикословів, як Франка, Маковея, Щурата. Та ся квестія отсим моїм письмом не дасться полагодити, над тим би поговорити глибоко і то не раз. Але варто над тим поговорити, бо се важнійше діло, чим уся політика з усіма своїми максимальними і мінімальними програмами.

Я свято вірю, що Ви, ВПреосвященний, своїм світлим розумом розв'яжете сумніви, оточуючі нашого національного русско-українського духа, що виведе нашу національну ріку на рівне поле. Куди вже зможе спокійно, без шуму і карколомних водоспадів понести до моря. Дайже ж Вам, Господи, доброго здоровля і допоможи, Господи, аби під Вашою умілою рукою з'єднався цілий русско-український народ в одну непобориму і нероздільну силу.

Бережани, 5 квітня 1914 р.

Ваша Екселенцію!

З серцем, переповненим радістю, з радісною слезою в оці прочитав я сьогодні про чудесне спасенє Вашої Високодостоїнної, а нам так дорогої Особи від катастрофи.

Най буде Всевишньому Керманичеви людської долі глибока подяка, що Своєю Всемогучою Рукою охоронив наш недолею прибитий народ від сирітства; нехай Господь Бог держить Вашу Ексцеленцію в добрім здоровлю на многі літа!

О се молю і молити буду моїми недостойними устами Господа Бога.

Пишуся словами високого поважання і преданности

Др. Андрій Чайковський.

Коломия, 9 червня 1926 р.

Ваша Ексцеленцію!

Високопреосвященний Отче Владико!

З ріжних сторін закидають мені, що моя муза заснула і я закинув писання.

Закиди почасти оправдані, бо я справді перестав писати, тому що кілька моїх праць, готових до друку, спочиває в шупляді без надії, щоб коли побачили світ. Не маю накладника, ніхто не береться їх видати, а ті, що видали б, хотіли б покористуватися моєю працею задармо, на що я дозволити не можу.

Поминаю мої історичні повісти більшого розміру, маю на думці мої дві повісти з галицького життя, котрі вже три роки лежать готові до друку.

Отож, я смію спитати Вашу Ексцеленцію, чи знайшлись би де (не знаю де) які фонди на їх видання? Оскільки мені відомо, що мої твори люде читають, хоч я письменник старшої школи, і таким остану до смерті. Провідною думкою в моїх повістях – Християнізм, без крихітки еротики (Винниченко), бо вважаю за дуже шкідливе контрасти між добрим а злим, причім добре мусить побідити.

Дуже Буду Вам зобов'язаний, коли Ваша Ексцеленція зволять ласкаво мені у тому пособити.

Остаю з високим поважанням для Вашої Ексцеленції

Щиро відданий

Андрій Чайковський.

Коломия, 12 грудня 1928 р.

Ваша Ексцеленцію,

Високо Преосвященний Отче Владико!

Єпископ Хомишин видав проти мене куренду, названу «відозвою до гр.-католицького духовенства» своєї єпархії, в котрій закидає мені ріжні злочини, навіть невірство і детронізацію Бога, лицемірство, недоуцтво. Я мав повну підставу зробити з того правовий процес о обиду чести, та не хотів робити шкандалу, бо в тій відозві стільки нісенітниць, неуцтва, що мені самому соромно було за такого нашого єпископа. Єпископ запорядив соборчики, на котрих духовенство має

заняти супроти мене становишко. Чуть-чуть не послідує на мене магарата. І за що? Коли б мені добро нашої церкви не лежало на серцю, то чого б я до того мішався? Це признасть мені кожний розумний чоловік. Другий єпископ зігнав з проповідниці священника за те, що згадав моє ім'я, і то в тій церкві, котру я так люблю, як мою душу, в котрій мене хрестили, в котрій я в молодости моїй шукав потіхи і розради в найприкріших хвилях мого життя, в котрій я мушу щороку бути і там висповідатися та запричащатися.

Одним словом: не маю щастя до духовенства, і з тим треба погодитися. Тож зрозумілою є моя радість, коли я дістав ласкаве та щире письмо від верховного Голови нашої церкви, за що ще раз сердечно дякую.

Пишуся з глибокою пошаною

Др. Андрій Чайковський.

Коломия, 2 квітня 1932 р.

Ваша Ексцеленцію!

Високопреосвященний Отче Владико!

Видно, що Господь Небесний вислухав щирі молитви тих, що Вашу Ексцеленцію люблять, високо цінують і на вельми хосенну працю Вашої Ексцеленції великі надії покладають. Бо кого ж ми, бідні, ворогами доптані, а своїми розривані на куски, маємо більше, крім нашого улюбленого Владики Митрополита? Це мусять признати всі здорово думаючі Українці, без огляду на партії, розуміється ті, що стоять на національній почві.

Нехай Господь і надалі милує Вашу Ексцеленцію добрим здоровлям для добра бідного українського народа, який остав би без проводу, мов отара безсловесних овець.

Остаюсь з великою пошаною Вашої Ексцеленції, щиро відданий

Др. Андрій Чайковський.

Коломия, 13 грудня 1934 р.

Ваша Ексселенціо!

Високопреосвященний Отче Владико!

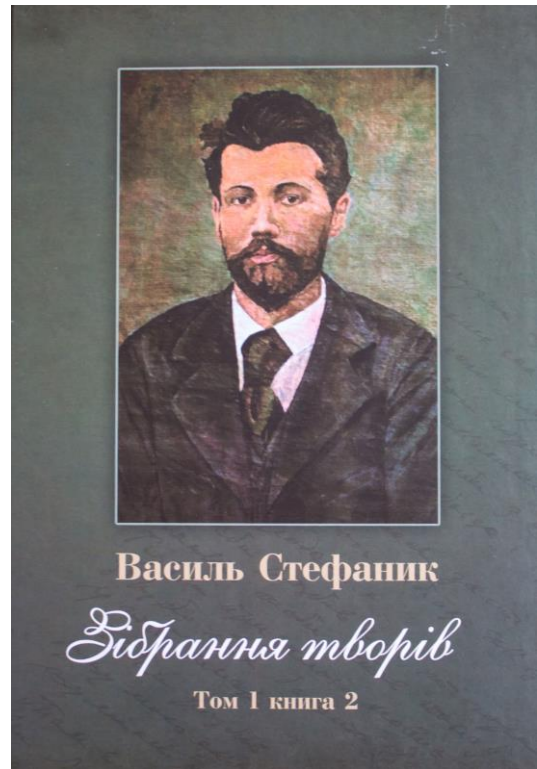
Нехай мені буде вільно в день св. Андрея Первозванного зложити Вашій Ексселенції мої щирі привітання і побажання передовсім кріпкого здоровля і сповнення Ваших так спасенних для українського народу намірів, який в нинішніх прискорбних часах бачить у Вашій Високодостойній Особі одинокую опору і прибіжище у своєму політичному і економічному житті.

Нехай Господь Небесний вислухає наші щирі молитви за здоровля Вашої Ексселенції

Щиро відданий
Др. Андрій Чайковський.

Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Міністерство освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова Бібліотека; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича, Наукова фундація Андрія Чайковського / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седяра; Редколегія: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 2. 468 с.

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

З листа Василя Стефаника до К. Гаморака
Львів, 20 грудня 1901 р.

Дорогі Добродію!

Я не міг досі написати листа, бо не здибався з такими, що все знають.

Довідав'ємся, що Шептицький держиться лояльно оглядом русинів. Першого дня, як приїхав, зголосилася до нього депутація русинів і сказала, що він тепер муситься об'яснити за або проти русинів. Відповів, що він за богословів, а посередньо і світських студентів, попре [тут: підтримає], почавши від Рідігера, а скінчивши у цісаря. Потім приймав народовців-богословів і висказував своє вдоволення за їх солідарність, бо він потребує чесних священників. Приймав і москальофілів, а коли вони зажадали [одне слово нерозбірливо – Федір Погребенник], то відповів, що не надіявся, аби вони ламали своє слово, і відпустив. По сім сказав до себе прийти ректорові, а коли сей не прийшов, він поїхав до намісника і казав відкликати знану відозву сенату. Як намісник не пристав, то Шептицький сказав: «Я замикаю семінарію» і вийшов. Намісник

страшно був лютий. Сим уможливив митрополит вступ богословам на інші університети. Хотів дати всім теологам сертифікати і вислати всіх на кошт уряду до Відня. Намісник не дозволив.

Щодня о 5 год. сполудня є сталий інформатор, що ходить до нього і об'ясняє його о ході цілої справи. Кацапи встеклі за те, що Шептицький перейшов рішуче на бік народовців.

Кажуть, що граф держиться призвоїто, але ніхто не знає його правдивої гадки.

Гроші йдуть, але єсть обава, чи не спаде звичайна руська апатія і не засніжиться. Грошей треба багато і багато їх йде.

Ректорат семинаря не дістав димісії, то лиш *pium desiderium* польських газет. Цілий ректорат і всі львівські священники є рішуче за молодіжжю. Лишень кацапи риють.

30 хлопців вписалося в Празі.

Якщо буде цікавого, то напишу.

Низько Вам кланяюся.

В. Стефаник.

З листів Василя Стефаника до Андрея Шептицького
10 грудня 1934 р.

Дорогий нам всім галичанам і українцям усім владико!

Пишу Вам подяку за поміч, яку Ви, ексцеленціє, мені ласкаво учинили. Уже кілька тижнів хорую і на серце, і на якусь грипу, яка щасливо минула і аж тепер можу диктувати цей лист моему наймолодшому синові Юркові. Вам дякувати серед українців не лиш я повинен, але й тисячі людей і сотки інституцій. Рука Ваша була все щедра і отворена. Я вже багато помочі мав від Вас, ексцеленціє, і Ви приймете від мене подяку, як від малого свого обожателя ще від часу, як Ви в моім Русові пробували на місії. Від тоді минуло багато, багато часу і я багато поблудив і не зробився тим, чим хотів бути і остався врешті тепер малим і хорим письменником. Може через лінивство своє, бо ніхто мені серед українців дотепер не шкодив. Як це можна, ексцеленціє, то хочу Вас просити о таку річ: хотів бим зібрати до купи всю мою кореспонденцію разом і всі мої папери, у яких є багато не дуже цікавої балакучости і передати до Вашого розпорядження, аби принайменше цим способом заплатити мій довг, який я винен Вам і

мої діти винні. Як дочекаю весни, до мая 1935, то прошу Вас тоді примістити мене в своїх маєтках коло Підлютого, щоб упорядкувати і свою кореспонденцію і свої скрипти, коло яких треба ще трохи посидіти. Рівно ж мій середущий син Кирило-Іван, який тепер жениться, також мусить перебрати обов'язок, щоби мій довг у Вас, ексцеленціє, був заплачений. Його, себто Кирила, я лишаю на господарстві і він увесь мій маєток по мені одідичує. Даруйте мені мою сміливість, що я Вас труджу своїми справами і ще прошу Вас о дальшу поміч. Тепер мій стан такий, що я прошу Вас ще прислати мені 200 золотих, а потім до мая місячно від 50-100 золотих. Тяжко старому і хорому чоловікові встидатися, а я встидаюся перед Вами, ексцеленціє, і перед своїми дітьми, яким мушу диктувати цей лист. І прошу прийняти від мене найсердечніші бажання на святого Андрея і дарувати мені всі гріхи, які я поповнив перед Вами вже давно.

Не гнівайтесь, ексцеленціє, і подайте мені руку, яку я Вам хочу стиснути з подякою.

Василь Стефаник.

2 лютого 1935 р.

Всім нам дорогий наш владико!

Від кількох тижнів я хорував, вже думав покидати цей прегарний світ і тому, ексцеленціє, даруйте, що не прислав подяки за Ваш владичий дар. Аби особисто подякувати, то я не годен поїхати до Львова, хоча хотів би поглянути на найкрасшого владика нашого, якого любив від молодости в цілій його красі, моральній і фізичній. Та не лише моя хвороба не дозволяє мені подивитися на Вас, ексцеленціє, але мій встид за жебрацтво, яке взглядом Вашої високої особи поповнюю. Та маю глибоку надію і вірю, що мій син, якого я тепер дружити буду, віддасть мій довг в Ваші руки, щоби Ви, наш владико, мали що давати нашим інституціям і ще біднішим від мене. Решту я, як дочекаю до весни, буду старатися платити своєю кореспонденцією і досить слабенькими паперами власного писання.

Тяжко мені на старість і при слабості встидатися, а Ви подаруйте у своїм великім серці мою провину.

Остаю з найглибшою любов'ю до Вас, все вдячний.

Василь Стефаник.

16 листопада 1935 р.

Найдорожчий нам усім владико!

Моїм найбільшим бажанням є могли ходити і дійти там, де кожний українець хоче бути 17 січня, аби своєму найвищому владиці поклонитися. Буду старатися разом з синами, щоби віддячити Вам все добре, яке Ви особисто нам зробили. З весною або сам привезу або пішлю Вам мою автобіографію, яку я при сонцеві докінчу, бо хочу, щоби українці бодай тільки знали про мене, що Ви ексцеленціє, навіправду мене ратували від останньої біди.

Вас все один вдячний

Василь Стефаник.

Русів, 12 грудня 1935 р.

Найдорожчий нам українцям наш найвисший владико!

Ви даруйте, ексцеленціє, що я забагато труду завдаю Вам, що читаєте мої листи. Як не як, а я чую на собі найсвятіший обов'язок національної вдячності, як приходить свято Андрея, зложити Вам разом з мільонами українців найнижчий поклін за Вашу найвисшу культурну працю, яку Ви від десятків літ чините. Мені вже тяжко диктувати моему синові, бо моя слабкість далеко поступила і я мушу перепрошувати Вас, ексцеленціє, за цей мій лист. Прошу однаково ж прийняти ці слова, як найбільше моє прив'язання і вдячність для найбільшого українця, якого маємо на цій Русі-Україні.

Цілую Вашу предобру руку все Вам вдячний

Василь Стефаник.

Русів, 16 травня 1936 р.

Найдорожчий нам усім митрополите!

Кілька днів я післав до Вас лист, як все нечемно-напасний, бо прошу о заповогу вже тисячну – 100 злотих. Чуюся навіправду дуже хорий і прошу Вас пришліть мені одну з послідніх підтримок. Гроші від мойого сина з Канади вже в дорозі, але я є в такім стані, що не можу їх дочекатися. Він, мій син, вже на університеті і буде вічно

прив'язаний до Вашої великої особи і вічно вдячний, бо вихований він в мене в найкращім поняттю Вашої великості.

Прошу прийняти від мене найглибшу вірність Вашій особі.

Ваш Василь Стефаник.

Стефаник В. Зібрання творів у трьох томах у чотирьох книгах. 150-річчю Василя Стефаника присвячується / Редакційна колегія: Степан Хороб (голова) та ін. Том 1. Книга 2. Листи / Редактор і упорядник тому Євген Баран. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2020. 510 с.

КАПІРЯ ТРИНЕВИЧЕВА

Старокняжа Чев, опісля Лімниця даром манила краєвидом берегів і холодом хвиль. Того літа даром поставлено вітальну аркаду при в'їзді до Підлютого. Новий владика граф Андрей Шептицький зволікав з приїздом туди.

У підлютських гостей були живі спомини прийнят та розваг за часу покійного кардинала Сембратовича. Тож коли новий Владика чергового року відвідав врешті Підлюте, всі ждали відновлення блискучого товариського життя.

Тимчасом нагло, без вітальних аркад, приїхав Митрополит у скромній повозці. Услід їхала селянська фіра з невеликим господарським статком і братчиком Студитом поруч нього. Дух аскези став видний доразу.

Великий священичий почот з сім'ями, який досі околював особу Владики, змалів і будьто перевівся. Кухар, що приходив вечером до кедрової палати зі списком гарнозвучних страв, діставав найпростіші диспозиції.

А кедрова палата, цей Тадж-Магаль митрополичих гір, це була справжня чічка з кардинальськими гербами та емблемами на кожному предметі, з різьбленою стелею рецепційної залі, касетонами в її ротунді і стінами з рожевого дерева, що в ньому як карніоль у золоті, блистіло кедрове, багряне сучча. Але Митрополит не чув себе там добре. Цілість, з її аромою мов засохлих у старій книзі рож, із скрипливими сходами, робила вражіння мавзолею.

Митрополит радо просиджував з мотуєю на плечах обабіч палати. Ніхто не насмілювався тоді перебивати Його задуму.

Резерва, з якою зразу українське громадянство ставилося до особи Митрополита (Його мати була графянка Софія Фредрівна), уступила місця повній пошані і великій любові. Як справжній батько чував Він над долею нашого народу, жив його життям, зі святоюрського крісла давав духовий провід – не тільки Галичині. Сама Його поява викликувала подив і захоплення. Могутньої постави, зі світлим лицем і дуже голубими очима, Він здалеку, зокрема своїм ростом робив вражіння Божого помазанника.

Світова війна. Митрополит став царським в'язнем. Його перевезли у глибоку Росію до Курська. Населення Галичини, передовсім селянське, силою вивезли до всяких таборів Австрії: Гмінду, Гредігу, Аоценя, Вольфсбергу, Гаї та інших. Там в умовинах, що йшли проти життя, вимирали десятки тисяч українських виселенців, лан дітей ліг у братні могили. Зроспачене, безсиле населення супроти визиску і самоволі адміністраційних чинників, ждало одного чуда, щоб визволило його з оцих кошмарних місць.

Рік 1917. В Гмінді, де різними часами перевинулось до 30.000 населення з різних повітів Галичини і Волині, з чого 13.000 заповнило могили, – стала ширитись вістка про поворот Митрополита з заслання.

Говорено, що Він був уже гостем свого друга, принца Макса Баденського, відтак цісарського дому і Його авто бачили закосичене квітами на вулицях Відня.

Струя надії розколихала серця. Виправлено негайно делегацію попросити Митрополита, щоб відвідав Гмінд. Це були відпоручники управи, клиру, жіноцтва, селян.

Тоді довелось мені бачити Митрополита в Барбареум у Відні. Він прийняв нас тепло, був зворушений і приобіцяв, що після завтра, а саме 3-го вересня (1917) приїде до Гмінду.

Годі описати радість населення табору. Все, що жило, одягло на цей великий ранок свою святкову одіж, що її побожно бережено у скринях. Упродовж головної вулиці, що вела до церкви, стояли тисячі людей. Коли Митрополит з'явився у брамі табору в оточенні єпископів Австрії і високого урядництва Відня, одягнений у владичі ризи, – лан людей упав на коліна і знявся плач. Боже, який плач! Словами-пестощами, які знає лиш українська жінка, витано Його,

ціловано приділ ряси, так, що Митрополит з трудом посувався наперед.

– Татунцю рідний! Рятівнику дорогий! Голубе наш сивенький! (Митрополит посивів дещо на заслання) лунало в слід Йому.

А Митрополит ішов просто до церкви, за Ним достойники і барвиста глота народу.

Тут з проповідниці в коротких словах з'ясував, що хвилинка визволення зовсім близька. У високому місці запевнили Його про те, що вже Завтра ж ті, які мають якісь прохання до Нього чи жалі, нехай зійдуться ранком біля гімнастичної залі, де їх вислухає.

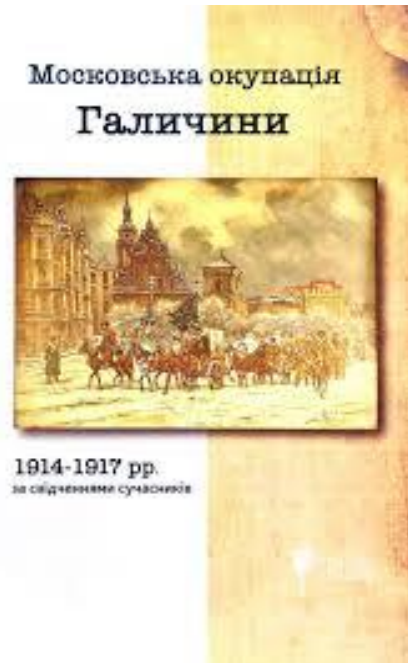
Вечером відбулося прийняття в честь Митрополита. Він дякував управі і замітив, що виселений нарід у знищеній вогнем і мечем рідній землі заповнить працею своїх рук ями і траншеї та з-поміж людських кісток і квіття, виростлого з крові, двигне нове життя.

Ранком я побачила постать Митрополита в оточенні знатних панів, між ними представників табору. Я пішла слідом за ними, непомітно, осторонь і побачила в якійсь хвилині, що Митрополит звернувся обличчям до свого почоту і сказав з усією виразністю: «Іх данке іґнен, майне Геррен, ецт михте іх міт майнем Фольке алляйн бляйбен», – і вказав на юрбу людей, що Його вже ждала. З нехиттю заняв почот місце на лаві під сусідським бараком, щоб ждати там, аж скінчиться розмова, на яку не матиме ніякого впливу. Це тривало довгенько.

Ще декілька разів я бачила Митрополита в Його палаті, вже зломаного недугою. Ця велична, маєстатична голова з рисами патріярха, в шовково-сивій куделі довгого волосся, голова мудрця, і великого пана заразом, давала не саме тільки естетичне пережиття, – це ж був некоронований Володар Народу!

Митрополитові Кир Андреєві Шептицькому в перші роковини смерті / Видала Візитатура й Адміністратура греко-католицької Церкви в Німеччині й Австрії. 24 с.

АНДРІЙ БІЛЕЦЬКИЙ

По моїм повороті до Львова в місяці червні 1914 року згурталися вже на небосклоні Європи тіжкі хмари страшної війни. День 28 червня, в котрім dokonano страшного убивства на насліднику австрійського престолу Франці Фердинанді і його супрузі Софії, є тим днем, в котрім нагромаджені хмари видали іскру, що запалила весь світ.

У середині серпня заявив мені наш Митрополит Андрей Шептицький, що я єсьм конфінований (обмежений в праві переміщення). Коли я огірчений тим прийшов до Митрополита, отримав я відповідь, що та постанова звернена властиво проти нього. У тій справі написав я до намісника Коритовського письмо, в котрім заявив, що я в цілім моїм життю поступав коректно і лояльно, що я мав прав до узнання і що отес конфіновання моє єсть не тільки великою несправедливістю, але також зарядженням таким, котрим мою щиру працю для добра держави і церкви так болісно нагороджено.

У серпні і вересні вступили росіяни до Галичини, 4 вересня були вже російські війська у Львові. 5 вересня около 11-ої ночі зложив комендант міста Шереметев візиту Митрополитові. Зараз по тій візиті автомобілем забрали Митрополита і завезли до Бібрки, де генерал Брусилів мав тоді головну квартиру. На другий день я пішов до магістрату до Шереметєва та питаю, де ви поділи Митрополита?

Відповіли: «Ідіть до готелю Жоржа, там суть генерали. Від них довідаєтеся». Приходжу до одного, другого, а кожний каже, що не знає.

Митрополит повернув з Бібрки, де переночував, зранку мав Службу Божу і промову до вірних, 6 вересня в неділю Митрополит був на вечері в Успенській церкві і висказався, що кордони вже упали і ми маєм надію, що наші браття разом з нами щодо віри злучаться і будуть так як і ми членами Греко-католицької церкви. Дня 10 вересня около 5-ої години предприняли росіяни ревізії в Митрополичій палаті. 13, 14 і 15 вересня відбували росіяни ревізії в Канцелярії і регістратурі. Найбільше шукали письма з Риму.

Ще перед скінченням ревізії 15 вересня прийшов капітан з 22-ма солдатами і двома жандармами, щоби Митрополита інтернувати. У цей день около пів до 1-ої год. я явився до Митрополита, і він у присутності російського капітана заявив мені, що є інтернований і що віддає мені заряд архидієцезії, і що та передача наступить ще на письмі о 2-ій годині. Я кинувся підписувати клопотання про звільнення Митрополита до інших конфесій, але то нічого не дало. По другій я пішов з Митрополитом на гору і там у присутності капітана віддав мені Митрополит письмо такого змісту: «Я передаю о. Митрату Білецькому гроші і прошу о опіку над садибою. Не дозволяють мені з ніким видітися, мене вивозять у глибину Росії, если я кого образив – перепошую, моліться за мене. З нами Бог. Андрей, Митрополит». Вивезли Митрополита автомобілем на Броди, а звідти залізницею до Києва. 21 вересня вивезено його до Новгорода-Сіверського, а звідтам – до Курська.

Час російської інвазії був для Греко-католицької церкви часом тяжкої проби. Забрали мені церкви в Бродах, Щирці, Лешневі і Поморянах. Намагалися забрати церкву в Золочеві, щоби передати православним. Протестуючи, пишу губернатору: «Як за таке перед Судом Божим будете відповідати?» Постійно погрожували інтернуванням. До найбільших неприємностей належали ревізії. Особенно тоді, коли на зраду якоїсь особи з оточення, забирали росіяни дорогоцінності, котрі були скриті у півниці митрополичої палати – сховані і замуровані. Там було сховано 22 бляшані скриньочки, а в них були дорогоцінності. Я зауважив, що ці речі не належать до Митрополита, але є власністю Митрополії. Підполковник Лукіянов розлютився і сказав з досадою: «Я вас або повішу, або вивезу до Курська». Взагалі росіяни були на мене озлоблені, говорили, що я

не слухаю губернатора. Полковнику Мезенцеву я відповів, що маю іншого губернатора – і показав рукою догори, до Бога. У ревізіях було задіяно до чотирьохсот солдатів. Не було спокою ні вдень, ні вночі.

Священникам я наказував і просив, щоби обов'язки якнайточніше сповняли, а в трудностях щоби на мене відкликувалися.

До комісії, яка списувала митрополичу бібліотеку, входив священник Туркевич – парох православної церкви у Львові на площі Кармелітській. Взагалі православні священники допомагали росіянам забирати Греко-католицькі церкви.

Перед святом Миколая Консисторія вирішила у Службі Божій многоспівно вітати царя Миколу II – вважали, що росіяни вже з Галичини не вступляться. Я відправив Богослуження, але про російського царя не згадав ані слова. Потім дістав я від визначних членів Консисторії (о. прелата Йосифа Кобилянського) письмо, в котрім було сказано: «Понеже Ви тої ухвали не виконали, то росіяни зітнуть нашу унію на порох». Я однако ж відповів: «Най діє ся воля Божа». Єсли би я був виконав тоту ухвалу, то наразив бим був справу Церкви, народа і себе на великі несподіванки і неприємности. Були би мене австрійці ув'язнили, а о церкві і народі сказали би, що то є правдиві схизмати і москвофіли. На святкування Йордану треба було згоди коменданта міста полковника Скалона на обхід на Ринку. Оо. Давидяк і Давидович відмовилися йти до нього з листом. Тоді я написав листа до президента міста д-ра Рutowського. І сей муж вдоволив моєму прошенню. При тій нагоді сказав слова: «Коли в вересні прийшли росіяни до Галичини, то казали, що всі за ними підуть – не буде ні Унії, ані народности вашої, а тепер вже того не кажуть. Але не ставайте з ними шпичасто, треба дипломатично».

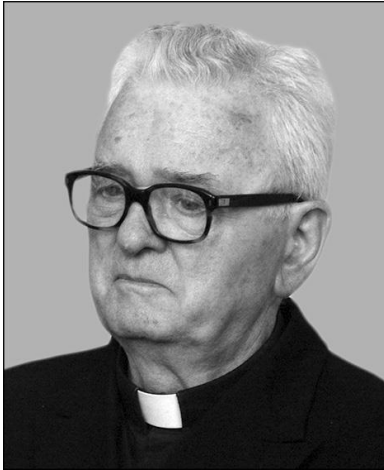
Росіяни домагалися від мене відступлення церков для війська на Богослуження – Преображенку і Успенську. Я відповів, що зробити того не можу, бо канони церковні того не дозволяють. Врешті 11 лютого 1915 року прийшов до мене князь Кочубей і сказав, що мене запрошує губернатор Бобринський. Губернатор категорично вимагав відступити Преображенську церкву. Домовилися, щоби крім Богослужіння для російського війська, відбувалися Богослужіння парохіяльні за взаємною згодою. Щодо Церкви Успенської, то інститут Ставропігійський, а властиво д-р Дудикевич згодився на то, щоби відступити тую церкву для війська російського. Зі сторони Митрополичої Консисторії не можна було нічого іншого зробити, як прийняти той акт насильства до болісної відомости.

Крім того, належить тут іще додати, що коли до Церкви Непорочного Зачатія Пр. Д. М. на Стрийській улиці за дозволенням совіта Народного Дому увійшов православний священник, тутешній відступник Тягнибок (тепер навернувся як всі подібні), то Митрополичий Ординаріят запротестував і відповів, що крім церкви Преображенської, насильно забраної, ніякої іншої церкви відступити не може і не відступить. Духовенство і вірні опиралися всім спокусам та насильству і осталися твердо і незрушимо так при своїй Греко-католицькій церкві, як і при українсько-руській народності. Так що карта історії нашого народу є чиста.

19 червня 1915 року по уступленню росіян зі Львова входили до нашого міста австрійські війська. На привітання їх чекала процесія святоюрська на улиці Скарги, там де она лучицься з Городецькою. А перед тим десь около 16-го червня прийшла до мене мати о. Дикого і у своїй доброті серця радила мені, щоби я десь скрився, бо чула, що росіяни мають мене забрати. Пішов я отже до т. зв. Дяківської Бурси при улиці Скарги і там ночував я на підлозі з неділі на понелок і з понеділка на вівторок 16–18 червня. Коли наші війська увійшли, зібрав я дня 20 червня депутацію духовенства і повітав сердечною промовою заступника коменданта генерала Tscitennberga. Дня 21 падолиста 1916 р. упокоївся цісар Франц-Йосиф. На похороні духовенство Галицької церковної Провінції репрезентували Єпископ Нараді, о. мітрат Жук і я.

Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. за свідченнями сучасників / Упорядкування: В. Семенів. 2-ге видання. Львів: Видавництво «Апріорі», 2020. 528 с.

ЮЛІАН ДЗЕРОВИЧ

Митрополит поперед всього заявив, що не знає, за що наложено на нього арешт і заслання: ніякого проступку проти російського правительства він не поповнив, та й не міг поповнити, бо, будучи головою уніатської церкви в Галичині, він політикою ніколи не займався. Примінені до нього старою властю переслідування він схильний уважати не чим іншим, як тільки одною з прояв свого роду розуміння російською властю Галичини в особі генерал-губернатора гр. Бобринського задач московщення завойованого краю.

Після зайняття російськими військами Львова, в яким є уніатська митрополія, Шептицький, відправляючи богослуження, виголосив проповідь, у якій сказав дословно отсе: «Браття – християни! Ми повинні гаряче дякувати Богови за се, що тепер російський народ, який був відділений від нас пограничним кордоном і знав тільки урядове православ'я, побачить правдиву православну церков в особі процвітаючої в Галичині унії». На другий день після сеї проповіді явився до митрополита военний губернатор граф Шереметев і заявив, що його обвиняють у виступі з церковної проповідниці проти російської армії. Дня 15 н. ст. вересня 1914 р. я, – продовжив своє оповідання митрополит Шептицький, – був арештований і в автомобілі доставлений у квартиру генерала Брусилова, арешт тривав тільки декілька годин, генерал скоро прийняв мене і дозволив вернутись до Львова, поклавши на мене відповідальність за спокій у місті. 5 днів пізніше на мене знов наклали арешт, сим разом – домовий. Потім мене автом з моїм слугою, 17-літнім хлопцем – русином, вислали в Київ. За три дні із Києва з конвоєм жандармів вислали в Нижній Новгород.

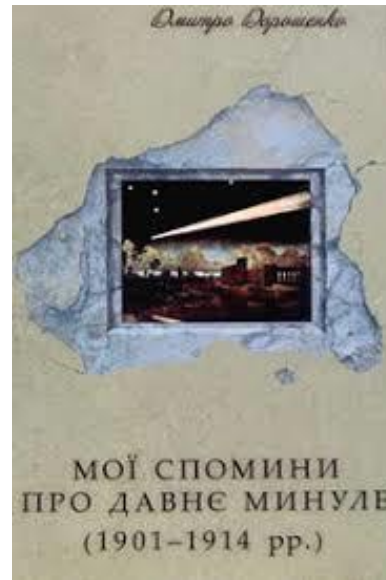
На сім злі пригоди митрополита не покінчилися: незабаром із Нижнього Новгорода прийшлося виїхати в Курськ, де митрополитови прийшлося прожити коло двох літ під чуйним доглядом явної і тайної поліції, яка супроводжала його не тільки під час прогульок, але навіть і при відвідуванні костела. Дня 23 вересня 1916 р., – продовжив своє сумне оповідання митрополит, – мене вислали у Владимир у супроводі начальника курського слідчого відділу і нижчих чинів поліції. Мого слугу відібрали мені і вислали в Марійський посад Казанської губернії. Тільки вчора вернувся він до мене після довгої розлуки. По прибуттю до Владимира митрополита зустрінули на залізничнім двірці місцевий поліцмайстер і соборний протоєрей. Поліцмайстер заявив йому «По розпорядку міністра внутрішніх справ передаємо вас духовній власті, яка визначила вам жити в суздальському монастирі». Приїхавши 24 н. ст. вересня вечером у знаменитий в історії російського релігійного різномудства суздальський Спасо-Єфиміївський монастир, в'язень був поміщений до келії. Вона знаходилася в передкімнаті помешкання настоятеля і складалася з двох маленьких кімнаток, які були перегороджені недосягаючої стелі дерев'яною перегородкою. При особі митрополита безперервно сторожили 5-6 осіб стражників, з якими говорити йому було заборонено. Також не вільно було входити в будь-які зносини з проживаючими в монастирі монахами.

У суздальському монастирі митрополитові Шептицькому прийшлося прожити коло трьох місяців, після чого його вислали в Ярославль, куди його везли під доглядом помічника пристава й агента охрального відділу. По прибуттю до Ярославля митрополита посадили в приватне, винайняте для нього наперед, помешкання, де йому потім дозволили устроїти каплицю для відправлення богослужіння по уніатському обряду. Кімната його знаходилася в подвір'ю, у бічному будинку, сторожа складалася з трьох поліцаїв, причім один постійно дежував на дворі, а двох знаходилося в самій кімнаті. Прогульки були дозволені тільки ранками і в супроводі поліцає перебраного в цивільну одіж, зносини з зовнішнім світом також були заборонені, крім відвідування раз на дві неділі костела для сповіди, причім навіть і в костел, віддалений від кімнати кільканадцять кроків, митрополита обов'язково водила поліція. Тільки після появи дописи в «Утре России» митрополитови стали давати польські часописи, які читати до того часу йому було чомусь заборонено. Про революцію митрополит довідався з часописей. Напередодні нашої розмови митрополит

Шептицький був у комісара тимчасового правительства, члена губернської управи Черносвитова, який повідомив його, що з нього арешт знято і він від нинішнього дня вільний. На закінчення розмови митрополит сказав, що той день, коли він довідався про велику перемогу російської революції, він вважає «одним з кращих, одним з гарніших днів свого життя». Він радіє за Росію, яка добула собі релігійну свободу. Митрополит Шептицький пробує тепер в Петрограді, де занедужав на простуду і мусить ще перележати два-три тижні; до Львова верне доперва по видужанню».

Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. за свідченнями сучасників / Упорядкування: В. Семенів. 2-ге видання. Львів: Видавництво «Апріорі», 2020. 528 с.

ДМИТРО ДОРОШЕНКО

А тим часом до Києва було привезено під сильною вартою, немов якогось тяжкого злочинця, голову уніатської церкви в Галичині митрополита Андрея Шептицького. Його було схоплено у Львові головно за одну проповідь, де він, як і належить доброму пастиреві, поучав своїх вірних, щоб вони твердо держались батьківської віри. Що проповідь слухав спеціально висланий задля цього жандармський офіцер, я пізніше читав його реляцію в секретному «ділі графа Шептицького» в архіві галицького генерал-губернаторства. Серед цих паперів фігурували також листи до митрополита декого з українських емігрантів, що заклали Союз визволення України. Але це все були лиш приводи до причепки: головна причина арешту й вивезення митрополита була в тому, що російський уряд був добре поінформований про його високопатріотичну діяльність, про його великий авторитет, про його мужню, благородну вдачу, і тому боявся залишити його в Галичині. Митрополита було заарештовано й вислано до Росії. Спочатку була думка вивезти його до румунського кордону і там відпустити, щоб їхав собі до Австрії. Принаймні так стояло в одній зашифрованій телеграмі, яку було вислано зі Львова до Бродів, де його мали пересадити з самохода на поїзд. Але повезли просто до Києва.

Якось у київській вечірній газеті читаю замітку: «Сьогодні увечері приїздить до Києва митрополит уніатської церкви в Галичині граф Андрей Шептицький», – так начебто він їде, як звичайно, по своїй волі. Може, подумав я, владика їде, щоб клопотатися перед російським урядом у справі утисків над греко-католицькою вірою?

Дуже схотіло з ним побачитись, але де і як? Та ось на другий день, на зборах ради Українського наукового товариства покійний Орест Іванович Левицький оповідає нам таку новину: вчора якраз пізно увечері сидів він в помешканні генерал-губернатора Трепова на засіданні Археографічної комісії (Левицький був її секретарем, а комісія «состояла» при київському, волинському й подільському генерал-губернаторові, яким на той час був Трепов). І ось Трепов, що чомусь був на засіданні, виймає годинника, дивиться і каже: за півгодини привезуть до Києва уніатського митрополита Шептицького. Усі дуже зацікавились, і хтось з присутніх каже: от цікаво було б з ним побачитись! «Е, ні, – каже Трепов, – його везуть під такою вартою, що нехай тільки хто спробує поткнутись – не радий буде!» Одначе якомусь дуже настирливому й цікавому панкові Трепов дозволив побачення, цебто пропуск до митрополита. Цей панок справді зараз же увечері поїхав до готелю «Континенталь», куди привезено митрополита. На другий день він зустрівся з О.І. Левицьким і оповідав про своє «побачення». Приходжу, каже, до кімнати, куди мене пропустили, бачу, – метушаться якісь люди, мабуть, слуги, біля чемоданів, а по кімнаті назад і вперед нервово ходить, мов пійманий лев по клітці, сам митрополит – висока, огрядна фігура. Я до нього звертаюсь; він круто зупинився, питає, чого мені треба – дуже гарною російською мовою. Я кажу, що прийшов спитати, як їхалось Вашому сіятельству. – «Добре», – відповідає. Я трохи замішався. Питаю далі: чи не дуже стомлені? – «Ні». Може, зволили б висловити якесь побажання, може я міг би бути чимось корисний? – «Ні, нічого не треба». Одним словом, приймає як надісланого шпиґа. Тоді наш візитер попрощався та як опарений вискочив з покою. Це він сам і оповів О.І. Левицькому, а той нам.

Так ми довідались, який справжній характер має «приїзд» митрополита. Розуміється, побачитись з ним нікому з нас не було можна. З Києва його вивезли до Курська, де кілька місяців тримали під вартою в якійсь «Стародворянській гостинниці». Нікого до нього не допускали, навіть духовника о. Боцяна. Не дозволяли читати навіть священних книг, і коли він попросив якомусь прислати йому кілька книг латинською мовою теологічного змісту, то головнокомандуючий південно-західним фронтом генерал Іванов, що славився своїм християнським благочестієм, поклав на проханні резолюцію: «Несвоевременно». Я сам її потім читав власними очима. А тим часом ціла «провина» митрополита була в тому, що він, як справжній добрий

пастир, не схотів покинути під лихий час своєї пастви, хоч його силоміць намагались вивезти, і звертався до своїх вірних, щоб шанували віру батьків своїх та не зраджували її. За такий «злочин» з ним обійшлися по звичаям XVI або XVII віків.

Перед Різдвом приїхав був до Києва відомий білоруський діяч, покійний уже І. Луцкевич, котрий колись був супутником митрополита під час його мандрівки по Білорусії й Литві. Він заявив мені, що їде спеціально до Курська, щоб якось добитись побачення з митрополитом і встановити для нього зв'язок із зовнішнім світом. Я переказав йому деякі найбільш цікаві, на мою думку, для митрополита новини, умовився на випадок удачі, як встановити зносини. Але за тиждень Луцкевич повернувся дуже замучений: він кілька днів жив у тій самій «Стародворянській» гостинниці, де тримано й нашого митрополита, але доступитись до нього не міг: день і ніч стояла в коридорі варта, а через прислугу – як не пробував Луцкевич – нічого не вдалось досягти. Так він і виїхав. Трохи згодом митрополита перевезено до знаменитої духовної тюрми, Спасо-Єфимієвського монастиря в Суздалі й замкнено в самотній келії, мов у живій домовині. Тут ще в більшій самотині пробув владика коло двох років.

Я мав велику приємність познайомитись з митрополитом Андреем Шептицьким, що перебував на той час в Петербурзі, визволений революцією з тюрми. Петербурзькі українці влаштували йому дуже голосну й урочисту зустріч, вітали його промовами, відвезли з почесною вартою у військовому авті до помешкання римокатолицького єпископа Цепляка (на Фонтанці, в історичному домі, де помер відомий російський поет Державін). Довідавшись про його побут у Петербурзі, я зараз же поїхав до нього і був ним дуже сердечно прийнятий. Радість моя ще збільшилася, коли я тут же стрінув о. Ю-ка, з котрим розлучився в останній раз у Києві, проводжаючи його на двірці в далеку дорогу на заслання. З ним теж пожартувала химерна доля. Його мали випустити за кордон через Швецію, вважаючи на клопоти римської курії. Отже, його привезено до Петербурга та й посаджено – не до готелю якого, – а до тюрми. І він просидів у тюрмі цілий місяць, аж поки його не визволила революція, у буквальному розумінні слова, розбивши двері тюрми. Опинившись на волі серед незнайомого розбурханого революцією міста, він пішов шукати американське посольство і там знайшов перший притулок. Митрополит, довідавшись, що я їду до Галичини, схотів туди їхати разом зі мною. Я ледве відмовив його від цього, мотивуючи тим, що

його поява там, де ще вся стара військова влада сидить на місці, ті, що колись його висилали зі Львова, – може мати небажані наслідки й викличе різні прикрі непорозуміння. Він погодився зі мною. Натомість він дав мені спис різних призначень на духовні посади, обсадження народних парафій і т. д., котрий я прийняв офіційно до відома, заявивши, що буду рахуватися тепер тільки з ним, як з законною духовною владою Греко-католицької церкви. Через мене ж передав митрополит різні накази і листи до духовенства в Галичині.

Уже перед самим моїм від'їздом О.Г. Лотоцький запросив митрополита до своєї господи, куди зібралися значніші представники української колонії в Петербурзі. Митрополит усіх нас здивував своїм надзвичайно спокійним відношенням до пережитих ним страждань, до тяжкої неволі. Коли його розпитували про його перебування в Спасо-Ефимієвському монастирі, він дуже просто розповідав про це, мов про звичайну річ. Великої сили духу був цей чоловік. Своєю благородною вдачею і сердечним простим поведженням він причарував нас усіх. Він незабаром також мав рушити до Києва, щоб посвятити там закладини Греко-католицької церкви, і вже звідти назад, через Петербург і Швецію мав вертатись за кордон. Ми умовились, що ще стрінемось у Києві.

До Львова я виїхав разом з А.І. Яковлевим. Зупинився я в «Народній гостинниці». Не встиг я ще розташуватись і вмитись, як до мене явився старенький військовий, відрекомендувався як полковник Гужковський і почав мені оповідати про начальника Українських січових стрільців ерцгерцога Вільгельма – це був перший раз, коли я почув про Василя Вишиваного; подарував мені фотографічну картку ерцгерцога, де він був знятий разом з митрополитом А. Шептицьким і полковником Гужковським. Я побував у митрополита Андрія Шептицького, віддаючи йому його київський візит до мене.

Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). Київ: Темпора, 2007. 632 с.

Митрополит вибирався до Київа, а це нелегка була річ тоді проїхати: всі потяги були вщерть забиті солдатами, котрі самовільно захоплювали всі купе, всі місця у вагонах, і звичайні пасажири мусіли терпіти страшні невігоди. Я, наприклад, їхав до Петербургу цілу добу, не злязачи з верхньої полиці у вагоні, куди ледве вліз. І не було на це ради, бо з проголошенням «свободи» зникла всяка дисципліна серед

війська. Тепер, вертаючи до Київа, спеціально випрохав собі в канцелярії голови Ради Міністрів окреме купе, в яке мусів сідати ще за дві години до того, поки потяг було подано до перону на двірці, – інакше солдатня не допустила би сісти і сама захопила би тоє купе. Передчуваючи, як тяжко буде їхати Митрополитові, стомленому неволею, у таких умовах, я добув окреме купе і для нього. Він виїхав одним або двома днями пізніше від мене і ще застав мене в Київі.

Митрополита в Київі зустріли також з великою почесною. Голова Комітету «Союза Городовъ» барон Ф.Р. Штейнгель віддав до розпорядження Митрополитові одно з кращих авт Союза, щоб йому зручніше було їздити по місту. Митрополит зробив кілька візитів і хотів відвідати засідання Центральної Ради. Але керманічі Ради, головно проф. М. Грушевський, боячись порушити свою революційну репутацію, відхилили такі відвідини і Митрополит побував лиш на приватному засіданні частини членів Центральної Ради в одній із бічних кімнат. Під час як Митрополит розмовляв із зібраними членами Ради, ввійшов В. Винниченко, демонстраційно сів спиною до Митрополита й запалив папіроску. Пані Л.М. Старицька-Черняхівська, яка витала Митрополита, потім оповідала мені, що всі присутні паленіли від сорому за таке некультурне поводження «революційного вождя». Коли так зустріла Митрополита інтелігенція, то зовсім інакше привітали його представники народу: з Ц. Ради Митрополит поїхав на з'їзд кооператорів Київщини. Сотні людей, здебільшого селян, членів сільських кооперативів, як один муж підвелися з своїх місць, коли появився в залі з'їзду Митрополит, зробили йому сердечну овацію, віддали шанобу як духовній особі і витали щирими, сердечними промовама. Мені оповідали, що Митрополит був дуже задоволений цею зустрічею.

Я вже збирався їхати на двірець, щоб мандрувати до Чернівців, коли до мене, до мого скромного помешкання на Львівській вулиці, приїхав Митрополит. Він привіз велику китицю квіток моїй жінці і дякував їй за опіку над галицькими в'язнями за часів царського режиму. Я спішив на поїзд. Митрополит побажав мені успіху в моїй роботі в Галичині, і ми попрощалися. Я виїхав на фронт, а Митрополит через якийсь час поїхав назад до Петербурга, а звідти через Швецію за кордон. Зустрілись з ним ми після того вже у Львові, весною 1918 року.

Дорошенко Д. Спомини про перебування митрополита Андрія Шептицького в Росії за часів війни. Богословія: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 56–65.

Разом із культурно-національним життям підлягла розгрому і Греко-католицька церква, як одна з головних основ національної свідомості й відрубності галицьких українців. Ледь встигли росіяни захопити Львів і призначити туди свою адміністрацію, як уже було заарештовано й вивезено до Росії голову Греко-католицької церкви митрополита Андрія Шептицького. Він пробув у тяжкій неволі аж до самої революції в Росії 1917 року.

Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадянська діяльність / Науковий редактор проф. Любомир Белей. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2008. 224 с.

ІВАН ОГІЄНКО

Державний архів України
Український державний науково-дослідний інститут архівної справи
та документаристики

ПАМ'ЯТКИ
MONUMENTS

Епістолярна спадщина
Івана Огієнка
(епістолярія Іларіона)
(1907–1968)

Том другий
Second volume

Київ 2011

Із листа Івана Огієнка до А. Яковліва
16 травня 1921 р. Таємно.

Високоповажний пане После!

Позиція графа А. Шептицького невірна в основі, – унія цікавила на Україні тоді, коли церква уніятська була національно більше нашої; тепер же, коли на Україні націоналізація церкви дійшла до того, що Служби Божі правлять по-українськи, коли церква наша стала демократичною постільки, що сам нарід взяв до своїх рук керування нею, після цього поскільки зацікавить масу на Україні унія?

Але самі виступи графа А. Шептицького для української справи дуже корисні і заважати їм не потрібно. Щиро тільки прошу Вас частіше і докладніше інформувати мене як про виступи графа А. Шептицького, так і взагалі про церковні справи.

Прийміть.

Міністр Ісповідань
Професор І. Огієнко.

Із листів Івана Огієнка до Андрея Шептицького
4 травня 1921 р.

Ваше Преосвященство Високоповажний Владико!

Перш над усе сердечно дякую Ваше Преосвященство за корисні вказівки і підмогу. Працюю я дуже багато, але при неймовірно важких обставинах.

Церкву люблю я з цілої душі своєї, на службу її радий віддати всі сили свої і знання. Стремлюся до розмосковлення Української Церкви і в сьому напрямі роблю все можливе. Вважаю, і переконаний в цьому, що церква на Україні в скорому часі буде націоналізованою, стане Церквою Українською Бога Живого.

В скорім часі я буду у Львові, де займуся виправленням своїх текстів. Щиро прошу Ваше Преосвященство дати мені матеріяли тексти Служб Божих, які тільки маєте (Ви пишете про латинський, німецький, французький і польський). Я маю лише переклад Літургії Я. Головацького на німецьку і польську мови 1868 р. Дуже прошу про тексти грецький, український (по молитовниках) і польський. Якщо Ви дасте відповідне поручення Львівській Духовній Семинарії, щоб мені ці книги видали на руки, коли я зайду до них, або пришлю когось, то буду сердечно Вас дякувати.

Коли мої тексти будуть цілком закінчені, то я хочу перед друкуванням подати їх на розгляд компетентним людям. Чи не укажете, Ваше Преосвященство, таких осіб? Особливо потрібний добрий знавець богослужбової грецької мови. А може й Ваше Преосвященство не зріклися б проглянути деякі переклади?

З Вашими зауваженнями про брошулку № 3 майже цілком погоджуюсь; річ у тім, що я дивлюся на неї, як на крок до розмосковлення Української Церкви, не більше.

Прийміть, Високоповажний Владико, мої щирі запевнення в правдивій до Вас пошані.

Професор І. Огієнко.

4 липня 1921 р.

Ваша Ексцеленціє Високопреосвященний Владико!

Проїздом через Львів познайомився я з достойним Єпископом

Іосифом, який Вашим іменем гостинно запросив мене до Митрополичої Палати, де і провів я чотири доби.

За таку гостинність вважаю своїм обов'язком щиро подякувати Вас, Високопреосвященний Владико. Дуже було мені приємно ближче познайомитися з декількома достойними пастирями в Палаті, де все живе Вами, де все на кожному кроці виявляє Вас, Високодостойний Владико.

Жалкую, що мені не судилося у свій час зійтися з Вами. Прошу Вашого Владичного Благословення і Святих Молитов.

З правдивою до Вас пошаною

Міністр Ісповідань
Професор І. Огієнко.

8 липня 1926 р.

Високопреосвященний Владико!

Мені було дуже приємно отримати цінного листа Вашого. Забувати старих друзів ані в думці не маю, особливо ще тому, що дуже скучаю за Львовом, бо все ж таки прожив в ньому та коло нього 4 роки. І не тільки не забуваю, але не трачу надії, що мені ще доведеться пожити й попрацювати у цьому місті. Варшава гарна, та, на жаль, нема тут незабутнього львівського Національного Музею, а без нього мені працювати неможливо.

Прошу простити мені, що хочу звернути увагу на рукопис Національного Музею № 57 т. 1 ст. 500 і 549; тут я колись вичитав, що Лев Шептицький, маючи 25 років життя, був висвячений 14 листопада 1742 року на священника. А Афанасій Шептицький, маючи 22 роки життя, був висвячений 10 березня 1744 року на диякона. Справа була давно, і, здається, я не уважно це відписав. Може в тім рукопису ще знайдуться цікаві дати.

Уклінно прошу Святих Ваших молитов та Владичного архієрейського Благословення. Готовий до Ваших послуг

Професор І. Огієнко.

22 червня 1929 р.

Ваше Високопреосвященство!

Разом з листом цим посилаю Вам свою нову статтю про «Наголос, яко метод означення місця виходу стародрукованих книжок». Коли писав статтю, у весь час мав на увазі власне Вас.

Подаю громадянству (звичайно, вченому) новий метод определения національности не лише стародруків, але й рукописів. Маємо сотні рукописів, яких національність не встановлено, але тому їх звичайно записують на конто культури московської. Думаю, що користуючись моїм методом, можна буде сотні рукописів-безбатченків вернути до української культури. Звичайно, я не вірю, щоби в Галичині оцінили, а бодай зрозуміли (власне – захотіли зрозуміти) вагу цього нового методу; але покладемо надію, що на Великій Україні запримітять таки мою статтю.

Думка Вашої Ексцеленції, як людини компетентної в стародруках, мене дуже цікавить. При останнім побаченні нашім я вже підкреслював Вам вагу наголосів у стародруках.

Звертаю увагу Вашого Високопреосвященства на наголоси богослужбових книжок в Галичині, про що я коротенько розповідаю в статті. Наголоси ці в Галичині московські. Моя думка, що наголоси ці варто б змінити таки на українські. Оце тепер я не опускаю ані одного богослужіння, – і цікаво, що по всіх Греко-католицьких церквах богослужбова вимова, не дивлячися на офіційний друк, все таки українська, особливо в читаннях дяків. А коли так, то варто й нові книжки друкувати з українськими давніми наголосами.

Посилаю Вашій Ексцеленції сердечний привіт і прошу святих Молитов, а також прошу прийняти мої вислови глибокої пошани до Вас.

Професор І. Огієнко.

1 квітня 1935 р.

Ваша Ексцеленціє, Високопреосвященний Владико!

Приставаючи до видання «Нашої Культури», уважаю за свій конечний обов'язок просити Вас, як головного промотора й мецената української культури, дати до нашого журналу статтю на тему: «Значення національного мистецтва» (або: Значення національної культури). Ваші думки в цій ділянці надзвичайно цікаві (знаю їх коротко з Літопису Національного Музею) і стали б окрасою журналу. Дуже Вас про це прошу. Журнал уже друкується, а всі ми хотіли б бачити Вашу – бодай коротеньку – статейку ще в першій книзі. «Наша Культура» пильнуватиме стати об'єктивним науковим органом, будуючи світогляд головно на християнській культурі.

З глибокою до Вас пошаною

Професор І. Огієнко.

19 квітня 1936 р.

Ваша Ексцеленціє, Високопреосвященний Владико!

Сердечно Вам дякую за Вашу милу й ласкаву згоду прислати статтю до «Нашої Культури» та «Рідної Мови».

Звернувся до Вас тому, бо віддавна знаю, як Ви глибоко ціните національне мистецтво. У «Літопису Національного Музею», що оце вийшов, Ви подали глибокі думки про значення національного мистецтва, – Ваші думки передруковую в першій книжці «Нашої Культури»; ці ж Ваші думки й підказали мені просити Вас написати докладніше про значення національного мистецтва. У нас тепер багато завелось мистців, що орієнтуються на «французькі кавярні», а рідним мистецтвом погорджують. З такого не вродить нічого доброго, – ані користи мистецтву інтернаціональному, ані своєму. Таких мистців я зву яловими.

Як бачу з того, що Ви дали для «Літопису Національного Музею» (а їх зовсім непотрібно помістили поруч з протилежними думками Ол. Архипенка), Ваші думки глибоко творчі для нашої Культури, а це й підказало мені й надало сміливости ласкаво просити Вас дати таку статтю.

Ще раз сердечно дякую за ласкову згоду.

Прошу Ваших святих Молитов

Завжди Вам відданий

І. Огієнко.

14 листопада 1941 р.

Ваше Високопреосвященство, Високопреосвященніший Владико!

Ваш цінний лист від 3-го листопада 1941-го року, надхнений правдивою братньою любов'ю, приніс мені велику духовну насолоду та сердечне задоволення. Мило й приємно було мені переконатися, що наша обопільна довголітня приязнь позосталася й надалі незмінною та нерозірвальною. Два останні десятиліття я мав честь та змогу не тільки навчатися з Вашого мужнього національного поступовання, але і користати з Вашого теплового до мене наставлення. Усе це пригадав мені Ваш правдиво братерський лист, і я приношу Вам за нього свою щирю подяку!..

Я так само і з свого боку ввесь час чекав слушної нагоди, щоб смиренно повідомити Вас, що 20-го жовтня 1940 року відбулася в Холмському Свято-Богородичному Катедральному Соборі моя єпископська хіротонія на прастару Холмсько-Підляську катедру. На жаль, за часу, коли жорстокі гнобителі християнства, більшовики володіли Галичиною, цього зробити було неможливо, – роблю це аж тепер, як тільки відновлено поштові зносини з Вашою Митрополією.

Під час Вашого двадцять двох місячного більшовицького полону очі мої все зверталися до Львова, Вашої Митрополічної Катедри, з душевною тривогою вдивляючись на Ваше там мучениче положення. Вістки приходили не втішні, але Милосердний Господь таки змилювався над безталанним народом Своім – і гнітюче ярмо нелюдської безбожної влади впало, а Ви визволилися з нього на втіху своїх вірних.

З подивом та повною пошаною схиляю перед Вами своє чоло за велике мужнє терпіння Ваше, що перевищувало сили людські, в цьому полоні гнобителів Віри Христової! Так, правдиво пишете, що цей полон міг навчити, що таке сороспинатися Христові!..

Пишете мені побажання, щоб я, негідний слуга Божий, «на Холмщині, а може в цілій Україні відновив віру Святого Володимира й Митрополита Іларіона, віру вселенської Церкви, віру сімох перших Вселенських Соборів». А крім цього, надієтесь, що «Бог дасть мені велику благодать, що зможу очистити Українську Церкву з усіх наук, противних Вірі Православній й неканонічних, яких вона набралася довголітньою неволею під неканонічною установою Петра I».

Так, цілком свідомий тих великих обов'язків та відповідальних завдань, які Всезнаючий Господь Бог зволив покласти на мої немічні рамена. У повній свідомості цих обов'язків своїх я прийняв чернецтво і став був і до Архиєрейської хіротонії. На жаль, чую та бачу свою велику негідність та вбогість в обличчі величі цієї праці.

Один – який же він довгий та тяжкий був! – один рік невсипущої праці я присвятив уже справі відновлення стародавньої Української Церкви в моїй сильно занедбаній та понівеченій Холмсько-Підляській Єпархії. І Бог щедро поблагословив мою працю – і вже за один рік удалося не мало зробити, а це окрилює мене оживляючою вірою та надією, що Бог змилюється надо мною, і Його вседіюча благодать зміцнить мої немічні сили й надалі.

На жаль тільки, маю одну поважну перешкоду при відновленні стародавньої Української Церкви, не згадуючи про перешкоди

сильніші, вищі. Справа в тому, що наша вирішна українська інтелігенція роз'агітована несумлінними одиницями, часом не розуміється на тому, в чому саме найперше мусить полягати відновлення старої Української Церкви, чи правильніше – дерусифікація її, – вона сліпо бачить це тільки в богослужінні живою українською мовою й вимагає загального запровадження цього, зовсім не цікавлячись відновленням самого духу давньої Української Церкви. Вона не розуміє, що можна правити Служби Божі по-українському, а Церква позостанеться все-таки московською по духові, традиції, ідеології й таке інше. Цебто, підмінюється внутрішній животворящий дух зовнішньою мертвою формою, як то було з катом України москалем Постишевим, що носив українську вишивану сорочку.

Запровадження Служб Божих живою українською мовою викликає в Церкві неспокій та вимагає величезної праці для його заспокоєння та для добрих перекладів богослужбових книг на нашу мову, а це забирає весь дорогий час та всю силу й увагу церковних керівників. Уважаю такий стан не тільки ненормальним, але й загрозливим, бо він відтягує увагу від найголовнішого, – відновлення правдивої Української Церкви, яка була в нас удавнину до поневолення нас Церквою Московською з її чужою нам ідеологією.

Ось тому ще 12 листопада 1940 року я наказав був, по глибокій надумі, гарячій молитві та повному пості: по всій моїй Єпархії Служби Божі правити по-староукраїнському (цебто церковнослов'янською мовою з українською вимовою), одночасно заборонивши вимову російську й дозволивши правити й живою українською мовою, де того бажає собі парафія. Для теперішнього часу вважаю це своє розпорядження за єдино правильне, за яке беру всю відповідальність перед Богом, Народом і Історією.

Ваше Високопреосвященство зволили у своєму листі по-братському вказати мені, що Українська Православна Церква не мало відбігла від свого первісного вигляду через неканонічне насильство над Нею Церкви Московської. Нехай буде і мені дозволено тут так само по-братському з любов'ю вказати, що й Церква Греко-Католицька за останнє століття сильно підпала зовсім чужим нашому Народові латинським церковним впливам як у догматиці, так і в обряді, чого не знала стародавня Українська Церква і що сильно кидається нам, православним українцям, у вічі. Великий московський вплив відбився й на сучасних богослужбових греко-католицьких

книжках, на їх тексті та формі, а вже наголоси (акценти) їхні зовсім московські. Ваше Високопреосвященство здавна широко відомі, як глибокий і послідовний прихильник так званих «восточенства» та «грецькості». Глибоко вірю, що Всевишній пошле Вам Свою велику вседіючу благодать, і Ви очистите віддану Вашій опіці Греко-Католицьку Церкву від чужих їй налетів і цим вернете її до первісного стану, якою вона була за того часу, коли один Український народ мав і одну Церкву, і однаково славив і ісповідував свого Господа Бога.

І тоді Українська Православна Церква, позбавлена чужих їй московських привнесень, і Церква Греко-Католицька, очищена від чужих латинських добавок, обидві Українські Церкви ці наблизяться одна до одної, як дві рідні сестри. Я завсіди ревно молюся й буду молитися Милосердному Господеві, щоб він наблизив цей спасенний час і щоб ми разом з Вами дожили до цієї великої історичної хвили й побачили її своїми очима!

Уважаю таке велике наближення двох Українських Церков за Богонадхнену історичну працю всіх керівників наших Церков, і глибоко вірю й ісповідую, що праця така стане на велику користь і нашій Церкві, і нашому Народові.

Сердечно прошу Ваше Високопреосвященство про Ваші Святі Архипастирські Молитви за мене, недостойного й немічного слуги Божого, і остаюся

Вашого Високопреосвященства
смиренний у Христі брат і богомолець
Іларіон,
Архієпископ Холмський і Підляський.
Холм, Свята Данилова Гора.
Року Божого 1941-го, листопада 14-го дня.

26 березня 1942 р.

Ваше Високопреосвященство, Високопреосвященний Владико!
Ваше звернення до Православних Ієрархів в Україні від 30 грудня 1941 р. – це те, чого вже більше 300 років очікувала наша церква.

Сьогодні рішається доля Великого Українського Народу. Сьогодні Народ наш прагне, відродивши своє церковне життя, стати

могутнім носієм правди Христової та порядку державного на безмежних просторах своєї землі.

Нерушима Святиня Софії, Премудрости Божої, що віками непохитно перетривала все, стане фактичним центром цього відродження в Києві – Єрусалимі нашої землі.

Ваш лист – перше ствердження сучасної вирішальної хвилі. Церковний роздор, що в кінці XVI віку був у значній мірі штучно впроваджений неприятелими Української Церкви та Українського Народу, тепер мусить бути остаточно закінчений на користь нашої церкви й народу.

З боку Православної Церкви ми намагатимемось усунути всі перешкоди на шляху великої історичної справи церковного поєднання українців, поєднання, що спиратиметься на поверненні всього Українського Народу до церковного стану з-перед офіційного, у 1596 р., розпаду православної Української Церкви.

Гаряче благаючи Всевишнього про повне благословення нашої святій справі, просимо й Ваших про це заходів та молитов.

Архиєпископ Варшавський
і Митрополит Святої Автокефальної Православної
Церкви в Генерал-Губернаторстві
Смиренний Іларіон,
Архиєпископ Холмський і Підляський
Архиєпископ Краківський і Лемківський
Року Божого 1942-го, місяця березня 1 дня
Варшава.

7 грудня 1943 р.

Ваше Високопреосвященство, Високопреосвященніший Владико!

У день Святого Славного й Всехвального Апостола Андрія Первозванного, основоположника Української Церкви, Вашого Ангела Охоронителя, складаю Вашому Високопреосвященству свої правдиві сердечні поздоровлення й від душі бажаю Вам доброго здоров'я та ще довгих літ життя й праці Богові на славу, а народови українському на користь. Хотів особисто привітати Ваше Високопреосвященство телефоном, але пригадуючи свою минулорічну телефонну розмову в цей день з Вашим Секретарем, що

не дав мені змоги з Вами поговорити, цього року змушений обмежитись тільки писемним привітом.

Вашого Високопреосвященства
Люблячий у Христі брат Іларіон,
Архієпископ Холмський і Підляський.

Памя'тки. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1955). Том другий / головний редактор Ляхоцький В.Г. Київ, 2001. 478 с.

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ

Із листа В. Липинського до Володимира Залозецького

7 вересня 1923 р.

Доля Митрополита гр. Шептицького справді трагічна, як трагічною була завжди на Україні доля всіх державницьких, творчих, консервативних елементів. Найбільше цьковані власними руїниками, вони одночасно були найбільше переслідувані зовнішніми ворогами, бо ці вороги розуміють, що вони, а не руїники найбільше для чужого панування на Україні небезпечні.

В'ячеслав Липинський та його доба: Книга четверта / Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2015. 824 с.

Із листа В. Липинського до Осипа Назарука

27 жовтня 1924 р.

Страшенно мені неприємно, що якраз поруч Дорошенкового реферату про мої «Листи до братів-хліборобів» в «Українському Голосі» (канадійському) був там поміщений передрук з львівського «Громадського Голосу» огидливої статті про Митрополита

Шептицького. Розуміється ані Дорошенко, ані тим більше я, в тім не винні, але страшенно гидко опинитись у таким товаристві.

В'ячеслав Липинський та його доба: Книга п'ята / Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2017. 836 с.

Лист В. Липинського до редакції «Богословія»

17 грудня 1925 р.

Всечесніший Отче Редакторе!

Уклінно дякую Вам за ту велику честь, яку зробили Ви мені своїми запросинами до участі в ювілейній книзі «Богословія», присвяченій Його Ексцеленції митрополитові Андрею графу Шептицькому з нагоди двадцятипятиліття Його митрополитства.

Не потребую запевняти Вас, з якою радістю прийняв-би я, по мірі своїх сил, участь у цьому вислові пошани для Митрополита – Архипастиря Української Греко-Католицької Церкви і Начального Мужа серед усіх наших християнських Владик, що виконують Владу Духовну на цілій Соборній Україні.

До участі в цьому вислові пошани для Великого Архипастиря спонукують мене перш за все мої релігійні почуття і приналежність до Римо-Католицької Церкви. Але не тільки вони. Як людина світська – як скромний слуга української державної ідеї і персоніфікуючого її мого Гетьмана – розумію, що релігія і Церква єть основою Держави. І знаю, що, наприклад, Галицька Армія змогла зайняти одну з найсвітліших сторін нашої державної історії останніх літ тільки тому, що дух її був вихований Церквою, на чолі якої стояв уже від літ Високопреосвящений Ювілят. По-лицарськи за Державу гинули і оцею жертвою своєю державне існування нації будувати змогли ті, кого Церква навчила радісно умирати «за друзі своя» з вірою в загробне життя і хто благословенну Церквою Державну Владу нації навчилися слухати та шанувати, як Владу, установлену Предвічним Творцем ладу і порядку цілої космічної ієрархії. Як завжди, так і в Батьківщині нашій, не світський ненавистницький матеріялістичний націоналізм «посад» і «отаманій», а Віра, оперта на Церкві, єть наймогутнішим зняряддям будови ладу і порядку Держави.

Знаю також, що без лицарських консервативних сил і без традиції, яку ці сили бережуть та репрезентують, не може бути ні нації, ні національної Держави. А чи-ж не прикладом Великого Нащадка одного з найстарших наших боярських родів на Шептицях наvertsались у нас до предківської традиції ті, що оборонцями і лицарями рідної Української Землі, а не колоністами і не чужими кондотерами на ній хотіли бути? І не тільки прикладом. Усі починання, які мали на меті відродити традицію українську і український консерватизм, зустрічали завжди активну поміч графа Андрія Шептицького і Митрополита Галицької Української Землі.

Не маю тут на мисли Його всім знаних, величезних заслуг, як збірача і консерватора пам'яток історії та культури, як основоположника Музеїв і Архівів. Може, менше заною, але, мабуть, не менше важною єсть участь Митрополита не тільки в зібранню слідів нашої традиції, а й є вихованню своїм впливом і прикладом тих живих людей, що уміли-би нашу традицію шанувати і дальшим поколінням її передавати.

Коли в 1918 році змогли повстати зачатки реальної української Держави, опертої на відродженій державній українській традиції Гетьманській, то до цього в великій мірі спричинились діла Галицького Митрополита. Його переписка і особисті зв'язки з найвидатнішими Владиками Православної Церкви на Великій Україні; Його активна піддержка українського політично-національного руху серед спольщених шляхетських хліборобських кругів на Правобережжі, слава про нього, як про представника старої консервативної Русі-України в австрійській Палаті Панів і перед широким європейським світом; врешті, особистий чар Його могутньої боярської постаті, якому опертись не могли навіть ці наші лівобережні зросійщені пани, що під час війни мусіли виконувати супроти нього прикрі накази своєї петербургської влади – все були одні з тих невидимих духових коріннів, з яких виросло і зазеленіло в квітні 1918 р. дерево Української Держави. Бо як всяке національне дерево державне, так і національне державне дерево наше зазеленіти могло не від бунту і не від руїнницької анархії, а від великої любови до своєї національної традиції, прищепленої цілій нації тими, що походженням своїм і культурою самі з цієї традиції виростають.

Власне з таких найглибших і найміцніших історичних підкладів нації виростили: і найвидатніший Представник нашої Влади духовної – Церковної, і найвидатніший Представник нашої Влади світської –

Державної. Тому, не зважаючи на всі різниці, які відбило на них вікове розшарпання Української Землі, обидва вони – і нащадок галицьких бояр та митрополитів, Андрей Шептицький, і нащадок козацьких гетьманів, Павло Скоропадський – дійшли у своїй природній еволюції до творення реальної Української Держави, йдучи до неї двома споконвічними державно-творчими шляхами: шляхом Церкви і шляхом Меча. Не їх вина, що обох їх зустрічала хвилева зненависть недержавної, одвиклої од свого власного ієрархічного ладу і порядку, нації. І не їх вина, що хаос знов залляв на Україні лад, який органічно з корінців українських виростав. Не їх вина, врешті, що в цьому хаосі залито сьогодні тьмою все, і що так багато синів нещасної Української Землі, блукаючи в цій тьмі, не можуть відрізнити джерел смерті від джерел життя.

Ось про що – про українське державно-творче діло Андрея графа Шептицького, як Архипастиря одної з християнських Церков на Україні і як одного з найвидатніших Відродителів української органічної національно-державної традиції і українського консерватизму – хотів я написати в ювілейній книзі «Богословія». Але пошана моя для Митрополита, якої висловом мала бути ця стаття, не дозволяє мені виконати свою працю наскоро і зле. А виконати її добре я не можу: не маю тут, на чужині, потрібних для цієї праці джерел і не маю, нездужуючи тяжко, потрібного для цієї праці здоров'я. Отже, нехай тільки оцей лист мій буде доказом моєї найліпшої волі – єдиним доказом, який можу на наших сучасних «ріках вавилонських» дати. І вдячний Вам буду, коли такий власне характер оцього мого листа дозволить Вам, Всечесніший Отче Редакторе, помістити його в ювілейній книзі «Богословія».

Прошу прийняти запевнення моєї глибокої для Вас пошани.

В'ячеслав Липинський.

Із листів В. Липинського до Козьми Близнюка

6 серпня 1929 р.

Високоповажний і Дорогий Пане Докторе! Сердечно Вам дякую за Вашого цінного листа і Ваш щирий привіт з Відня.

Дуже Вам дякую за звістку про Ексцеленцію Митрополита Андрея Шептицького. Досі Митрополит ще у мене не був. Якщо,

може, маєте звістки, де тепер перебуває Ексцеленція, то вдячний Вам буду, як мені про це в кількох словах напишете.

В. Липинський

21 серпня 1929 р.

Високоповажний і Дорогий Пане Докторе!

Вашу картку з д. 15 б. м. одержав і дуже Вам за неї дякую. Якщо Ексцеленція Митрополит приїдуть до мене, то зараз Вас про це повідомлю.

В. Липинський

Листування В. Липинського / Редактори Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. Т. 1. Київ: Смолоскип, 2003. 960 с. («Архів»).

Із листа В. Липинського до кардинала Луї Сінчеро

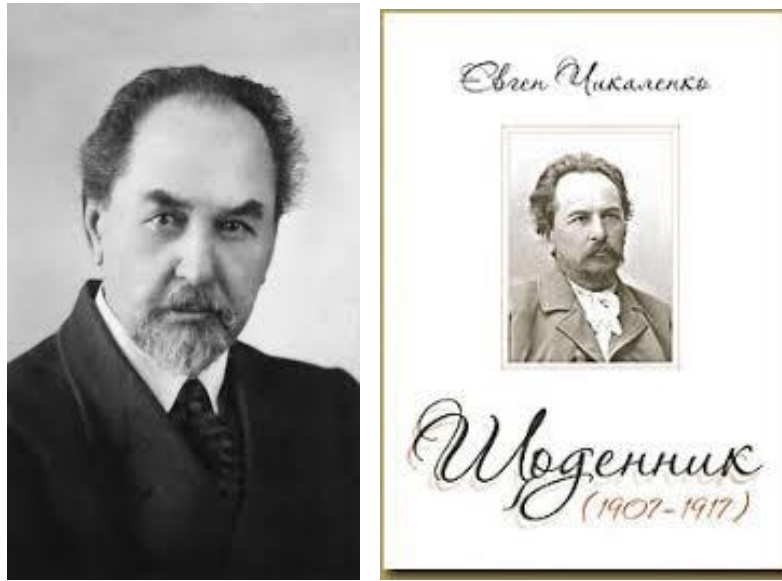
8 березня 1930 р.

У нинішніх часах таким авторитетним Головою Греко-Католицької Церкви і разом з тим єдиним авторитетним представником уніоністичних змагань на цілій Українській Землі єсть Його Ексцеленція Митрополит Андрей гр. Шептицький. «Нова Зоря», на превеликий жаль, весь час отсей так важний для поширення греко-католицизму авторитет Митрополита підриває. І то підриває способом найгіршим, бо не отверто (це було би безцільно), а анонімними натяками, спеціально спрепарованими звітками, двозначними інсинуаціями і подібними средствами, якими так майстерно володіють люде, що вийшли з політично-радикальної і атеїстичної журналістичної школи. У той спосіб, підриваючи авторитет Митрополита, «Нова Зоря» підготовляє серед греко-католиків на Українській Землі той стан анархії, і нездатности до притягання до себе, який бачимо вже нині серед наших виселенців в Америці. Там так само світські люде, утотожнюючи свої особисті інтереси зі справою Церкви і використовуючи організаційну, впливаючу з неґації історичної традиції, слабкість цієї Церкви, дуже легко поширили серед народу

недовіря до поодиноких, окремо стоячих, Єпископів, і широко відкрили ворота Греко-Католицької Церкви для різних сект і церковного розпаду.

В'ячеслав Липинський та його доба: Книга п'ята / Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2017. 836 с.

ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО

Другого дня [14 грудня 1913 р.], побувавши в музеї Шептицького і поробивши прощальні візити найвизначнішим нотаблям, ми виїхали додому.

Директор музею, д-р І. Свенціцький, запрошував нас до Митрополита. Нам самим дуже хотілося побувати й познайомитися з гр. Шептицьким, але ми побоялись зробити йому візиту, щоб галицькі москвофіли не донесли російському консулові у Львові, що ми приїздили до Митрополита Шептицького на нараду про те, як би завести унію на Україні, за що уряд російський не погладив би нас по голівці.

Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). Київ: Темпора, 2011. 480 с.

Тепер, коли народ наш піднявся майже поголовно і бореться без зброї з гнобителями, преса наша мовчить, бо повстання те організовано петлюрівським урядом, якому галичани не можуть простити договору з Польщею. Але, як справедливо сказав Митрополит Шептицький у розмові з Левком – «Варшавіада варта Денікініади, а Денікініада – Варшавіади», як те, так і те було єдиним виходом, щоб врятувати останки армій, як кажуть наші про своїх, а галичане про своїх; але здійснився тільки договір з Польщею, а тому галичане мають начебто причину плюгавити Петлюру, а з ним і уряд, то й народ наддніпрянський.

Чикаленко Є. Щоденник (1921). Київ: Темпора, 2015. 484 с.

Проїздом з Америки до Риму навідав мене Митрополит Андрей Шептицький, який зробив на мене незвичайно гарне вражіння, на жаль, я був тоді мало притомний після операції і не пам'ятаю, про що він мені й говорив. Пам'ятаю, що я сказав йому, що буваючи у Львові, я дуже хотів побувати у його, але боявся, що наш царський уряд запідозрить мене в бажанні завести на Україні унію, як запідозрив мене в тім, що я їздив до наслідника Австрійського Фердинанда радитись про відокремлення України до Росії.

Вчора [17. 07. 1923 р.] був в уніатській церкві на службі, яку правив Митрополит Шептицький, проїздом з Риму до Львова. Не знаю, як йому там поведеться, бо галицькі поляки підняли страшний гвалт на звістку, що Шептицький вертається до Львова; закликають уряд не пустити його, а коли пустять, то страшають всякими похвалками. Цілком можливо, що вони підкладуть бомбу під митрополію, як підкладали під Просвіту, Наукове Товариство та Академічний Дім. Я висловив сю думку о. Жану, а він відповів, що Митрополит підготований на се і каже, що повинні бути і українські мученики. Цілком можливо, що матимем Святого Андрея; шкода, бо він і живий може багато ще зробити. А от шкода, що з Петлюри не зробився Святий Симон, бо він мертвий приніс би більше користи, як живий; чи принаймні, не зробив би тої шкоди, яку зробила його угода з Польщею.

Після служби був у Шептицького, віддав йому візита, який він мені зробив хворому в шпиталі. Митрополит робить вражіння – се людина не щоденна, як фізичною величиною, так і моральною. Недурно Грушевський ненавидів його, як свого конкурента по впливові на галицьке громадянство.

Чикаленко Є. Щоденник (1923–1924). Київ: Темпора, 2015. 492 с.

1924/XI 26 [Подебради]

Давно, давно не записував я в свій Щоденник. Я тепер так багато сижу за всяким писанням, що відпала всяка охота записувати. Прикладаю замість запису два моїх дописи до «Українського Голосу» в Перемишлі про приїзд до Подебрад Митрополита Шептицького та про Науковий з'їзд. На жаль, редакція «Українського Голосу» підписала під моїм дописом моє прізвище, що дало привід фельетонистові харківських «Вістей» О. Вишні висміяти мене за «ідею соборности», про яку я згадав з розмови Галуцинського з тутешніми студентами.

Подебради, Чехо-Сл. Республіка. На запрошення сенату Української Сільсько-господарської Академії Митрополит граф Андрей Шептицький, по повероті з Карльсбаду до Львова, заїхав до Подебрад, щоб оглянути Академію. На двірці стрінули Митрополита як великого українського патріота майже вся тутешня українська емігрантська колонія. По обіді Митрополит оглядав всі академічні кабінети, лябораторії, ферму, а ввечері в честь Митрополита влаштували студенти в найбільшій подебрятській залі концерт, але, на жаль, Митрополит так був втомлений оглядинами Академії, а до того йому так розболілася рука, що він не міг прибути на концерт. Другого дня, коли вже Митрополитові стало трохи ліпше, то концерт був повторений при повнісінській залі; особливо гарно було відспівано хором українські духовні народні канти: про св. Юрія та про Почаєвську Божу Матір, а також сольові точки: п. Іваницька – «Ave Maria», муз. Гуно, М. Самойлович – «Гетьмана», муз. Лисенка та гра на бандурі студента Теліги. У неділю 19-го вересня Митрополит при величезному натовпі народу правив службу в найбільшому чеському католицькому костелі, співав студентський наддніпрянський хор, що зробило надзвичайно велике вражіння на всіх присутніх, як на католиків-чехів, так і на православних українців, бо всі наочно упевнилися, що в обрядах греко-католицьким та православним майже нема ніякої різниці і що наддніпрянці та наддністрянці – то рідні брати, які були тільки в різних школах: один в московській, а другий в польській. По скінченій службі Божій, Митрополит у коротенькій, але щирій казані поблагословив працю професорів і студентів Академії, що існує за братські чеські гроші, і побажав їм сили і здоров'я для служби в християнській душі на користь українського народу. У понеділок, 20-го, по гуртовім фотографуванню з Митрополитом на чолі подебрятська українська колонія випроводила Митрополита на двірець з квітками і побажала йому щасливої дороги.

Студенти подебрятської Академії, як писав в «Ділі» Др. Галуцинський, висловлювали йому побажання, щоб з Галичини вступило до тутешньої Академії хоч і п'ятьсот панночок, то всі вони тут віддадуться за наддніпрянських студентів і таким чином здійсниться ідея соборності України.

З приводу приїзду до Подебрад Високопреосвященного Митрополита у нас всі висловлюють побажання, щоб Митрополит поблагословив на вступ до нашої Академії як найбільше молоді з Галичини, щоб Академія змогла існувати і надалі, бо з емігрантів

майже всі, хто мав матуру, вже суть студентами тутешніх вищих українських чеських шкіл і таким чином Академія та університет з цього року не мають де взяти нових студентів, і одна надія на Галичину та Волинь.

Князь української католицької церкви, Митрополит Андрей Шептицький був через 4 дні гостем української придніпрянської еміграції в Подєбрадах, яка в цілості належить до української православної церкви. Наша редакція одержала 3 дописи про цю гостину, і одну з них, якої автором є український визначний діяч і меценат п. Євген Чикаленко, містимо в рубриці «Дописи».

Зі всіх тих дописів пробивається радість, що придніпрянська еміграція мала щастя гостити в себе Князя української католицької церкви, а також Достойний Гість у часі архіерейської літургії в подєбрадській чеській церкві висловив прилюдно на проповіді свою радість, що гостить між своїми братами українцями. «Я вже давно-давно не почував такої радості і такої віри в майбутнє, як от тепер, пізнавши Вас всіх і Вашу працю. Я вірю в те, що наш народ переможе і вийде з руїни на широкий шлях», – говорив між іншим Митрополит Андрей.

А ці слова тронули кожного з еміграції, і як це видно з дописи п. Є. Чикаленка, були вони маніфестацією нашого братерства, нашої національної єдності без огляду на наші церковні організації і кордони.

З такою самою радістю витали б ми, ісповідники греко-католицької церкви, київського Митрополита Василя Липківського, якби міг до нас приїхати.

Гостина Митрополита Андрея між православними братами, може, отворить очи декому з тих сліпих фанатиків, які бажають роз'єднати рідних братів. Може, дехто з них пізнає, яка різниця між становищем Митрополита, і тим тупоумним ігуменом, який в церкві в Лежайську дня 8 червня 1924 говорив такі непочитальні слова: «Мені прикро, що мушу це голосити, але во ім'я Бога, во ім'я католицької церкви, хоч би навіть був і рідний батько, наколи він православний, треба його відректись».

А порівняйте тепер слова Митрополита, сказані серед православних братів наших в Подєбрадах! Тут говорив правдивий слуга Бога, чоловік високої любови і культури – а в Лежайську говорив чоловік з умом слимака, слуга не Бога, а диявола.

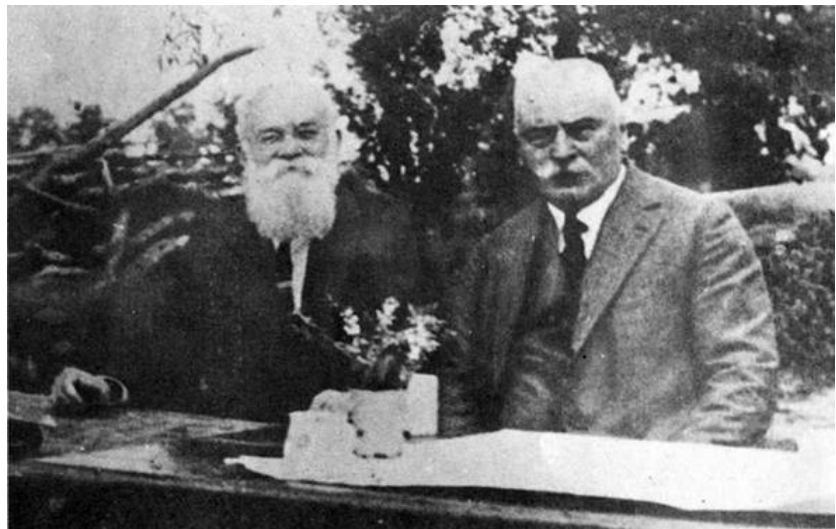
Гостина Митрополита Андрея серед православних братів наших в Подєбрадах нехай спонукає і наших американських і канадійських братів заперестати пагубну релігійну боротьбу в ім'я нашої української ідеї, яка вище стоїть понад церковні організації.

Ми українці щойно, опісля католики чи православні. Це є для нас догма!

І от коли наші православні брати витали нашого українського католицького Митрополита – ми українці, які належимо до української католицької церкви, слали тужливі думки до Київа, де у в'язниці мучиться старець, Князь української православної церкви, запроторений туди московсько-жидівськими большевиками.

Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929). Київ: Темпора, 2016. 448 с.

КИРИЛО СПУДИНСЬКИЙ

Дня 11. н. ст. листопада 1911 року завітав до моєї хати тодішній ректор львівської духовної семинарії о. др. Йосиф Боцян і запросив мене до Прилбич в яворівському повіті на свято вручення портрету Ексц. Митрополита його старенькому батькови. Портрет замовили українські послы державної ради у нашого артиста-маляра Івана Труша і мали його самі вручити, причім мав виголосити святочну промову др. Євген Олесницький.

Одначе послів візвала президія українського клубу до негайного повороту у Відень задля дуже важних справ, що стояли тоді на денному порядку. Відкликати приїзд делегації послів до Прилбич було неможливо з огляду на старенького батька, тому посол др. Євген Олесницький запросив дра Тадея Соловія, о. дра Йосифа Боцяна і мене, щоби ми в трійку поїхали до родинного гнізда гр. Шептицьких Прилбич і заступили послів. Мені поручено виголосити промову, яку написав др. Євген Олесницький.

Не було ради. Я прийняв пропозицію, витвердив скоро на пам'ять промову і найблизшого дня коло години другої по полудни поїхали ми в трійку залізницею до Судової Вишні, де ждали на нас дві повозки, запряжені гарними кінями і тепла одежа, бо вже мороз скрипів під ногами, а поля були вкриті грубою верствою білого снігу. Третим возом привезено до палати в Прилбичах велику паку, а в ній згаданий портрет в дубових рамах. Портрет вийнято скоро і уставлено на шталюзі у великій, їдальній комнаті.

Портрет був більших розмірів, а його виконання приносило честь артистови.

Не забуду хвили, як біля портрету станули старенький батько Митрополита, його син гр. Лев з дружиною (з роду графів Шембеків) з діточками, а проти них – ми три відпоручники, що заступали послів.

В очах старенького господаря дому блестіли слези. Я промовив:
Високодостойний Пане Графе!

«В сучасній історії українського народу засіяв ясным блеском старинний престол галицьких митрополитів – від коли засів на нім муж великого ума і серця, Високопреосвященний князь Церкви, Екссцеленція граф Андрей Шептицький.

Його єпископат се не лишень епоха в історії нашої Церкви – се ясна, світла картина в життю народа, записана вже нині величними ділами для його національно-культурного розвою, для піднесення його інтелектуальної і господарської сили, для скріплення його політичного становища.

І коли український нарід відчував заєдно щиру любов і глибоку вдячність для свого князя Церкви, то рівночасно звертав їх в сторону Того, хто дав нам Його – чийм він Достойним Потомком!

Високодостойний Отець нашого Владики вже тим самим близький нашим серцям, що дав народови сина, який до традицій минувшини умів нав'язати зрозуміння сучасних течій, сучасних народних потреб і став їх щирим та могучим речником. А супроти сего стало потребою наших сердець дати вислів сим почуванням, тій глибокій пошані, яка в'яже нас з Вами, Високодостойний Графе і з Вашим Достойним Родом.

Символом сих почувань нехай буде сей образ Дорогого Вам Сина, а нам Владики!

Сей твір кисти нашої штуки – нехай буде символом злуки наших почувань, гордості Отця і почести суспільности! Прийміть сей дар від кружка людей з сеї суспільности, з якими в сій хвилі спочуває загал! – Нехай остане він для Вас і Вашого Роду видимим знаком тих зв'язків, які нав'язали Ви з нашою суспільністю «даючи їй те, що у Вас було найкращого і найдорожчого».

Старенький гр. Шептицький, сильно зворушений, зачав промову: «Простіть, Панове, що не промовляю по-руськи; але впевняю Вас, що я є Русин». Потім подякував щиро за дар, висловив свою гордість, що походить з українського роду та додав: «Справді, я дав Вам те, що у мене було найкрасшого і найдорожчого».

Багато ясных хвиль перебув я у життю, а до них зачислюю і ту хвилину вручення портрету. Може вперве бачили внучата, як їх

старенькому дідусеві канули з очей злези радості. Я сам особисто був щасливий, що міг заступити д-ра Євгена Олесницького і висловити почування цілого тодішнього українського клубу, що в особі Митрополита Андрея Шептицького бачив провідника і мецената національно-культурного відродження, який ішов по одній лінії з нашими чільними політичними репрезентантами і дбав про піднесення інтелектуальної та господарської сили і про скріплення політичного становища українського народу. З промови д-ра Євгена Олесницького, якого я тільки виручував, звеніла небуденна а святочна струна глибокої вдячності для Великого Владика і карного громадянина, що ніколи не ломив українського фронту, а своїми голосними виступами в культурних і національних справах на терені австрійської палати вельмож, скріплював становище послів державної ради, які боролися за красшу будуччину своєї землі. Голосови Митрополита за часів австрійської влади приписували урядові круги велике значіння, на чім тільки зискувала українська справа.

Після вручення портрету запросив нас старенький господар дому до свого гостинного стола, при котрім ми пересиділи півтора години, до найблизшого вечірнього поїзду. Ще на прощання стискав він наші руки та промовив: «Нині так мало вдячності на світі, що я Вам за сю хвилю великої радості складаю сердечну подяку. Передайте її українським послам, з котрими тісно зв'язаний мій син і Ваш загал».

Львів, дня 22. XII 1925 р.

Студинський К. Спомин. Богословія: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 246–248.

МИРОН КОРДУБА

23 грудня 1918 р.

Відтак поїхали до Львова (без Залозецького), забравши зі собою адреси українців, живучих у Львові. У Львові були на прийомі у графа Скарбека і у митрополита графа Шептицького. Один і другий спросив до себе zarazom всіх знатніших представників свого народу.

31 жовтня 1919 р.

З нагоди повороту Целевича з Варшави відбулося засідання Національної Ради. Д-р Охримович підніс, що директор Земельного Банку Лесь Кульчицький спинив виплату позичок на пенсії на падолист. Всупереч ухвалі директорів фінансових інституцій, що ще виплатять позичку за падолист, він не тільки тепер відказується від співучасті своєї інституції, але ще й забрав 950 тисяч, які з Відня прислано на ту ціль, кажучи, що тою сумою покриє виплати, зроблені Земельним Банком дотепер. Вирішено просити митрополита Шептицького про інтервенцію в тій справі, і сей згодився.

6 листопада 1919 р.

Не знаю, чи є де у світі другий народ, котрий у такий брутальний спосіб знущався б над побідженими сусідами! І серед такої атмосфери кажуть нам пересправляти з Польщею, йти їм на уступки! У тій справі д-р Панчишин інтервенював в американській місії Червоного Хреста,

котра тут пробуває, а коли та інтервенція не дала успіху, митрополит Шептицький і Барвінський вислали до Варшави три телеграми, між тими одну до Пiлсудського.

17 липня 1920 р.

Поляки вислали панцирний потяг і міліцію, ся розоружила українські військові частини, арештувала ціле міністерство, і в п'ятницю 50 вагонами перевезено військових на Стрий і Самбір до Ряшева і Тарнова, а міністерство – до Пшеворська. Мабуть, в зв'язі з тим рознеслася ввечері – оповідав мені Лев Ганкевич – звістка, що нині вночі мають арештувати Лева Ганкевича, Перфецького, Студинського, Федака та, мабуть, і митрополита Шептицького. Деякі з наведених вирішили навіть не ночувати вдома.

19 листопада 1920 р.

На продовженні вчорашнього засідання УНРади вирішено виставити домагання, щоб у майбутній конференції в Лондоні в справі Східної Галичини з українського боку брали також участь делегати тутешньої УНРади як люди, що безнастанно стоять у контакті з населенням і ознайомлені з теперішніми відносинами. Номінацію делегатів і експертів поручено найтіснішій президії, тобто Перфецькому, Студинському і мені; їхні імена маєтся зараз подати кур'єром Петрушевичеві до відома, щоб через Антанту виеднав для них паспорти від польського правління. На засіданні найтіснішої президії призначено делегатами Перфецького, мене, Студинського, митрополита Шептицького, Витвицького і Лева Бачинського та чотирьох експертів. Пополудні до Городка.

9 серпня 1920 р.

Нинішнє засідання УНРади мало повний комплект. По довгій дискусії до спілки з Горожанським Комітетом і Тіснішим Комітетом Трудової партії зложили комісію для реєстрації урядовців, і делеговано до неї д-ра Целевича і д-ра Щурата. Проти обговорення справ військової організації на УНРаді висказалися д-р Охримович, Щурат, о. Войнаровський, і більшістю голосів ухвалено сею справою

не займатися. Митрополит Шептицький згадав, що між українськими залізничниками твориться партія комуністів.

23 серпня 1920 р.

Нагла переміна ситуації. На засіданні УНРади читано лист Петрушевича до Шептицького, у котрому говориться про недалеке корисне рішення галицького питання і висказується надія на поворот ще восени до рідного краю. Менш-більш у тім тоні держане і письмо від Перфецького. Супроти большевиків ухвалено зайняти нейтральне становисько, урядникам поручити виконувати свої урядничі функції і під большевицьким режимом, але від політичної служби, особливо від функції комісарів, ухилятися, проти рекрутації протестувати.

14 грудня 1920 р.

Вчорашні вечірні польські часописі принесли вість про прийняття президією Ліги Народів галицьких українських відпоручників (Петрушевича, Костя Левицького, Витвицького, Брайтера) на послухання і передання нею матеріалів і актів про положення українців у Галичині. Се, мабуть, буде ся добра звістка з Женеві, про котру згадує митрополит Шептицький у картці до Лициняка.

13 лютого 1921 р.

На засіданні УНРади Студинський подав до відома зміст кількох карток від митрополита про користь положення, але страшну повільність, з якою діла йдуть. Порушив справу внесення Федорціва на Шевченківськiм комітеті, щоб Шевченка легалізувати в уніятській церкві, зазначаючи, що се стрінеться з супротивленням з боку духовенства і готове довести до дуже небажаних конфліктів. При тім згадав, що польський єпископат оскаржив Шептицького в Римі у схизмі за самовільне висвячування єпископів, але митрополит виказався повновластю від папи Пія X, даною напередодні війни.

9 квітня 1921 р.

На Національнім Комітеті дальша нарада. Целевич здав звідомлення з поїздки делегата швайцарського Червоного Хреста, котрого на інтервенцію митрополита Шептицького сюди прислано для розсліджень відносин між українськими воєнними вдовами і сиротами.

12 квітня 1921 р.

Приїхав Влодко Лиско і оповістив вістку, переказану йому єпископом Боцяном, що митрополиту Шептицькому вдалося виєднати авдієнцію у Ллойда Джорджа. Посередником має бути лондонський архієпископ, з котрим Шептицький познайомився в Римі і котрий має бути особистим приятелем англійського прем'єра. Тепер Шептицький перебуває в Бельгії, відсіля має виїхати до Лондона, а звідтам до Америки.

6 грудня 1922 р.

Нині мій шурина Василь В., що перебуває тут, щоб підкутися до правничого іспиту, спізнився на обід, бо стрінувся на вулиці з відомим К. Мадейським, з котрим знайомий ще з великої війни. Запросив його Мадейський на снідання до Мусяловича і там почав з ним політичний дискурс на тему польсько-української згоди. Переконував, що Петрушевич на німецькій жолді, утримується за пруські марки; впрочім, вже відіграв свою ролю. Тепер сподіватися треба приїзду Шептицького, він повинен взяти акцію у свої руки і довести до згоди.

23 березня 1923 р.

Щораз ясніше стає перед очима нага, брутальна правда-дійсність, що ми передані Польщі без ніяких застережень, на ласку-неласку, що і надії на який-небудь статут і гарантії є лише маною. З Відня від правління нема ніяких відомостей, крім газетних звісток про протест Петрушевича і Шептицького, і ся мовчанка є саме проречистим доказом, що нема що дальше подавати до відома, бо нічого нема.

30 березня 1923 р.

Делегація [до комісії, очолюваної Фошом, яка займалася вирішенням проблеми Східної Галичини] виїхала в понеділок 12-го в якнайкращій настрої.

До Парижа над'їхала в середу рано. На дворці ждали Витвицький і молодший Петрушевич та дали знати, що справа стоїть зле, і коли нині буде вирішена, рішення буде некорисне. Зараз пхнули Шептицького до Пуанкаре. Пуанкаре сказав, що не знає, чи справа буде нині вирішена, але коли б і признали зверхність Польщі, то застерезуть українцям таку широку автономію, що будуть мати повну спромогу розвою. Та вже коло 1-ї в пополудне дізналися від японського посла, що рішення запало і Східну Галичину віддано Польщі без застережень.

Кордуба М. Щоденник 1918–1925. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2021. 688 с. + 16 іл. (Серія «Україна. Європа: 1921–1939»).

МИХАЙЛО ОСПІРОВЕРХА

Пригадую собі.

Мов крізь ясний серпанок мого далекого дитинства.

Рік – міг бути тільки 1900.

Бучач.

Сонце було добре й приголубливе.

Народ ущерть заповнив простору василіянську церкву Чесного Хреста Господнього і подвір'я перед церквою.

І я з моєю мамою у церкві, на самім переді, міцно тримаюсь за її спідницю.

Головний престіл у сяйві світла свіч. У святочній напруженій тиші залунав у церкві спів ченців. Ішли вони серединою церкви. Зупинились вони на переді церкви.

До престолу наблизилась висока постать Архиєрея Андрея Шептицького ЧСВВ, Єпископа Станиславівського. Перед кивотом він клякнув на коліна, а врешті припав хрестом до долівки й поринув у молитву.

Запам'ятав я лише фрагмент.

І добротою вимовне обличчя Його.

А колись на наших землях, у Галичині, коли Владика прибував у відвідини до якоїсь церкви, тоді була це подія, що ворушила серця й душі всього нашого населення даної округи чи повіту, куди Владика прибував. Геть пізніше, читаючи у повісті Олександра Мандзонія про такі відвідини біля Міляно Кардинала Федеріка Борромео, у 17-ім

столітті, я – згадавши відвідини в Бучачі за моїх дитячих років нашого Кир Андрея – зрозумів, чому і жорстокий, понурий і неприступний пан Неназваний, перед обличчям Кардинала Федеріка навертався до святої віри.

Пригадую собі.

Рік 1912.

Жовква.

Рання провесна сповнила небесні простори й землю.

На фірті монастиря Отців Василян радісно загомонів дзвінок. Брат воротар не встиг одхилити віконця, як клацнув важкий засув і фірта наостіж відчинилася. На порозі фірти стунала висока, огрядна, достойна постать ченця Митрополита Андрея Шептицького.

Дрібно заскрипіли сходи від поспішної ходи ігумена о. Віталія Градюка ЧСВВ, що біг на зустріч достойного Гостя. І ще при вході, біля фірти, вітались ці приятелі з часів спільного новіціату в Добромилі, поцілувавши один одного у рамена.

Час до часу зі Львова приїжджав до жовківського монастиря Отців Василян Кир Андрей. Тут він, із о. Протоігуменом Плятонідом Філясом ЧСВВ, випустив у наш світ перше число місячника «Місіонар»; тут мав він знайомого о. Йосафата Жана ЧСВВ, який прибув із Франції й, прийнявши наш обряд, постригся у ченці св. Василя Великого, – перебував він тоді в цьому монастирі, українізуючись. Врешті, інколи, Митрополит Андрей прибував до цього монастиря перед самим великим постом на гру «штони», яку ченцям раз у рік, ради передпосного дозвілля, дозволяли грати. То й Кир Андрей, по чернечій традиції, перебував один день на спільній розвазі з усіма ченцями, привізши з собою деякі пригідні ченцям гостинці, щоб вони собі виграли.

Пригадую собі.

Рік 1931.

Кривчиці – Львів.

Свято Різдва св. Івана Хрестителя.

У старовинній дерев'яній церковці, бойківсько-готично-ренесансового стилю, розмолений народ, запах легко-пахучого кадила і безспішний, псальмопівний гомін ченців Студитів. По Службі Божій, що її служив Отець ігумен із іншими Отцями, наряд вийшов із церкви й зібрався праворуч церкви, на цвинтарі. За деяку хвилину народ заворушився! Поволі ступаючи, на хору ногу налягаючи, наближався Митрополит Андрей. По середині юрби народу поставили

сильне, з простого дерева широке крісло. Кир Андрей сів у це крісло, поклав на себе епітрахиль, обкинув своїми питайно-добрими очима по зібраній тут громаді, що стулилась довкола нього, і – Во Ім'я Отця, почав проповідувати. І говорив він, як завсіди, ясно, приступно, зрозуміло. Його приклади – євангельські чи з життя – були легко подані і вимовні. А говорив він тоді про ціль людини на землі, про любов до ГН [Господа Нашого] Ісуса Христа, до Його Церкви, про любов до ближнього. Його проповідь плила ясним струмком здорової, прозоро-чистої води. І душа, і серце нашої людини, що слухала його, линули до Бога.

Острроверха М. Великий Василянин. Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький ЧСВВ: Нарис. Нью-Йорк, 1960. 52 с.

ЮЛІАН РЕДЬКО

У 1931 році я одержав посаду вчителя в гімназії при Греко-Католицькій Малій Семінарії у Львові. Це була зовсім нова школа, покликана до життя Митрополитом у час так званої «пацифікації» – брутального погрому українського національного життя в Галичині. Тоді зруйновано сотні українських економічних та освітніх установ, скалічено або позбавлено життя багатьох громадських діячів. Окупантська влада бачила небезпеку для себе і в тому, що в українських школах виростає нове покоління українських інтелігентів. Сотки молоді запроторено в тюрми, а цілий ряд шкіл Товариства «Рідна школа» закрито. Значна частина молоді опинилася поза школою: хто хоч на кілька днів був заарештований, не мав права продовжувати навчання в будь-якій гімназії.

У той тривожний час із допомогою молоді прийшов Митрополит Шептицький, відкриваючи на основі конкордату з Апостольським Престолом приватну гімназію при Малій Семінарії у Львові.

Тут у 1930 році знайшли притулок біля двохсот учнів старших класів, вигнаних із різних як приватних, так і державних гімназій. А вже з вересня 1931 року Митрополит дозволив відкрити також перший клас нової католицької гімназії, в якому я став класним керівником і вчителем польської мови.

12 грудня 1932 року в надвечір'я святого Андрія вся школа, тобто два нижчі класи і всі старші учні, недавні жертви «пацифікації», під проводом директора о. Миколи Хмельовського, колишнього

директора зліквідованої владою гімназії «Рідної школи» в Золочеві, прийшли привітати свого великого Добродія з днем Його іменин.

У цей день я вперше побачив нашого Патріарха зблизька. Він сидів на фотелі-візку і справляв враження людини дуже втомленої і немічної. Не дивно: вже від 12 години перед Ним одна за одною проходили делегації від різних українських установ і організацій, складаючи Йому свій поклін і слова пошани. Старенький Митрополит мусив вислуховувати усі ці, без сумніву щирі, вітання і відповідати на них. Ми прийшли вже надвечір і, само собою зрозуміло, Митрополит був уже дуже стомлений.

Від учнів і професорів гімназії при Малій Семінарії Митрополита привітав отець Микола Хмельовський. Не був оратором, але говорив щиро, від душі. Дякував від учнів, що тут знайшли змогу вчитися, і від учителів, переважно досі безробітних, які мають змогу працювати. З гарною промовою виступив один із старших учнів, а маленький першокласник продекламував вірш на пошану Митрополита.

– Чи є у вас ще більше таких маленьких? – запитав Кир Андрей.

– Є! – відповів за всіх директор. – Вийдіть, усі малі, вперед!

З-поза плечей старших вийшли учні першого і другого класів. Малий декламатор підійшов ближче й поцілував руку Митрополита. За ним підходили до Його руки всі інші.

Митрополит почав промову і враз весь перемінився. Не видно було й сліду перевтоми. Ми побачили людину, повну енергії й натхнення. Мудрими словами заохочував Він до науки і праці, а говорив так сердечно, мов батько до рідних дітей. Наш хор під керівництвом славетного Дмитра Котка відспівав «Многая літа» на честь Достойного Іменинника.

З того часу щороку в надвечір'я св. Андрея Мала Семінарія вітала свого Добродія. Кожна така зустріч залишала глибокий слід у пам'яті й серцях.

У 1935 році Митрополитові Шептицькому виповнилося 70. Кир Андрей запросив на свій ювілей кілька сотень представників різних громадських установ, послів до сойму й сенату, працівників культури й освіти. Засіли за столами в просторих кімнатах митрополичого палацу. Промовам і тостам не було кінця. Панував піднесений, радісний і урочистий настрій, відчувалося, якою дорогою для всіх є особа Достойного Ювілята.

Наступна моя зустріч з Митрополитом була зовсім несподіваною. Йшов 1937 рік. Молодь українських шкіл Львова

відзначала роковини історичних подій: 900 років тому, в 1037 році, Ярослав Мудрий віддав свою столицю і народ свій під покров Пресвятої Богородиці. Молодь і її батьки, кілька тисяч людей, зібралися на свято на подвір'ї перед храмом святого Юра. Мені випала велика честь виступити з вступною промовою. У половині мого виступу зірвалася буря оплесків. Мене це дуже здивувало. Я ж нічого такого не сказав, щоб мені аплодували. Але тут я побачив, що всі зібрані дивляться не на мене, а направо і вгору. Я поглянув так само, і все стало зрозуміло: на балконі з'явився хворий Митрополит Андрей! Довго тривала спонтанна овація, і я лише за декілька хвилин зміг продовжити свою промову.

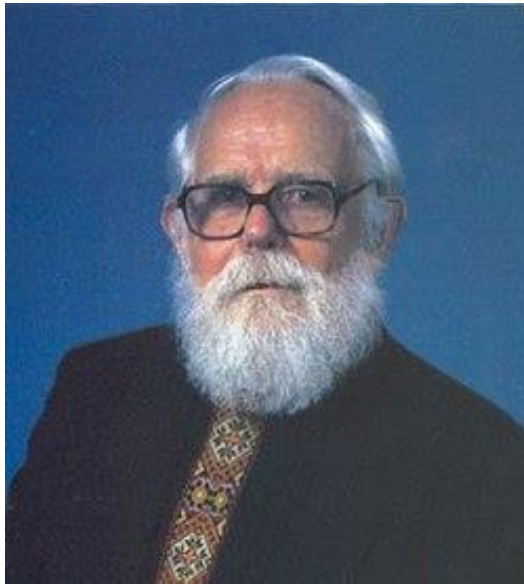
Цього ж року Кир Андрей запросив мене до себе. Запитав, чи не взяв би я на помешкання двох синів покійного Олекси Новаківського. Митрополит, як рідний батько, піклувався ними, круглими сиротами. Я не міг відмовити, тим більше, що Митрополит запропонував досить значну винагороду. Хлопці були учнями гімназії: кілька років тому їх обох вів за руки, ще зовсім малих, покійний великий маестро. Після його смерті ними став опікуватися Митрополит, який раніше був постійним меценатом їхнього батька.

Хлопці вчилися добре. Ярослав став згодом визначним архітектором, молодший, Ждан – лікарем.

Востаннє я бачив Митрополита Андрея 2-го листопада 1944 року. Лежав на високому катафалку посеред храму святого Юра в архиєрейських ризах і в мітрі. Був тут весь український Львів, а також дуже багато селян із довколишніх сіл. Уся Галичина прийшла провести в останню путь свого найдорожчого Батька. Багато людей плакало. Похорон відправляли єпископ Йосиф Сліпий, наслідник на митрополичому престолі, і Йосафат Коциловський, єпископ перемиський. У похороні взяли участь митрополити інших конфесій – польський і вірменський. Десятки тисяч народу вирушили з церкви в жалібний похід. Митрополит Андрей Шептицький востаннє прощався з містом. Похід спустився вулицею Міцкевича, перейшов побіля споруди університету, колишнього Галицького Сейму, в засіданнях якого Покійний брав участь, а потім паралельною вулицею знову уверх до собору святого Юра, де й спочив навіки.

Редько Ю. Незабутні зустрічі. Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 148–150.

ДМИТРО БЛАЖЕЙОВСЬКИЙ

Рутський ре-унію утвердив та зреорганізував українських монахів і створив з Чину Василян промоторів ре-унії та релігійного життя в Україні та піддав ідею створення спільного Київського патріархату. Шептицький створив Екзархат Росії зв'язаний з Римом та Святоволодимирівською Києвовселенською Церквою, заснував Львівську Богословську Академію і Студитів і допоміг створення східної вітки Редемптористів, а Сліпий відновив ідею Київського патріархату і запровадив об'єднання єпархій та синоди ієрархії Києвовселенської Церкви.

Граф Бобринський дав гроші на випуск «прикарпатської Русі», яка старася зогидити Українську Греко-католицьку Церкву і ієрархію, бо ніби митрополит Шептицький свідомо і планово прагне до златинщення української Греко-католицької Церкви і спольщити українців, бо він «польський шляхтич». Шептицький – це замаскований лютий ворог – польський граф. За ним ідуть всі другі владики.

Москалі були проти Національної Святоволодимирської Києвовселенської Церкви і зоологічно її ненавиділи та ненавидять, а кочубеївець та махнівець і чабан Огієнко також зоологічно її ненавидів і замість старатися про співпрацю для добра українського народу, витягну руку Шептицького під час Другої світової війни для якоїсь співпраці не прийняв та Канадійську Церкву з Американською та діаспорними Православними Церквами не об'єднав. На словах маніфестував себе як великий українець, а на ділах виходить щось

протилежне. Питання постає, для кого Огієнко працював та до якої він Церкви належав?

Пишуть, що він був істориком. Яким? Польський професор Вуек, історик Волині, сказав, що переглянув його працю про Почаївську Лавру та відклав з відразою кажучи, що не уявляв собі, що ніби інтелігентна людина, бо звався професором, міг з такою ненавистю писати про Папу і про «уніатів».

Виглядає, що православний діяч Огієнко не бачив і не хотів бачити, що ця «уніатська» Церква від Берестя почавши стала Українською Національною Церквою і не далася ні спольщитися, ні змосковщитися та що її глава митрополит Шептицький був засланий білими москалями, а як приходили червоні москалі, то «уніат» Шептицький зостався з вірними в Україні, а він, Огієнко, тоді український православний архієпископ, залишив своїх вірних і втік з України. Незважаючи на це все, у діаспорі Огієнко був іменованій діаспорними українцями, мабуть такими як він сам, вінніпезьким митрополитом і «великим діаспорним українцем року» і в Канаді виховав своїх вірних так, що замість приєднатись до України, до українського патріарха, приєднались до Стамбульського грецько-турецького.

Поляки між двома світовими війнами не допустили києвовселенське духовенство з Галичини на Волинь, бо хотіли, щоб Києвовселенська Церква залишилася провінціальною – галицькою, а москалі (і білі, і червоні) не допускали до існування Києвовселенської Церкви в Україні і Главу тої Церкви митрополита Шептицького білі москалі вивезли вглиб Московщини, а його наслідника митрополита Йосифа Сліпого червоні москалі вивезли в Сибір.

Засипати прірву та об'єднати обидві Українські Церкви для добра України і українського народу та добра християнства в Україні старався митрополит Рутський при допомозі спільного патріархату та митрополит Шептицький при допомозі спільного обряду, але цього не хотіли ні єхидні греки, ні зацофані москалі і запрограмували українців, своїх вірних лакеїв, проти поєднання і згоди та проти шукання якоїсь співпраці із Західноєвропейською Церквою і донедавна взагалі із Західною Європою, бо це пошкодило б грецькій мрії створення світового візантійсько-грецького імперського християнства, а Москві бути імперією та зреалізувати ідею бути Третім Римом.

Треба визнати, що Могила був підприємливий і енергійний, так як і його кузен Ярема Вишневецький, садист, якого Могила не виховав

і який українців сажав на палі, та був планово працюючий так, як і митрополит другої Церкви у тім часі, Йосиф Венямин Рутський. Це може тому, що обидва були чужинцями, бо серед українців тих прикмет бракує. Більшого митрополита від нього, чужинця, українці православні не мали, бо не вродився чи Церква не виховала.

Але і друга Церква довго не мала більшого митрополита від також чужинця, Йосифа Венямина Рутського, аж поки не вродився та не виховався Андрей Шептицький, а потім Йосиф Сліпий.

Щоб був митрополит Рутський проголошений святим, про це досі ніхто не старався, хоч виглядає, що був дійсно святою людиною і виглядає, що митрополит Шептицький був святим, однак проти проголошення Шептицького святим є значні польські політичні труднощі, бо кардинал Вишинський, поляк, протестував у Римі проти його канонізації. Тут велика вина є також Проводу Патріаршої Святоволодимирівської Київської Вселенської Церкви, бо ще не вся митрополита Шептицького письменницька та епістолярна спадщина переписана і передана до Риму для студії.

З Могилою пробував дійти до якоїсь згоди митрополит Рутський, але нічого з того не вийшло, старався про згоду Смотрицький і також нічого з того не вийшло. Пробував Шептицький дійти до згоди з українцями і нічого не досягнув, а з греками та москалями не дійшов ніколи до якоїсь тривалої згоди навіть Рим.

Чи бачив це митрополит Шептицький? Правдоподібно бачив, але мабуть хотів зробити спробу бодай якогось зближення з православними і, рівночасно, дати духовенству вказівку на майбутнє таки шукати в якийсь спосіб зближення і співпраці. З другої сторони хотів якось стримати духовенство і навіть єпископів від усіляких самовільних змін і ширення отаманії та анархії в обряді, бо з тими всякими самовільними змінами і незатвердженими додатками Патріарша Національна Святоволодимирівська Києво-вселенська Церква виходила та виходить у кривому світлі серед православних, а також у Римі, бо Рим є проти ніким непотверджених самовільних змін у східних обрядах. Постає ясно, що зміни може робити тільки синод владик на відповідно приготовану і удокументовану пропозицію, що дана зміна є потрібна і є корисна.

Митрополит Шептицький студіював обряд приватно і його знав, але нічого власного не створив, і не запропонував нічого нового, навіть коли він заснував Студитів, то тільки від греків змавпував. Взагалі він був проти якого-небудь мавпування, але тільки щодо

мавпування від латинників. Шептицький щодо обряду, був архіконсервативним, бо хотів, щоб українці тримали незмінне те все, що змавпували від греків, а що змінили чи додали від латинників, чи самі створили, то щоб усунули, бо думав, що в такий спосіб об'єднає з греко-католиками православних українців, але як виглядає, то не брав під увагу, що:

Православні українці є дуже захоплені московським, чи вірніше змавпованим грецько-московським обрядом і не виказували ніде заінтересування залишити москалів і московський обряд, а вернутися до свого давнього Київського обряду.

Друга причина та, що він сам захоплювався грецьким обрядом і східною духовністю та Сходом та не бачив мабуть, що східні народи та християнство з його зовнішньою духовністю та обрядовщиною покинули і перейшли на мусульманство, а греки та москалі, а з ними і православні українці є загалом психологічно заскоружлі і про будучність християнства не думають, а він хотів Україну та українців за допомогою відтворення та збереження давнього обряду релігійно та духовно поєднати та відродити, але українці православні щодо християнського відродження та до поєднання з києвовселенниками були і є загально байдужі.

Шептицький хотів церковного поєднання Сходу і Заходу і знав, що яка-небудь зміна в обряді чи додаток була і є та буде приписана Римові для знищення східного грецькомосковського обряду і східного грецько-московського християнства та могла б утруднювати поєднання.

Своїм архіконсервативним підходом до обряду Шептицький не осягнув нічого. Митрополит, мабуть, не брав під увагу те, що для москалів, як і для греків Церква і обряд це державна справа і справа національної культури та що москалі змогли сполокати мозок православним українцям, так що вони стали занадто прив'язані до Московської держави та московської культури і про свою власну дуже мало з них хтось думає та значна частина з них не схоче відокремитися від Москви та Московської Церкви, бо навіть проф. Грушевський та Центральна Рада не хотіла відділюватися від Москви.

Писала до митрополита Андрея Шептицького одна мама, яка мала однорічну дитину і питала, коли має почати виховання своєї однорічної дитини, то митрополит Шептицький мав їй відписати, щоб почала відразу, бо вона вже на один рік спізнилася з вихованням своєї дитини.

Про погроми говорять і пишуть постійно жиди, але хоч мають науковців по цілім світі, то досі за сто літ ніхто з них не позбирав усі ці розкинені відомости і не написав якоїсь документальної праці. Погроми, які б вони не були, то так як хмельниччина і гайдамаччина є великою ганьбою для Православної Церкви, бо це на її території відбувалося і її вірні це робили і є великою ганьбою для православного єпископату та православного духовенства не тільки за те, що краще не виховали своїх вірних, але ще більшою ганьбою є для всіх православних християн, що мовчали і не осудили, а навіть за гайдамаччини деякі з духовенства святили ножі на дику різанину і православ'я виходить через це не християнством, а якимсь дикунським, православно-псевдохристиянським фашизмом, бо вирізували ці православні дикуни не тільки євреїв, але і латинників та українців киевовселенників. На теренах з греко-католицькою більшістю ні гайдамацьких, ні петлюрівських погромів не було, а щодо німецьких часів, то митрополит Шептицький видав пастирський лист «Не убий» і сам кількох євреїв переховував у себе.

Блажейовський Дмитро. Деякі сумні сторінки з історії України та децо про її сусідів: Україну краще треба нам самим будувати (Збірка особистих спостережень автора). Львів: Видавництво «Каменярь», 2007. 640 с.

ОНУФРІЙ ШПІУНДЕР

У 1930 році я мав 26 літ. Тоді в нашому селі Чернієві була місія. Я зі своїм тестем були в моєї матері на обіді й тоді моя мати згадала про місію в 1900 році, що мали два отці, яких запросив був наш парох о. Матійців.

На закінчення місії мав приїхати до нас тодішній наш єпископ із Станіславова Преосвященний Андрей Шептицький, який був єпископом станиславівської дієцезії два роки: 1900 і 1901.

Наш парох о. Матійців вислав двох священників на станцію, щоб вони там зустріли, привітали і привезли до Чернієва нашого єпископа. Вони поїхали гарними кіньми на станцію в Хриплині, але нашого єпископа не стрінули. Почекали, аж потяг відійшов, пошукали скрізь і попитали, чи хтось бачив єпископа, а впевнившись, що його таки не було, поїхали назад у Черніїв.

В Чернієві зібралось коло церкви Св. Миколая багато людей, що поприходили із сусідніх сіл і чекали, щоб зустріти єпископа. Та вислані отці приїхали самі. Розчаровані священники й усі вірні почали входити до церкви, але в той момент хтось прибіг і сказав, що йде єпископ.

Сталося це так тому, що Слуга Божий Андрей не любив парад. Щоб обминути парад на станції в Хриплині, він поїхав до наступної станції в Братківцях, яка є так віддалена від Чернієва, як і Храплин. Там він узяв свою валізку в руки й пішки пустився в дорогу. Коли вже був зробив з кілометр дороги, під'їхав жид-молочар і, побачивши духовну особу, попросив присісти на возі. За короткий час вони

приїхали до нашого села. Єпископ попрощався із жидом, узяв свою валізку й пішов до церкви.

Була саме умовлена пора, коли появився Владика на превелику радість цілої громади.

Архиєрейська Служба Божа була в церкві, хоч більша частина вірних мусіла стояти під церквою, яка була вщерть виповнена. Тому проповідь була перед церквою. Саме почав накрапати дощ. Але вірні чекали. Владика вийшов на приготоване підвищене місце і став під балдахином. Поглянув на вірних, які стояли в дощі, без парасоль, чекаючи на слово Боже, від самого пастиря. Тоді Владика відкинув рукою балдахин і промовив до зібраних: «З вами, дорогі мої брати і сестри, я готовий не тільки бути на дощі, а й душу свою віддати, щоб ви були добрими християнами».

У час науки сталося ніби чудо: повіяв вітер, розігнав хмари, дощ перестав падати й виглянуло з-за хмар сонце, ясне весняне сонце, яке просушило Владика й цілу громаду, що слухала Божого слова. Після проповіді парох запросив Владика на перекуску зі священниками до своєї резиденції. По короткому часі Владика вийшов до громади, яка не розходилася, а розмовляла про велич і красу молодого Владика, якому тоді було 35 літ. Владика вітався й розмовляв з людьми, цікавлячись їхнім життям і здобутками праці. Він оглянув школу та громадську канцелярію. Виходячи з канцелярії, Владика побачив праворуч п'ятиметровий хрест із дубового дерева, на якому був напис: «На вічний спомин про смерть Петра Стасюка». На питання Владика вірні пояснили йому, що цього чоловіка прокололи жандарми багнетами в період виборів до австрійського парламенту за часів Бадені. Поляки робили великі надужиття і фальшування, це завважили селяни й виступили проти того. Зачалася бійка. Поліція, що в більшості складалася з поляків, станула проти селян і багатьох поранила, а його забила. Громада поставила на його пам'ятку цей дубовий хрест. Владика глянув на хрест, поклонився й відійшов.

Зараз потім, щиро прошений громадою, відїхав до Станиславова. Жидо-молочар, вертаючись, вступив до Чернієва й там довідався від жидів, які теж слухали проповідь Владика, що це був єпископ. Він з гордістю оповів, як то він, їдучи до Чернієва наздогнав по дорозі якогось нетутешнього чоловіка, що скорою ходою йшов з валізкою в руці, піддержуючи рясу. Він пізнав, що це духовна особа й попросив його сісти на воза, бо він іде до Чернієва. Ксьондз зрадив, поклав свою валізку на віз і сам, приязно всіхнувшись, сів коло нього. Жид був

дуже радий, що – як це він казав – допоміг нашому «біскупові», бо він поспішав.

Скоро ми довідалися, що нашого Владика перенесли до Львова, де його іменували митрополитом Галицьким.

Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / Редакційна колегія: Дарія Бойчук, Осип Бойчук, Роман Хрохмалюк, Оксана Лемеха-Луцька, Михайло Логаза, Володимир Макар, Осип Новицький, Юрій Фединський, Василь Щербій; редактор-упорядник: Микола Климишин. Наукове Товариство ім. Шевченка. Український архів. Том ХХІХ (Том ІІ). Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто: Видання Центрального Комітету Станиславівщини, 1985. 898 с.

ЯРОСЛАВ МИКИТЮК

На підставі розповіді бл. п. д-ра Юлія Олесницького,
що загинув на засланні в Сибіру

У місяці березні 1935 року я почав працювати в канцелярії д-ра Юлія Олесницького як кандидат адвокатури. Д-р Ю. Олесницький, визначний громадський діяч і великий патріот, як уродженець міста Станиславова знав багато про початки громадської праці в Станиславові та його околиць. Він любив не раз розповідати про ті часи, і на основі однієї такої розповіді я пишу ці рядки.

У лютому 1899 року австрійський цісар іменував станиславівським єпископом монаха ЧСВВ Андрея Шептицького. Згідно з нашим обрядом висвяту Владики dokonують три Владики, а тому, що в Галичині було тільки трьох наших Владик, то в разі смерті одного з них, третім святителем був би польський єпископ. Цю традицію змінив уперше Кир Андрей Шептицький. Щоб його одним зі святителів не був польський єпископ, Кир Андрей поїхав спеціально на Закарпаття і третім святителем нового Владики був наш закарпатський єпископ. Про це розповідав д-ру Ю. Олесницькому ігумен Василянського монастиря на «Чернечій горі» в Мукачеві, на початку 1900-х років. Хіротонія Кир Андрея відбулася 17.9.1899 р., а три дні пізніше, святкова інтронізація на Єпископську катедру в Станиславові. Українське життя в Станиславові було дуже кволе, а людей, що сміли себе називати українцями, можна було почислити на пальцях одної руки. Найбільше очікували нового Владики поляки, бо уважали його за свого графа з визначної польської аристократичної родини. Українці не очікували нічого доброго, бо що ж можна було чекати від польського аристократа. Сталося, однак, інакше і перші

кроки нового Владика подіяли на одних і других, як вибух якоїсь великої бомби.

Перші позначки того, що наступить, показали перші «візити» нового Владика. Це був прийнятий звичай, що нова людина в місті, а до того ж така визначна, складала офіційні візити представникам влади і визначним громадянам міста. Перша візита належала представникові цісаря, а ним був тайний «гофрат» Прокопчиц з походження українець, але зовсім ополячений австріяк. Яке ж було обурення цього представника влади, високих урядовців поляків і наших москвофілів, коли стало відомо, що новий Владика перші візити зложив представникам українського громадського життя.

Новий Владика цим своїм кроком підкреслив, кого він уважає господарем міста, мало того, але в додатку попросив вписати його як фінансового члена в членство існуючих тоді наших товариств. У наших тодішніх громадських діячів вступив новий дух.

Остаточно всякі сумніви розвіяв такий крок нового Владика: кожного року приходили податкові накази платничі з податкового уряду. Коли ці накази прийшли вперше за Кир Андрея, він їх повернув податковому урядові з такою допискою: «Я є українським єпископом, прошу висилати мені всі накази згідно з законом українською мовою».

Владика Кир Андрей був станиславівським єпископом тільки один рік і кілька місяців, але за цей короткий час залишив незабутні сліди своєї діяльності. Він відвідав найдальші закутки своєї дієцезії, включно з найдальшими закутками Гуцульщини. З моїх мандрівок по Гуцульщині пригадую собі портрети Владика Кира Андрея, що висіли в численних церквах Гуцульщини, як пам'ятки тих незабутніх відвідин. Вислідом тих відвідин були численні Послання Владика, а між ними одно в гуцульському говорі.

Владика Кир Андрей закупив площу на духовну семінарію, та вистарав державну дотацію на будову. Вкінці віддав свою приватну бібліотеку з рідкісними перводруками на власність капітули в Станиславові та заснував фундацію, з відсотків якої мали закуповуватись книжки тієї бібліотеки.

Як я вже згадав, побут молодого Владика був короткий, бо вже в грудні папа Лев 13-тий іменував Владика Кир Андрея митрополитом, а вже в січні 1901 року відбулась його інсталяція в храмі Св. Юра у Львові.

На кінець хочу ще згадати кількома словами, як д-р Ю. Олесницький довідався, що Владика Кир Андрей їздив на

Закарпаття просити нашого закарпатського єпископа бути його святителем. Це слова д-ра Олесницького. У дев'ятсотих роках я відбував адвокатську практику у д-ра Євгена Олесницького в Стрию. На Зелені Свята одного року я поїхав на Закарпаття і прибув до Мукачева. Хоч багато домів у місті були замаєні зеленим гіллям згідно з нашим звичаєм, але на мої запити українською мовою я дістав відповідь по-мадярськи: нем тудум. Виглядало, що в Мукачеві українців узагалі не було.

Після обіду я вийшов знов на місто і там зустрів підстаршину австрійської армії, з яким я міг розмовитись рідною мовою. Це був українець з Галичини, що служив у якійсь військовій частині в Мукачеві. На запит, що це за диво, що тут живуть греко-католики (маї на домах), а по-нашому ніхто не говорить, цей підстаршина мені відповів: «Та то все «мадярони», як ви хочете зустрінути українців, ідіть до монастиря оо. Василян на «Чернечу гору». Я так і зробив.

Як мене брат дверник попросив до «розмовниці», я був заскочений тим, що побачив: величезний стіл у розмовниці був застелений нашою пресою зі Львова. За хвилину увійшов о. ігумен, я представився і між нами почалась розмова. Я розповів про свої пригоди в місті і про «нем тудум».

Отець ігумен підсміхнувся та й каже: «Наше українство теж дуже молоде і все це почалось одного вечора 1899 року. Ми правили Вечерню і нараз до нашої церкви увійшов дуже високий і поставний монах, припав на коліна й ревно молився. Його поява заінтригувала приявних на Вечерні – і вірних і всю монашу братію. Як закінчилась Вечерня, цей монах застукав до дверей нашого монастиря. Йому відкрив двері наш старий дверник, який кожному говорив «ти». Він побачив цього дуже високого монаха і запитав: «Хто ти такий і чого хочеш?» У відповідь почув: «Я брат Андрей зі Львова». А йому на це брат дверник: «Який ти брат, як борода не носиш?» На це монах відповів, що в Галичині Василяни не носять борід, а він хоче говорити з о. ігуменом. Так я познайомився з єпископом-номінатом Кир Андреем Шептицьким. Він розповів мені, що приїхав до нас у справі його висвяти. Ми розговорились і Владика заходився мене «українізувати». Відтоді ми почали передплачувати українську пресу зі Львова та започаткували нову сторінку духовної праці між нашими вірними на Закарпатті».

Таке розповідав мені д-р Юлій Олесницький, коли я працював для нього в 1935–36 роках у Станиславові.

Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / Редакційна колегія: Дарія Бойчук, Осип Бойчук, Роман Хрохмалюк, Оксана Лемеха-Луцька, Михайло Логаза, Володимир Макар, Осип Новицький, Юрій Фединський, Василь Щербій; редактор-упорядник: Микола Климишин. Наукове Товариство ім. Шевченка. Український архів. Том XXIX (Том II). Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто: Видання Центрального Комітету Станиславівщини, 1985. 898 с.

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ

Уніатство велика сила. Граф Шептицький, людина надзвичайно розумна і спритна, користується кожною зручною нагодою для добування собі прозелітів. Я читав поширювані ним листки. Вони надзвичайно вдало складені. Він уміє захопити українця і душею, й тілом, граючи на національному почутті та любові до України. Недарма він дедалі більше імponує нашій українській молоді. Ось якби наше вище духовенство брало з нього приклад у цьому, я гадаю, ми б усі палали любов'ю до своєї віри. Лихо також і в тому, що і з соціального погляду наше вище духовенство не підходить народові, котрий йому доводиться пасти. Адже воно майже всуціль чорносотенне в повному сенсі цього слова. Українцям чорносотенство не пасує, це не в їхній натурі.

Скоропадський Павло. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / 3-тє видання; переклала з російської Елеонора Соловей; упорядник Ігор Гирич. Київ: «Наш Формат», 2022. 456 с.

ЛОНТИН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ

На жаль, не всі Українці вміють належно оцінити заслуги Митрополита Шептицького, велич цієї історичної постаті України. Чи то під московсько-цареславним впливом, чи під впливом, безбожницьких антицерковних думок, чи із сектантських переконань, деякі засліплені люди вперто не хочуть бачити великих звершень, християнської любові, ідейності, самопожертви та патріотизму Митрополита. Наче хворі або п'яні, вони ще до сьогодні сміють звати Його «Ляхом» – замість того, щоб з пошаною схилити голову перед фактом, що Андрій Шептицький покинув багатство, покинув магнатський стан, відрікся політично могутніх кіл, вернувся до пониженої віри та народності своїх предків, став монахом та пішов служити на ціле життя убогому і прибитому, політично слабкому та культурно занедбаному українському народові.

Митрополит Андрій – це і на вид велична постать. Високий, могутньої будови, з поважною довгою бородою, високим чолом під буйними кучерями, з проникливими і безмежно добрими синіми очима під густими бровами, приятний та привітний у спілкуванні, рівний, хоч живий в уособленні – Він робить на кожного, хто мав честь і щастя зустрічати Його, незабутнє враження.

Нема ділянки національного життя, на якій не було би незапертих слідів Його впливу та праці. Наше національне життя в Галичині настільки міцно зв'язане з особою, трудом, впливом, ініціативою та допомогою Романа Андрія Шептицького, що колись історики України Його іменем будуть зазначувати нашу добу – як інші доби характеризуються іменами Острозького чи Могили.

Чи дивно, що весь український народ без різниці територіальної, партійної чи церковної приналежності поважає в Ньому свого патріарха? Справді – повага та авторитет Митрополита Шептицького у своїх і в чужих перевищують без жодного сумніву та порівняння повагу не одного з дійсних патріархів.

Треба нам ствердити, що Митрополит Шептицький – це єдиний у нашій історії митрополит, що вмів дбати про всесторонній розвиток нації. Той, хто має вуха, хай слухає; хто хоче розуміти ідеї й працю великого Українця сучасності, хай вважає своїм обов'язком цю працю визнати, віддати їй честь і відповідно оцінювати Митрополита Шептицького серед своїх і чужих: Йому на славу, Батьківщині на користь, а майбутнім поколінням на зразок. Бо зроблене Митрополитом йде на рахунок цілої нації як тепер, так і у вимріяному нашому великому державному майбутньому.

Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький: Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності. Львів: Місіонер, 1995. 80 с.

– А що там поробляє ваш Шептицький? – змінив Винниченко різко тему.

Я розповів, що митрополита Шептицького інтернували поляки у святому Юрі.

– Ми його визволимо, – відреагував Винниченко.

Я чекав на те, як собі Винниченко уявляє це визволення, але він був настільки реальний, що волів на цю тему мовчати.

– Біда, – продовжив через хвилину Винниченко, – що ми не маємо такої людини, як Шептицький, щоб поставити на чоло Української Православної Церкви. Є владика Платон на Сибірі, щирий українець, але, мабуть, одружився із якоюсь вчителькою. Та є ще Димитрій у Чернігові. Також щира українська душа, але надто любить перехилити лишню чарку. А що б Ви сказали на те, якби ми забрали Шептицького до Києва на митрополита всієї України?..

– Шептицький на православного митрополита не піде, – відповів я.

– На якого там православного!.. Очевидно, що на уніатського. Православ'я скасуємо. Це ж воно нас завело під царя східного, православного, і воно проводило змосковщення України. Православ'я завжди буде гравірувати до Москви. Уніат природно стає українцем. Скличемо синод єпископів, архімандритів та представників мирян з України і порадимо їм прийняти унію, а Шептицького поставимо на чоло. Ще й порозуміємось із Римом, щоб зробив його Патрірхом України. Чи не добре це звучить?.. Ви думаєте, я жартую?.. Ні, ми обговорювали це між собою. Це серйозний план.

Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні, зв'язані з першим листопада 1918 р. Львів: Свічадо, 2003. 336 с.

РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ

Три моменти

Підлисса

Підлисса. Відоме всім село в Золочівщині. Там уродився Маркіян Шашкевич у домі свого діда Авдиковського, а потім оспівав те село:

«Там ти скажи дуб старенький,
І один, і другий,
Як я жив там ще маленький,
Без журби, без туги»

Маленьким хлопцем, «без журби, без туги», заїздив і я до свого вуйка, пароха Підлисса, о. Льва Тарнавського. Не знав я ще тоді про Шашкевича, але добре знав обидва дуби, і того, що «воду тягне», і того, що над брамою хилився, і «соснину, всяку деревину», що вінком окружала старе, привітне попівство.

Одного дня сказали мені вдома, що завтра поїдемо до Підлисса, бо там приїжджає митрополит.

І ми поїхали.

В Підлиссі, на подвір'ї, як у вулику. Жінки і дівчата з села шурують, миють, тріпають, а по кімнатах попівства, то вже таке, що й не покажеться. Там і меблі переставляють, і підлогу чистять, і вікна вже втретє миють.

Нас, малих зразу до шпихліра заквартирували, з чого ми незвичайно раді, бо шпихлір просторий, і волі вдвоє більше, як у хаті.

На подвір'ї, в возівні велика річ твориться. Там Яценів Петро дошки ріже, примірює, збиває цвяхами, а все те з такою набожною міною, що аж страшно його спитати, що він таке робить.

Вкінці не стає терпцю:

– Петре, що то таке буде?

– Не бачиш, ліжко!

– А чого ж воно таке довге?

Петро вважає, що прийшов час відірватися на хвилину від роботи. Випростовується, дивиться на нас, малих, легковажним оком, які ви – мовляв – дурачки, і каже:

– Бо для митрополіти.

І тоді я набрав справжнього страху перед ніколи ще небаченим церковним достойником. Який то він десь грізний, коли такий великий, що аж йому ліжко роблять.

Унесли те ліжко частинами в кімнату і там щойно Петро збив його до купи. І сінник відповідний на те прийшов. А ми великим дивом дивувалися і ходили біля того ліжка та все малими кроками мірили. Вже наші батьки видавалися нам високими, а де-де їм до того; вони не митрополіти.

Цілу ніч я спати не міг. Щораз уставав та дивився крізь щілини дощок у шпихлірі, чи не світає. Цікавість, помішана зі страхом, багато привабливіша. Над'їде – думав я собі, – а я собі сховаюся в порічках коло дуба і з-поза плота бачитиму його, а він мене ні.

На світанку виправляв я бандерію до Ожидова. Хлопці (на жаль багато старші від мене!) сиділи на конях, повбирані в шапки з биндами та квітами, а коні позакосичувані, як дівчата на празник.

Довго треба було ждати на приїзд, а може й не так довго, як мені з нетерплячки здавалося. Сільський хор під проводом місцевого вчителя не мав часу нетерпеливитись, бо весь час мав заняття: то переставлявся, то голоси пробував, то відкашлював, то вдесьте вислухував диригентських вказівок.

Довкола церкви, попри дорогу, на подвір'ї приходства – море народу. Хвилює, гаморить.

Ударили дзвони. Далеко, на дорозі знялася курява.

Їде!..

Те одно слово, не знати ким вимовлене, пішло понад головами юрби, як хвиля вітру.

І враз затихло все, прикипіло до місця. Тільки я, та ще пару моїх однолітків шугнули в порічки коло дуба.

На подвір'я приходства вкотився повіз, запряжений у найкращі в околиці коні.

Але не до коней мені, ні до бандерії тепер.

На повозі – митрополит!

Але де він? Де той грізний достойник, що мені в сні ввижався, ввесь у золоті?!..

Хіба це той молодий священник, у скромній чорній рясі, що до всіх привітно всміхався і так ласкаво рукою махав?!..

Може митрополит не приїхав!?

Але люди кричать «Слава», але дзвони б'ють, а хор грянув пісню привітальну, що й оклики і дзвони заглушила.

Я осторожно виліз із-за плота і підійшов ближче.

Розпитав я і допевнився врешті, що це саме митрополит, і мені малому аж дивно стало, що він так звичайно, так якось добре розмовляє, що ніхто не боїться його, а навпаки всі горнутья до нього ближче, раді бодай словечком замінятися з ним.

А по обіді, під кріслатим каштаном, на городці, митрополит слухав хорів, приймав делегації, розмовляв з людьми, випитував дітей.

Сам не знаю чому, але мене якась дивна сила тягнула чимраз ближче й ближче, і врешті я знайшовся біля його колін.

– Як ти називаєшся? – спитав.

І я відповів, не заікнувшись, так, як би відповів кожному доброму знайомому.

– А ти вже ходиш до школи?

– До другої кляси.

– То ти вже знаєш трохи катехизм?!

Думаю, що мій батько, коли почув запит, напевно більше настрашився, як я. Бо мені ні трохи не було страшно. Коли чогось не знатиму, то митрополит скаже мені. Адже від нього така якась дивна ласкавість б'є.

А вечером, як тіні підлиського саду затопили приходство, і в вікнах погасли світла, я закрався під хату, поглянути, чи не замале ліжко для митрополита.

Адже, як я стояв біля нього в городці, то був йому саме до колін.

Декілька років пізніше пізнав я, що не тільки діти, але й багато дорослих сягало митрополитові Андрееві. до колін.

Київ

1921 рік. Я був тоді у Києві і зайшов оглянути стару нашу святиню – Софійський Собор. Коли ввійдеш у неї – стають коло тебе

віки, як старші браття церковні. І ходять з тобою по цілому храмі, і розказують радісну і сумну, але велику бувальщину. Незрушима стіна тягне до себе нетлінною красою своїх мозаїк та чудом свого існування. Це ж не де-небудь на заході, а тут – на широкому шляху сходозаходу – встояла вона до нині.

Задивлений у красу, заслуханий у гомін віків, не помітив я, що хтось до мене підійшов.

– Вибачте! – роздався чийсь голос і я прокинувся з задуми.

Передо мною стояв старенький, низький ростом священник, з довгою сивою бородою і срібним волоссям на голові.

– Ви галичанин?! – спитав мене.

– Так, отче.

– О, то добре. Я – протоієрей Липківський, митрополит Української Автокефальної Церкви.

– Дуже мені приємно пізнати вас. Багато чув про вас, але досі не мав чести пізнати.

Ми розбалакались. Про умови, серед яких приходиться працювати духовенству в Україні, про переслідування, розстріли, заслання, про труднощі автокефальних владик і таке інше.

Серед розмови ми обходили Софію і митрополит Липківський поясняв то одно, то друге. Так і видко було, що знав собор у всіх подробицях.

Ми спинилися біля ненарушимої стіни.

– Віки ішли, стіни наших святинь падали, а вона стояла і стоїть! – сказав я.

– Так є і люди в нашій історії, – відповів митрополит Липківський. – Ніяка буря їх не звалить. І в нашій церкві такі є. Перший київський митрополит Іларіон, Іван Вишенський, Могила, Андрей.

– Котрий Андрей?

– Митрополит Андрей Шептицький.

А хвилину помовчавши:

– Нам, автокефальним, закидають, що ми самосвяти. Як ви гадаєте, чи митрополит Андрей нас автокефальних єпископів висвятить?

– На католицьких?

– Ні, на автокефальних!

– Думаю, що не може. Адже він греко-католицький митрополит!?

– Але в першу чергу він наш патріарх. Ми його вважаємо за найвищого українського духовника. І що не кажіть, якби нам тільки дібратися до нього, то поблагословив би.

Не дібрався митрополит Липківський до митрополита Шептицького; помер десь на засланні. Але тепер, там – у засвітах напевно підійшов до патріарха української Церкви і просив у нього благословенства.

І напевно митрополит Андрей своє благословенство дав.

Рим

Ватикан. Українські паломники, зібрані в синьозолотій залі прийнять, ждуть на авдієнцію папи. Єпископ Іван Бучко, тоді ректор малої семінарії, уставляє всіх у підкову, подає останні вказівки. Якийсь молодий римський архієпископ переходить швидким кроком довкола і оглядає, чи все в порядку. За хвилину, за дві відчиняться бічні двері і паломники побачать найвищого католицького достойника, наслідника св. Петра – першого керманіча церковного корабля.

Нараз на сходах стукіт дерева об камінь, притишені голоси – і в залю входить на палицях митрополит Андрей. З ним два наші духовники, що помагали митрополитові вийти хворими ногами на третій поверх.

Паломники розступаються, пропускаючи наперед імпозантну постать, цілу в чорному, тільки біла борода сріблом сяє на чорній рясі, і волосся срібним ореолом околює високе, порізане скибами дум чоло. Постать у чорному важко ступає, підпираючись кулями, підходить до папського стільця, що одинокий стоїть під амарантовим бальдахимом, і стає з боку біля нього.

Дзвін! Раз, другий, третій. Все завмирає в ожиданні. Але очі біжать від дверей, звідки має вийти папа до місця, де стоїть митрополит Андрей. Історична, незабутня хвилинка. Ось за момент стрінуться два духовні мужі: голова католицької Церкви і митрополит Андрей. Навіть не кардинал, звичайний архієпископ, яких стільки в світі, яких немало в Римі. Але Андрея Шептицького між ними нема. Це відчувають паломники і їм приємно, і вони горді на свого митрополита, на отого чорного монаха зі срібною бородою.

Відчиняються двері. З витягненими шаблями входить папська гвардія і уставляється по обидвох боках папського стільця, потім знову той сам молодий архієпископ з двома питомцями.

Щойно тоді повільною ходою, сам один, входить у залю папа Пій XI. Всі паломники давно навколішках, митрополит Андрей похилений велет на кулях. Папа хвилину пристає, обкидає оком приявних і спиняє свій зір на митрополитові. Підходить до нього і вітається. Митрополит схиляє срібну голову перед маєстатом вселенського патріярха, а папа обіймає велетенську постать наслідника митрополита Ісидора та Венямина Рутського.

А цілий український народ додає і додавати буде ще імена: Іларіона, Івана Вишенського, Могили.

Папа обходить довкола, де-не-де спиняється коло когось із паломників, питається єпископа Бучка, хто це такий, і йде повільним кроком далі.

А скінчивши обхід, підходить знову до митрополита Андрея і каже принести для нього фотель.

Небувала річ на збірних авдієнціях. Правда, назверх це викликане хворобою митрополита, але для паломників – ні. Для них митрополит Андрей гідний такого місця і без хвороби.

Чи тільки для них?..

Малий школяр. Одноднівка Української Народної Школи імени Митрополита Андрея Шептицького в Регенсбурзі. 1948. 14 лютого. 20 с.

АВГУСТИН ВОЛОШИН

Із листа Андрея Шептицького до Августина Волошина

Ваша Ексцеленціє, Високопреподобний Отче Прем'єре!

Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народіві Закарпаття. Тому народіві потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народіві, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім і втримуючи нераз віддих, слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання. Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні мої молитви за Вашу Ексцеленцію і за відданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповнює Вас Божою премудрістю з неба, щоб Ви змогли повірений Вам нарід допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту.

Прийміть вискази моєї найвищої пошани.

Андрей, Митрополит

Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. 209 с.

Листи Августина Волошина до митрополита Андрея
Шептицького

28 липня 1941 р.

Ваша Ексцеленціє,
Милостивий Отче Митрополите!

Передовсім сердечно вітаю Вашу Ексцеленцію з нагоди 40-літньої архієрейської служби, а особливо, що добрий Ісус допоміг Вам перейти найгіршу неволю наших часів і визволив Вас з большевизму для дальшої праці душевного відродження нашого народу.

При цій нагоді дозвольте мені піддати одну скромненьку думку.

Для здійснення загального бажання релігійного об'єднання нашого народу, чи не могли б Ви, Милостивий Отче Митрополите, з дозволом св. Отця, звернутися до компетентних репрезентарів української автокефальної церкви з пропозицією, притуплення їх до католицької церкви, так, щоб повстав наш український патріархат.

Українсько-католицький патріархат міг би заспокоїти всі серйозні домагання автокефалістів, а свята єдність з католицькою церквою додала б нашому народові таку моральну силу і підпору, яка принесла б нам найкращі вигляди культурного розвитку і забезпечила б нашу самостійність.

Працю церкви міг би значно підперти, крім інших інституцій, передовсім українсько-католицький університет, який мав би повстати у Львові, евентуально під веденням оо. Василіян.

Молю Бога, щоб Вам дарував много сили і здоровля для здійснення Ваших ідей.

Цілую Вашу руку з глибокою пошаною поздоровляю Вас

Ваш Син в Христі
Августин Волошин

Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і Церковна єдність. Документи і матеріали. 1899–1944 / Упор. Андрій Кравчук, Оксана Гайова. Т. 1. Львів: Монастир

*Монахів Студійського Уставу – Видавничий Відділ «Свічадо»,
1995. 524 с.*

11 грудня 1942 р.

Сл. І. Христу!
Ваша Еміненціє,
Високопреосвященний Отче Митрополите!

З нагоди дня св. Апостола Андрея прошу прийняти і від мене вирази глибокого поклону, теплої поздоровлення і щирого побажання всього найкращого.

Молю Бога, щоб дарував Вам багато ласки, тілесної і душевної сили, дочекатися щасливого вирішення справ нашого народу, особливо ж повної свободи для праці нашої Церкви між нашим добрим, але духовно занедбаним народом України.

Вірую, що Ваша благословляюча рука ще виправить туди багато здібних працівників на славу Божу, для ширення правдивої цивілізації, що й буде підвалиною щасливішої будучності нашого народу.

Цілую руки і вручаюся св. Молитвам.
Ваш покірний син в Христі

Августин Волошин

Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944 / Упор. Оксана Гайова, Андрій Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2: листування / За ред. Андрія Кравчука. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1999. 571–1096 с.

ЙОСИФ СЛІПЧИЙ

Коли о. Плятон Карпінський був сотрудником, тоді припала в червні візитація митр. Андрея Шептицького. У громаді пішли великі приготування. Батько з уряду мусів зайнятися побудуванням тріумфальної брами, вирівнянням доріг, бандерії та іншими приготуваннями. Приїзд Митрополита до Струсова зробив величезне вражіння на всіх, зокрема його висока постать видніла понад всіми. Приїхало багато людей з сусідних парохій. Пригадую собі, що він був убраний у фіолетову рясу, з пюскою на голові. Дівчата сипали цвіти перед ним, між ними була і моя сестричка Євгенія. Під церквою поставили фотель, і він сповідав людей. Опісля о. Плятон представив Митрополитови учнів, а нас було з кількадесять, і Митрополит почав питати катехизм. Отець Карпінський показав Митрополитові на мене, і він запитав мене: «Що тоє общеніє святих?», на що я дав вдоволяючу відповідь.

Елекція у Львові відбулася десь осінню. Я заїхав до бурси Сембратовича, до одного мого знакового товариша. Елекція мала зачатись пополудні, приїхало бодай сто кільканадцять кандидатів. На елекції, у залі засідань, в капітульному будинкові сидів митрополит Андрей, крилошани: о. Білецький, о. Бачинський і інші, о. віце-ректор Яремко, а викликав і предкладав отець-ректор Боцян. Найперше взивали кандидатів з Академічної гімназії у Львові, опісля з Тернопільської і інших. Коли мене впровадив о. ректор Боцян, отець віце-ректор Яремко кивнув головою, щоби я приступив до

Митрополита. Коли я поцілував його в руку, то він спитав мене про деяких задрістанських священників, а після поставив мені питання: «Що то є общеніє святих?» Коли я на нього відповів, то отець-ректор казав мені продовжувати 50-й псалом від слів: «Боже, Боже» На те Митрополит сказав: «Ну добре, будеш прийнятий». Я поцілував його в руку і пішов. Коротка хвилина робила незабутнє враження. За довгим столом сиділи крилошани з председателем-Митрополитом, на столі горіли свічки. Митрополит з бородою і в окулярах робив дуже поважне, патріархальне вражіння. Десь по двох годинах отець-ректор прочитав імена прийнятих, і я був другим чи третім з черги, бо перше місце зайняла Академічна гімназія. Я вернувся додому і став приготуватися до Духовної семінарії.

Митрополит предложив мені виїзд до Інсбрука. Саме тоді Митрополит виправляв туди на теологію руського сибіряка Кулакова, який прийняв католицьку віру і хотів учитися на священника. В Інсбруці я побачив, що те все треба лишити і віддатися студіям філософії і теології. На третьому році я зачав вже думати про докторську дисертацію. Іспити зложив я з дуже добрим успіхом і виїхав на вакації знова до Галичини. У Львові митрополита Андрея не було, його ув'язнила і вивезла до Суздаля царська влада, отець-офіціал Білецький видав мені потрібні документи, і я виїхав назад до Інсбрука, щоб продовжувати студії. Я вписався на четвертий рік (1915 р.) і став думати про докторат та й написав дисертацію, яка була прийнята в 1916 році професорами Урбаном Гольцмайстером і Йосифом Ліндером. Саме в 1917 році вернувся з російської в'язниці митрополит Андрей.

У 1924 році кінчалося п'ятиліття, на яке Митрополит віддав був провід семінарії отцям-василіянам. Воно пройшло відносно спокійно на тодішній час загостреного ворогування між поляками і українцями та боротьби проти целібату по причині введення його в Станиславові і в Перемишлі. Митрополит бачив, що дійсно безженні священники стратили давній осередок, яким була Духовна семінарія, і рішився привернути світське духовенство до проводу в Духовній семінарії. Митрополит вже передше запитував мене кілька разів, чи я дав би собі раду з проводом Духовної семінарії, а я завжди давав виминаючу відповідь. Укінці піддавав я думку, що може би єпископ Боцян номінально очолював семінарію, а я її провадив. На те Митрополит, усміхаючись, відповів: «То можу робити я сам, але хто буде працювати?». Крім цього дуже намовляв мене о. Климентій, щоби я

обняв ректорат, бо цього вимагає добро митрополії. На це я відповів, нехай він обнімає, а о. Климентій, як стій, відповів: «Я вже маю студитів». Як другий аргумент я подавав, що тоді наукова праця упаде, і що я підготовляю окрему книжку до 25-річчя єпископства Митрополита та й що мені не дуже випадало би після того обіймати Духовну семінарію. Одначе він не дався зовсім тим переконати: «Як ректор будете робити, що можете, а навіть більше ще спомагати наукову продукцію». Не думаючи про те, я передше купив вже білет до Праги, Відня, Берліна і Парижа в наукову подорож і у зв'язку з цим два місяці наперед відбув свої виклади. Я пішов від нього до Митрополита й остаточно дав свою згоду перебрати Духовну семінарію. Після мене прийшов до митрополита Андрея о. Євзевій Бачинський, і Митрополит, щоб розголосити справу і зробити її безвідвратною, сказав до нього: «Ви минулися з новим отцем-ректором». І дійсно, зараз справа стала загальновідомою. Отець Климентій дуже втішився. Після реколекцій я предложив Митрополитові склад ректорату.

Коли до Львова вступили большевицькі війська, то витав правительство президент Кость Левицький, який, між іншим, тоді сказав: «Нас тривожить думка про Церкву, бо якби не вона, то не мали би ви вже кого освободжувати». Я не раз цитував ці слова під час мого ув'язнення на судах і на розговорах з совітським правительством, що все закидали нам, що Церква – то найбільший ворог народу, але це не помогало нічого. Тоді вони визвали і Митрополита, а що він не міг піти, то післав мене з о. Костельником. Начальник НКВД, при вулиці Пальчинського, допитувався деяких інформацій та заборонив всякі церковні походи. Мені вже не подобалося тоді, що о. Костельник з ними прихильно розговорював, хоч колись проти них бундючно виступав. Тим часом митрополит Андрей, а ще більше о. Климентій, радили, щоби якнайлагідніше поступати і поводитися. Впрочім, це було справедливе. Але то не мало ніякого значення, бо вони мали таке доручення – лишити поки що Церкву, тільки збирати всякі інформації.

Коли в 1941 році німці зайняли Львів, то я приступив негайно до відбудови Духовної семінарії. При якійсь нагоді, мабуть, святочних побажань, Митрополит проголосив мої архиєрейські свячення, і відтоді я мусів вже виступати як архиєпископ. Коли творилася дивізія «Галичина», то я мусів правити Службу Божу для новобранців у заступництві Митрополита, на якій був і губернатор Вехтер, а проповідь говорив о. Лаба. Уже при зорганізуванні дивізії і при інших

виступах я звертав увагу покійному Митрополитові, щоби Церкву не ангажувати в гітлерівських імпрезах, бо вони заберуться, а опісля треба буде брати відповідальність, тим більше, що большевицька офензива йшла скорим темпом. На жаль, воно так і сталося. Всі заангажовані в який-небудь спосіб з німцями виїжджали на Захід, а передусім всякі так звані фольксдойчери. Я боявся, щоби німці не виселювали примусово нас зі Св. Юра і не забирали з собою, тим більше, що предклали окремий поїзд на виїзд. До мене одначе ніхто не приходив і так, слава Богу, я лишився на місці. Найприкріші були останні дні, коли большевики почали обстрілювати Св. Юр. Одна куля трапила в митрополичу палату, а також і у святоюрську копулу.

З великим жахом і страхом побоювались усі другого приходу большевиків. По большевицькому звичаю уповноважений викликав Митрополита, а що він не міг іти, то пішов я, і він зачав остро розпитувати, а я так само йому відповідати. Вони знали докладно, що діялося у Львові, бо полишали багато своїх розвідників, від найвищих урядників до рядовиків. Таким був, наприклад, ректор університету з польським іменем. Він ходив часто до Митрополита, давав різні ради і вияснення, а пізніше те все перекручував і на процесі виступав проти мене і проти Митрополита, обвинюючи нас про якусь шпіонаж, не знаю, в чію користь. Митрополит навіть поручав його до губернаторату, бо він не мав з чого утримуватися.

Опісля уповноважений прийшов сам до Митрополита і був також у мене та говорив зовсім іншим тоном, навіть приязно, якби нічого не було. Він звернувся до Митрополита, щоби дав якусь заяву чи повитання, і Митрополит зробив це на сесії собору в Св. Юрі, називаючи їх прихід «весною», що вони прийшли і розмовляють прихильно та ввічливо і що «ми бачимо в них братів», і в тому тоні говорив далі.

Тим часом стан здоров'я Митрополита погіршувався, пухлина ніг підносилася щораз вище, а лічив його тоді доктор Кархут. Саме той згаданий уповноважений, будучи раз в мене, радив закликати радянських лікарів на консиліум, щоби я пізніше не мав жодних закидів. Я не думав скликати консиліум радянських лікарів, бо боявся, але сказав о. Климентієві, що добре було би скликати консиліум. І ми рішилися на доктора Чарнецького, серцевого спеціаліста, що мешкав на вулиці Оссолінських, доктора Кархута і ще одного поляка. Консиліум ствердив поважний стан, і отець Климентій дав рано Митрополитові Маслосвятіє. Коли стан був вже грізний, я

видав до львівських церков зарядження про молитви за недужого. Я заходив до отця Климентія і до доктора Кархута. Був я і в Митрополита, і він прийняв мене дуже чемно. Другий раз я був також, але він вже не був зовсім притомний. Все ж таки я не припускав, що його кінець приближається так скоро. Деякі відомості приносили ще о. Ковальський, о. Куницький і сказали, що побоюються вже кінця. Я все ще був доброї думки. 1-го листопада 1944 року я був десь вийшов, а між 3-4 год. пополудні прийшов до мене отець Климентій, щоби я прийшов до тіла митрополита Андрея. Ми прийшли оба до спальні, я помолився і о. Климентій сказав, щоби я перебрав владу. Пригадую собі, як слуга повторяв слова покійного: «Яка марна смерть на ліжку, я собі іншої бажав. Яке щастя, що Господь прощає гріхи».

Про смерть Митрополита я повідомив генерала міста і посадника. Треба було зарядити похорон. Тіло вбрав брат-студит Атанасій, і його зложено до провізоричної труни в митрополичій молитовниці, і опісля я відправив панахиду, а по панахиді тіло перенесено до катедри і виставлено його на останнє прощання. Прийшов і згаданий уповноважений, якого звали міністром, з кондоленціями, і коли ми стояли у вікні митрополичої почекальні і дивилися на довгий ряд вірних, які йшли до катедри, вїхало на них большевицьке вантажне авто. Йому стало неприємно, і тоді він сказав: «То наше хамство нам більше шкодить, ніж американська чи інша розвідка».

Тіло лежало в катедрі цілий тиждень, а на неділю я з капітулою рішив похорон. За той час могли довідатися і на провінції, і приїхати, хто міг. У суботу чи п'ятницю прийшов знову уповноважений і заявив, що правительство рішило не брати участь у похороні, тому що покійний не був прихильний для большевиків, але він сам приватно візьме участь, як приватна особа. Отець Котів старався десь про катафалок, але в неділю, коли я правив заупокійну Службу Божу, приступив до мене котрийсь із священників і сказав, що не хочуть дати катафалька, бо я зарядив похоронний похід через місто з поворотом назад до Св. Юра. Упродовж тижня студити зробили металеву трумну і до неї переложено тіло. Отець Климентій дуже боявся і прохав не нести тіла з домовиною через місто, бо можуть його зневажити, але я не уступив і сказав, що тіло понесуть священники. У Службі Божій брали участь Перемиський єпископ Йосафат Коциловський і його помічник єпископ Григорій Лакота з двома крилошанами. Мали вони деякі труднощі з приїздом, бо Перемишль був вже тоді по польським

боці. Архієпископ Базяк відправив «Реквієм», але не пішов у поході. Латинську Службу Божу правив і архієпископ Твардовський, який опісля дістав запалення легенів і помер. Тож і я відправив рівно ж в польській катедрі заупокійну Службу Божу і відчитав Євангеліє при винесенні тіла, але в поході я не брав участі, тому що архієпископ Базяк обмежився тільки до панахиди в церкві. Від вірмен правив митрат Кастанович. Очевидно, були ще єпископи Будка і Чарнецький, а зі Станиславова не було нікого.

З проповідниці перед входом до катедрі я виголосив прощальне слово, за яке мені о. Климентій опісля дуже дякував, кажучи, що «це було спеціальне харізма». Похід був величавий зі Св. Юра до йому, на Вали, на Коперника і попри Техніку назад до катедрі. Домовину несли священники, на заміну. Бачив я, що збоку йшов уповноважений, а перед ним йшло кільканадцять большевицьких бійців, мабуть, щоби перешкодити якомусь нападіві. Похід розвинувся гарно, все йшло в найкращому порядку. Час до часу приступали до мене священники і я видавав відповідні зарядження. Похід вернувся до Св. Юра і домовину зложено в крипті, побіч домовини кардинала Сильвестра Сембратовича. Після обіду-тризни відправив панахиду при столі єпископ Й. Коциловський. Єпископ Лакота радив мені, щоби чимскорше старатись на палліюм. Після того вони вернулися назад до Перемишля.

На другий день прийшов уповноважений, гратулював мені, що похід відбувся зразково і видно було організаційний змісл Церкви. «Забудьте те, що було», – казав він до мене. Я зробив візиту обласному і йому. Вони навіть тоді вбралися по-святочному, що в них бувало рідко. Про смерть і похорон митр. Андрея я написав письмо до Східної Конгрегації і вислав поштою, але не знаю, чи дійшло воно. Пізніше казав отець-канцлер Галянт, що генерал, глядячи на похоронний похід, говорив: «Але ж накидали на того молодого митрополита хрестів, як він їх донесе», – бо я йшов в митрополичому поліставріоні.

Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, вид. 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ. 632 с. + 40 іл.

ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ

Коли на початку 1930-их років я став часто відвідувати Львів, казали мені мої приятелі Ю. Полянський та Я. Пастернак: «А було б добре, щоб Ти, Владзюню, відвідав Митрополита». А я відповідав: «Митрополит є велика постать, він має багато праці, його відвідує багато осіб, які інформують його про свою і пов'язані з ними установи працю, чимало приходять до митрополита з різними проханнями. А я ніяких конкретних справ не маю і не хочу великому Митрополитові займати часу». І я не пішов до Митрополита. Але через деякий час, коли я знову був у Львові, сказали мені мої приятелі: «Митрополит знає твою працю і радо б бачив тебе». Так я й склав першу мою візиту Митрополитові. Він був дуже ласкавий, цікавився моїми працями, сказав чимало милих слів на мою адресу – приємна конвенціональна розмова. А згодом запитав Митрополит: «А яка є, Пане професоре, Ваша думка про колективізацію?» (про це тоді – 1932 р. у нас багато писали і дискутували). А коли я, застерігаючи, що я не є фахівцем, висловив мої сумніви в дійсність колективізації, митрополит зауважив, що «колективізація може мати і деякі позитивні сторінки, зокрема для перенаселеного укр. селянства». Така «світська» думка мені заімпонувала.

Відтоді я час від часу, складав візити Митрополитові. Одну з них пам'ятаю – я подарував Митрополитові мою найновішу дитину – «Атлас України». Видно було, що Митрополит оцінив мій Атлас і його милі слова на адресу моєї дитини не були тільки звичайними компліментами.

До війни я раз лише був у Митрополита в діловій справі – у кінці 1939 року. Тоді я керував в НТШ Інститутом Національних Дослідів і хотів зацікавити Митрополита питанням етнічних і віросповідних відносин в Галичині. Висловив я думку, що такі досліди, серед інших віросповідна статистика, проблема еволюції національно-віросповідних відносин, проблема латинників і греко-католиків, які користаються польською мовою, може бути цінна і для нашої Церкви та її політики. Я думав, що наш Інститут може бути допоміжним в опрацюванні Шематизмів Греко-Католицької Церкви та прохав Митрополита про моральну і матеріальну допомогу. Але Митрополит не виявив зацікавлення з'ясувати мою проблематику, а в справі моєї готовості викладати географію України (як треба – й Святої Землі) в Греко-Католицькій Академії, післав мене до її ректора отця д-ра Йосипа Сліпого.

І я відвідав отця ректора (ми з ним були знайомі з Наукового Товариства ім. Шевченка – він був його дійсним членом). Під час моїх відвідин, ректор Й. Сліпий з гордістю показував мені своє (у великій мірі) діло – бібліотеку і музей Академії. А на закінчення оглядин сказав: «І так гірко, що все пропаде, коли сюди прийдуть большевики». Мене, якби «побило». Звичайно, таке майбутнє бачив не лише ректор Богословської Академії, а насамперед його зверхник Митрополит.

Після зайняття Львова німцями, я часто бував у Митрополита, вперше 14 липня 1941 року. Я хотів поінформувати Митрополита про працю Українського Центрального Комітету і мою особисту (склав деяку документацію) про поведінку німців у Генеральній Губернії, врешті про мою думку у справі т. зв. Українського Національного Комітету, що постав у Кракові з ініціативи ОУН – групи С. Бандери і який очолював д-р Горбовий. Я висловився і про Український уряд з Ярославом Стецьком на чолі. Митрополит цікавився живо працею УЦК (значно більше від мене його інформував Василь Глібовицький). Про події у Львові Митрополит обережно згадав, що не завжди він був про них достатньо поінформований.

Відтоді і часто, і регулярно відвідував я Митрополита, деколи разом з д-ром К. Паньківським, інколи з Василем Глібовицьким або з делегацією УЦК. Я інформував митрополита про працю Українського Центрального Комітету, прохав його про поради, інколи і про допомогу. Спільно з ієрархією Греко-Католицької Церкви, УЦК вів на весні 1942 року акцію проти голоду на Передкарпатті.

З моїх візит у Митрополита я вже згадував про реакцію Митрополита про творення дивізії «Галичина». Коли я згадав про німців, як непевного партнера, на мої побоювання чи можна брати на себе так великий ризик, Митрополит сказав: «Не має майже ціни, яку не треба дати за створення української армії». Думка Митрополита у деякій мірі вплинула на мене остаточно далі продовжувати з губернатором Вехтером пертрактації у справі дивізії. У дальшій частині цієї і пізніших розмов ми говорили про забезпечення дивізії капелянами. На пост начального духовника Митрополит погодився призначити того, кого я запропонував – о. д-ра Василя Лабу (другим можливим кандидатом був отець Каштанюк).

На наше – д-ра Паньківського і моє прохання Митрополит видав 10 серпня 1943 своє «Послання до громадянства», в якому плямував акти анархії, які тоді охопили край.

Останній раз я бачив Митрополита в кінці червня 1944, коли німецько-советський фронт наблизився до Львова. Це було й прощання. Митрополит був вже тоді поважно хворий.

2 листопада прийшла до Кракова вістка, що день перед цим Митрополита не стало.

На маргінесі – спогад. Перед однією візитом у Митрополита, ми розмовляли з його братом, ігуменом Климентієм Шептицьким. Ігумен Климентій говорив про хворобу брата, прив'язаного до свого ліжка і фотеля. І голосно думав: а може це Боже провидіння: бо він тепер менше зайнятий, його тепер менше абсорбують буденні події і він може більше скупчитися.

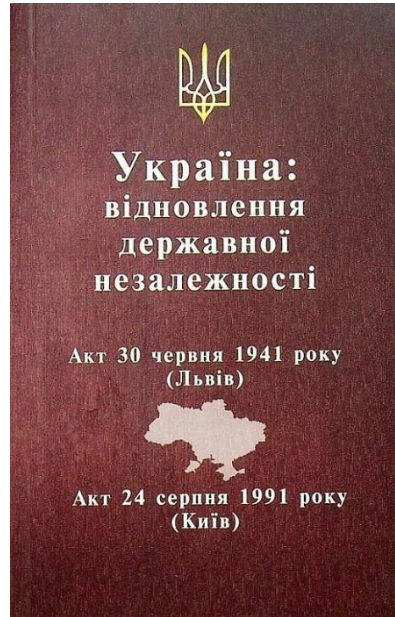
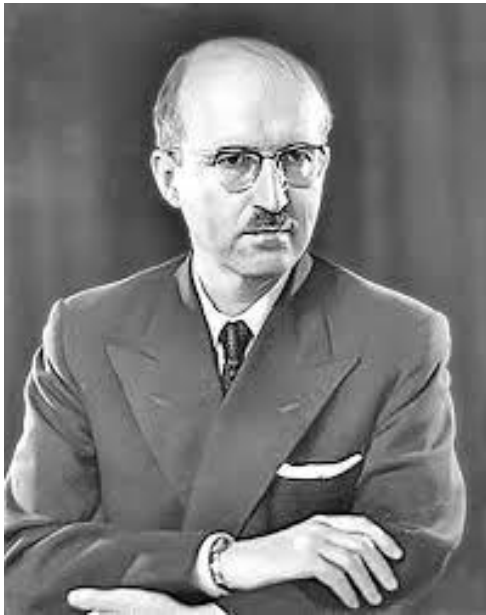
Постскриптум. Минули роки, я був уже в Сарселі, коли припадало 10-ліття відходу у вічність Митрополита. У той час архієпископ Іван Бучко почав заходи у справі беатифікації Слуги Божого Андрея Шептицького. Мені видавалося, що й Наукове Товариство ім. Шевченка мало б в якийсь спосіб вшанувати пам'ять свого довголітнього дійсного і почесного члена. Як? Створити при Історично-Філософській Секції НТШ Комісію, яка займалася б збиранням матеріялів про Митрополита, свого роду Шептицькознавчу Комісію. Чимало причинків могли дати спомини різних осіб, які мали так чи інакше діло з Митрополитом. Мої розмови з кількома особами, як останнім лікарем Митрополита д-ром Гинилевичем, особистим секретарем проф. Попелем, політичною діячкою Міленою Рудницькою, були прикладом, що і цим шляхом можна зібрати цікаві матеріяли про Митрополита. Про мої пляни я поінформував єпископа

Бучка і вони йому сподобалися. На прохання єпископа я зладив плян праці та кошторис витрат (це були насамперед персональні витрати для голови Комісії й його секретаря). Я підшукав обох: отець митрат Лаба радо покинув би Едмонтон і переїхав до Сарселю, як голова Комісії (як писав – був би також душпастирем сарсельської громади); я підшукав секретаря-історика, який нещодавно закінчив студії в Бельгії. Одну умову ставив єпископ Бучко, щоб я очолював Комісію; і я був змушений, хоч і нерадо погодитися. Але я був би скорше титулярним головою, практично був би ним отець Лаба.

Та щоб розпочати працю, треба було мати конкретні фонди. Мабуть, їх не одержав єп. Бучко (звичайно, їх міг мати від Східньої Конгрегації). І якимось ні в листуванні з єп. Бучком, ні в час зустрічі з ним у справі фінансів не говорилося (дипломатична мовчанка) і справа впала. Комісія не постала. А шкода, шкода!

***Кубійович В. Мої візити у митрополита Андрея Шептицького.
Український історик. 1989. № 26 (1–3). С. 121–123.***

ЯРОСЛАВ СТЕЦЬКО

МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ

Ми не мали критичної постави до митрополита Шептицького. Митрополита ми відділювали від тієї опортуністичної течії, яка в той час унагляднювалася. Був такий Осип Назарук, який видавав «Нову Зорю» капітулянтську газету супроти поляків, поборював нас. Була ще «Наша Мета» Кузьмовича – про-ундівська. Ми протиставилися виявам опортуністичного політичного католицизму. Так само протиставилися ми політиці єпископа Хомишина. Те вже з іншого погляду: він занадто зв'язувався з Ватиканом, зі Східньою Конгрегацією запровадження целебату. То все тоді було актуальне, ми тому протиставилися, і митрополит Шептицький також. Митрополита ми респектували, але критично оцінювали вияви опортуністичного католицизму. То відносилось також і до православної Церкви.

Стецько Ярослав. Спогади / Відредагований текст розмов достойного Ярослава Стецька з д-ром Анатолієм Бедрієм і записаних на 12 касетах від 17 до 23 червня 1985 року.

ВАСИЛЬ ЛАБА

Малим гімназійним учнем я стояв у шпалерах шкільної молоді на святоюрському подвір'ї і перший раз у житті глядів на Митрополита Андрея, який тими шпалерами переходив на свою інтронізацію до Святоюрського храму. Від того часу я майже не розлучався з Великим Митрополитом. Як його богослов, а відтак священник, я часто з ним бачився і говорив. Пізніше, як крилошанин його Капітули і Святоюрський мешканець, я бачився з ним майже щодня. Востаннє я прощався з ним в літі 1944 р. перед моїм виїздом зі Львова, до якого наближалися советські війська.

Осіною 1939 р. спалахнула друга світова війна. Війна завжди несе зі собою страхіття. Але український народ, у якого страхіття не припинювалися й у мирному часі, зустрів нову війну з надією, що хто не мав нічого до втрати, може тільки скористати. Блискавичні успіхи німецької зброї, під якої ударами польська держава розлетілась упродовж двох тижнів, осліпили очі багатьох українців, мало що не задурених вірою, наче б то німці вели на сході війну для створення української держави.

Німці поки що зупинилися на сході, і, залишаючись у союзному відношенні до советів, відмежувались від них т. зв. кордоном спільних інтересів, що пробігав рікою Сяном. Східна Галичина опинилася під советською владою. Значна кількість української інтелігенції, залякана новим ладом, який советська влада взялася переводити в

Галичині, переселилася за Сян, щоб і себе рятувати і служити народній справі.

В часі окупації, советська влада «освоювала» Галичину ще досить обережно. Зокрема, вона обережно поводитися з Церквою, бо не хотіла дразнити релігійних почувань народу. Натомість вона його обдурювала своєю пропагандою, мовляв, вона його освободила. Жертвою закону про націоналізування державного та приватного майна, впали теж церковні і монастирські добра. Церковною власністю залишилися тільки Божі храми, безсердечно обвантажені високими державними податками й оплатами. Однак советська влада не торкала Великого Митрополита, ані церковних Богослужб, бо не почувалась певною, чи залишиться в Західній Україні. Всюди віяло духом ворожим для Церкви і релігії, але авторитет Митрополита та постава духовенства і вірних, не дозволяла советській владі вдарити приступом на Церкву і релігію. В умовинах, де «і силач Геракль нічого не вдіє», віч-на-віч з брутальною фізичною силою, Митрополит старався оминати зудару з державною советською владою, добре йому знаною з її безоглядних метод. Зате безсторонньо і неуступчиво він взявся боронити загрожену безбожницькою пропандою віру. Всю свою увагу і працю Митрополит зосередив на дійсність, яка тоді існувала.

Постійні синодальні наради з духовенством, часті Пастирські листи наскрізь релігійного змісту, поширювані поміж вірних у відбитках відписах, Духовна Семінарія, чинна в забудованнях св. Юра, передумування над способом катихизування молоді, затроюваної безбожницькою пропагандою в школах, шукання можливостей як обслуговувати хворих по лікарнях і вивезених поза кордони Галичини – це все було журбою Митрополита впродовж 22 місяців першої советської окупації Галичини.

Завжди по княжому щедрій, таким і залишився Митрополит у згаданому часі советського управління Галичиною.

Великому Митрополитові, що опинився без засобів життя, вірні, не зважаючи на небезпеку для себе, доставляли зі сіл харчі. Митрополит розділював їх між духівників і світських громадян, зданих у великому місті на нужденні приділи.

Усе населення Галичини очікувало якоїсь зміни і звільнення від «освободителів». Багато не дочекалося того, бо около 250.000 душ советська влада вивезла насильно у глиб Росії, або в часі відходу

вимордувала по в'язницях. Ті, що дочекалися зміни, гірко в ній розчарувалися.

Сподівання на краще з приходом німців, яких українське населення привітало як справжніх визволителів, захиталося вже в перших днях зайняття ними Галичини. Молодий український політичний провід проголосив 30 червня 1941 р. незалежність України і її тимчасову владу. Митрополит Андрей окреим письмом благословив чин проводу і членів влади. Думками він ширяв на Східну Україну, яку німці легко займали, бо вояки советської армії, зламані на душі, масово здавалися в полон. Митрополит лелівав думку про самостійну українську Державу і про об'єднану українську Церкву.

Тим часом німці почали господарити на українських землях в дистрикті Галичини і в державному комісаріяті України, як на просторі, який вони здобули для себе самих. Їхнє трирічне господарювання на українських землях небагато різнилося від господарювання на них советської влади. Дещо вони прямо перебрали від неї: задержували советами націоналізовані маєтки, накладали на селян тяжкі воєнні задачі, примусово висилали молодь на роботи до Німеччини, арештували і розстрілювали провідників і членів національного самостійницького руху. За їхньою власною приповідкою, господарювання німців на українських землях було «дурійкою перед упадком». Митрополит, вражений неочікуваною сваволею нацистського уряду, перестерігав у приватних розмовах високих німецьких старшин і урядовців, що його відвідували, перед її наслідками; коли ж ця сваволя переходила всякі межі, в письмах, звернених до провідників німецьких державних мужів протестував (відомий його протест «Не убий!» проти нищівних акцій відносно жидівського населення). Тільки авторитет і вік Митрополита, рятували його перед ще одною, тим разом гітлерівською, тюрмою, може і перед смертю, яка й так вже наближалася до нього.

Короткі місяці життя Великого Митрополита в часі повороту до Галичини советських військ, це вечірній сумерк і самого Митрополита, й усіх надій, якими він жив і кріпився. Весь мозольний дорібок його життя розпадався в руїну.

У пам'ятний день 1 листопада 1944 р. Великий Митрополит замикав на віки очі, щоб не дивитися на найгірше, що було до передбачення і послідувало вже в короткому часі – на руїну Української Церкви, якою він проводив близько півсторіччя. Свій жезл і свою долю, Великий Митрополит залишав Ісповідникові

Митрополитові Кир Йосифові, своєму безпосередньому наслідникові. А своєму народові, довголітній Архипастир, залишав незламну віру, що милосердний Господь зглянеться на його терпіння, та за принесені жертви винагородить йому кращою долею. Божий Слуга, митрополит Андрей, хоч зложений на вічний спочинок у тиші Святоюрського храму, не спочиває, бо «Це той, що братів любить і молиться багато за свій народ, – подібно, як – Єремія, пророк Божий» (2 Мак.15,14), молився за свій народ у часі його лихоліття.

У своєму тернистому житті Великий Митрополит не заломався невдачами, згідно з поглядом, що його він висловив ще в 1939 р. в одній із своїх численних статей про «З'єднання Церкви»: «Католицька Церква вже в самому принципі відкидає песимізм. Всемогутній уміє осягнути свої цілі способами й шляхами, яких ми зовсім не розуміємо».

Нехай приклад і погляд Великого Митрополита піддержують нас у вірі в краще майбутнє нашої Церкви і нашого рідного народу.

Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. 63 с.

АНДРІЙ МИХАЛЕЙКО

Митрополит Шептицький – складна особистість у не менш складному історичному контексті. Він зростав, жив і діяв у мультинаціональному й мультикультурному оточенні й у суворих реаліях Центрально-Східної Європи першої половини ХХ століття, де за цей час відбулося кілька суспільно-політичних потрясінь, а він сам та очолювана ним протягом чотирьох десятиліть Церква були втягнені в складні політичні процеси.

Досліджуючи церковну історію в контексті тоталітаризмів, не завжди легко визначити, де проходить межа можливостей Церкви в плані діяння та протидіяння. Думки і вчинки Шептицького можна зрозуміти тільки у взаємозв'язку різноманітних чинників: його ідентичності, переконань, мінливих політичних обставин та історичних переломів. Другу світову війну він пережив не лише як церковний ієрарх, але і як людина того часу, втягнена у перипетії тієї доби з усією її проблематичністю й багатовимірністю. Це неминуче призводило до того, що його розуміння Церкви, політичні переконання і релігійне світобачення перепліталися між собою, впливаючи й на його діяльність. Хоча він і не вважав себе політиком, однак силою свого суспільно-політичного становища – безпосередньо чи опосередковано – не міг стояти осторонь політичних процесів.

Оглядаючи увесь життєвий шлях митрополита, можна зауважити, що саме в останні роки, які збіглися з Другою світовою війною, він постав перед одним із найбільших для себе викликів. Владика Андрей інтуїтивно відчував, що з початком війни у 1939 р. його Церква не тільки безпосередньо зіштовхнулася з двома тоталітарними диктатурами, а й опинилася посеред епохи доленосних зламів: *Живемо в небувалих в історії часах великих світових воєн, в часах розвалу держав, часах боротьби світоглядів. Якраз на долю українського народу припало бути в осередку цих переворотів.*

Його ставлення до радянського та нацистського режимів визначалося насамперед успадкованим у родині та засвоєним під час студій традиційним розумінням співвідношення між Церквою і державою, авторитетом і послухом. Виходячи з цього, Шептицький вітав і німецький Вермахт у липні 1941, і Червону армію у серпні 1944 р., дякував обом за «визволення» і намагався знайти *modus vivendi* з обома режимами. До великої міри це пояснювалося тим, що як предстоятель УГКЦ він ніс відповідальність за усіх доручених йому вірних. Така поведінка не була чимсь оригінальним, а цілком відповідала позиції Римського Апостольського престолу, який своїм найвищим пріоритетом вважав забезпечення душпастирської опіки в місцях проживання католиків по цілому світі.

Безпосередні контакти спершу з радянською, а пізніше з нацистською владою показали, якою мірою у словах і діях галицького архиєрея оприявнювався конфлікт між християнським чи, точніше, католицьким світоглядом, з одного боку, і політичним опортунізмом, з іншого. Ідеології, проголошені обома режимами, були в його очах несумісні з християнськими переконаннями, однак, виходячи з конкретних історичних обставин міжвоєнного часу, він приділяв набагато більше уваги критиці радянської системи, аніж націонал-соціалістичної, адже для нього властивими ворогами були насамперед Сталін та більшовизм із його агресивною антирелігійною настановою.

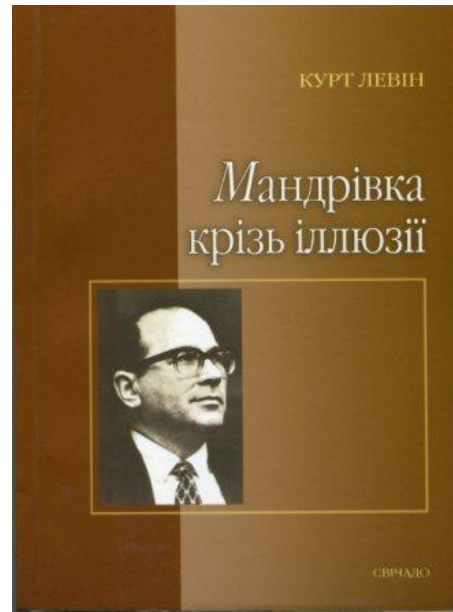
Уже в перші місяці нацистської окупації в його діяльності проглядалися зачатки нонконформістського спротиву німецькій владі, зумовлені здебільшого тими проблемами, що виникали у стосунках із нею в українського населення та в його Церкві. Не останню роль у зміні поглядів і дедалі дужчій критиці гітлерівського режиму відіграло безжальне винищення нацистами євреїв. Лист до Гімmlера (поки що не знайдений, а можливо, й безповоротно втрачений) з протестом проти залучення української поліції до екзекуційних акцій, а також

листи до Апостольського престолу, що містили не тільки статистичні дані щодо числа жертв серед єврейського населення, але й гострі оціночні судження про націонал-соціалістичну ідеологію, ознаменували те, що можна умовно назвати «поворотним моментом» у ставленні митрополита до нацистського режиму. Він не лише гостро засуджував убивства єврейського населення, а й систематично вживав заходів для порятунку євреїв (передусім дітей), у яких була задіяна ціла мережа священнослужителів, монастирі й навіть його митрополіча резиденція. Основою для протидії нацистському режимові та його ідеології стали для митрополита загальнохристиянські морально-етичні переконання, оперті на католицькому віровченні.

Досі зберігається тенденція трактувати постать митрополита Шептицького як символ, що уособлює цілу УГКЦ, і переносити на нього оцінки діяльності всієї Церкви та її позиції щодо різноманітних суспільно-політичних викликів, а зокрема нацистського режиму. Роль особи Шептицького і його вплив на події під час нацистської окупації не можна ні недооцінювати, ні переоцінювати. Проаналізований у цьому дослідженні фактографічний матеріал, однак, засвідчує, як важливо «деміфологізувати» образ «святоюрського владики» та спробувати відокремити його особисті пережиття та особистий досвід війни від зовнішніх політичних впливів і преференцій, щоб ближче підійти до постаті історичного Шептицького з його можливостями і обмеженнями. Водночас особисту поставу митрополита не можна інтерпретувати ізольовано, не враховуючи тогочасних тенденцій у Католицькій Церкві. Без такої диференціації і водночас контекстуалізації годі сподіватися представити цілісний образ Андрея Шептицького й уникнути спотворення складних реалій та повторення за давних взаємовиключних наративів. Та для цього, напевно, знадобиться ще не одне дослідження.

Михалейко А. Митрополит Андрей Шептицький і нацистський режим, 1941–1944: між християнськими ідеалами і політичними реаліями / Видання друге, виправлене і доповнене. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2023. 416 с.

КУРТ ЛЕВІН

Україна вступила у нову фазу своєї довгої та складної історії. Подальший шлях країни залежатиме від нового покоління та його спроможності віднайти з-поміж себе лідерів та наснагу до праці. Багато уроків можна взяти з трагічного минулого, а наснагу – знайти у спадщині братів Шептицьких.

Шептицькі були унікальним даром українського народу. Митрополит Андрей врятував життя мені та моєму братові. Ігумен Климентій був моїм опікуном, чії поради та керівництво підготували мене до життєвих випробувань.

Жахи Голокосту – добре відомі та задокументовані. За велінням долі, моя зустріч із Митрополитом спричинилася до порятунку багатьох життів за тих трагічних та небезпечних обставин. Однак важливіше те, що в той страшний час Митрополит Андрей протестував, говорив на весь голос про геноцид та надихав багатьох ризикувати своїми життями для порятунку людей, що зазнавали переслідувань.

Після двох років у гетто, голодний та принижений, я очікував на депортацію у табір смерті Белжець. Але мені поталанило опинитися у монастирі студитів, серед яких я мав честь прожити два роки і бути членом їхньої спільноти. Час, прожитий зі студитами, допоміг загоїти рани та підготував мене до життєвих випробувань. Я ціную цей дар по сьогоднішній день.

Починаючи із 1945 року я використовував кожну нагоду, щоб розповісти про братів Шептицьких, монахів, монахинь та світських осіб, що під впливом Шептицьких надавали допомогу в часи геноциду. Мої спогади, написані в Італії у 1945–46 роках, були перекладені на іврит та вийшли друком у Тель-Авіві у 1947 році. Ця незвичайна історія викликала тоді деякий інтерес, але згодом про неї забули, бо почалася арабсько-ізраїльська війна 1947–49 років, у якій Ізраїль боровся за своє право на існування. Але я ніколи не покидав надії, що я та інші люди, врятовані братами Шептицькими та студитськими громадами, привернуть увагу світу до цього подвигу.

Роки пішли на те, щоб змусити Яд Вашем визнати Митрополита Шептицького праведником. Ці зусилля були марними, хоч мені вдалося досягти визнання праведниками Климентія Шептицького та священника-студита Марка Стека. Відповідні посвідчення та пам'ятні медалі було передано згромадженню студитів. Я думав, що з часом це приведе до визнання Митрополита Андрея, який був провідною силою, що рятувала людей перед загрозою смерті. На жаль, незважаючи на зусилля багатьох людей, Яд Вашем відкинув усі прохання визнати Митрополита Андрея.

Саме це і змусило мене написати книгу. Я розумів, що в моїй щирості сумніватимуться, а мої мотиви та компетентність піддаватимуть сумнівам. Відтак я подав у книзі спогади про свою військову службу, роки праці на Волл-стріт та опис своєї кар'єри економіста та політолога. Звідси бере початок «Мандрівка крізь ілюзії».

Мене дуже втішає, що книгу перекладено українською мовою і що вона розповість молодшому поколінню українців чудову історію про братів Шептицьких, монахів і монахинь зі студитських громад та про інших людей, що брали участь у небезпечних пригодах часів війни.

1935 року граф Андрей Шептицький, Архієпископ Львівський та Митрополит Галицький, святкував своє сімдесятиліття. Це був високошанований провідник українців, чий авторитет на Галичині був беззаперечний. Нащадок давньої шляхетської родини з руським корінням, він народився римо-католиком і поляком. Папа Лев XIII запропонував Шептицькому присвятити своє життя оновленню Греко-Католицької Церкви, і Шептицький вступив до монашого чину отців-василіян.

Завдання виявилось важким і невдячним, особливо після Першої світової війни. Митрополит дуже цікавився станом справ у євреїв, що жили поруч з українцями в його єпархії. Своєю чергою, під час візитів до різних парохій його завжди вітали єврейські старійшини, що несли сувої Тори на знак поваги й подяки за його доброту. Шептицький знав іврит і дуже цікавився бібліїстикою.

Прочитавши в газетах, що польське духівництво проігнорувало ювілей Митрополита, батько вирішив відвідати його і привітати від імени єврейської громади. У супроводі визначних єврейських діячів він завітав до собору святого Юра – резиденції Митрополита (до Юра, як коротко називають цей собор львів'яни). Це був знак поваги, а також форма протесту проти нетерпимости й ворожости, що їх римокатолицьке духівництво виявляло щодо євреїв і греко-католиків.

Цей візит ввічливості започаткував дружбу, що з роками лише поглиблювалась. Митрополита, який через артрит не міг сам ходити, вивозили в кріслі до чудового саду біля собору Юра, звідки відкривалась прекрасна панорама міста. Там Митрополит і батько проводили чимало часу, розмовляючи про проблеми своїх громад. Іноді я супроводжував батька до Юра і чекав його на великому подвір'ї.

Час від часу до батька приходили таємничі відвідувачі, з якими він розмовляв у кабінеті сам на сам. Випадково я довідався, що це були люди від Митрополита Андрея графа Шептицького. Совіти переслідували Греко-Католицьку Церкву, закривали монастирі, арештовували священників, монахів і монахинь. Митрополит і бій батько обмінювались думками, радилися, що робити у цій складній ситуації. Батькові було надто небезпечно показуватися в соборі Юра, а тому розмови провадилися через посланців. Згодом я довідався, що говорили вони головним чином про те, як давати собі раду з непосильними податками, накладеними на релігійні установи, і як розуміти офіційну політику совітів стосовно релігії. Всі ці перемовини відбувалися в цілковитій таємниці, тому що становище Митрополита Андрея в ті дні також було загрозливим.

Проте Митрополит і мій батько у своїх громадах і далі втішались великим впливом. Жорстокий режим вирішив на деякий час не чіпати їх, що певним чином суперечило поширеній тоді практиці нехтування громадською думкою.

22 червня 1941 року – в той час, як вагони з зерном та цистерни з нафтою і далі прямували до західного кордону, – німецькі танкові

дивізії почали швидкий наступ на схід. Розпочалася операція «Барбаросса», напад на Радянський Союз. Місто покинув останній піший радянський патруль. Запанувала моторошна тиша, на міській ратуші все ще тріпотів червоний прапор як останнє нагадування про радянський режим. Перші підрозділи молодих німецьких вояків у сірих польових формах організовано ввійшли до міста.

Уранці наступно дня до нас прийшли люди і сказали, що український натовп у місті нападає на євреїв. Батько взяв одяг, який рабин має на собі під час служби (щось подібне до ряс), чорні рукавички, попросив мене перекласти кілька речень із польської на українську і в супроводі двох старійшин нашої громади пішов до Митрополита Андрія в Юр. Із нами він попрощався спокійно, з тим самим відстороненням і самозреченням, яке ми бачили на його обличчі щовівторка, коли він ходив на допити в НКВД.

Митрополит прийняв його негайно. Батько згадав про те, що Митрополит багато разів виявляв приязнь до єврейської громади. Батько наголосив, що в час смертельної загрози він в ім'я Господа просить допомоги. Митрополит був вражений звісткою про звірства, що їх чинять його люди. Він пообіцяв одразу звернутися до німецьких властей, а також послати на вулиці священників та монахів, щоб зупинити погром. Він запропонував батькові залишитися в його резиденції, поки в місті все заспокоїться. Батько відповів, що його місце разом із громадою і що він повертається. При вході до нашого дому українці схопили його, побили прикладами від рушниць і разом з іншими потягли до «Бригідок».

Я чекав на повернення батька з Юра і читав книжку. Група української молоді на чолі з управдомом, також українцем, ввірвалася до квартири. Поки я зрозумів, що відбувається, мене витягли на вулицю, де збирали євреїв з довколишніх будинків. На тротуарах стояли наші сусіди-християни – поляки та українці – вигукували образи й підбурювали натовп розправитись із «христовбивцями та жидо-комуністами». Натовп радісно вигукував, коли нас били і копали, а тоді повели на подвір'я тюрми «Бригідки».

Раптом я побачив батька. Німецькі солдати били його прикладами і гнали в кут до інших. Він заспівав «Шма Ізраель», і багато інших в'язнів підхопили цей гімн. Якийсь милосердний чоловік, що працював поруч зі мною, схопив мене і закрив мені очі, коли автоматники почали стріляти. Так загинув мій батько, намагаючись захистити свою громаду. У всякому разі, він уже не

побачив агонію, тортури, приниження та страхіття методичного знищення єврейської громади у газових камерах і таборах смерті.

У серпні половину єврейського населення Львова вивезли в Белжець. Я й далі міг курсувати між Львовом і Равою-Руською, хоч ризик був великий, бо на документи ніхто не зважав. Кожна поїздка коштувала нервів. Я сказав мамі, що було б незле піти до митрополита Шептицького й порадитися про наш можливий порятунок, а також спробувати залишити у нього документи й рукописи батька. Вона поставилась до цього задуму дещо скептично, але загалом не заперечувала. Гетто у Львові тоді ще було відкритим, і я зміг дістатися до Юра без проблем. Я подзвонив у двері резиденції Митрополита, яка містилась у невеликому бароковому палацику навпроти собору.

Монах-студит запросив мене нагору до просторої сонячної кімнати. Там чекали на авдієнцію священники, монахи та монахині. Ніхто не звернув на мене увагу, поки я сидів у куточку з обов'язковою білою пов'язкою та зіркою Давида на рукаві. Двері до приймальні відчинились, і мене запросили до просторої кімнати, стіни якої були заставлені полицями з книжками. У кутку великого старовинного письмового столу в інвалідному візку напівсидів-напівлежав старший чоловік. Хоч він був напівзігнутий, було зрозуміло, що чоловік цей дуже високого зросту. Його паралізовані артритом ноги були вкриті покривалом. Пасма сивого волосся обрамлювали його обличчя, нагадуючи голову Лева. Глибокі сині очі уважно дивилися на мене. Він був вбраний у старий позашиваний монаший габіт (підрясник) із білим коміром та шкіряний ремінь. Це був граф Андрей Шептицький, Митрополит Галицький та Архієпископ Львівський для греко-католиків.

Я привітався з Митрополитом і чекав, що буде далі. Я боявся, що зараз мене попросять вийти геть. Старий чоловік деформованою артритом рукою подав мені знак підійти ближче й сісти на стілець біля нього. Він запитав, хто я такий. Довідавшись, що я син рабина Єзекиїля Левіна, він пригорнув мене до своїх могутніх грудей. Він лагідно перебирав моє волосся і шепотів німецькою: «Бідна дитина, бідна дитина» (Я розмовляв з ним німецькою, бо українською дуже добре не вмів, а польською говорити не хотів через ворожнечу між двома народами).

Я був дуже зворушений таким теплим прийомом, але оволодів собою і звернувся до Митрополита, нагадавши йому дружбу між ним та моїм батьком. Я коротко описав йому трагічну ситуацію, що в ній

опинилася єврейська громада, яку систематично знищували у таборі смерті Белжець. Старий чоловік, що виглядав як старозавітний патріярх, уважно слухав, і сльози текли по зморшках на його обличчі. Я закінчив говорити і спитав, що нам робити далі. Він знову обійняв мене, трохи подумав, а тоді попросив прийти знову через два дні: «Синку, твій батько був моїм другом. Будь певен, я зроблю все, що зможу. Принеси із собою рукописи, і я їх збережу в надійному місці. Але я подумаю, як врятувати також і тебе». Митрополит благословив мене, тоді ще раз обняв. Я поцілував його руку і в бадьорому настрої вийшов з резиденції.

Вдома я розповів мамі про відвідини Митрополита. Вона сказала, що він, ясна річ, великий і шляхетний чоловік. Але вона вважала, що оточення Митрополита відмовить його від того, щоб реально нам допомагати.

Через два дні я повернувся до Юра з двома портфелями рукописів і документів. Митрополит знову прийняв мене дуже добре. Він сказав, що для мого дев'ятирічного брата Натана приготували безпечне місце. Він попросив мене прийти з Натаном і мамою наступного ранку. Мама не дуже хотіла йти, але я пояснив Натанові, що без нього буде легше врятувати маму і нашого шестилітнього братика. Натан погодився, і наступного ранку ми троє пішли до Юра.

Якийсь час разом з іншими ми чекали у великій приймальні. Тоді маму попросили саму зайти до кабінету-бібліотеки Митрополита. Через деякий час ми зайшли туди також. Там нас чекав старий священник отець Кипріян. Натана познайомили з ним, його благословив Митрополит, і вони обоє пішли. Митрополит запевнив маму, що з цього часу Натан під його опікою і що про нього подбають як слід. Ми мовчки повернулися до гетто, радіючи, що Натан буде в безпеці, але водночас стривожені через обставини, в яких ми самі перебували.

Ще через кілька днів мене запросили познайомитись із отцем Котівим – єпархіальним священником, який працював в адміністрації курії. Він познайомив мене з братом Іваном Макаром, який забрав мене до сиротинця у передмісті Львова. Коли я вийшов з Юра у супроводі дружньо наставленого, але мовчазного монаха-студита, то зрозумів, що розлучаюся з мамою та братом, зі старим життям і родиною. Почалася нова небезпечна подорож у невідоме. Був чудовий вересневий день, стояло бабине літо. Листя починало жовтіти і

червоніти в парках та на вулицях міста, яке стало Голгоотою для його єврейських мешканців.

Левін К. Мандрівка крізь ілюзії / Переклад з англ. Львів: Свічадо, 2007. 478 с.

ВАСИЛЬ ЛЕНЦІК

Моя скромна праця про двох Велетнів нашої церковної історії останнього століття є вислідом мого глибокого пієтизму до двох моїх Єпархів, які були рівночасно моїми професорами в час моїх студій на Богословській Академії у Львові.

Будучи вже на студіях у Богословській Академії від 1934 року, я мав нагоду слухати глибокі проповіді Слуги Божого Митрополита Андрея в час храму Св. Духа в семінарській Церкві при Академії і в час викладів східньої і західньої аскетички.

Глибоко я пережив десятиденні духовні вправи, які давав сам Слуга Божий Кир Андрей для питомців Семінарії в січні 1939 року.

Це був останній рік моїх студій і також останній рік нормального існування Академії. Митрополит заповів віщими словами прийдешні події Другої світової війни в час свячень моїх товаришів, яким уділив Святу Тайну священства у своїй каплиці 25-го червня 1939 року.

Ректорат Духовної семінарії у Львові завжди старався вибирати якнайкращих проповідників аскетичного життя на реколектантів для своїх питомців. І хоча духовні науки, так звані точки, голошено питомцям кожного вечора, а раз в тиждні, у неділю, давав духовну науку сам Отець Ректор, теперішній Патріярх і Кардинал Кир Йосиф Сліпий, все-таки для великих реколекцій, що тривали 10 днів, від 19-го січня (після Йорданського Водосвяття) до 28-го, завжди запрошувано когось із-поза Семінарії.

Та все-таки найбільшою силою свого висновку, аскетизмом, глибиною думки, вмінням керувати душами і скеровувати їх на дорогу Христової Правди були незабутні реколекції, які давав нам сам Слуга Божий Митрополит Кир Андрей Шептицький від 19-го січня до 28-го 1939-го року.

Це був останній рік нормального існування Духовної семінарії і Богословської Академії, хоча вже зі всіма провісниками прийдешніх тяжких часів для нашого Народу, зокрема для нашої Церкви.

Для нас, що кінчали того року студії, по п'яти роках побуту в Семінарії стояло питання: що буде далі? Кожний, почувши вістку, що сам Митрополит буде давати реколекції, очікував слова Правди, поради, дороговказу на майбутнє, бо ніхто краще, як Святоюрський Старець, не вмів і не міг дати того дороговказу для своїх питомців. І тому всі нетерпеливо чекали вже на ту хвилину, коли прийде вечір після величавих Свят Йорданських відправ на ринку коло ратуші, коли всі зберуться в каплиці, де відбуватимуться реколекційні науки.

Семінарська каплиця, чудово розмальована пензлем славного маляра Петра Холодного (Старшого), уже сама собою створювала відповідну атмосферу на духовні вправи. На знак дзвінка понад три сотні семінаристів і 59 абсолювентів богослов'я беруть того року участь у незабутніх зворушливих реколекціях.

Усі в глибокій задумі очікують хвилини, коли до каплиці ввезуть на візочку Митрополита Кир Андрея, який уже понад десять років має параліч ніг, що стався внаслідок трирічної московської неволі (1914–1917). Однак його ум завжди свіжий, повний Богом надхненних думок.

Усі слухачі вдивляються в патріяршу постать, як Мойсея, і ловлять кожне слово з його уст. Це ж говорить до нас найвищий наш Пастир, вір посвяти для Бога, для Церкви, для свого Народу. Це ж говорить Божий Вибранець, що в час найбільшого горя народу безстрашно боронив своє стадо, боронив людську гідність, а передовсім стеріг його перед моральним упадком, перед гріхом.

Тепер, коли своїм віщим духом він передбачував події, він ще сильніше перестерігав перед гріхом, закликав до самопосвяти, до жертви – «бо ідея, якій усього не посвятимо – це брехня». «Бо яка ж це ідея, коли верх бере матерія». І далі лунали слова – дороговказ на майбутнє: «Хто хоче бути учнем Христа, мусить бути всім слугою, а себе за найгіршого уважати мусить, як Христос перед Останньою Вечерею умивав всім ноги, бо не може бути слуга більший від свого Пана».

Кожна наука була великою життєвою лекцією, побудованою на Святій Євангелії, на Творах Отців Церкви, на великому життєвому досвіді цілої Вселенської Церкви та на глибоких роздумуваннях і життєвій практиці і досвіді самого Проповідника.

«Євангеліє, – говорив Митрополит, – це страшна книга. Хоч би ти втікав за десять гір, за моря – то все воно стоятиме над твоєю головою зі своїми страшними правдами», – немов голос Мойсея зі Синаю лунав його голос.

«Лише в молитві шукай ліку на життєві рани». «Забудь про себе в душпастирській праці». «Священник покликаний до молитви й безупинної праці для ближніх – а щойно по Господі можна мріяти про відпочинок».

В останніх науках Митрополит давав вказівки і заохочував до витривання на шляху до служби Христові.

Своїм віщим зором він передбачував тяжкі часи, які грядуть для нашого народу і Церкви. Кир Андрей ясно провіщав, що ті прийдешні часи вимагатимуть великих і численних жертв. Тому закликав до витривання, бо «хто знає, – говорив Митрополит своїм пророчим видінням, – може за віру, за Христа, треба буде віддати все, навіть може кров проляти, працюючи у Христовому Винограднику». Він передбачував, що прийде нагода голосити Слово Христової Правди ген далеко по цілому Сході. І слова Слуги Божого сповнились точно вже на наших очах. Багато з тих, що були учасниками тих останніх реколекцій у мурах Духовної Семінарії під проводом Слуги Божого Митрополита Кир Андрея, пішли дорогою мучеництва за Христа, за свою Церкву і нарід. Многі ще й донині йдуть твердим і тернистим шляхом ісповідництва, залишившись вірними заповітам свого Великого Вчителя, Слуги Божого Кир Андрея.

Його відхід до вічного життя дивним дивом збігся з національним святом Першого Листопада. Нехай його завжди актуальна наука буде для нас усіх, його вихованків та цілого нашого народу, і на вигнанні дороговказом та заповітом у нашому змагу за Божу і національну Правду. «Бо ідея, якій усього не посвятимо – це брехня».

Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. Львів: Свічудо, 2004. 608 с.

ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ

Нащадок сполонізованого роду, що дав кілька українських єпископів, Шептицький повернувся до східного обряду і став митрополитом, коли йому було всього 35 років (у 1900 р.). Шептицький загально визнаний як один із видатних слов'янських церковних діячів нашого століття. Не можемо тут розглянути детальніше його пастирські праці; досить згадати, що він заснував нові чернечі ордени, провів літургійні реформи і сприяв теологічним дослідженням. Тримаючись оддалік від поточної політики, Шептицький зробив великі послуги українській справі, тактовно використовуючи свої зв'язки у Відні, а також як щедрий покровитель мистецтва. У 1910 р. Шептицький виступив із великою промовою в австрійській Палаті панів на підтримку заснування українського університету у Львові. Інтелектуально повороткий і свідомий потреб часу, він заохочував участь духовенства у громадському житті. Той факт, що Греко-католицьку церкву тепер очолювала важлива персона й водночас виразна, яскрава особистість, дав українському національному рухові певності у своїх силах. Проте Шептицький був не вузьколобим націоналістом, а людиною наднаціонального бачення: ідея, якій він присвятив своє життя, – це поєднання західного та східного християнства. Це передбачало повагу до всіх рис східної релігійної традиції, сумісних із католицькою догмою. Він здійснив декілька подорожей інкогніто до Росії і підтримував зв'язок із російськими групами, що співчували ідеї унії.

Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. В 2-х тт. Т. 1. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван,

Е. Панкеєвої. Київ: Основи – Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 554 с.

Польсько-українська аристократія дала Україні митрополита Андрея Шептицького (графа Романа Шептицького). Розглядаючи незліченні послуги, що їх надала українській справі тільки ця особистість, можна запитати себе, чи участь більшої кількості таких людей, як Шептицький, не змінила б вислуду української боротьби за самостійність із поразки на перемогу. Тому важко не згодитися з Липинським, що українська народницька інтелігенція допустилася серйозної помилки, відштовхнувши від себе українофільських представників історичної аристократії, замість спробувати притягнути їх на свій бік. Такі українофільські тенденції, без сумніву, були серед зрусифікованого й сполонізованого крила цього класу, але вони знайшли мало підтримки.

Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. В 2-х тт. Т. 2. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкеєвої. Київ: Основи – Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 573 с.

Виписки з щоденника І. Лисяка-Рудницького:

25 квітня 1943 р.

В Юрі на великодній службі Божій. Митрополит Шептицький благословив народ. Зустрів давніх товаришів Любка Кузика та Іриней Костельника. Оба хочуть іти до української дивізії.

9 листопада 1944 р.

Помер митрополит Шептицький! Ось кінець одної глави в історії нашій. Яка буде ця друга глава, що в ній нам, моєму поколінню, прийдеться жити?

20 листопада 1945 р.

Греко-католицьку ієрархію виарештували, рядове духовенство ні, але є сильний натиск за переходом на православ'я. Костельник ніби

став православним єпископом! Проти митрополита Сліпого має бути монстр-процес за отруєння Шептицького!..

1 лютого 1949 р.

Бучко підтверджує, що згідно з автентичними вістками з Краю, о. Костельник згинув таки з української руки (а не з руки провокатора з НКВД, як голосила одна версія). Костельника поховали з великою парадною, але в короткому часі українські націоналісти зруйнували могилу зрадника, а тіло витягнули й викинули, як стерво. Розповідаючи про це, Бучко навіть не пробував скрити блаженну усмішку.

Загальні підсумки про Бучка: Бучко напевно не є людиною великого формату, як Шептицький, або на свій лад пастор Кузів. Але Бучко виріс із своїми завданнями. Його сила: Невтомна роботящість, діловість, солідність в полагоджуванні справ.

Лисяк-Рудницький І. Щоденники / Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика; Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Канадський Інститут Українських Студій Університету Альберти; Головні редактори: Ярослав Грицак, Франк Сисин; Упорядники: Ярослав Глистюк (головний упорядник), Галина Вітвіцька, Ліліана Гентош, Оксана Дмитерко, Мирослава Думич, Ксенія Кебузинська, Тарас Романюк. Київ: Дух і Літера, 2019. 696 с. (Бібліотека «України модерної», серія «Спогади, щоденники, інтерв'ю». Ч. 6).

ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ

З Любченком, одначе, зв'язаний один епізод, що належить до визначних у моєму львівському році, в одному ряді з розмовами з Сімовичем, подорожжю до Гаїв, виконанням «Кавказу» Людкевича, але зовсім іншого характеру. В українській громаді Львова була особлива порода жінок, що їх я схильний назвати жінками-патронесами. Здебільшого вони належали до Союзу Українок, і, як правило, вони були дружинами помітних у політиці чоловіків. Вони діяли неофіційно в ролі добрих янголів, допомагаючи тим, хто допомоги потребував, практично, адміністративно, але частіше – порадою, добрим словом, привітною посмішкою. Прибульці зі сходу добре надавалися до такого, кажучи советським висловом, шефства. Вони були спрагнені людського тепла й непомітної потіхи.

Серед таких дам-янголів була і Параскева Багринівська, немолода вже волинячка, пухкенька трохи понад міру, але дуже завжди заклопотана і повна проєктів, спрямованих на поліпшення людей і людського життя. Як і інші галицькі дами-янголи, вона скрізь шукала, кому і як допомогти, кому стати в пригоді. Особливу увагу вона звертала при цьому на зазбручанських братів, на розкаєних «советів». Саме так у поле її уваги потрапили Любченко і я: обидва літератори (хоч і різної слави й ваги), обидва східняки, обидва «темні й непросвіщенні». З власної ініціативи, не питаючи моєї, а мабуть, і Любченкової згоди, вона влаштувала нам авдієнцію в митрополита Андрія (Андрея) Шептицького. Про нього знав я мало, майже саме

тільки ім'я, але мав уявлення про авторитет, яким він користався. Я радо пристав на ідею – як я це сприймав – побачення.

Багато років пізніше доля привела мене, під час мого короткого перебування в Римі, до наступника Шептицького – Йосифа Сліпого. Але Сліпий не був людиною інтелектуального масштабу й освіти Шептицького, а до того ж тоді вже хвороба Сліпого посунулася далеко вперед, так що він ледве чи усвідомлював, хто приходив його відвідати. Герой фанатичної віри й рідкісної впертости, він у час моїх відвідин був уже тільки лялька в руках своїх доглядачів, а архітектура й скульптура створеного ним у Римі українсько-католицького осередку не промовляла як свідоцтво високої естетичної культури. Усе разом у цій аудієнції було далеке від того враження величі, яке лишилося від прийняття в Шептицького на Святоюрській горі.

Так, велич – це слово, це поняття визначили спогад про цю пам'ятну зустріч. Ми пройшли через кілька сутінкових кімнат і опинилися перед тим, що було Шептицький, але що могло б бути пам'ятник йому. Він не міг ходити, і він прийняв нас у великому фотелі, фотель був широкий, але якось творилося враження, що Шептицький у ньому не вмщався, як, мабуть, він не вмщався в українському світі. Спогад зберіг уяву про велич і фізичну великість усього з Митрополитом зв'язаного. Велике було його тіло, – але іншою великістю, ніж тіло Багринівської: воно не розпливалося, воно було повне фізичної й духовної моці. Велика була голова з високим чолом і живими очима. Великі були руки.

Він не виголошував для нас великих слів і промов. Він розмовляв по-товариському. Не потребував він говорити про Росію й життя її громадян, він знав ці речі з досвіду власного вигнання й полону, і кілька ніби між іншим кинених слів показали це зовсім чітко. Зате він завів з нами прецікаву розмову про взаємини між соціал-демократією західнього гатунку й російським більшовизмом. Видно, ця тема видалася йому відповіднішою для розмови з людьми двадцятирічного життя в радянській системі, ніж могли б бути розмови на релігійні теми. І виявилось в цій темі велике знання позаклерикальних справ і позаклерикальних людей, без жадної злоби, без нападів, без глузування, *sine ira et studio*. Виглядало, що цій людині справді були відкриті людські серця й уми, що вона розуміла кожну людину, бо для неї світ був не хаосом випадкових деталей, а системою. Жадним словом не були згадані церква й релігія, але, виходячи з аудієнції, що

тривала, може, годину, ми бачили Божу руку й Божий розум за всім тим, що робили сліпі люди.

Якщо входячи я поцілував руку Митрополита, бо так мене навчила Параскева Багринівська, бо це була частина ритуалу, то виходячи я вже знав, що ця рука заслуговує на те, щоб дістати поцілунок. Це вже не була частина ритуалу, це був символ **дійсності**. Мені здавалося, що понад цим чолом були непомітні для багатьох роги Мойсея, біблійного й Франкового, а ці руки, може, тримали скрижалі Завіту.

Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади: 1. В Україні / передмова С. Вакуленко; примітки С. Вакуленко, К. Карунік, Ю. Полякова, В. Романовський; упорядкування С. Вакуленко, О. Савчук. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2017. 728 с. Серія «Слобожанський світ». Випуск 11.

УЛАС САМЧУК

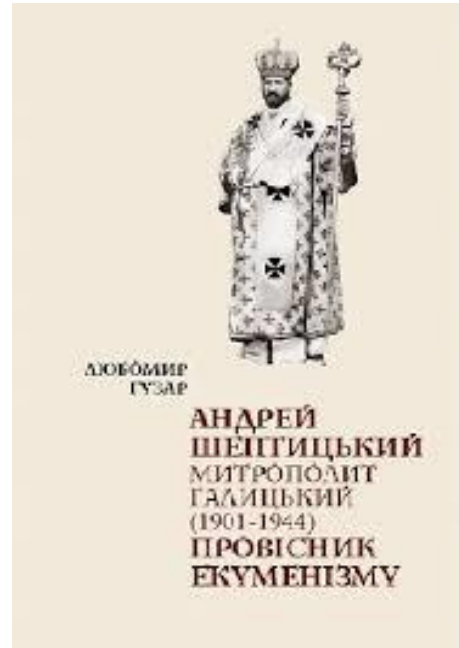

Але гіркоту цієї візити нам винагородила інша візита, на цей раз на горі св. Юра у великого митрополита Шептицького. Ми [з Оленою Телігою] збиралися вже давно зробити таку візиту, але одного недільного ранку, 20 липня, ми взяли візника і поїхали. Митрополит граф Андрей Шептицький на своєму свято-юрському троні зустрів і привітав нас справді по-княжому. Здавалося, що його вік, його становище не давали йому багато часу віддаватися таким справам, як література, але він був гаразд поінформований про нас, пригадав, що читав мою «Волинь», пригадав Олениного батька, питав, де він тепер, що робить, і сказав, що такі люди будуть потрібні тепер тут, питав, де ми зупинилися, що робимо і що думаємо робити далі. Як на свій високий вік, як на всі труднощі, ним пережиті, особливо за останні роки, не зважаючи на спаралізовану руку, він виглядав дуже добре, мав чистий звучний голос, добру пам'ять і ясну, просту, логічну мову.

Ми сердечно попрощалися з цією великою людиною, а вийшовши з палати, не могли наговоритися про ці відвідини. На тлі нашого хворого клімату війни, на тлі подразнених амбіцій це був шматок нормального, щирого і здорового життя, що освіжив наше почуття і підкріпив нас вірою.

Самчук У. На білому коні. На коні вороному. Харків: Фоліо, 2023. 734 с.

ЛЮБОМИР ТУЗАР

Митрополит Шептицький належав до тих небагатьох осіб, які на початку ХХ ст., засмучені розбратом між християнами, працювали над тим, щоби хоч якось змінити таку трагічну ситуацію. Вони діяли навмання, без жодних настанов чи офіційних указівок, керуючись власними переконаннями й унійними настроями, що, звісно, не могло не вплинути на характер їхньої діяльності. Згідно зі сучасними стандартами, прийнятими після Другого Ватиканського собору, їхні дії не завжди себе виправдовували. Та цей факт аніскільки не применшує їхніх досягнень і заслуг. Сьогодні, беручи до уваги часовий проміжок і вчення Другого Ватиканського Вселенського собору, ми маємо змогу високо оцінити істотно важливу роль тих першопрохідців, серед яких митрополит Шептицький, без перебільшення, був найвизначнішим.

Митрополит був здатний засвоювати й відтворювати у своїй манері різноманітні ідеї та досвіди. Приміром, якщо ми звертаємося до людей, які мали найбільший вплив на Шептицького: до папи Льва ХІІІ, до Соловйова та до Штросмаєра, то побачимо трьох осіб, між якими є дещо спільне, а саме – їхнє прагнення до єдності Христової Церкви, та в усьому іншому вони цілком різні. Лев ХІІІ був популяризатором західної, латинської, культури та її обряду; Соловйов – видатним представником східного обряду слов'янської культури і традиції; Штросмаєр – західний слов'янин, який виріс на латинській культурі, все-таки безсумнівно ідентифікуючи себе з

сім'єю слов'ян. Зазнавши впливу всіх трьох, Шептицький, однак, не став подібним на жодного з них. Він не наслідував нікого з цих трьох представників потужних культурних течій, а залишився собою.

Проблема екуменізму на сході Європи полягає у протиборстві двох світів: латинсько-католицького та слов'янсько-православного, а до цього долучаються численні чинники ворожнечі, як-от націоналістичні прагнення, політичні розбіжності, нескінченна історія битв і воєн. Завдяки винятковим обставинам А. Шептицький був певним чином поза межами впливу всіх цих чинників. Живучи на межі двох культур, українці часто ставали заручниками таких ситуацій, і не завжди можливість повчитися в обох сторін давала їм користь. Здається, що А. Шептицький був тією винятковою постаттю, яка не піддавалася тому тиску. Він поведився абсолютно спокійно й у Петербурзі, й у Брюсселі, завжди залишаючись собою. Ця дивовижна властивість його особистості позбавляла його страху, що зазвичай існував між мешканцями заходу та сходу. Він був спроможний розгледіти, що є вселенським, а що – партикулярним. Митрополит добре знав, ким він є, знав свою традицію, свою національність, свій обряд, і кожен, хто його зустрічав, теж цього навчався. Й у будь-якій ситуації: чи то в самому серці Росії, чи у Бельгії – він досягав взаєморозуміння. З огляду на ті любові і нелюбові, які він викликав, А. Шептицький справді був людиною всіх часів.

Може видатися, що він спершу діє, а потім думає. Та це не так. Митрополит ґрунтував свої дії на тому, що він уважав правильним, навіть якщо з перспективи часу такі дії й можуть видатися дуже прямими. Проте саме завдяки відважності й наполегливості розуміння екуменізму в Митрополита зростало і розвинулося, як на той час, дуже широко. І саме чуття того, що він душпастир, давало йому насагу діяти, незважаючи на відсутність належного проводу. Таке його пастирське чуття також простежуємо й у Митрополитових листах-посланнях.

Шептицький, здавалося, ніколи не цікавився теоретичним екуменізмом – наукою заради науки. У своїх працях він спокійний, не відчужений, проникливий, привітний, але не авторитарний. Стиль творів Шептицького – спокійний, вдумливий, миролюбний. Автор може говорити щось неприємне для православних, однак ви не помітите і сліду навмисної образи. У листі до української інтелігенції Митрополит відверто вказує православним, що їхня Церква має певні вади, та відразу ж додає, що і в Українській католицькій Церкві також

не все ідеально і що обидві Церкви можуть повчитися з помилок одна одної. Шептицький ніколи не виявляв показного патосу. Він сприймав речі такими, якими вони були. Покоління, яке особисто знало Шептицького, повільно відходить у вічність. Ще ніхто не написав повної та об'єктивної біографії Митрополита. Проте навіть на підставі його праць, зокрема послань, у яких немає нічого надуманого чи двозначного, ми вже можемо сформуванати образ непересічної постаті. Усупереч своїм певним немочам, Шептицький був природженим екуменістом. З його праць постає образ пастиря, чий обрій були безмежними для тих, хто вже належав до його пастви.

Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. 496 с.

МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ І ДІТЯ

11 травня 1939 р.

Пастирське послання митрополита Андрея *До дітей*

Дорогі діти,

Пишу до Вас цього листа ось у якій справі: Святий Отець, Намісник Ісуса Христа і Зверхній Душпастир – Єпископ усієї Христової Церкви, боячись, що може вибухнути світова війна, яка б стягнула великі й тяжкі біди на ціле людство, та крім того маючи ще багато інших важких клопотів, прийшов на думку, щоб звернутись до дітей цілого світа з порученням і проханням їхніх молитов. Тому хочу те бажання Святого Отця нашого передати Вам і пояснити своїми щирими молитвами до Бога в тих намірах, які сам Святий Отець має. Святому Отцеві йде про Ваші, Дорогі Діти, молитви тому, бо молитви невинних дітей мають перед Богом більшу силу і більшу вагу, ніж молитви людей, які сплямили свою душу якимсь тяжким гріхом

Ви, Дорогі Діти, ще невинні. Маєте ту Божу благодать, що її при Хрещенні Ви дістали. Знаєте, що святе Хрещення змиває душу з плями первородного гріха. Перед Хрещенням дитина не є невинна, бо має на душі пляму первородного гріха. Вона є дитиною Божого гніву. З вини першого чоловіка вона на світ приходить у неласці Божій, у стані

гріха. Вода святого Хрещення, як змиває тіло, так і змиває душу дитини. Від хвилини Хрещення вона стала Божою дитиною, її душа освячена Божою благодаттю. Як Божа дитина, вона Богові мила і може своїми молитвами багато осягнути від Бога.

Вам, Дорогі Діти, нераз видається, що старші від Вас, хлопці чи дівчата, або й дорослі люди від Вас сильніші, більші та більше можуть. Щодо тіла, воно так є справді, але щодо душі, то буває навпаки. Перед Богом більше може той, хто має чисту душу. Тому Ви, Дорогі Діти, що ще ніяким тяжким гріхом Бога не образили, сильніші від старших, що мають якісь гріхи. Про те Вам, Дорогі Діти, треба пам'ятати. Невинність – це великий і дуже цінний скарб. Освячуюча Божа ласка, що її чоловік дістає в Хрещенні, то скарб над скарбами. Через нього дитина, що вмирає, іде просто до неба, до небесних Ангелів і дістає від Ісуса Христа, Спасителя, ту частинку Божого Царства, що її Христос купив для дитини Своєю Святою Кров'ю. Треба Вам той скарб над скарбами цінити, а коли прийде на Вас хвилина, що той скарб можете стратити, треба Вам усе зробити, щоб його зберегти непорушеним. Радше життя віддати, ніж стратити той скарб. Радше наразитись на тяжкі недуги, на тяжку біду, на великі болі, ніж стратити Божу ласку через тяжкий гріх.

З того Ви бачите, Дорогі Діти, що думка Святого Отця та й це моє письмо звертається може не до всіх Вас. Звертається до тих з-поміж Вас, що маєте чисте серце, чисту душу, до тих, що не стратили невинности святого Хрещення через тяжкий гріх. Може є й поміж Вами, тобто поміж старшими хлопцями чи дівчатами, що вже мають більше ніж десять літ, може є не одна така дитина, що вже тяжко перед Богом провинилася. Як допустилась тяжкого гріха, то стратила Божу благодать Хрещення та перестала бути Божою дитиною, і до неї це моє письмо не відноситься. Чоловік може согрішити тяжким гріхом вже в сьомому або і в шостому році життя. Не тратить Божої благодати через малі ухиблення і малі промахи, у яких нема злої волі. Щоб тяжко согрішити, треба розуміти умом, що таке то зробити є тяжким гріхом, і треба хотіти так зробити. Хто не має тієї свідомої злої волі переступити Божий закон, той і не грішить тяжко, хоч може йому і видається, що чимсь согрішив.

Біля 7-го року життя чоловік такий розвинений, що може вже розуміти, що є гріхом, і тому може того хотіти, може согрішити. У тому самому віці кожна дитина зачинає мати обов'язок Божий і церковний закон заховувати. Тому в тому віці повинна дитина вже

сповідатися і приступати до святого Причастя. У тому самому віці повинна вже ходити до церкви, хіба церква так далеко, або погода така недобра, що не може піти. Наприклад, у зимі на мороз дитина не може йти до церкви, коли чобіток чи теплої одежини не має, або коли нездорова. Позатим дитина 6-ти чи 7-ми літня має так само заховувати Божий закон, як старший чоловік. Вона вже розуміє.

Богу дякувати, діти у нас добрі й побожні, та родителі вчуть їх шанувати Божий закон, Бога любити, щодня молитися, до церкви ходити і стерегтись усього того, що гидке чи мерзенне. Як довго дитина так поступає, захує невинність святого Хрещення і може своїми молитвами випрошувати в Бога Його святу ласку для себе, для своїх родителів, для свого села, для свого Народу, а й для цілої святої Церкви.

Оповідують, що святий Людвик ІХ, французький король, бачив раз, як великий пожар нищив хати та дорібок людей. Він бажав стримати вогонь та шукав довкола себе якоїсь святої річи, якою міг би поблагословити вогонь, бо мав сильну надію, що таке благословення спинить пожар. Але він не находив ні хреста, ні мощів святих, ні святої ікони, та й далеко було від церкви, і не міг просити священника, щоб святими Тайнами поблагословив вогонь. Тоді взяв на руки маленьку християнську дитину і нею поблагословив горіюче село. Тим і спинив вогонь, бо Бог хотів людям тим прикладом показати, як дитина, що ще в душі захувала невинність святого Хрещення, це щось святе. Вона має в собі щось із неба, щось від самого Всевишнього Бога, і правильно може заступити чи святий хрест чи святу ікону.

Тому до Вас, Дорогі Діти, що Ви захували невинність святого Хрещення, звертаюся з цим проханням і з цею заохотою. Моліться до Всевишнього Бога, щоб сповнились наміри святого нашого Отця Папи Римського. Привикайте так молитися, привикайте у своїх молитвах думати, що молитви «Отче наш» чи «Богородице Діво», які відмовляєте, хочете жертвувати Всевишньому Богові в тих намірах, які Святий Отець має для цілого християнського світа, для цілої Церкви, для цілого людства. Так помоліться під проводом Отця Катихита, але знайте, що ліпше, коли самі подумаєте про таку молитву і, наприклад, у церкві своєю думкою: в намірі Святого Отця відмовите свої молитви.

Будьте добрі та часом подумайте і про ті наміри, що їх маю я, Ваш Зверхній Душпастир у Львівській Архиепархії. Я колись взивав вас до таких молитов, щоб можна було виконати те, що мав тоді й маю

ще даліше на думці, щоб оснувати таку школу, в котрій усі українські діти навчилися б усього того, що їм треба знати. Досі я не міг сповнити свого наміру. Може трохи й через те, що Ви про те моє прохання не пам'ятали. Тому сьогодні ще Вам ту школу пригадую. Прошу Вас також о молитви за всіх грішників в Архиепархії та про всі ті справи, що їх я бажав би перевести для добра нашого Народу.

Та не хочу поминути Вас, трохи старших дітей, що Вам совість уже закидає якийсь тяжкий гріх. Коли застановляюся над положенням нашого Народу та питаюся самого себе, якими гріхами найлегше може християнин Бога образити і в молодому віці, приходить мені на гадку таке, що хіба тільки в цих речах найчастіше може тяжко согрішити молодий віком християнин: або проти 3-ої заповіді або проти 6-ої заповіді.

Є стільки сіл, у яких немає церкви, або хоч і є церква, то немає відправи щонеділі й свята, є стільки церков таких малих, що не можуть помістити всіх людей села, що багато може бути таких людей, що не привикнуть від дитинства ходити до церкви. А коли не привикнуть до сповнення 3-ої заповіді, входять у гріх, і то тяжкий гріх, майже непомітно, майже не знають коли. Вони свідомі того обов'язку, а не сповняють його. Не сповняють, бо не привикли, а не привикли, бо виховані в таких обставинах, що було тяжко, а часом неможливо той обов'язок сповняти. А той обов'язок такий великий і такий святий. Від його сповнення так багато залежить. Можна сказати, що ціле Боже благословення для якогось народу, чи для села, чи для родини залежить від того, як те село чи нарід день святий святить. Хто не сповняє того першого і найважливішого обов'язку супроти Господа Бога, той і не заслугує на те, щоб Бог його благословив.

Але ще легше може дитина в 10, 11, чи 12-му році життя стратити невинність через нечистий гріх. Християни називають той гріх нечистим, бо він плямить не тільки душу, але й тіло. Є нещасливі молоді люди, що молодших від себе учать того гріха. Нещасні забувають, яка страшна відповідальність спадає на душу чоловіка, *«що згіршить одного з тих малих»*. Святе Письмо каже: *«Його крови буду домагатися з твоїх рук»*. Соблазнити дитину, навчити грішити, довести до злого, це злочин може гірший від пролиття крови. Бо вбити душу – це гірше, ніж убити тіло.

Ісус Христос сказав: *«Хто соблазнить одного з тих малих, що вірять у Мене, краще було б йому, якби завішено на його шиї млиновий камінь, якби утонув у морській глибині»* (Мт 18, 6).

Согрішити гріхом згіршення, то нещастя більше від смерті, і то такої страшної смерті. Як же треба вважати, щоб так не согрішити!

Ви старші пам'ятаєте, що маєте супроти молодших великий і святий обов'язок. Ви мусите молодших добра вчити, наставляти на праведну дорогу. Ви мусите їх стерегти від згіршення, перестерігати перед злом. Нехай Вас Всевишній Бог стереже від того страшного злочину, яким є згіршення невинного. Якщо поміж Вами є такі, що почуваються до тої провини, нехай же її спокутують, нехай направлять те лихо, яке заподіяли. А мають спосіб те лихо направити. Хоч би в цьому моєму письмі. Якщо Ви старші краще розумієте й краще можете пам'ятати те, що Отець Катихит у школі вчить, то ту науку передайте молодшим, поясніть, витолкуйте. Маєш молодшого братчика чи сестричку, може таких, що ще до школи не ходять, ти їм по своєму поясни те, що ти чув у школі. Подумай над тим, як би то братчикові чи сестричці так справу пояснити і представити, щоб мале зрозуміло. Тою працею для них, тих малих, більше навчишся від усього того, що в школі учать, бо не можна більше навчитись, якщо хто хоче яку науку молодшому передати. Маєш 12 літ, а братчик чи сестричка має 6 чи 7, то спробуй чогось їх навчити, очевидно чогось доброго, благородного, святого. З братчиком чи сестричкою поговори, старайся до них примінитись, старайся знайти слова, якими би Ти до них трапив, а та Твоя праця буде чимсь дуже цінним і в твоїм житті і в житті сестрички чи братчика.

Взагалі добре навіть з маленькими дітьми розмовляти. Одне мудре слово так сказане, що дитина зрозуміє, може в її житті більше значити, ніж кількалітна праця в школі. Мудрий старший брат або сестра може дитині дати правдивий скарб на ціле життя, як піддасть їй якусь добру, святу, християнську гадку. Наприклад, показати дитині на небо і сказати: *«Бозя добрий, Бозя тато»*, а це значить записати в її душі щось, що вже не затреться і що може тій душі до смерті помагати. Така вже людська вдача. Душа маленької дитини як та незаписана картка паперу, на ній кожне вражіння записується сильно. Якщо те вражіння святе і добре, то лишиться дитині щось із християнського життя на ціле життя. Якщо те перше вражіння погане, гидке, наприклад, слово проклону, злости, тощо, то воно до душі дитини може лишити поганий слід на ціле життя. Тим то така страшенно важна річ, щоб старші діти не тільки не гіршили менших, але щоб почувались до обов'язку на них добре впливати. Ви старші для них менших заступаєте трохи батьків і трохи вчителів.

А, очевидно, передовсім нехай Тебе Бог стереже, щоб Ти тим малим передавав щось злого, щось шкідливого, щоб ти передавав їм трутину. А соблазнь – це ж найгірша трутина для душі. На жаль, людська природа така схильна до злого, саме життя так учить злого, що навіть не спостережеться чоловік, коли десь у житті душа набереться того бруду, яким переповнений цілий світ. А пристрасть, погана охота до злого, так легко розбуджується в чоловіці, що не знати, як і коли молоде дійде до тяжкої образи Божої через нечистий гріх, через той гріх, до якого сама природа пхає, а перед яким сама совість перестерігає. З природи чоловік стидається всього того, що нескромне, що погане, що гидке.

До Вас, Старші Діти, при цій нагоді звертаюся з цим напінненням. Стережіться як вогню всього того, що пристрасть побуджує та розбурхує. Багато молодих людей через те марнує найгарніші Божі дари, через те неодні тратять здоровля, притемнюється їх розум, слабне воля. Як шляхотну деревину, що могла би приносити чудові овочі, так і благородну деревину людського життя підкопує хробак або нищить рак гнилі й зіпсуття. Поміж Вами, старшими дітьми, рад би я знайти хоч одного чи двох у кожній школі, у кожному селі. Шукаю таких вибраних душ, які б успішно вміли перестерігати перед злом ровесників і молодших товаришів. Ті вибранці у кожному селі чи школі, душі благородні, що уміють розуміти небезпеку товаришів чи товаришок і хочуть перед тою небезпекою мудро перестерігати, можуть нераз від правдивої небезпеки, від тяжкої недуги, може і від лютої духової смерті успішніше вирятувати душу, ніж священник у проповіді, або учитель у школі. До того веде їх Божий поклик, бо не без Божої благодати і не без Божого поклику християнська душа зрозуміє той обов'язок християнської любови, яким є перестерігати перед злом.

А коли молитесь, Дорогі Діти, та будете виконувати це моє прохання отсього листа і будете відмовляти молитви у наміренні Святого Отця, подумайте і про цілу Церкву, і про весь Український Нарід, і про ціле село чи місто, у якому живете, і просіть для всіх Божої ласки з неба. А щоб Ви мали коротку молитву, яка висказувала б те широке бажання добра для всіх людей, подаю Вам ось тут кілька коротеньких молитов, які Вам легко буде пам'ятати і бодай від часу до часу з доброї волі висказувати. Зі слів молитви зрозумієте, що вона вибрана з *Отченашу*, бо кожне прохання *Отченашу* є молитвою, що її можна і окремо говорити.

Ось наприклад:

«Боже, наш Отче в небі. Нехай святиться Твоє Святе Ім'я, нехай святиться у нашій родині, нехай святиться у нашому селі, нехай святиться в нашому Народі.

Нехай святиться те Святе Боже Ім'я Пресвятої Тройці в цілій Церкві і в цілому людстві.

Нехай Святе Твоє Ім'я дасть святій Церкві мир і супокій.

Нехай Святе Ім'я Твоє учить їх взаємної любови. Нехай доведе їх до того, щоб були для себе дійсними братами, дітьми одної родини».

Кожне з цих речень є окремою молитвою, бо не треба багато слів, щоб молитися – одне слово, а важне і святе, таке як слова в *Отченаші*, стане за довгі молитви.

Нехай же Бог Всевишній Вас, Дорогі Діти, благословить, нехай стереже перед усяким злом, а передовсім від тяжкого гріха, й нехай дасть Вам зрозуміти той превеликий намір Святого Отця нашого, який я Вам передав, та великі потреби і Церкви, і людства, і нашого Народу, і кожного села, яким можете своїми молитвами хоч трохи допомогти.

Писано у Львові в день святих Апостолів Ясона й Сосипатра,
11 травня нового стилю Року Божого 1939.

АНДРЕЙ

Митрополит

12 грудня 1935 р., Львів

Слава Ісусу Христу!

Найдорожчі наші Таточку!

У день Ангелика нашого Найдорожчого Таточка желаємо ми всі, маленькі діти, щоб Таточко Ісуса любили. А Ісус, щоби Таточкови дав всього-всього багато-багато, щоб наші Таточко могли ще довго жити без гризоти. Ми вже знаємо, як то є гризтися, бо не раз сестри так гризуться, ходять такі зажурені, і все нас просять, щоби ми молилися.

Ми не хочемо, щоб Таточко коли такі були зажурені.

Ми желаємо нашому Найдорожчому Таточкови, щоби від нині були все веселі і ніколи нічим не журилися.

Чи то правда, що сестри нам казали, що коло Таточка було зле, або небезпека була? Щоби Таточко знали, як ми від того часу, як сестра нам сказали, дуже молимося за Таточка, щоб нашому Найдорожчому Таточкови нічого злого не сталося. Бо що би ми вже тоді зробили?

Я вже тата не маю, і Нуська не має, а там тої десь далеко в Америці. Як часом ми зажуримося, що тата не маємо, ані мати, – то сестра кажуть нам, що у Львові є таточко, котрий дуже любить малі діти, і Він є найліпший від всіх татів на світі.

Я вже бачила Таточка, але малі діти ще не бачили. Най Таточко до нас приїдуть, щоб ми бачили Таточка, якого так дуже любимо.

Цілуємо руці –

Нуська, Ружечка, Ганка

Грудень 1936 р., Словіта

Найдорожчі Таточку!

Дякуємо щиренько за гроші. Ми заграємо Таточкові на всіх скрипках, як Таточко до нас приїдуть. Однак не знаємо, чи так гарно, як ми бажали би заграти Таточкові, бо ми недавно зачали вчитися грати на скрипках. Ми дуже тішимося, що незадовго вакації.

Як Татусенько маються? Як з рукою Таточка? Чи здоровенька вже? Чи Таточко можуть нею володіти?

Ми ще раз щиренько дякуємо за цю велику любов, яку Таточко до нас мають і за всі дари, які Таточко нам, сиротам, дали. До тепер ми просили Таточка, щоби Таточко молились о те, що треба нашій душі, бо знаємо, що наші душі є найдорожчі Татусеві, чим наші добра дочасні. Тому ми засилаємо Таточкові на карточках кожна свої бажання, щоб Таточко під час Служби Божої їх поставили на престіл і представили їх Ісусові.

Ми щодня молимося на посіщенню за Таточка, щоб були здоровенькі і жили для нас ще много-много літ, бо на правду ми щиро оцінюємо ту ласку Ісуса, що забираючи нам батьків, дав нам так доброго Таточка.

Це все я писала в імені своїм і своїх товаришок. А тепер на кінці долучаю свої бажання.

Ось вони: я хотіла би, щоб я була такою святою, як була свята Тереня; щоби все сповняла волю Божу і була покірною.

Я також дуже прошу дуже, щоб Таточко ще молилися за мою родину, а особливо одного братчика, котрий на другий рік буде здавати матуру.

А тепер прошу о молитву за Мати Префекту і Мати Настоятельку і всіх Сестер, щоби були святими Обручницями Ісуса і все, що їм буде не доставати – одержали від Ісуса.

Також прошу о молитву за своїх товаришок, щоб вони були правдивими українками і їх душа щоб була чисто українська, мережана і вишивана чеснотами, так щоби й Ісусові було мило щодня завітати до кожного серця, щоби Таточко і Мати Префекта тішились нами, і також, щоби ми причинилися до розширення слави України.

Як Татусьо знають, – ми дуже часто пустуємо, так що Мати Префекта не раз гніваються на нас. Я в імени своїх товаришок прошу, щоб у нагороду за ці всі прикрощі Ісус дав Матері много ласк, потрібних як для душі, так і для тіла. А Татусько щоб це бажання разом з іншими представили Ісусові. О це дуже прошу.

Ще прошу про те, щоби Ісус нашу любу Неньку Україну висвободив із тяжких кайдан ляхів, і щоб ціла Україна за цю так велику ласку прославляла Ісуса по всі віки.

Хотіла би вже кінчити, але чую ще в душі голос, котрий мене просить, щоби і за нього вспінути, а це є голос грішників і душ у чистилищах. Прошу ці бажання положити на престіл, і то не раз, але кілька разів, коли Таточко будуть правити Службу Божу. О це дуже прошу!!!

Всі товаришки і я дуже просимо, щоби Таточко до нас написали. Але, правда, Татуся болить рука, тож прошу подиктувати комусь, а ми будемо дуже цим тішитися.

Цілуємо щиренько ручки і просимо о благословенство.

Стефа.

Небо. Святому Миколаю через руки Митрополита Андрея Шептицького. Львів: Добра книжка, 2010. 60 с. + іл.

БОГДАН ГАНУШЕВСЬКИЙ

На першій стійці

Малий Юрко при читанні третьої точки наказу весь задрижав, як листок, і почервонів. Бо ж там стояло, що він – новак Юрко із третього роя, має сьогодні в год. 14 стійку перед кедровою палатою Митрополита кир Андрея. Якраз сьогодні, коли кир Андрей прийматиме поклін новацького й юнацького таборів. Юрко майже вже не чув дальших точок наказу й загалом не знав, що з ним діється. Знав тільки одне, що має гідно відбути стійку, першу стійку в пластовому таборі та й ще під палатою князя Церкви.

Від ранку до полудня, хоч серед таборових занять, ішов Юркові час черепашиною ходою. Вкінці прийшла ця друга година. Юрко вбраний у святочний однострій – з пластовою палицею на плечах стояв уже на стійці. Ходив повагом сюди й туди та горів єдиним бажанням: побачити повне поваги й маєстату, а zarazом добряче лице (так казала матуся) їх Ексселенції кир Андрея. Щоб хоч скоріш прийшли пластуни з поклоном з приводу початку обох таборів на Соколі й Остодорі. Але ця збірка була назначена на годину 14. І прийдуть певно. Серед настирливих думок і гарячих поглядів на княжу палату не завважив, що саме перші ряди пластунів увійшли на місток-кладку й скорою ходою ідуть у напрямі палати. Схаменувся аж тоді, як підійшов до нього командант табору. Юрко випрямився, почервонів аж попід темне волосся і одним душком виголосив формулу звіту.

«Добре – сказав командант – підійди ближче до дверей палати й добре уважай».

«Так є!» – виструнчився Юрко й подумав «буду добре уважати» й ще заки облягло пластове братство входіві двері – він уже стояв коло них та мовчки глядів на гурт жвавих юнаків, що ждали нетерпеливо на появу кир Андрея.

Та ось отворилися двері й у чудовому віночку сивого волосся показалося обличчя Митрополита. Кир Андрей сидів у глибокому фотелі оперши руки на його поруччах. Юрко вперше бачив Митрополита й свідомість, що сповнилося його гаряче бажання – бачити цю, просто легендарну людину, наповнило його хлоп'яче серце невисказаною радістю. На вид святця в монашій одежі підперезаного звичайним ременем з залізним кільцем, славленого всіми провідника народу. Юрко гаряче забажав: згинуту в обороні життя чи чести цієї людини, що приковувала до себе всю його увагу й робила над усе щасливою кожна хвилину проведену в її присутності.

Саме продзвеніли останні слова промови команданта юнацького табору й заговорив Митрополит. Спокійний піднесений тон глибокого басового голосу пронизував душу як найкраща музика. Найглибше з цілої бесіди запали в серце Юрка слова кир Андрея: «Жертва одної хвилини не заступає довголітньої муравлиної праці. Не зривами одної хвилини, тільки безупинним трудом і многими жертвами аж до крові й смерті багатьох поколінь, підноситься нарід.»

Митрополит говорив до немов зачарованого гурту пластунів. Юрко, вдивляючись у цю надземську постать, пригадав собі, що десь уже бачив це обличчя.

Де? – забилося пташкою в розгаряченій голові. І нагадав: в його батьків у гостинній кімнаті висить образ «Христос між дітьми». З-поміж усіх дітей найбільш до вподоби припали Юркові пластун і пластунка. Але пласту більше, бо клячить перед Христом і тужним зором вдивляється в Його святе лице. Обличчя Митрополита нагадувало зовсім Божественного Учителя на малюнку Куриласа. Юрко, вдивляючись, почав затирати різницю між дійсністю і малюнком. Пронятий наскрізь величчю постаті, немов надземної з'яви, подумав, що це він той пластун з образка й що він – Юрко теж повинен клякнуту перед Учителем і своїм найвищим Провідником. Втім піднеслася рука Митрополита до благословення. Юрко попав наче в екстазу. Ненадійно для всіх упав на коліна, а потім припав лицем до землі. Піднесений на вершини найбільшого щастя вже нічого не чув і не бачив. Коли розкрив очі почув, що хтось його горне до грудей. Широка кріпка долоня гладила Його по голові. Чув

притуленим ухом до грудей сильні ритмічні удари чийогось серця. Був, новак Юрко, неначе запоморений і ще як слід не знав, що з ним твориться. Вкінці підняв голову й торкнувся кріслатої, як конарі старого дуба, борода. Враз почув на чолі гарячий поцілунок. Підняв очі і зустрівся з проймаючим до глибини душі, поглядом Митрополита. В очах кир Андрея блестіли сльози.

«Як ти називаєшся?» – запитав.

«Юрко» – прошепотів новак і додав своє назвисько.

«Ти син отця Михайла..?» – питав даліше Митрополит здивовано й з радістю в своєму голосі.

«Так» – тихо сказав Юрко.

Митрополит Андрей поставив Юрка прямо перед себе й держачи дужі долоні на барках новака сказав:

«Твоїх родичів я добре знаю, вже віддавна. Твій батько був моїм капеляном. Як будеш писати до батьків – принеси мені свій лист. Я підпишуся. – Добре?» – докинув жартом.

«Так є!» – уже трохи твердше відповів Юрко. А потім додав:

«Можна принести листа завтра рано?»

«Добре, принеси» – сказав Митрополит.

Юрко виструнився, хотів було крутонутися вліво до відходу, але нагло припав до руки Кир Андрея, залишаючи на ній дві грубі сльози, що якимось то ненароком, щоб не бачило пластове братство, капнули з його очей. А потім таки так, як має бути, відійшов у перший ряд.

Грімке «слава» з кількох десятків грудей юнацтва закінчило зустріч Митрополита з таборовиками. Світла постать Кир Андрея зникла в сутінку коридора кедрової палати й за хвилину лишився Юрко сам на стійці.

А як прийшла зміна, Юрко побіг мерщій до табору та користаючи з вільних хвилин писав до родичів листа. Короткими реченнями описував найкращу у світі подію – подію свого життя – першої пластової стійки й зустрічі з Митрополитом Кир Андреем.

На другий день по молитві, звіті і сніданні, попросив у бунчужного дозволу віднести до підпису листю

«Добре, Юрку – сказав бунчужний – але бігом туди й назад! Робота жде!».

Юрко метнувся в напрямі кладки.

«Не забудь поцілувати Ексцеленцію Митрополита в руку..!» – кликнув Юркові в слід бунчужний. Але Юрко вже не чув цих слів.

Тупіт ніг по мості й шум Лімниці не могли хіба тільки заглушити стукоту Юркового серця.

Скорою ходою вертався до табору. Проходячи мостом, не глянув навіть у бистру течію річки, що в ній так цікаво плигали пструги. Задивлений у підпис Митрополита згадував вчорашнє і сьогоднішнє. Бачив як з підпису сміялося до нього прегарне лице Кир Андрея. Чув Його слова, що на віки запали Юркові в душу:

«Будь вірний Богові й Україні, люби й шануй своїх родичів, помагай другим і будь добрим, побожним і чемним хлопчиком, а Господь благословитиме Тебе в цілому твоєму житті».

«Буду» – повторив ще раз Юрко, доходячи до пластового табору.

Десь над головою зарокотів грім і перші грубі краплі впали на гаряче чоло новака Юрка. Він почув, що під пластовим прапором іде твердим, але як же чарівним шляхом любови й краси. Цим шляхом рішився тоді він іти все своє життя.

Бадьорий марш із голосників табору скитальців, що розлягся в долині – збудив отця Юрія з задуми. Пригадав, що час додому. Треба було з жалем лишати саїтну алею устелену червоно-золотим намистом на честь Царя-Листопада і йти туди в гамір табору до щоденних занять. Йдучи повільною ходою в напрямі табору, глянув на обрій і здавалося отцю Юрієві, що клаптиками блакиту неба, окутаного в білі, немов волосся старця, хмари, глядять на нього Великий Митрополит. Отець Юрій випрямився і твердим кроком лицаря прямував на зустріч, зачатій ним перед двадцяти роками, невсипущій праці: кування характерів юних пластових поколінь.

Малий школяр. Одностівка Української Народної Школи імени Митрополита Андрея Шептицького в Регенсбурзі. 1948. 14 лютого. 20 с.

ШЕПТИЦЬКИЙ – АВТОРИТЕТ ДЛЯ ВОРОГІВ

В городе Львове польским Ватиканом является Св. Юр, где проживает наиболее высокое духовенство во главе с Митрополитом Шептицким. Последний имеет весьма огромное влияние по всей Галиции – на крестьянство, рабочих и на интеллигенцию. Влияние это выросло: 1. Как наивысшая духовная фигура, с одной стороны. 2. Организовывал различные украинские общества, с другой стороны, субсидировал денежными средствами, в том числе банки, торговые предприятия – Маслосоюз и т. д., а также научные организации, выделял суммы на стипендии, организовывал и оказывал денежную помощь малообеспеченным сеиьям и считался как бы духовным вождем украинского галицкого народа.

Надо прямо сказать, что если бы Шептицкий задумал бы контрреволюционное выступление, он легко мог бы найти массовую поддержку.

Несмотря на свою старость, Шептицкий обладает ясным, глубоким умом. Можно не сомневаться, что вся «паства» его боготворит и что его влияние на верующих большое. Можно также не сомневаться, что через своих духовных слуг он может вести и ведет свою пропаганду, понимая, что это его реальная и большая сила. Старик, зная, что жить осталось ему немного, остался на жительство во Львове. Он учитывает, что его тронуть сейчас нельзя, так как это

может привести к обратным результатам, т. е. в его пользу. А работу, видно, в этом направлении он ведет большую, если судить по количеству духовных лиц его посещающих. В его доме, где я потом осматривал картины, видел я несколько групп молодых «богословов».

Шептицкий – всесторонне развитый и образованный человек, владеет европейскими языками, имеет обширные связи среди католических кругов Европы и Америки. Как политик хитер. Демагог. Мелочен и скуп. Однако, владея большими личными и «митрополичьими» средствами, широко использует эти средства для популяризации униатства как в Польше, так и вне ее.

Влияние митрополита на политическую жизнь украинцев во время существования Австрии было значительным и непосредственным, потому что митрополит был членом так называемой палаты панов в городе Вене и имел доступ в центральные органы правительства и к австрийскому императору.

За период существования бывшей Польши Шептицкий не имел влияния на польское правительство, но правительство, однако, с ним считалось.

О мудрости митрополита свидетельствует также особенная осторожность не говорить ничего точного о людях (об отдельных лицах).

Влияние митрополита Шептицкого и авторитет среди верующих и духовенства униатской церкви в Западной Украине – огромны. Без преувеличения можно сказать, что такого безапелляционного авторитета и влияния не имеет ни один глава церковного течения в СССР.

Этому в значительной степени содействовали специфические традиции униатской церкви, ее крепкая внутренняя дисциплина, выработанная в условиях борьбы – сперва с православием, потом с польскими римо-католиками почти монопольное положение униатской церкви в областях Западной Украины – Галиции, а также религиозность широких масс городов и особенно деревень этих областей.

Авторитету и влиянию Шептицкого способствовала также широкая его благотворительная деятельность, носившая часто демонстративный характер.

Такою діяльність Шептицький мав можливість проводити не тільки на те средства, які він отримав від уніатського духовенства і віруючих, але і завдяки своєму особистому багатству, зокрема, на средства експлуатації величезних лісних масивів, які йому належали до розгрому Польщі.

Кабинет митрополита Шептицького – досить просторна, світла кімната, устлана килимом, вся увішана старинними іконами і картинами релігійного змісту. На задньому плані, посередині кімнати, стоїть великий письмовий стіл, на якому в зразковому порядку розкладені книги, папки і папір. З правої сторони, до письмового столу був доданий невеличкий венський столик, за яким сидів у глибокому відкидному кріслі величезний старий чоловік, в чорній опрятній сутані з білосніжним білим воротником.

На вигляд Шептицькому років близько 80. Біла, як місяць, довга лопатиста борода, стрижений, очі блакитні, гострі, юнацьки молоді. В бровях майже ні одного сивого волоска.

Намірено підкреслене радушне і любезне Шептицького, оказані йому при прийомі представника Радянської влади, а також виявлення ним своїх прорадянських настроїв, – слід розглядати не тільки як «знамення часу», але і як безумовний перелом, який вільно або невільно стався в Шептицькому в результаті розчарування його в німців, з однієї сторони, і з іншої – завдяки могутності Радянської влади і Червоної Армії, розгромившої окупантів. Цьому також сприяла наша тактика в області церковної політики.

Шептицький трезво оцінює політичне становище СРСР і не сподівається на якусь-небудь прозору міжнародну комбінацію в результаті війни, при якій він міг би опинитися за межами радянської території. Він впевнений в банкрутстві українських націоналістів і для нього зрозуміла вся безперспективність їх боротьби з Радянською владою. Все це разом взяте змушує Шептицького, – не пориваючи моральної зв'язі з українськими націоналістами мельниковського типу, – демонструвати перед нами свої прорадянські настрої і шукати контакту, навіть до того, щоб в зручній для себе формі приобщитися до боротьби з бандерівським рухом, до якого він відноситься, безумовно, відкидально.

В областях Западной Украины, где религиозность населения является чрезвычайно повышенной и где господство униатов, при наличии подавляющего большинства униатских приходов, является главенствующим, авторитет митрополита Шептицкого продолжает быть незыблемым.

Исходя из всех этих обстоятельств, нам следует изыскать форму, в которой можно было бы использовать Шептицкого для укрепления нашего влияния в широких массах населения Западной Украины, а также для борьбы с бандеровским движением.

С точки зрения тактической, Шептицкого не следует баловать частыми к нему визитами представителей власти. Однако, надо почаще, под тем или иным предлогом, втягивать его представителей в г. Киев, где их удобнее будет обрабатывать, с тем, чтобы подчинить униатскую церковь нашему влиянию.

Нашу тактику в довоенный период, исключая личный контакт с Шептицким, я считаю ошибочной.

Из речи митрополита [7 вересня 1944 р.] следуют такие его пожелания к Советской власти:

1. Чтобы Правительство хорошо относилось к народу и заботилось, чтобы хорошим отношением привлечь народ, особенно чтобы не карало целые села за преступления УПА.
2. Чтобы не преследовало и не карало духовенства, которое под принуждением немцев вынуждено было сотрудничать при организации галицийской дивизии.
3. Чтобы митрополит имел свободу в пропаганде дела церковного объединения (т. е. соглашения православной церкви с Римом). Это был основной и самый важный вопрос, над которым митрополит трудился на протяжении 50 лет своего правления.
4. Допустить монахинь к опеке над ранеными и больными солдатами в госпиталях.

Речь митрополита Шептицкого – это историческое событие, значение ее можно сравнить с выступлением патриарха Тихона, который первый начал переговоры с Советским Правительством.

Речь Шептицкого документально подтверждает сделанный уже нами ранее вывод о том, что он на основе декларирования своих просоветских заявлений, склонен установить контакт с Советской

властью с тем, очевидно, чтобы обеспечить беспрепятственную деятельность униатского духовенства, если не на всей территории Украины, то, по крайней мере, в Западных областях.

Учитывая большой авторитет митрополита Шептицкого, надо безусловно использовать его в нужном нам направлении и, видимо, это можно сделать независимо от того, насколько Шептицкий искренен в своих заявлениях.

Митрополит Андрей Шептицкий у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / Упорядники Сергій Кокін, Наталія Сердюк, Станіслав Сердюк; загальна редакція В. Сергійчук. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 480 с.

ВОЛОДИМИР ГРАБОВЕЦЬКИЙ

Сьогодні в незалежній Україні повертаються забуті імена наших світочів, славетних діячів культури, науки і церкви. Серед них на особливу увагу заслуговує український патріарх Греко-католицької церкви, мученик більшовицьких гулагів, кардинал Йосиф Сліпий. Про нього уже появляються статті в газетах, журналах, друкуються спогади сучасників великого отця нашої церкви.

У плині цих видань і мені хочеться хоч коротко згадати про мої зустрічі з незабутнім владикою. Це було пам'ятного 1942 року. Я малим хлопчиком проживав у родинному містечку Печеніжині на Коломийщині. Тоді були німці, почався голод, від якого гинули мої односельчани. Наша сім'я рятувалася, як могла, але було тяжко.

Якось тоді до нас завітала сестра Олена, яка працювала на тютюновій фабриці у Винниках під Львовом. Побачивши таке горе своєї багатодітної сім'ї, вона вирішила мене, худого виснаженого хлопця, забрати до себе, щоб тільки врятувати від голодної смерті.

Я виїхав до Винників і перебував у сестри. Вона, спостерігаючи мої здібності до навчання, вирішила дати мене до однієї з львівських гімназій. Але мене, надто виснаженого, там не прийняли. Тоді сестра, за порадою місцевого священника, привела мене у малу духовну семінарію у Львові. Після аудієнції ректор семінарії о. Сімович, батько відомого композитора Сімовича, зарахував мене в 5-й клас. Мене помістили в семінарську бурсу, що була тоді по вул. Сикстутській. Там мене виховували отці Левенець, Карпанський, Фурикевич, Гуглевич та інші наставники – прекрасні педагоги.

Якось одного дня, не пам'ятаю числа, але восени 1942 року, до нас у бурсу завітав ректор великої Богословської академії архієпископ Йосиф Сліпий. Він побував у моїй кімнаті №25. Тоді він справив на мене сильне враження своєю постаттю, гарним обличчям з бородою. Він звернув увагу на те, що над моїм ліжком висить образ Гошівської Богоматері і похвалив мене за любов до Бога та погладив мене по голові. Пізніше, пам'ятаю, він цікавився життям семінарських бурсаків, деколи обідав з нами в їдальні і благословив нас своїм хрестом. Згодом я бачив архієпископа Сліпого в каплиці великої духовної Академії, де він в оточенні дияконів, священників, каноніків правив архієрейську службу божу. Запам'яталися в цій каплиці стінні художні розписи, які, як пізніше мені сказали, були розмальовані видатним українським художником Петром Холодним. Після руйнації каплиці радянською владою восени 1944 року розписи були знищені. Жаль, що не запам'ятав тієї проповіді архієпископа Йосифа на цьому богослужінні, за винятком таких слів: «Дорогі семінаристи, будьте ревними священниками, любіть свою українську церкву, бо вона пройшла тяжку хресну дорогу, але ніколи не покидала свого народу».

І ще одна незабутня подія з семінарських буднів. Перед святом Андрея в 1943 р. сповістили наставники, що ми підемо до собору св. Юри вітати з днем ангела митрополита Андрея Шептицького. Ми всі зраділи. Дійсно, у день святого Андрея, ввечері, парами прибули ми до митрополичої палати. Усі з нетерпінням чекали прибуття князя церкви, так шанованого і любимого нашою церквою і народом. О 7 год. вечора із сусідньої кімнати у колясці в'їхав митрополит. То було незабутнє враження. Перед нами, семінаристами, появився справжній патріарх і благословляв нас своєю рукою. Хор великої духовної семінарії співав урочисто многая літа. Здавалось, що сам Бог витає над нами. На нас дивились обличчя в галереї портретів митрополитів Львівської греко-католицької церкви минулих років. Ми, семінаристи, по черзі підходили і приймали благословення митрополита. А оскільки я був одягнутий в гуцульський кептарик, то митрополит запитав мене з ласкавою і доброю усмішкою: «Звідки ти, гуцулику?». «З Печеніжина, коло Коломиї» – відповів я. «Славно, синку, хай тебе Господь береже», – відповів Кир. Андрей. З того часу пройшло багато десятиліть, а ці слова, сказані митрополитом, і досі не забуваю. Запам'яталось і те, з якою повагою до іменинника відносився, стоячи біля митрополита, архієпископ Йосиф Сліпий в супроводі каноніків і нашої професури.

У березні 1944 р. наша мала духовна семінарія урочисто відзначала 130-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Відбувалася святочна академія, на якій мені пощастило декламувати два вірші Кобзаря «Розрита могила» та уривок з поеми «Гайдамаки». Після виступу мене ласкаво привітав архієпископ Сліпий словами: «Славно, синку» і вдруге погладив мою голівку.

На цій академії схвилював мене величавий портрет Т. Шевченка, на якому художником у стороні були зображені силуети січових стрільців. Згодом я довідався, що то був портрет видатного галицького художника Осипа Куриласа, який сьогодні зберігається у львівському музеї народного мистецтва. Але в 50–60-х роках ці силуети були затерті напевно кимсь з представників совітської влади.

Надійшла важка весна 1944 року. У місті Львові німці готувалися до відступу. Ми в семінарії чули постійно постріли і не знали де вони. А потім нам сказали, що в тюрмі Лонського, неподалік нашого семінарського подвір'я німці розстрілювали політичних в'язнів.

З кожним днем ставало важче, місто почали бомбардувати і нас семінаристів, які залишилися, перевели в житлові приміщення святоюрської катедри. Ми під час бомбардування ховалися у пивницях, разом з нами переховувалися владики і сам архієпископ Йосиф Сліпий.

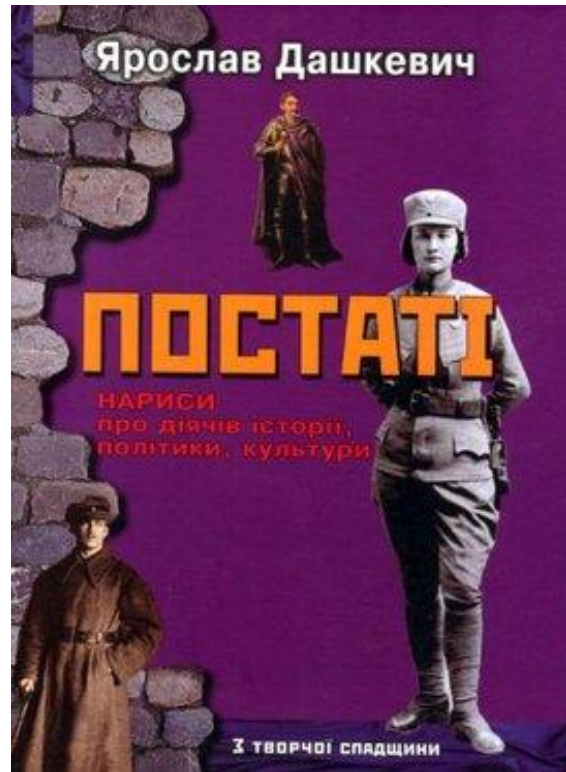
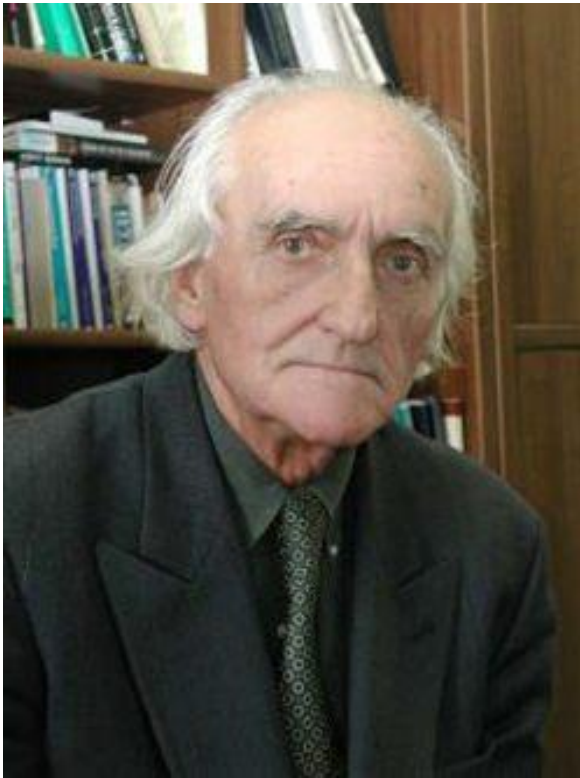
Я не знав, що далі робити. Деякі товариші по семінарії роз'їхалися по домівках, а інші виїхали на захід, мотивуючи тим, що прийдуть совіти і почнуться арешти та розправи над семінаристами. Мені нічого не залишалось робити, як піти з порадою до благочинного Йосифа Сліпого, який заступав митрополита Андрея Шептицького. «Ваша ексцеленція, що мені робити?» – з такими словами я звернувся до архієпископа. Він уважно вислухав мене і сказав: «Синку, можливо не треба відходити на захід і полишати рідний край. Може тебе Бог охоронить від нещастя, я теж залишаюся. Де ти можеш піти, то йди, може чимось прислужишся нашому народу, бо настали тяжкі хвилини. Така хресна дорога нашої України, але все в Божих руках». Архієпископ поблагословив мене, а я вийшов з брами церкви св. Юри і пішов пішки до Винників, де і почався новий етап моїх життєвих нелегких доріг.

І сьогодні, коли перенесли останки великого борця за українську незалежну церкву з Ватиканської крипти в заповітне підземелля церкви св. Юри, згадуємо ще раз великого мученика за

христову віру і нашу національну українську церкву кардинала Йосифа Сліпого.

Вегеш М. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України. Видання друге, доповнене / Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Кафедра історії України. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2006. 432 с.

ЯРОСЛАВ ДАШКЕВИЧ

На площі «Сокола-батька» у Львові – при вул. Стрийській – щорічно в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. відбувався зліт (як тоді казали – попис) української парамілітарної організації «Луг», замаскованої під спортивне товариство. У період розквіту організації вона нараховувала до 40 тисяч осіб – луговиків та луговичок, в основному, робітничої та селянської молоді, яку треба було підготувати до чергового вибуху українських національно-визвольних змагань. Бо в повітрі вже почало пахнути новою війною. «Луг» був поза- і понадпартійною організацією, а її керівник, мій батько Роман Дашкевич, полковник Січових стрільців, неофіційно підтримував контакти з урядом Української Народної Республіки в екзилі. Керівництво «Великого Лугу» (центральної установи для «Лугів») разом з досить міцним ядром комбатантів 1914–1921 рр. готувало молодь до можливої війни зі східним ворогом – червоною Росією.

Останній – на площі при вул. Стрийській – попис «Лугів» відбувався, мабуть, у 1936 р. (у 1937 р. польська влада остаточно заборонила «Соколів» та забрала площу). Пізніше пописи «Лугів» відбувалися кожного року на Луговій площі при вул. Вулецькій (тепер Сахарова). Цей останній на площі «Сокола-Батька» попис вривався мені в пам'ять не лише масовою участю луговиків і луговичок з цілої

Галичини – коли вони ритмічно і чітко виконували гімнастичні вправи, які закінчували традиційним танцем «Аркан», не лише участю представників старшого громадянства, незалежно від вузькопартійної орієнтації (добре пригадую веселого і жартівливого директора Степана Федака, видатного громадського діяча цих часів), але, перш за все, тим, що саме тоді я вперше побачив митрополита Андрея Шептицького.

Площа була еліпсоподібною. У середині місце для вправ, для спортивних зустрічей. Довкола цього еліпса асфальтована доріжка. А ще далі від центру площі імпровізовані трибуни, по суті, насипані земляні вали, на яких сидячи розміщувалися глядачі. День був сонячним, гарним. Луговики в одностроях – блуза кольору хакі, чорні штани – виконували вправи з палицями, а луговички – з вишиваними рушниками. Відкрилася велика металева брама і на асфальтовану доріжку повільно в'їхала чорна автомашина з відкритим верхом. У машині сидів митрополит, біла борода розвивалася, лице було приязно усмінене. Він вітав усіх піднятою рукою, благословив луговиків і луговичок, що посхоплювались зі своїх місць, вітаючи митрополита. Машина тричі об'їхала стадіон та зупинилася біля місця, де стояв мій батько, лугова старшина. Батько підійшов до митрополита Андрея, поцілував його в руку, підвів також мене. Митрополит погладив мене, дев'ятирічного хлопчика, по голові.

Митрополит у чорному авті залишився – немов фотографія – у моїй пам'яті.

Ім'я Андрея Шептицького досить часто вириналило під час розмов дома. Для нас він був не лише Князем Церкви, але й духовним провідником народу. Його протести проти т. зв. Пацифікації українців, тобто, фактично, проти погромів українських установ, читалень, кооперативів, проти поголовного побиття активних селян – здобули широкий відгомін серед громадянства. Дома обговорювали інтриги, якими намагалися обплутати митрополита – спроби польської влади і римо-католицького духовництва усунути митрополита Андрея зі Львова та з Галичини. Хоча б під приводом надання кардинальського звання, але не у Львові, а після переїзду до Рима, куди хотіли «пересунути» митрополита.

Були й особисті контакти. Батько час до часу заходив «до Юра», щоб розповісти про будні «Лугів», запросити на черговий попис (що було моральною підтримкою для батька, якого притискала польська влада та проти якого періодично влаштовували кампанію як

комуністи, так і ура-патріоти), передати відомості від екзильного уряду у Варшаві.

Також мати – Олена Степанів – тоді викладач (чи, за дипломом, професор) географії та історії в гімназії сестер василіанок деколи просила аудієнції в митрополита. Атмосфера в гімназії – серед викладачів, між монахинями, які також займалися педагогічною практикою – не завжди була прихильною до матері, що старалася запровадити в гімназії дисципліну (спадщину з її воєнних років), вимагала акуратності та обов'язковості від усіх учениць, не потураючи симпатіям і антипатіям. Митрополит патронував гімназії й виступав у ролі арбітра, загладжуючи – часом дрібничкові – загострення.

Під час різдвяних та великодніх відправ у кафедральному соборі св. Юра, коли стан здоров'я дозволяв митрополитові бути присутнім, я вдивлявся в нього. Він сидів у великому широкому фотелі, а мені здавалося, що знову бачу його в сонячному ореолі, як раніше на площі «Сокола-батька».

Роки війни були важкими для митрополита та Греко-католицької церкви. Під час першої радянської окупації до моєї матері долітали вістки «з Юра» про намагання обмежити діяльність і впливи митрополита. Усе це робилося назовні коректно і в білих рукавичках. Нова влада була змушена рахуватися з колосальним авторитетом митрополита Андрея.

Німецька окупація принесла дальші випробування. Митрополит підтримав відновлення Української держави актом з 30 червня 1941 р. Його дії йшли цілком у руслі народних надій та сподівань. Це дуже насторожило окупантів, тим більше, що Андрей Шептицький виступив також на захист переслідуваних євреїв (про що було відомо у вужчих колах громадськості). Поведінка німецької влади була грубою і брутальною. Розповідали про ковані гестапівські чоботи, відгомін яких було чути по коридорах митрополичої палати, у будинках біля кафедрального собору.

Я відчував це як кінець певної важливої – і світлої, і темної – епохи, коли на початку листопада 1944 р. приєднався до похоронної процесії, що вийшла з-під собору св. Юра. Процесія, у ній великий гурт траурно одягненого не лише українського, але й польського та вірменського духівництва, повернула в центрі міста (біля теперішнього Музею етнографії та художнього промислу) на вул. Жовтневу (сьогодні Дорошенка) і подалася назад догори до св. Юра.

Похорон, як на ці часи, був величавим, видимих перешкод не було. Відверті й жорстокі переслідування почалися вже після смерті Великого Митрополита.

У час «скасування» Берестейської унії, як відомо, т. зв. Львівським собором, цілком неканонічним з церковного погляду і виключно політичним у плані придушення повстанського національного руху, я працював у Львівській філії Бібліотеки Академії наук. Перед керівництвом бібліотеки виникло першочергове завдання забезпечити бібліотеки зліквідованих більшовицькою владою українських установ, організацій, а також приватних осіб, арештованих або таких, що подалися на Захід. Це забезпечення полягало в тому, щоб перевезти або перенести книжки до відділу концентрації Львівської академічної бібліотеки.

У митрополичій палаті з'явилися нові господарі. Відомо було про цінну бібліотеку митрополита Андрея Шептицького, що зберігалася у цьому будинку, а також про велику бібліотеку «Студіону» у спеціально збудованому для бібліотеки поряд з Народною лічницею на недалекій від собору св. Юра вул. Петра Скарги (потім Пирогова). Стосовно бібліотеки «Студіону» діяли вже (це був 1946 р.) відповідні розпорядження згори – перевезти до Львівської філії Бібліотеки Академії наук – хоча митрополія, нібито, продовжувала наглядати за нею і в період церковного хаосу 1945–1946 рр. Бібліотека митрополита Андрея після погрому, влаштованому енкаведистами в зв'язку з арештом митрополита Йосифа Сліпого, була далі в палаті.

Так я зустрівся з новим, вже православним, єпископом Макарієм Оксіюком, який волею-неволею опинився в митрополичій палаті. Єпископ Макарій прийняв мене насторожено в невеликій кімнаті, яка – про це розповів мені він згодом – раніш була кабінетом Андрея Шептицького. Про єпископа Макарія, який у роки радянських антирелігійних переслідувань працював у 30-х рр. у Всеукраїнській бібліотеці України в Києві, я знав від відомого українського книгознавця Юрія Меженка, що після війни на коротко повернувся до Києва з Ленінграда на посаду директора цієї бібліотеки (вже зі зміненою назвою Бібліотеки Академії наук УРСР), та від знаного бібліографа Федора Максименка, який раніше працював разом з Оксіюком – працював до чергової чистки в бібліотеці. Я знав, що до виконання священничих обов'язків Оксіюк повернувся під час німецької окупації – і що в 1944–1946 рр. його становище було дуже

хитким в очах комуністичної влади. Його шантажували і саме внаслідок цього тиску він з'явився у Львові. Коли в розмові я покликався на Юра Меженка та Федора Максименка, обличчя єпископа просвітлило і він почав говорити зі мною відверто. Як колишній бібліотекар і людина, безумовно, освічена, він дуже добре розумів вартість бібліотеки Андрея Шептицького. Він показав мені, що залишилося з цієї бібліотеки – книжки з великими екслібрисами, на яких було зображене обличчя митрополита Андрея. Єпископ Макарій сказав, що нічого з них не рухав, що вони по-старому зберігаються на полицях і в шафах митрополита. Розповів, що взагалі меблі – темні, стильові – в кабінеті та дальших кімнатах ті ж самі, які були раніше (як це не гірко, але ці меблі, що мали меморіальну цінність й перетривали радянське лихоліття, зникли вже у 90-х роках минулого століття. У кімнатах зберігалися стильові каміни (їх недавно зруйнували). «Все так, як за Шептицького», – сказав Макарій. Єпископ просив книжки забрати швидко, бо, казав, він не знає, чи довго ще буде у Львові. Щодо бібліотеки «Студіону» він формально не заперечував проти її передачі, хоча й підкреслював, що вже не в його силах вирішувати долю бібліотеки. В кабінеті Шептицького мені здавалося, що дух Князя Церкви ще досі тут перебуває в палаті.

Книжки з бібліотеки митрополита Андрея за кілька днів перевезли, а «Студіон» возили кілька днів, зрештою, також на моїх очах.

Луговий попис, похоронна процесія, кабінет митрополита – це те, що назавжди залишилося в моїй пам'яті як слід Великої людини.

Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури. 2-ге вид., виправлене й доповнене. Львів: Піраміда, 2007. 807 с.

ПАВЛО СЕНІЦЯ

Смерть Митрополита Андрея Шептицького була, без сумніву, для українців найвизначнішою подією нашого часу. Його хвороба і смерть розвинулись дуже швидко. Митрополит занедужав на грипу, як це йому часто траплялося. Він уже був видужав, але опісля захворів наново. До погіршення стану спричинилися йому властиві ускладнення, зокрема недуга сугавів, що послабила серце. Одного дня, коли я його відвідав, стан його недуги був поважний. Увесь час перебував біля нього лікар. Також безупинку піклувалися ним Сестри Василянки й Вінкетіянки, що приходили до нього, відбувши свою працю в лікарнях.

Після кілької днів стан здоров'я почав нагло погіршуватися. Склалося враження, що Митрополит не хотів уже жити, що він склав містерійний договір з Богом, щоб вдатися до нього, а там заступатися за справи, які були йому дорогі. Бож ще під час недуги він довго керував й цікавився всіма справами.

Прийшла хвилинка, коли він перестав говорити й відповідати. Не тому, що він був непритомний чи не розумів, що діялося навколо нього, а тому що він вступив у стадію великої мовчанки й не хотів, щоб її порушувано. Кожного ранку він приймав св. Причастя, яке приносив по Службі Божій його брат Климентій; за винятком останнього дня, коли вже параліч захопив його горло.

Так було деякий час. Архієпископ Сліпий відвідував його постійно, визначні лікарі інформували його про стан хворого. Вони пробували давати Митрополитові різні ін'єкції, проти яких він енергійно боронився. Я мав декілька разів враження, що він почуває себе дуже зле.

28-го жовтня я провів ніч в митрополичій палаті, де зібралися майже всі найближчі, щоб в сусідніх кімнатах вартувати біля хворого. О 3 годині ранку я відслужив Службу Божу, щоб дати місце іншим священникам. Біля полудня стан Митрополита нагло погіршився, так що по полудні вирішено було уділити йому св. Тайну Єлеопомазання. Це зробили священники: Кладочний, Грицай і Климентій Шептицький, в присутності кількох осіб, між якими був і я. 30 і 31 жовтня усе оточення Митрополита було сповнене найкращих надій. Але увечорі другого дня було вже певне, що Митрополит не житиме. 1-го листопада я вийшов у місто, відправивши цього великого ранку Службу Божу в митрополичій каплиці. Коли я повернувся по полудні, мені сказали, що Митрополит вже не живе і що його вже одягають. Я був такий потрясений цією вісткою, що вернувся, не маючи сили увійти до палати.

Митрополит помер раптово о 13 год. 45 хв. 1-го листопада 1944 року, у хвилину, коли цього найменше очікували. Усі сиділи спокійно при столі в гостиниці. У його кімнаті не було нікого, лише слуга Гавриляк, який прибіг сповістити, що Митрополит помер; саме тоді, коли черговий лікар, сестри та кімнатний братчик вийшли, щоб приготувати ін'єкцію, голова опала назад.

Мені розказував опісля брат-студит Атанасій Кольбенка, кімнатний братчик Митрополита, що вночі з 28 на 29 жовтня, по прийняттю Тайни Єлеопомазання, Митрополит говорив, наче в екстазі, глухим голосом, що наче лунав здалеку, не рухаючись і не відкриваючи очей. Він казав, що помре і не говоритиме більше, і ніхто не почує більше його голосу аж до Страшного Суду, коли він ще раз промовить до всіх тих, які не хотіли його слухати. Він говорив ще про суд Божий і про безмежне Боже милосердя. Він передав, так сказати б, свою душу своїм вірним. Опісля він звернувся французькою мовою до сестри вінкетіянки, яка була сестрою милосердя в Бельгії. Так він говорив приблизно пів години, і це були хвилини зворушливі і дуже врочисті.

Сениця П. Останні дні життя, смерть і похорон Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Світильник істини: джерела до історії Української Греко-Католицької Богословської Академії у Львові, 1928–1929–1944 рр. / зібрав і упорядкував Павло Сениця; до друку приготували Володимир Жолкевич, Ярослав Чумак, Андрій Турчин. Торонто – Чикаго, 1983. Ч. 3. С. 302–310.

**ВОЛОДИМИР ГОРДИНСЬКИЙ,
БОГДАН ГОРДИНСЬКИЙ**

Ретроспективна спроба діагнозу хвороби
Митрополита Андрея Шептицького (1865–1944)

У львівському часописі «За вільну Україну» з 11 серпня 1990 р. появилася «Спогад про велику людину» д-ра Богдана Гординського, де сказано, що митрополит Андрей Шептицький хворів на ревматичний артритизм, який був ускладнений емфіземою. У тій статті, написаній як спогад для широкого кола читачів, авторові годі було запускатися в суто медичний виклад хвороби, з усією потрібною в даному випадку медичною термінологією, незрозумілою загальному читачеві. Тому тут справу хвороби Митрополита подається доповнено з уточненим медичним підходом, який з'ясовує ту хворобу так, як її розуміє медична наука. Отже, наперед про емфізему.

Головною причиною емфіземи є пониження альфа один антитрипсину (A1AT). Це білки, які контролюють протеази серини, до яких належить трипсина, химотрипсина та елястаза гранульоцитів і підшлункової залози. A1AT творить комплекси з протеазами і робить їх недіючими. Властиво назва антитрипсину є неправильною. Важнішою фізіологічною дією A1AT є розміщений на хромозомі 14 в льюкусі Pi (Pi). Нормальна молекула A1AT буде належати до генотипу PiM. Але в електрофоретичнім полі можна знайти понад 50 відмін цієї молекули. Важливу роль в медицині грають генотипи PiS і PiZ. Різниця між генотипом M і Z є та, що в PiZ глютамінова кислота замінена лізином.

Клінічні дані вказують на те, що Митрополит з природження належав до генотипу PiMZ і його A1AT була на 40% нижча нормального рівня в крові (Сьогодні за нормальний рівень A1AT в крові приймаємо 1400-1500 міліграмів на 1 літр). Зовнішні об'яви емфіземи типу PiMZ виступають звичайно між 55 і 70 роком життя. У Митрополита це почалося в ранніх 1920-тих роках, як він мав 56-57 років. Перші прояви почалися в легенях і суглобах. Хворі того генотипу хворіють також на печінку, бо сполучні клітини гепатоцитів одночасно бувають заатаковані елястазою.

Найновіші дослідження д-ра Дарвіна Прокопа з Т. Джеферсона університету в Філадельфії виявили, що головною причиною остеоартриту є генетична зміна молекули колагену 2, в якій аргінін є

замінений цистеїном і ціла структура молекулі заломлюється. Але ми знаємо, що не тільки генетична зміна молекулі колагену доводить до остеоартриту, але також олястаза, не контрольована А1АТ, нищить колаген у хрящі.

Студіюючи перебіг хвороби Митрополита, можна ретроспективно ствердити, що в нього через природжену недостачу А1АТ розвинулася емфізема, хронічна і обструктивна хвороба легенів, яка одночасно заатакувала печінку, суглоби і вкінці серце.

1939 року стан здоров'я Митрополита був дуже поважний. Часті запалення легенів, сповільнення видиху при хронічному підвищенні двоокису вуглецю в крові і через побільшення правого шлуночка серця, секундарного до хвороби легенів (cor pulmonale) не давали надії Митрополитові дожити й одного року. А й сьогоднішня медицина, при модерній технології і наявності всіх потрібних ліків при таких об'явах, не обіцяє більше двох років життя. Проте всупереч науці та всім статистикам Митрополит активно дожив до 80-го року.

Ми знаємо, що для Митрополита віра і християнська філософія були чинником, які в'язали його з вічністю. Великі болі він зносив без нарікань так, як би вони були частиною його духовного життя. Але активним мотором його істоти було плянування та боротьба за Українську Церкву і її вірних. Людина, яка все, що мала, віддала бідним людям і останками сил піддержувала людей на душі, надала своїй Церкві такого одуховлення, що вона змогла перетривати найжорстокіші переслідування. Ми знаємо, що цей духовний стан допоміг Митрополитові поборювати його хворобу. При сьогоднішньому стані молекулярної біології ми могли б міряти вплив психічних процесів на розвій хвороби. Д-р Дж. Кікольт-Глязер, професорка медицини Огайо університету довела, що медитація підвищує клітини типу Т в крові, а це клітини, які знищують чужі антигени в організмі і відіграють головну роллю у специфічних імунореакціях. Знову ж д-р Н. Нолл з Медичної школи Дж. Вашингтона у Вашингтоні доводить, що емоції впливають на відновлення і виправлення дезоксирибонуклеєвої кислоти, а нервова система, невро-видокринним шляхом має можливість міняти імунність клітин. Він назвав ті молекулі імунотрансмітерами. Одні з важливіших між них він назвав тимозинами, бо вони пов'язані із загрузинною залозою.

Ми можемо тільки творити теорії про боротьбу духа Митрополита з його хворобою, але якби за його життя ми мали те

знання і ті технологічні засоби, що їх маємо сьогодні, ми б могли бодай частинно вглянути в таємниці духової структури блаженної людини, повністю яких модерна медицина ще не може в'яснити.

Гординський В., Гординський Б. Ретроспективна спроба діагнозу хвороби Митрополита Андрея Шептицького (1865–1944). Лікарський вісник. 1992. Т. XXXIX. Ч. 2. С. 35–36.

МИХАЙЛО ГАЙКОВСЬКИЙ,
ОКСАНА ГАЙОВА

**Велична дорога у вічність
Хроніка похорону А. Шептицького**

Сумна звістка, наче грім, вразила Галичину. **1 листопада 1944 року** у Львові помер археєпископ УГКЦ Андрей Шептицький. Одиниці пам'ятають жалобно-величну дорогу у вічність Великого Митрополита – Андрея Шептицького – у Львові в неділю, **5 листопада 1944 р.**

2 листопада

Митрополит лежав на канапі в палатах Святоюрської резиденції, одягнений у білий сакос із чорними хрестами, на голові – митра. Обличчя спокійне, ледь нахмурене. У ногах, а властиво – в колінах, був дещо скулений. Здавалося, що ось-ось розплющить очі й заговорить тією глибокою Христовою мовою, якою завжди звик промовляти.

О 17 год. відбулася перша частина обрядового похорону – панахида над тілом покійника в домашній капличці з участю трьох архиєреїв (Йосифа Сліпого, Миколи Чарнецького та Микити Будки). Після панахиди тіло перенесено до собору Святого Юра. Покійного несли священники у фелонах. Було їх близько 40.

3 листопада

Третій день похорону. О 9 год. відправлена архиєрейська Служба Божа. Відправив преосвященний Никита. По Службі Божій ченці «держали стійку» при тілі покійного. О 16 год. відправлено парастас. О 17 год. було продовження похорону, який очолив єпископ Никита.

4 листопада

Четвертий день похорону. О 10 год. відбулась архиєрейська Служба Божа в соборі св. Юра. Служив преосвященний Микола Чарнецький. Після панахиди була стійка при домовині. О 3 год. пополудні відбувся черговий чернечий парастас. О 5 год. – загальний парастас.

5 листопада

О 8 год. ранку розпочалася соборна архиєрейська Служба Божа. У ній взяло участь 7 єпископів, 17 священників, понад 100 ченців і черниць, понад 10 тисяч вірних.

Богослужіння закінчилося проповіддю, яку виголосив наступник Митрополита Андрея Шептицького – Митрополит Йосиф Сліпий. Він детально описав життєвий шлях митрополита Андрея, підкреслив його добре ставлення до многостраждального українського народу, зазначивши, що Митрополит Андрей усе своє життя захищав народні інтереси.

На богослужінні молилися представники Римо-Католицької, Вірмено-Католицької та Православної Церков. Латинський архієпископ Твардовський із єпископом-помічником Базяком і вірменський капітулярний вікарій Кастанович відслужили панахиди, попрощалися з тілом покійного та покинули собор св. Юра. О 13 год. 30 хв. Розпочалася жалобна процесія-похід із труною Митрополита містом Львовом, яка тривала понад 2 год. Похід виглядав так: попереду несли вінки (31 вінок) і близько 40 хоругов. За колоною з вінками йшли хор собору св. Юра – 100 осіб, черниці – 200 осіб, священники – понад 200 осіб, єпископи та Митрополит Йосиф Сліпий.

Далі несли труну з тілом Митрополита Андрея. За нею ступав брат Митрополита – ігумен Климентій Шептицький. У кінці колони йшло понад 5 тисяч українців, серед котрих було багато жінок і студентів. Похід рушив вулицями Міцкевича, Третього травня, Легіонів, Коперника, через Коперника догори вулицями Леона, Захарієвича та Шептицьких на площу св. Юра. Після прощальної панахиди труна з тілом А. Шептицького о 17 годині була опущена на вічний спочинок у склепі-гробівці собору св. Юра.

Над могилою бл. п. Митрополита кир Андрея високопреосвященний Митрополит кир Йосиф виголосив зворушливу промову:

«Пророк Єремія, співець народної недолі і пророк печалі та смутку, характеризуючи одного провідника народу, записав у своїх видіннях оці знамениті слова: «І оце немов орел піднімається він і відлетить» (Єр. 49, 22).

І так наш Митрополит, князь і провідник народу, підносився щораз вище й вище своїми ділами і подвигами, поривав нас, захоплював, а ми, заперши дух у собі, гляділи на його ревну і жертовну працю та радувалися його великими успіхами. Забули ми, сердеги, що він, ширяючи щораз вище і вище, віддаляється від нас і відлетить врешті в небесні простори та лишить нас сиротами.

Немов Апостоли з громадою вірних на Оливковій горі, стоїмо ми, вп'яливши зір у небо, і не можемо прочунятись та сповнити те, що нам остало, а саме: похоронити його тлінні останки. Стоїмо, а думка думку жене, спомини мчать за споминами про минуле покійного: 80 літ життя і 45 літ єпископства і митрополитування! Хоч життя його нам усім відоме, та нині, немов на екрані, пересувається перед очима душі нашої силуета монументальної його постаті. І так сунеться картина за картиною, хвилина за хвилиною його життя. І бачимо, як він колись, малий ще хлопчина, зложивши руки до молитви, повторює за матір'ю молитви.

Пізніше як набожний учень, запитаний, чим хотів би бути, відповів, що священником. І це початок його покликання і митрополитування. А через кілька літ пізніше бажання стати священником об'являється ще виразніше: він виявляє охоту посвятити себе чернечому стану. Без надуми вибрав він тернистий шлях, відвернувшись від вигід і утіх світського життя. Уже тоді поставив він як гасло свого життя: «Великого бажайте!»

Його батьки, Йоан і Софія з Фредрів Шептицькі, боялися, чи це не молодечий порив, і зажадали, щоб Він скінчив наперед правничі студії, зробив докторат і щойно тоді вступив до монастиря оо. Василіян. Була це зворушлива сцена, коли батьки відвозили сина до Добромиля як жертву роду Шептицьких для Бога. Десь тоді мав він також сказати, співчуваючи тому болеві, якого завдавав своїм батькам, а зокрема своїй матері: «Не бажав би я собі, моя нене, щоб ти була при моїй смерті». Як зразковий чернець сповняв Він покійно всі накази чернечого життя. Закінчив філософічні і теологічні студії, завершивши їх другим і третім докторатом. Прийшла хвилина пресвітерських посвячень із рук єпископа Пелеша в Перемишлі. З якою ніжністю і радістю описувала їх Його мати у своїх споминах!

Як священник із запалом кинувся у вир місійного життя, переміряв своїми стопами вздовж і впоперек Західню Україну, виголошуючи проповіді, закликаючи вірних до покаєння. А де вже не міг живим словом досягнути слухачів, там як редактор «Місіонаря» посилав їм своє друковане слово. Ревною працею звернув Він на себе увагу всіх, а передовсім Апостольського Престола, який іменував Його станиславівським владикою. Ширший горизонт розкрився Його творчому духові, і знову ще більше зростає Його апостольська праця. Канонічні візитації, проповіді, пастирські послання чергувалися у дбало про добро душ своєї пастви єпископа. За тим пішло підготування до оснування Духовної семінарії, створення великої бібліотеки. Ця коротка й успішна діяльність виявила Його як найкращого кандидата на митрополита.

Але Його єпископська діяльність не тривала довго. Боже Провидіння піднесло Його на ще вищий щабель духовної ієрархії, бо покликало Його на Галицького Митрополита. Хоч боронився як міг і перед єпископством, і перед митрополикою гідністю, та мусів підкоритися наказові Апостольського Престолу. І була ця спасенна хвилина благодатна для нашої Церкви і нашого народу!

Найвидніше становище в нашому народі дало йому змогу обняти вповні не лише церковну ділянку, а й усе народне життя. І знову висилав він повчальні, змістовні послання, щоб піднести духовне життя. Будував церкви і посвячував їх при величезних здвигах народу. Усі візитації мали притягальну силу і розбуджували народню свідомість.

Завжди вмів десь винайти спосіб, аби допомогти чи то площею під церкву, чи дарами в матеріялах, чи коштами і тим спричинитися

до ктиторства Божих храмів. Щедро вивіновував монастирі оо. Редемптористів, оо. Студитів, сестер Василянок, Служебниць, Бельгійських Вінкентинок та інших. Вислав на студії молодих студентів богословія, з яких тут, на похороні, є нас велика громада. При тому всьому обіймав усі стани, молодь і старших, селян, робітників, інтелігенцію.

Велику увагу присвятив покійний письменницькій діяльності. Згадані численні послання, переклади аскетичних творів св. Василя Великого, зокрема оригінальні праці-проповіді, численні статті, порозкидані майже по всіх часописах, крайових і закордонних, між якими згадує насамперед твори «Про Божу мудрість», про митрополита Рутського та інші праці. Не дивно, що Він як учений-енциклопедист, історик, мовознавець, філософ, суспільник і мистець зазначився у тих ділянках поважними працями.

Не підрядну роллю в Його діяльності займають гуманітарні функції, основані поради, вакаційні оселі, опіка вдовами і сиротами, німецькими, гуртожитки, бурси, захисти й інтернати. Між ними як свідок Його великого співчуття стражденним красується «Народна лікарня», яка тисячі німецьких повертала їх рідним способами до праці.

А хто ж із вас, мої дорогі, не знає Його культурно-освітню діяльність, про підтримування княжими дарами нашої «Просвіти», заснування бібліотек і архівів? Національний музей – це багатомовний свідок великого минулого і вияв великого духу фундатора.

Золотими буквами вписав Він себе і в економічно-господарському житті. Заснування школи в Милуваню, підтримування кооперативів, створення ботанічних заповідників та т. ін. говорять самі про себе. А відомі пожертви – це лише стотисячна частка того, що давала правиця, а не знала лівиця. Покійний був у нас найбільшим громадянином, який на кожному кроці заступався за права народу і боронив покривджених у соймі та в Палаті панів. Боронив Він і справи університету, справи виборів та всі інші життєві інтереси народу. Усі ще в пам'яті послання на захист зруйнованих Божих храмів, яке з вдячністю прийняли православні нез'єдинені. Меценатом науки й мистецтва назвав Його з вдячністю народ. Нагадує він Мойсея своєю палкістю, великим практичним розумом, провідницьким хистом. Від святого Павла перейняв він розмах та оригінальні помисли. У всій тій багатогранній діяльності та подвигах висувається на перше місце ідея з'єднання Церкви. Для неї Він і горів,

і палав, жив і страждав, і вона займає у всьому Його житті найчільніше місце. Уже як студент прав вибрався Він і на Велику Україну, і до Москви, щоб, як сказав його покійний батько, пізнати терен майбутньої праці. Тоді Він познайомився із найвизначнішими громадянами, професорами Антоновичем у Києві, з філософом Соловйовим у Москві. А коли став архиєреєм, то боровся, як лев, за з'єднання Церков. Ні суші, ні моря не спиняли Його в починаннях і трудах. І Петроград, Київ, Вільно, Лондон, Париж, Америка, Канада, Аргентина, Бразилія і Палестина – усюди Він хотів бути, усюди щось здобути і придбати для Унії. Душею був Він «Велеградських з'їздів». Як імпазантно виглядав той перший унійний собор у Петрограді з покійним екзархом Фйодоровим! Яка до глибини серця проймаюча була сцена, коли в одному місті у Бразилії через брак мощів при посвяченні церкви вийняв покійний із Панагії мощі св. Йосафата і зложив їх, щоб наш мученик був і там присутній серед наших поселенців не лише духом, а й тілом. А навіть пізніше, коли, прикований недугою до крісла, не міг уже подорожувати, то своїми письмами старався вдержати зв'язок зі всіма, щоб бодай таким способом почули Його могутній голос. Кому ж із нас не відомий Його недавній зазив до православних єпископів в Україні, щоб вони злучилися із Вселенською Церквою? Справді був це залізний робітник, якому ніхто з нас не міг дорівняти. Не диво тому, що один французький єпископ, визначний римський церковний діяч, назвав Його «Великим працівником». До останньої хвилини свого життя був Він чинним і вів усі справи не лише церковні, а й світські, які мимоволі опинялися в Його руках. Найкраще про це свідчить кількالكітній Архиепархіальний Собор, що його покійний проводив і якого був творцем.

Упродовж півстолітньої діяльності ми так зжилися з бл. п. Митрополитом Андреем, що творили одну душу й один народній моноліт. Переживали ми з Ним гіркі хвилини недолі, смутку, страждань, широку скалю сумних і радісних хвилин. Переживали ми з Ним і боротьбу за університет, і пацифікації, і війни, і знуцання, і царську тюрму в Суздалі.

Ми завжди були спокійні, чи добре, чи зле нам було, бо провід спочивав у певних і досвідчених руках. Був Він вірним сином Вселенської Католицької Церкви, великим українцем, ученим-мистецтвознавцем, покірним богомольцем і Митрополитом, якому

рівного нелегко знайти не лише в нашій історії, а й загалом в останньому столітті в Католицькій Церкві.

У кожній ділянці чинний і письмом, і словом, і ділом буквально до останнього віддиху життя, був Він честю і окрасою нашої Церкви й народу. І так роздумували б ми над Його життям далі й далі, так наче б читали історію нашого народу останнього півстоліття.

Але ось із домовини дається чути Його принизуючий душу дрижачий голос: «Простіть і прощайте!» (Ох, яке тверде і болюче слово! Як гірко почути його дітям від батька!). Дякую вам за останню прислугу, любі Архiereї, і вам, преосвященні Владики Йосафате і Григорію, що, не лякаючись нинішніх небезпек, прибули, щоб віддати мені останню прислугу. І вам сердечна подяка архiereю Миколаю і преосвященний Кир Микито, що, як рідні сини, до останньої хвилини помагали двигати тягарі управи Архiepархії. Дякую вам, отці з Капітули, протоігумени, декани і все чернече і світське духовенство, сестри-черниці та всі вірні, що так численно зійшлися, щоб востаннє зі мною попрощатися».

Що ж маємо Тобі прощати, наш Батьку, хоч Ти не раз із покорою звертався до нас прилюдно о прощання своїх провин? Хіба дякувати Тобі можемо за Твою працю, за Твою науку, за добре, шляхетне серце. Одного лиш прохаємо Тебе: вимоли в Господа і премудрости для нашого народу, про які Ти за життя так щиро молився.

Та з-поміж тих голосів чуємо зворушливий до сліз, дрижачий і проймаючий до глибини серця голос, яким Він звертається до своїх кровних двох братів – генерала Станислава й ігумена Климентія, тих, що остали ще в живих: «Тобі, брате Климентію, я складаю мою подяку, що пішов моїми слідами, полишив всі земські багатства та й тоді, коли обновили ченців не мав я кому поручити, тоді саме Ти взяв на себе той тягар, який мені так лежав на серці. Та й пізніше впродовж мого архiereйства. Ти вірно стояв при мені, зносив долю і недолю аж до останньої хвилини та двигав зі мною тягар моїх хрестів. Молити буду Всевишнього, щоб благословив Тебе ще довгими літами і виляв Свою благодать та уділив обильної помочі в розвитку монастирів Студитського уставу, щоб вони розсіялися по широкій Україні, у Москві, Петрограді, Сибіру, Казахстані та ген далеко аж до Зеленого Клину.

«Велике Спасибі Тобі за це!»

Та оце мовкне голос Покійного, а нам залишається зложити на вічний спокій Його тлінні останки. Серце крається з болю, груди

розриває печаль. Боже, скільки жертв Ти забрав від нас! Ріки крові течуть по нашій землі, а численні могили свідчать про перенесене горе. Нема родини, що би не втратила батька або матері, нема батька ані матері, що би не плакали за дітьми, а братів і сестер, що би не плакали за рідними, за свояками. Як поріділи ряди нашого духовенства, наших громадських діячів, лікарів, науковців, господарників! Скільки буйних голів лягло в боротьбі, скільки цвіту зложили ми вже на жертovníку Твоєму, Господи! А тепер те найкраще і найцінніше, що дав Ти нам, – нашого Батька і Провідника, Митрополита Андрея – береш, бо вже більше не маємо що дати. Коли така Твоя воля – бери й ту найбільшу та найболючішу жертву за кращу долю українського народу. А ти, Пречиста, занеси її перед престол Всевишнього. Амінь!»

У книзі Львівського міського бюро загсу з'явився акт № 1015 від 3 листопада 1944 року. Діловою мовою тут зазначено, що після 80 років життя, 1 листопада 1944 року, помер Шептицький Андрій Іванович, українець, митрополит.

Причина смерті – параліч, старість.

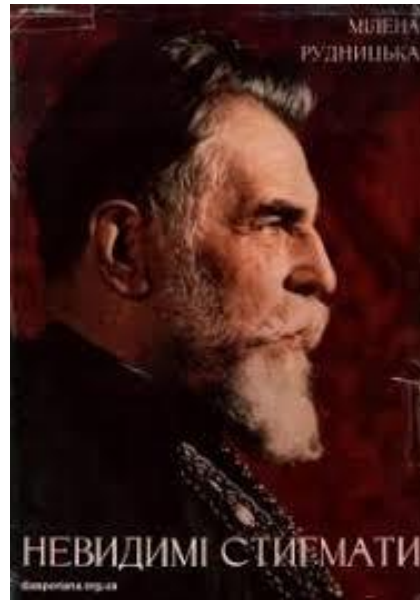
Зазначено, що були подані медичні документи, зокрема карта смерті від лікаря Барвінського від 1. 11. 1944 р.

Так скупі фіксує офіційний документ перехід у вічність Великого Митрополита, Доброго Пастиря.

Найбільш маркантною подією під час похорону було те, що Хрущов передав вінок квітів од Сталіна.

Гайковський М., Гайова О. Велична дорога у вічність. Хроніка похорону А. Шептицького. Збірник популярно-наукових доповідей і статей. Філадельфія, 1994.

МІЛЕНА РУДНИЦЬКА

Митрополит Андрей і Митрополит Йосиф: два імена, дві історичні постаті. Які вони різні один від одного, а проте, незважаючи на великі індивідуальні відмінності, скільки подібного в їх обдарованості, в їх уподобаннях та в їх долі!

Обидва – сини Галицької Землі, великі сини, одні з найбільших, що їх породила й виростила окраїнна галицька волость у новітніх часах. Обидва піднялись високо понад своїх сучасників, обидва бачать далі, ніж бачить український загал. Обидва своїм життям, своєю діяльністю і своїми стражданнями витискають печать на історії Української Церкви й українського народу.

Уже в їхньому вигляді кидаються у вічі деякі схожості й водночас виразні різниці. Чи ви зустрічали багато людей, що справляли таке маєстатичне враження, яке справляв Митрополит Андрей? І чи точнісінько те саме не стосується також до Митрополита Йосифа? Обидва вони маєстатичні не тільки тому, що дуже високорослі та що їхні обличчя, їхні голови нагадують вам біблійних пророків. Вони маєстатичні цілим стилем своєї особовости, своєї поведінки. Причому їхня монументальність не має нічого спільного з позою чи патосом. Навпаки, природним і скромним, ласкавим і доступним для кожного був Митрополит Андрей, невимушеним і безпосереднім є також Митрополит Йосиф. Дистансію, що ви її інтуїтивно відчуваєте між тими мужами й собою, створює не якась їхня гордовитість чи штучність, навіть не високе становище, а душевні сили, що з них променіють.

А проте, обидва Митрополити, хоч однаково маєстатичні, своєю зовнішністю дуже різномірні. Вхопити й передати словами цю іншість – не легко, можна її пояснити хіба натяками й порівняннями. Митрополит Андрей – це постать з ренесансових фресок Мікельанджеля в Сикстинській каплиці, тоді як Митрополит Йосиф немов живцем зійшов з мозаїчних зображень, що оздоблюють головну вівтарну апсиду катедрі св. Софії в Києві. Погляньте, наприклад, на суворо статичну постать св. Єпіфанія: те саме подовгасте лице, ті самі правильні риси, те саме високе чоло, той самий вираз величавої самовпевненості й ті самі ясні очі візійнера в суворому обличчі, що й у Митрополита Йосифа. І який дивний збіг обставин: св. Єпіфаній з святософійської апсиди стоїть побіч св. Климентія Папи Римського, одного з улюблених святих Митрополита Йосифа!

Щоб віддати різнохарактерність обидвох Митрополитів, можна би вжити також картин зо світу природи. Коли ви повертаєтесь думками взад і пригадуєте грандіозність Митрополита Андрея, вам ввижається відкрите море, тоді як Митрополит Йосиф наводить на думку скелистий масив височених гір. Безкрайні води океану, але не в момент, коли вони розбурхані хвилями, а коли їх плесо спокійне, рівне, привабливе – з одного боку, і мовчазні, гранітні гори, шпилі яких сховані в хмарах – з другого. Що величніше, що могутніше? Тут не можлива клясифікація, бо це речі неспівмірні. Одне від одного різне, одне й друге могутнє, в одному й другому бачите відблиск всемогутності Божої.

Митрополит Андрей: безкраї горизонти, незбагненна глибінь, божественний спокій і гармонія; для всіх і завжди однаково ласкавий і люб'язний; якась ніде небачена, єдина у своєму роді сполука культури й такту грандсеньйора з покорою і простотою монаха, мудрости провідника народу з серцем горючим любов'ю. Митрополит Йосиф: мовчазний і хмарний, ієратичний, твердий для себе й для інших; авреоля мучеництва, віра у своє посланництво, залізна сила волі.

Обидва Митрополити виявляють деякі схожості у вдачі, здобностях і уподобаннях. В одного й другого дуже високі інтелектуальні обдарування, широке й всестороннє знання, виняткові організаційні здібності. Обидва – непохитні характери, обидва не втрачють ніколи, навіть у найтяжчих обставинах, внутрішнього спокою і самовладання. Прихильником «золотої середини» був Митрополит Андрей, і також Митрополит Йосиф, по його словах, любить «тягнути

нитку між двома крайностями». Невтомною роботящістю і вмінням організувати собі час відзначався Митрополит Андрей; неймовірна працьовитість характерна для Митрополита Йосифа. Обом спільна любов до науки й до мистецтва; історія, українська старовина – це були улюблені заінтересовання Митрополита Андрея; аналогічні уподобання мав Митрополит Йосиф. Митрополит Андрей ніколи не скаржився ні на фізичні болі, яких він так багато натерпівся, ні на моральні прикrostі. Найменшої скарги не почув ніхто з уст Митрополита Йосифа після його повороту з неволі. Небувала витривалість у стражданнях обох Архиєреїв плыве з надприродних джерел, і в релігійній сфері треба шукати пояснення їхньої виняткової авторитетності. Бо така авторитетність пов'язана найтісніше з непохитним переконанням про отриману від Бога місію.

Найвиразніше виявляється подібність між обидвома Митрополитами в церковній сфері діяльності, бо в цій справі Митрополит Йосиф продовжує в простій лінії працю свого великого попередника. Обидва Митрополити – гарячі візантиністи, знавці східньої догматики, східньої літургії і історії Східньої Церкви. Обидва – палкі подвижники об'єднання Церков, зокрема апостоли релігійно-церковного поєднання роз'єднаних братів-українців. Обидва вірять у відродження єдиної Христової Церкви на Україні, що стане бастіоном проти безвір'я і рушійною силою духовного оновлення народу. Ця єдина Українська Церква повинна мати одностайну обрядовість, – звідсіля зусилля обидвох Митрополитів перевести уніфікацію літургічних форм. Митрополит Андрей був задивлений у славне минуле Східньої Церкви, частиною якої було також старе християнство на Україні. Ті самі ідеї спонукують Митрополита Йосифа відкривати Заходові очі на давню велич східнього християнства і таким чином підготовляти зближення та пізніше об'єднання обидвох Церков, Східньої і Західньої, як двох рівнорядних партнерів.

Життя обох Архиєреїв, особливо життя Митрополита Йосифа, випало на часи великого лихоліття українського народу й тяжкої скорби Української Церкви, найтяжчої в усій її історії. Як полум'яні патріоти-державники обидва Митрополити захищали завжди права народу. При чому справа йшла не лише про оборону проти наступів із-зовні та про збереження біологічної субстанції нації. Справа йшла про розбудову культурних і економічних цінностей, завдяки яким міцніла й щораз виразніше кристалізувалася духовна й політична

самобутність новітнього українства. При розбудові національних цінностей отець ректор Богословської Академії у Львові заходився коло богословської науки й підготовки кадрів священницької еліти, себто коло справ дуже відповідальних і важливих для майбутности народу.

Роля Митрополита Андрея як провідника народу й захисника його прав – загальновідома. Зате замало підкреслюють іншу його величезну заслугу в національному житті, а саме його ролю оборонця морального правопорядку на українській землі. За найбільше нещастя Митрополит Андрей вважав споконвічну українську хворобу: усобицю, і рішуче її засуджував. Зі Святоюрської гори раз-у-раз лунали нагадування, що у взаємовідносинах між українськими людьми та в їх ставленні до інших жителів нашої землі і в ставленні до сусідів України мають обов'язувати Божі закони. Як справжній батько народу, Митрополит Андрей не раз картав дітей своїх і говорив їм неприємну правду. Робив це тоді, коли політична боротьба розходилася з християнською етикою. Пригадаймо такі його виступи як пастирське послання з засудженням атентату Січинського в 1908 р., пригадаймо його пастирські послання в тридцятих роках і під час другої світової війни з засудженням терору, братовбивства та інших політичних метод, що порушують Божі закони. Пригадаймо ще високоблагородну акцію Митрополита Андрея в обороні жидівських співгромадян – в часах, коли жиди були жертвами найжорстокішого винищування їх нацистами і коли хвилі антисемітизму докотилися до українських земель. Легко засуджувати помилки й злочини національних ворогів, але багато важче протиставитися злу, коли його чинять власні люди. Легко плисти за течією і говорити речі, що відповідають настроям мас, але багато важче приймати непопулярні постанови й протидіяти самоволі земляків. Проповідувати євангельські засади любови ближнього і всепрощення ворогові в атмосфері розбурханих пристрастей – це не була проста річ. Галицька земля вже в підпольській добі, а ще більше під час хаосу другої світової війни перетворювалася в дикі поля, на яких панував закон ненависництва й помсти. Треба було святої мудрости й великої громадської мужности, щоб у такій дійсності проповідувати раз-у-раз «принцип безоглядної першости Божої справи» та закликати народ до братолюб'я.

Коли кажемо, що засадничою рисою характеру Митрополита Андрея було серце, не вживаємо цього вислову в значенні

емоційності, а в значенні любови. Серце Божого Слуги було наповнене вщерть любов'ю до ближнього. Його ставлення до людей – це була тепла батьківська доброта, це була пошана до кожної людини, це було його щиросердне зацікавлення долею кожного й братерське співчуття кожному в його неволі, це була повсякчасна готовність подати кожному руку допомоги. «Любов – це найвища, самотньо тривала і могутня сила на світі», – писав Митрополит Андрей у своєму прекрасному посланні до вірних в листопаді 1939, за першої більшовицької окупації Галичини.

Ні, ніхто досі не віддав навіть приблизно величі душі Великого Митрополита! Майже в усіх працях чи картинах про нього, що досі появилися друком, повторюються здебільшого три трафаретні визначення: провідник народу, подвижник церковної єдності, щедрий меценат. Але тільки деколи автори пишуть: людина рідкісної доброти, людина справжньої святости. А саме в його благородності й святості головна сила й слава. Між установами, що їх уфундував Митрополит Андрей, найчастіше перераховують Національний Музей і Богословську Академію, а забувають, що його щедрою рукою керувало не тільки високе цінуння богословської науки й мистецтва, але в першу чергу керувала нею милосердна любов до людини. Народна Лічниця, захисти для сиріт, Фонд вдів і сиріт, Порадня матерей, шпиталь для побитих під час «пацифікації», індивідуальна поміч сотням і тисячам потребуючих, дітям, молоді, незабезпеченим удовам, незаможним робітникам пера й мистецтва – ось діла любови Митрополита Андрея. Він не забув навіть про наймички й побудував для них просторий гарний будинок «Будучність», де українські селянські дівчата, що працювали в чужому, часто безсердечному оточенні, знаходили притулок на випадок безробіття і хвороби та атмосферу рідної хати.

Недостача перспективи часу й крайня замкнутість у собі Митрополита Йосифа утрудняють, а то й унеможливають накреслити його силуету. Можна схопити тільки деякі риси й то з застереженням, що візерунок не претендує на вірність. Велика трудність також у тому, що кожен, хто мав щастя знати Митрополита Андрея, мимохіть прирівнює Митрополита Йосифа з особою його великого попередника. Нелегко бути наступником великої людини, до того ж святої людини!..

Найбільш характерна риса духовної фізіономії Митрополита Йосифа – це залізна воля. Під його суверенним холодом відчуваєте

безнастанну напругу енергії, постійну працю думки, величезне зосередження душевних сил.

День Митрополита Йосифа, від раннього ранку до пізньої ночі, вщерть виповнений працею, і всі заняття мусять бути виконані на мінуту з точністю годинника. Обов'язки Митрополита складні й дуже різноманітні; власне кажучи, щоб подолати цей навал праці, потрібна була б велика канцелярія, потрібний був би штаб компетентних співробітників. Але всю роботу Митрополит Йосиф виконує сам, з допомогою тільки одного секретаря та при принагідній співпраці двох-трьох панотців.

У діяльності Митрополита Йосифа відчувається нервозний поспіх. Маєте враження, що він поспішає, щоб надолужити довгі роки примусової бездіяльності. Він прагне досягти того, що собі намітив, прагне залишити по собі тривалі сліди, завершити розпочаті великі діла. Хто поспішає, щоб досягти якомога швидше своєї мети, той не має спроможности звертати увагу на прохожих. Люди цікавлять Митрополита Йосифа лиш остільки, оскільки вони мають якесь відношення до його діяльності, до його задумів, причому в людині цінить передусім її працездатність. Його ставлення до людей – холодне, об'єктивне, ділове.

Митрополит Йосиф – людина дуже міцна й дуже самотня. Нікому не дає доступу до свого «я», з ніким не ділиться своїми думками, намірами й плянами. Сам приймає рішення і сам несе весь тягар відповідальности. Він людина нелегка, але великі люди рідко бувають легкими.

Довгим життям обдарував Господь Митрополита Андрея і дозволив йому майже 45 років керувати Українською Церквою. Було доволі часу розгорнути широку діяльність і переводити замисли в дійсність. Зате Митрополитові Йосифові судилося, після п'ятих місяців володіння митрополичим престолом, пройти 18-річну хресну путь большевицької каторги. Тільки той, хто не розуміє вартости страждання і мучеництва як покутної жертви за ближніх, може вважати роки перебуті Митрополитом Йосифом у неволі за втрачений час, втрачений для Церкви, для народу.

Героїчна міць у стражданні спільна обидвом Митрополитам. Дуже тяжким був життєвий шлях Митрополита Андрея. Його довголітня недуга була рівнозначна з тяжким каліцтвом і спричиняла йому безперервні нестерпні болі. Протягом 12 років був прикутий до крісла; ноги й права рука були в нього зовсім безвладні; не був

спроможний втримати перо, ні потиснути руку відвідувача. Просто годі зрозуміти, як могла так тяжко хвора людина весь день працювати. Перейшов Митрополит Андрей через заслання і царську тюрму «для духовних злочинців», переносив у підпольській добі пакості й образи від урядових чиновників і шовіністичного польського громадянства, під кінець життя зустрівся з большевицькою і нацистською солдатчиною, зазнав багато неприємностей від своїх пігмеїв. Чи не забагато на життя однієї людини?

А все ж, Всемогутній оберіг Митрополита Андрея від найгіршого: не дав йому дожити до цілковитої руїни Української Церкви. Не прийняв жертви його життя, дозволив йому померти природною смертю в митрополичій палаті.

Повну чашу горя судилося випити його наступникові: не мучеництво крові, а мучеництво 18-річної агонії присудив Бог Митрополитові Йосифові. Про каторжний період його життя можна сказати словами французького католицького письменника Поль Кльоделя: «Легше вмерти ніж конати, легше бути на хресті, ніж під хрестом». Історія запише імена обидвох Митрополитів як славетних синів українського народу, як горіючих світильників Христової Церкви. Благодать Божа вибрала їх до великих діл і до тяжких мук. Мірою Божої благодаті і мірою величі Митрополита Андрея і Митрополита Йосифа є саме те, що Бог поклав на них такі тяжкі хрести і, подруге, те, як кожен з них свій хрест ніс. Обидва черпали сьєю силу в Христі Розп'ятому і Воскреслому, у муках Розп'ятого і в нескінченному блаженстві Воскреслого, у наслідуванні Спасителя, більш ніж у наслідуванні Його, бо в тісній симбіозі з Ним. Така симбіоза доступна тільки Божим вибранцям.

Рудницька Мілена. Невидимі стигмати. Рим–Мюнхен–Філадельфія, 1971. 558 с.

КОРОЛІКІ ВІДОМОСТІ ПРО АВІТОРІВ

Білецький Андрій (1847–1926) – український релігійний діяч, греко-католицький священник, генеральний вікарій, на час арешту митрополита Андрея царською владою керував Львівською архієпархією (1914–1917)

Блажейовський Дмитро (1910–2011) – український греко-католицький священник, історик, автор фундаментальних монографій «Українські Церковні Унії: Константинопольська, Римська і Московська», «Шематизм Української Греко-Католицької Церкви у діаспорі», «Ієрархія Київської Церкви (861–1990)» та ін.

Волошин Августин (1874–1945) – український громадсько-політичний діяч, педагог, греко-католицький священник, президент Карпатської України, Герой України

Гайковський Михайло (1947–2007) – український історик, релігієзнавець, автор численних праць про життя і діяльність митрополита Андрея Шептицького

Гайова Оксана (1958–2019) – українська архівістка, дослідниця спадщини митрополита Андрея Шептицького

Ганушевський Богдан (1912–2001) – священник УГКЦ, український суспільно-політичний і громадсько-культурний діяч

Гординський Богдан-Зиновій (1911–1995) – українсько-американський лікар-терапевт, доктор медицини, дійсний член НТШ

Гординський Володимир-Євген (1915–1994) – українсько-американський біохімік, дійсний член НТШ, віце-президент фонду допомоги дітям Чорнобиля

Грабовецький Володимир (1928–2015) – український історик, автор фундаментальних наукових праць про Олексу Довбуша і карпатських опришків, повний кавалер ордена «За Заслуги»

Гриневичева Катря (1875–1947) – українська письменниця, авторка романів «Шоломи в сонці», «Шестикрилець», спогадів «Барвінок на домовину», присвячених пам'яті митрополита Андрея Шептицького

Гродський Йосиф (Іван) (1869–1947) – український чернець-василіянин, секретар митрополита Андрея Шептицького, автор книги «Спогади брата Йосифа Гродського ЧСВВ»

Дашкевич Ярослав (1926–2010) – український історик і археограф, автор фундаментальних праць «Україна вчора і нині», «Вірмени в Україні», «Постаті»

Дзерович Юліан (1871–1943) – український релігійний і освітньо-культурний діяч, професор Львівської греко-католицької духовної семінарії, меценат

Дорошенко Дмитро (1882–1951) – український політичний діяч, історик, публіцист, літературознавець, автор фундаментальних праць «Нарис історії України», «Угорська Україна», «Огляд української історіографії»

Кордуба Мирон (1876–1947) – український історик, публіцист і громадсько-політичний діяч. У своєму «Щоденнику» присвятив багато уваги активній позиції митрополита Андрея Шептицького під час національно-визвольних змагань галицьких українців у 1918–1923 рр.

Королевський Кирило (Жан-Франсуа-Жозеф Шарон) (1878–1959) – французький історик церкви, автор фундаментальної монографії «Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944)». Особисто знав і співпрацював з митрополитом близько 40 років

Кубійович Володимир (1900–1985) – український географ, енциклопедист, видавець, громадсько-політичний діяч, головний редактор «Енциклопедії Українознавства» та автор цілої низки фундаментальних праць «Територія і людність українських земель», «Географія українських сумежних земель» тощо

Купчинський Роман (1894–1976) – український письменник, журналіст, композитор, критик, громадський діяч, автор роману «Заметіль», збірки «Мисливські оповідання» тощо

Лаба Василь (1887–1976) – греко-католицький священник, капелан, доктор богослов'я. Під час Другої світової війни очолював духовенство української дивізії «Галичина» та був капеланом УПА

Левін Курт (1925–2014) – син львівського равина, який усе своє життя присвятив справі беатифікації митрополита Андрея Шептицького, автор унікальних спогадів про свого рятівника від нацистів

Ленцик Василь (1912–2002) – український історик, релігієзнавець, професор, автор численних праць про життєвий шлях і багатогранну діяльність митрополита

Липинський В'ячеслав (1882–1931) – український історик, політолог, соціолог, теоретик українського консерватизму, автор фундаментальних праць «Листи до братів-хліборобів», «Україна на переломі 1657–1669», «Шляхта на Україні» та ін. Упродовж багатьох років постійно відчував матеріальну і моральну підтримку з боку

митрополита Андрея

Лисяк-Рудницький Іван (1919–1984) – український історик, політолог і публіцист, автор фундаментальних праць «Націоналізм і тоталітаризм», «Історичні есе», «Україна між Сходом і Заходом»

Микитюк Ярослав – уродженець Станиславова, колишній співробітник канцелярії д-ра Юлія Олесницького (1935–1938)

Михалейко Андрій директор Інституту історії церкви, історик, автор фундаментальної монографії про митрополита Андрея Шептицького

Огієнко Іван (Митрополит Іларіон) (1882–1972) – український науковець, релігійний діяч, єпископ Польської православної церкви, предстоятель Української греко-православної церкви в Канаді, автор праць «Українська культура», «Історія українського друкарства», «Нарис з історії української мови. Система українського правопису» та ін.

Островець Михайло (1897–1979) – український письменник, перекладач, фольклорист, громадсько-політичний діяч, автор книги «Великий Василіянин», присвяченої життю і діяльності митрополита Андрея Шептицького

Редько Юліан (1905–1993) – український мовознавець, письменник і перекладач

Рудницька Мілена (1892–1976) – українська громадсько-політична діячка, журналістка, письменниця, голова центральної управи Союзу Українок, доктор філософії

Самчук Улас (1905–1987) – видатний український письменник, автор романів «Волинь», «Гори говорять», «Кулак», «Юність Василя Шеремети», «Маруся» та багатьох інших. Автор книг спогадів «На білому коні», «На коні вороному», збірки статей «Репортажі з Карпатської України»

Сениця Павло (1879–1960) – український композитор-модерніст і фольклорист, автор праць «Сучасна українська музика», «Українська вокальна музика» та ін.

Скоропадський Павло (1873–1945) – український державний, політичний і військовий діяч, Гетьман Української Держави (29 квітня–14 грудня 1918)

Сліпий Йосиф (1892–1984) – український церковний діяч, Митрополит Галицький і Архієпископ Львівський, з 23 грудня 1963 р. – предстоятель Української греко-католицької церкви

Стефаник Василь (1971–1936) – відомий український

письменник, один із найкращих українських новелістів, автор яскравих творів «Камінний Хрест», «Новина», «Земля» та багатьох інших, які увійшли до золотого фонду української літератури. Упродовж багатьох років перебував у близьких стосунках із митрополитом Андреем Шептицьким

Стецько Ярослав (1912–1986) – український політичний діяч, активний діяч ОУН, один з ідеологів українського націоналізму. Разом зі Степаном Бандерою був автором Акту відновлення Української Держави 30 червня 1941 р.

Студинський Кирило (1868–1941) – український філолог-славіст, мовознавець, літературознавець, фольклорист, письменник і громадський діяч

Франко Іван (1856–1916) – видатний український поет, прозаїк, драматург, літературний критик, публіцист, перекладач, науковець, громадсько-політичний діяч, автор праці «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пасторським посланням Андрея Шептицького «О квестії соціальній»

Цегельський Лонгин (1875–1950) – український громадсько-політичний діяч, дипломат, адвокат, журналіст і видавець, автор короткого життєпису Андрея Шептицького

Чайковський Андрій (1857–1935) – відомий український письменник, автор серії історичних романів і повістей «За сестрою», «Петро Конашевич-Сагайдачний», «Козацька помста» та багатьох інших. Залишив після себе багату епістолярну спадщину, опубліковану зусиллями львівського історика Богдана Якимовича. Упродовж багатьох років перебував у дружніх відносинах з митрополитом Андреем Шептицьким

Чикаленко Євген (1861–1929) – український громадський діяч і меценат української культури, публіцист. Залишив після себе унікальні «Спогади» та «Щоденник»

Шевельов Юрій (1908–2002) – визначний історик української літератури і мовознавець, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка

Шептицька Софія Людовіка Цецилія Констанція Фредро (1837–1904) – польська письменниця, художниця, мати митрополита Андрея Шептицького, авторка першої біографії свого сина «Молодість і покликання о. Романа Шептицького»

Шептицький Климентій Казимир (1869–1951) – Блаженний католицької церкви, український релігійний діяч і архимандрит

монахів Студійського уставу, брат митрополита Андрея Шептицького
Штундер Онуфрій – автор спогадів про митрополита Андрея Шептицького, опублікованих в еміграції

*МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ
У ХУДОЖНЬОМУ СЛОВІ*

ТРИТІР МЕРІАМ-ЛУЖНИЦЬКИЙ

Зов предків

Моя найдорожча Мамо!

Ти пригадуєш собі, коли то – мені, мабуть, було тоді 9 років – ми поїхали верхи й я сказав Тобі, що хочу бути священником, а Ти, усміхаючися, відповіла, що священники на конях не їздять. Сьогодні я хочу перед тобою оправдатися, Мамо, чи радше, зрадити мій секрет: це були не мої слова, це були слова моїх предків. І так же ж само, коли згодом кілька років пізніше я заявив Тобі й Татові, що я буду уніатським священником – це теж не були мої слова, це були слова моїх предків.

А було це так, Моя Кохана Мамо: Ти пригадуєш, що Тато нам, дітям, часто пояснював і згадував наших предків, портрети яких висіли в його робітні, чи, як ми його кімнату звали, в канцелярії. З усіх портретів вбилися в моїй пам'яті там портрети: єпископа Варлаама й митрополитів Атанасія і Лева. Усі вони були ченцями-василіанами, але всі вони були якісь інакші: Варлаам чомусь мені здався тихим, покірним ченцем, повним любові до Бога, милосердя до людей і наче б закоханим у вічність, для якого світ не існував. Іншим знову був Атанас: цей мав щось лицарського у собі, своїми чорними гострими очима він пронизував наскрізь людину, з цих очей й високого чола біла воля, сміливість, а враз із цим відвага й повсякчасна готовність

боронити Бога й Його чесноти перед злом світу, а слабим людям давати помічну руку.

Знову ж зовсім іншим здавався мені митрополит Лев, чи як Тато назвав Його світським ім'ям, дядько Людвик. Аристократ із куртуазійною усмішкою на устах, свідомий зручності слова й закоханий у мистецтві (адже ж це він докінчив будову собору св. Юра у Львові), робив на мене враження дипломата, в якому сплелось людське із божеським, ця багатогранність людини, для якої ніщо людське не є чуже.

І ось одного вечора, коли Ти, Мамо, сказала мені, що виїжджаєте враз із Татом до Львова, до діда Олександра і вернетесь через день-два, я довго не міг заснути. Годинник в їдальні вибив другу годину, я перекидався на своїм ліжку й завжди здавалося мені, що мене хтось кличе. Коли ж цей поклик став настирливий, я встав, пождав хвилину, щоб переконатися, чи всі сплять, засвітив свічку, накинув халатик на себе й тихенько на пальцях пішов до робітні Тата.

Уважно й поволі я відхилив двері й побачив очі портрета дядька Атанаса, я зразу заспокоївся і зрозумів: це він мене кликав! Уже зовсім спокійний я підійшов близько до портрета, а світло впало на руку дядька, яка лежала, як біла пляма на чорній рясі. Дуже чомусь мені хотілося, Мамо, поцілувати цю руку, щоб подякувати дядькові за те, що він мене покликав, і привітатися з ним. Але, портрет висів високо, й я його не міг досягнути устами.

А очі дядька Атанаса говорили до мене, так, Мамо, говорили. Я просто чув не ухом, а цілою своєю істотою, як вони наказували мені, щоб я ішов слідами своїх предків, що всі вони молять і просять Бога, щоб Він дозволив мені йти їхніми слідами, що всі ті ченці, ігумени, єпископи й митрополити Шептицькі по батькові й усі священники й ченці Фредри по матері обстоюють перед Богом моє покликання. Ще сьогодні, Мамо, по стількох роках я чую виразно голос дядька Атанасія, а може, радше, голос моїх предків. І досьогодні дзвенить мені у вухах:

– Ти є позичений, сину, – казали очі митрополита Атанасія, – ти є позичений! Пам'ятай про це!

Довго-довго я стояв перед портретом дядька Атанасія і щойно гаряча крапля воску із свічки, що впала на мою руку, наче пробудила мене.

Я перехрестився, підійшов до бюрка Тата, на якому стояло вирізьблене в дереві Розп'яття й сказав уголос:

– Добре!

І зразу налякався свого голосу, бо в хаті царювала тиша. Я знову нишком вернувся до свого ліжка, погасив свічку й ліг спати. І ще ніколи не було мені так приємно й лагідно на душі, як тоді. Тоді, цієї ночі, дядько Атанас відкрив мені догму Спільноти Всіх Святих і я найшов у ній безцінний скарб. І дивує мене, Мамо, що так мало людей користає із цього безцінного скарбу. Я вже давно у своїх місійних проповідях підкреслював важливість і – по-світському кажучи – користь із цієї догми Спільноти Всіх Святих: що ж може бути більш успішне, як молитися про поміч до тих, які колись молилися і любили нас за життя, а тепер мають можливість молитися і допомагати нам, будучи безпосередньо у стіп Бога? Зрозумів цю глибоку Божу Мудрість наш український нарід, коли створив приповідку, що «материна молитва із дна моря вирятовує». А ми так рідко, а то майже ніколи, у важних і складних обставинах нашого туземного життя в молитвах не звертаємося про поміч чи до батька, який нас виховав і дбав по своїй силі про нас, чи до матері, яка плекала і обслуговувала чи навчала нас, чи до дідуня, який впроваджував нас в люди, чи до бабуні, яка обдаровувала нас усім, що мала найдорожчим. Чи ж можливе, щоб ті, які опікувалися нами в туземному житті, відмовили б нам у помочі «на тому світі?». «На тому світі», в який вони за життя могли лише вірити, а тепер у «тому світі» у присутності Бога перебувають?!

Завдяки моїм дядькам і Тобі, Дорога Мамо, я зрозумів, чим я є та чим повинен бути: як чернець, я прошу помочі в дядька Варлаама, як архиерей прошу помочі у дядька Атанаса, а перед авдієнціями на цісарському дворі чи в Апостольській Столиці в Римі звертаюся про поміч до дядька Лева. Коли ж приходять хвилини безсилля і я стаю дитиною, тоді звертаюся до Тебе, Мамо, й зразу почуваюся дужим і сильним, таким, як тоді, коли я, не вмюючи ще як слід писати, мазав на папері олівцем.

*Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор.
Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. 80 с.*

В Храмі Св. Юра

Больше сея любви никто же иматъ,
Да кто душу свою положитъ за други своя
Йоан XV. 13.

Йде ворог! Ворог йде, як хмара!
Вже близько! І смертельний страх
Впав на людей. По вулицях
Життя завмерло. Люта кара
Зближається! О Боже! Боже!
Мов море, розлилось вороже
Військо незчисленне. Що крок,
То гострий гвер, знаряддя смерти.
Невже ж прийдеться нам умерти
В нерозкаянню? Де ж пророк,
Щоби сказав огненне слово,
Слово надії і розради,
Щоб ратував нас від заглади,
Щоб сонце розпалив наново
У тьмі кромішній? Де ж є він?
Ось – чуєте? – ударив дзвін
У храмі Юра. Ніби мати,
Що діти скликує до хати,
Так він взивав. Люди йдуть,
Імов ті перші християни,

Гонені Нероном поганим,
За слушну справу смерти ждуть.
О милий Боже України!
За кров, за сльози, за руїни,
За все, що терпимо в сей час
– Помилуй нас!
Таж ми чужого не бажали,
Лиш, що нам предки передали,
Хотіли гідно донести
Аж до метию
Ми з кривди людської не жили,
Лиш від колиски до могили.
Трудилися, як Ти велів –
За що Твій гнів?
Хиба ж се гріх свій край любити,
Своїм язиком говорити,
Й що нам святе, не дати на сміх
– Хиба ж се гріх?
Що жило – до землі припало,
І в божім храмі тихо стало
Як у могилі. Аж зпроквола
З плит кам'яних біля престола
Постать підняла ся велика
Над всіх людей се наш Владика,
Се первозваний наш Андрій
Уста втворив:
«Народе Мій!
Мої ви, браття, сестри, діти,
Моя любове, мій ти світе,
Чи сподівався я, що буду
В таку пору до мого люду
Господнє слово глаголати?
Господнє слово і – гармати,
Господнє слово і – шрапнелі!
Зруйновані ваші оселі!
Сплюндровані ваші приюти!
До чаші налято отрути,
А ворог напрасний і злий
Став над карком і каже:

«Пий!

Щобись міг легше позабути
Свій безталанний рідний край,
І рідну мову, і звичай,
І віру предків! Пий отруту
І покланяйся, як Богу – кнуту,
І дякуй, дякуй темноті,
Що ясне сонце загасила!»

О, браття! Лучша вам могила
Аніж сподівання такі!
І лучше в славі нам умерти.
Ніж славу прадідну затерти
Клеймом нікчемности.

Примір

Я вам давав і дам, як треба
З землі зніматися до неба,
Я – батько ваш, народе, вір,
Вір мому слову: з мене нині,
Тут серед Божої святині,
Слова, мов громи ясні, б'ють
В табор ворожий, розіб'ють
Заступники святої волі
Насілі полчища і в полі
Немов солону рознесуть.
Се я вам кажу. Я се знаю
Знанням Господнім. І колись
За море сліз, що розлились,
За кожний зойк і плач дитини,
За все, що нині в'яне й гине –
Вони стократно заплатять.
Даром плюндрують і палять!
Над попелища і могили
Здійметься ясний, сніжнокрилий
Дух правди й волі. Оживе,
І зацвіте й зазелениться,
Що нині кров'ю червониться,
Широко в світі заслине
Наша зруйнована країна,
Воскресне, встане Україна!

Тільки не тратьте, браття, віри!
Тільки не будьте маловіри,
Тільки не будьте, як бур'ян,
Хто ступить – той йому і пан.
А стійте твердо, як скала,
Най розіб'ється об нас хула,
І вража лють й нікчемна лєсть.
Се наш закон – се наша месть.
Розбийте з трутою пугар,
Відсуньте пріч Данаїв дар,
Їх слово підступне, варварське
Женіть від уха. Що цісерське –
Віддайте цісарю, а Боже –
Богу правдивому. Він може
Нас прібувати, як в горнилі
Залізо, може нас по філі
Вести, як вів Петра Спаситель,
Він наш суддя і обновитель,
Він нас не хоче покорити.
Бо мусить, мусить побідити
Добро і правда на землі.
Пропадуть, щезнуть люди злі,
Як дим від вітру пропадав,
Як від огня віск тає – стають!
Лиш духом не падіть, не млійте,
Як дуби в бурю кріпко стійте,
І не хиляйтеся лозою.
Благословен, хто впаде в бою
За вітчину, за справу люду, –
Його во віки не забудуть,
Його восхвалене ім'я
Горітиме, як полум'я
Серед кромішньої темряви.
Крізь жертву і любов – до слави!
Нема-ж любови, кажу вам,
Над ту, коли життя віддам
За другів моїх!»
Амінь! Амінь!
Немов з грудей зваливсь камінь,

Немов якась надлюдська сила
Від гробу челюсть відвалила
І струю вічного, нового
Життя буйного, молодого
В задуму гробову впустила.
«Будемо, батьку наш, будемо –
Держатися святої справи.
Для вітчизни, для волі, слави,
Для здійснення великих снів
Наших замучених батьків
Посвятимо всі наші сили,
Аж до сконання, до могили,
До остаточних перемог
Так най нам свідком буде Бог!»

Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. за свідченнями сучасників / Упорядкування: В. Семенів. 2-ге видання. Львів: Видавництво «Апріорі», 2020. 528 с.

ВАСИЛЬ ЩУРАТ

В суздальській тюрмі

I.

В монастирську тюрму
Сон до в'язня приходить;
Перед очі йому
Ясний образ наводить.

Ніби десь то ще день
Яснорійних пісень –
Той день здвигу похода,
Той день міри для сил,
Той день проби для крил,
День цілого народа.
Ніби десь то вже й час,
Як почувлось нараз
Із над Збруча до Сяну:
«В кого руки міцні,

Йди спасати в огні
Україну кохану!»
І він бачить, як в миг
Від стрільців січових
Зароїлось довкола;
«Не тут місце є вам,
Не мій храм для потали!»
Задрожала гора
Святоюрська стара,
Вороги задрожали.

II.

В монастирську тюрму
Сон до в'язня приходить;
Перед очи йому
Ясний образ наводить.

Ніби десь то в ті дні,
Як він вже в чужині –
Не орлом в перелеті –
Опинивсь у Курян,
Що колись на поган
Були свідомі кметі.
Ніби в Курську вже він
На заутреній дзвін
Встає, молиться Богу,
Щоб за весь його біль
Зняв грозу з рідних піль,
З України тривогу.
«Боже, – молить він – Ти
Свідомійший мети,
До якої прямую;
Та як воля Твоя,
Нехай вигнанцем я
Цілий вік мій горюю:
Нехай сам я всіх лих,
Переслідовань злих
Заживу у неволи,

Аби лиш мій народ
З рідних хат загород
Не був гнаний ніколи;
Аби лиш мій народ
Зажив сам вже свobod
Вічно крадених в нього;
Аби він був щаслив;
Аби в щастю процвив –
За весь біль житя мого.
А коли за мала
Моя жерва ціла
Як на лица їм ляг
Жар, що тлів ся в очах,
І споважнював чола.
І він чує, як щось
В його серці знайшлось
Невимовно велике.
Щось, що певно в свій час
Почували нераз
Його предки-владики.
І на чорний рукав
Сльоза золотом кане,
Сльоза щастя, яке
На геройство тяжке
Є лиш вибраним дане».
При престолі в храму
Дає смілість йому
Передвічна ідея:
«Україна не вмре!
Тож пророцтво старе,
Ще святого Андрея!
І сказав ворогам:
І жадаю не в міру,
Позволь, Боже, нести
Й моїм браттям хрести
Замість рідного краю!»
І мов будиться він
На заутренній дзвін
І чує: «Позволяю!..»

Ш.

В монастирську тюрму
Сон до в'язня приходить;
Перед очи йому
Ясний образ наводить.

Рано в'язень встає;
Як було, так і є –
Навкруги так похмарно!
Але в нього в душі
Літнє небо в тиши –
Так в ній ясно, так гарно!
Рано в'язень встає;
Як було, так і є –
Переміни не слідно.
Але в нього в очах,
В його тихих річах
Повінь радості видно.
Преподобний Павло
Монастирське житло
Оглядаж що днини.
Аж не вірить очам:
Чи ж се в'язень той сам?
Що причиною зміни?
Кличе з братії двох,
Научає обох
В своїй келії грізно,
Як слідити за ним,
За тим в'язнем страшним,
Щоб не стало за пізно;
Щоб він вийти не міг
За келейний поріг
Серед ночі незначно;
Щоб хтось спав під дверми
Й пильнував, як тюрми,
Його келії бачно.
Так їм сказано двом.
І сторожать кругом

В'язня всі без упину.
Бо для них тайна річ,
Що його в кожду ніч
Сон веде в Україну.

Блажен той муж: життєвий шлях митрополита Андрія Шептицького. 29.07. 1865 – 1. 11. 1944: Фотоальбом / упорядник: сестра Дарія (Світлана) Турків; автор тексту Уляна Стеців-Тимчук. Львів: Манускрипт – Львів, 2016. 196 с.

Тіням Архипастиря

Слово в перші роковини смерти Митрополита
Андрея графа Шептицького

Вже в засвіти Твій дух відлинув ген до Бога.
Спочивши тілом в-вік у темні могили.
І так скінчилася й Тобі Твоя дорога,
Як сонцем вечора Твої погасли сили

І сповістили світ всі святоюрські дзвони,
Що Ти осиротив престіл владик на віки.
Престіл світліший, ніж всі царські в світі трони.
Символ Христової любови та опіки.

Мов хмарою тоді вершки гори покрились,
Де в славі видвигнувсь собор Святого Юра,
Й поникли тугою святії небосхили,
І стала ніби ніч, жалобою понура.

Вмер Архипастир. Ти, владико України,
Духовний князю всіх земель-країн Вітчизни,
Кагане Галича в час горя і руїни,
Сяйво спасенне всім, кому у тьмі заблисне.

Ти вмер? Та ні, ах ні, владико-благотворче.
Бо велетні, як Ти – не гинуть усеціло:
Що величчю було у Тобі мудре й творче,
На віки житиме в нас не смертельним ділом.

Так довго ж не змогло Тебе ніщо зломити.
Ні патріархів вік, ні горесна недуга.
Мов захищали б плоть Тобі спасенні щити,
Руками ангела невидимого друга.

Ні, не зломивсь Твій дух, як цар Микола другий
Велів Тебе заслать в Сибір неісходиму.
О, Ти був володар сильнішої потуги,
Надиханий вогнем душі – святого Риму.

А хто счислить Твої всі благодійні твори,
Що мали людові служити по всі потреби?
Ті установи благ, спасеннії притвори,
Куди горнувся всяк у захисти до Тебе?

Отак Ти молоді як архипастир Церкви
По прикладі Христа – подвижник діл любови,
І сяєва тих діл – вони ще не померкли,
Бо все, що Ти створив, це почин днів обнови.

І доки в нас Свят-Юр нам кріпость в дні негоди,
Як довго наш народ на землях України.
Ти овіватимеш свят-юрські горді зводи
Архангельським крилом як добрий дух країни

Митрополитові Кир Андрееві Шептицькому в перші роковини смерти / Видала Візитатура й Адміністрація греко-католицької Церкви в Німеччині й Австрії. 24 с.

ОЛЕСЬ БАБІЙ

На смерть Митрополита

Життя і смерть – брат рідний і сестриця.
Ідуть вони все по дорозі в парі
І хоч такі в них неподібні лица,
Вони все ж рідні, так як рідні в хмарі
І ті громи, що нищать та вбивають,
Роса й дощі, що квіти розвивають.

Та брат все має більшу міць і силу,
Як та сестра – й життя сильніше смерти
Не кожний вмер, що вже зійшов в могилу,
Бо творів духа й смерть не може стерти.
Бо хоч помер Ісус на хрест розп'ятий,
Хто ж може храм Його ізруйнувати?!

Із вітчизни, як чорний крук, вість лине,
Що й Ти помер, всіх наших душ Владико!
І на очах старців, в очах дитини
Тремтить сльоза . Жалоба превелика
Настала в нас, бо залишилось стадо
Без Пастиря, що й в горю нас не зрадив.

З далекої чужини чужиниці
Не чуємо, як плачуть сумно дзвони
У вітчизні в кожнісінькій дзвіниці,
Не чуємо й пісень тих похоронних,
Що линуть з Храму пресвятого Юра
За трумною в старих Льва граду мурах.

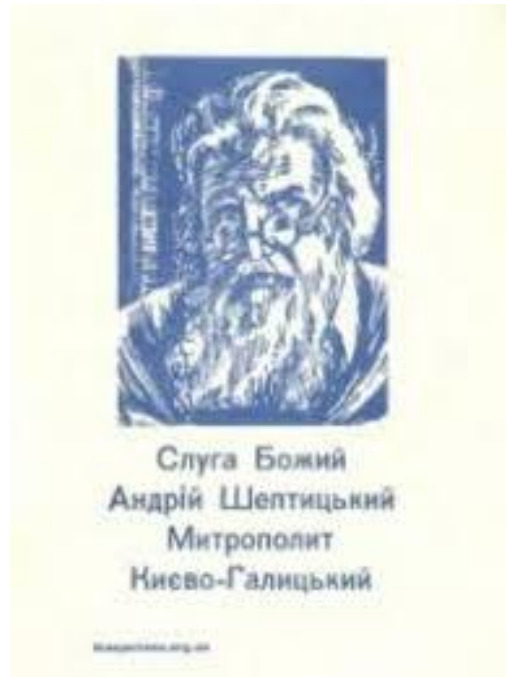
Не чуємо, не бачимо, не знаєм.
А все ж серця здавилися в нас з болю:
Вже Пастиря не маємо, но маєм!
У время люте, коли Бог недолю
На нас зіслав й ми розбрелись світами,
Як вівці гнані лютими вовками.

Одна лиш в нас потіха і надія,
Що хоч Ти вмер, то Дух Твій все ж між нами,
Що Твої діла, все, що Ти нам вдіяв,
Жить вічно будуть! І пекельні брами
Не переможуть нині і вовіки
Великих діл – Великого Владики!

Бо ж ген від Сяну аж до річки Буга,
До чорних гір, до гордої Говерлі
Оставив Ти слід Твого труду! Духа!
І діла ті не вмруть, як не умерли! –
Життя і смерть – лівиця і десниця,
Життя і смерть – брат рідний і сестриця.

Митрополитові Кир Андрєві Шептицькому в перші роковини смерти / Видала Візитатура й Адміністратура греко-католицької Церкви в Німеччині й Австрії. 24 с.

ЛЕСЯ ХРАПЛИВА-ЩУР

**Слуга Божий Андрій Шептицький
Митрополит Києво-Галицький**

Лине осінь чужою землею,
Українських шукає людей.
З жезлом праведним Архиєрея
Понад нами встає наш Андрей.

Він крізь бурі та війни суворі
Нашу Церкву безпечно провів.
Піднесімо ж серця у покорі
І згадаймо, з далеких країв.

Львів. Рокований сорок четвертий.
Давній спомин пряде листопад.
На вершку, у бою, аж до смерти,
Зустрічаються: Юрій і гад.

У простори знімається гордо
Юр над городом вірного Льва,
А долиною – з Півночі орди,
Розлилася неволя нова.

Над раненою в битві землею,
У підхмарних палат висоті,
Той, Хто віще наймення Андрея,
Хрест Апостола нести схотів.

Князь, що земні добра всі покинув,
Щоб сповнився благами народ,
Що лягав за життя в домовину,
Щоб сягнути безсмертя висот.

Смутком осени думи нависли,
Підкрадається сумерк кінця.
У минуле зриваються мислі
Жовтим листом, у серці ченця.

Привид Прилбич дитячих зоріє
У затишеній, ясній повноті:
Батько, браття і Мати Софія,
Поривання юнацькі святі...

З рам шептали Шептицьких картини:
Атанасії, Лев, Варлаам:
«Ти – боярського роду дитина –
Благовістям будеш русинам!»

І безжалісні жарти з сальону
Про невчених хлопів і попів...
Два світи фехтувалися в ньому,
Як бажаннями двома горів.

Заохота із Вічного Трону:
Папа Лев, сам Наслідник Петра.
І батьківська важка заборона:
Божа заповідь! – правда – котра?

«Альма Матер» – знанням пребагата;
Заглиблявся у мудрощі прав.
Там, у Бресляві, гурт Філоматів,
Друзів, спрагнених Правди, зібрав.

Бачив Київ, золочені храми,
Богомудрість величних століть...
Виносили пани-хлопомани
Дивні скарби з-під стріхи у світ.

Аж нарешті! – мов з мандрів додому
Повернувся, щоб спокій знайти.
Відчинив йому брами Добромиль,
Привітали привітно брати.

Він молився, навчався і слухав;
Піст і ряса, суворий устав...
Піднімався у безміри духа,
В життєдайний свій корінь вростав.

Розважання у затишку келій...
Спів премудрости плід в тишині.
Кристинопіль і новики милі...
Щораз вище підносили дні.

Аж промовив у свято велике
До народу із Юра вершин:
«Хочу, в Бозі, вам бути Владика,
Рідний брат, України я син!»

Раннім променем світнуло слово,
На весь край, від кінця до кінця.
Серед місій потіхи, обнови,
Розцвітали побожні серця.

Пам'ятав про убогих і хворих,
Про студентів, сиріт і про вдів.
Навіть птиці і звіреві в горах
Заповідник безпечний завів.

Чистих серцем візав у Студити,
Чесний Типікон дав їм тепер,
Щоб прадавню снагу відродити
Боговгодних, із Лаври Печер.

Не цурався трудних візитацій:
Не минав і малого села.
Всюди лагідним оком добачив,
Де недоля чи кривда була.

Чув з Америки навіть, з Канади,
Тих, що доля загнала туди,
Завітав, поучив і порадив
І наставив їм рідних Владик.

У Бразилії чи в Аргентині,
Сам збирав своїх вірних овець,
Помагав, тим що в Прусах, невпинно,
Був усім, наче рідний отець.

Шлях паломничий до Велеграду
Протоптав, до Methodia стін,
Про З'єдинення радити раду,
Щоб і стадо і Пастир – один.

Усуусам стяги малинові
Посвятив, як рушали у змаг,
І з народом остався у Львові
У Бобринського хижих руках.

Царський в'язень, в новій авреолі,
...Курськ, Ярославль і скорбний Суздаль...
Він – взамін за зневагу неволі
Зерно єдності віри подав.

Як з руїни вставала Держава
Над Дніпром, на завітніх горбах,
Дужим словом, в завії кривавій
Він промощував Єдності шлях.

Знов стежки негостинні чужини.
Скільки ж стукав до замкнених брам,
Щоб повірили в міт жовто-синій,
Що замаєв на ратуші, там...

Аж вокняжився в Юрі нарешті,
У безсилля незгоєних ран,
Крізь вітання палкі, крізь арешти...
Вірним душам Служитель і Пан.

Воздвигнув їм твердиню для Духа:
Академію світлих умів.
Кожний питомець жадібно слухав,
Щоб добро засівати зумів.

Знов любовно збирав у музеї
Мудрість книг, неповторність ікон:
Все насліддя Вітчизни своєї,
Щоб не втратилось Вічне з віком.

Зазнавали добра в Мецената,
Кого Бог талантом дарував:
Вільно линули тони крилаті,
І сповнялися задуми барв.

Сам страждав – а про хворих дбав долю;
Сам аскет – дарував щедро всім.
Розцвітали садочки і школи,
Учні – в бурсах знаходили дім.

Заслухалися кедри в Підлютім,
Як лунав понад Соколом спів,
Вмів бо Добрий Дідусь пригорнути
Біля ватри малих пластунів.

Був у свято велике у Львові
Здвиг невиданий всього краю,
Коли галицька молодь Христові
Присягала на вірність свою.

Як на Холмщині та на Підляшші
На церкви православні без прав
Нападали руїнники ляхі –
Він їх словом суворим картав.

Шумовиння гукало надармо
Серед брязку побитого скла
І грозили палками жандарми:
Лють ворожа безсила була.
Передбачував бурі і війни
Лжесобори і Церкви кінець.
Вчив братів, як приймати спокійно
Вражий глум і терпіння вінець.

У пору Одкровення сувору –
Вічну Правду зглибити хотів,
В тиші Юра, з Отцями Собору,
Щоб світила для дальніх віків.

Серед грімів, у червень кривавий,
Хоч свавілля грозило чуже,
Привітав по-батьківськи Державу,
На могилах замучених жертв.

Не злякав його, в люту годину
Навіть велет тевтонський, грізний:
За жидів, християн, за Людину,
Кинув виклик катам: «Не убий!»

Скільки ж скрилось у Доброго Ребе
Чоловіків, жінок і малят!
Помагав безборонним, де треба;
Кожний був йому в Господі – брат.

Розривалися знову гранати,
Повінь хлинула з адових брам...
Він нові встановляв екзархати,
Вічній Правді поширював храм.

Дав Владик, що скріпляли на дусі,
Вічне Слово несли в темний край,
Українцям не лиш; білорусам,
Москалям – по Сибіру одчай.

Ум високий – знесилені руки...
Лист останній у Город Петрів:
«Делегуй мене, Отче, на муки,
Щоб за нарід я хрест претерпів».

Листопад жовте листя розносить.
Біла ложа – владик скорбний круг:
Миколай і Микита і Йосиф,
Брат Климентій – всіх задумів друг...

«Покидаю дочасне й тілесне...
Вам кажу, ще крізь земні уста:
Наша Церква у славі воскресне,
Схід осінить знаменням хреста».

«Більше вже говорити не буду,
Мої діти духовні, до вас.
Прощайте – до Вічного Суду...»
Впали кучері срібні... і згас...

І піднявся над шпилі Собору
По дорозі молитви ясній –
Заспівали архангельські хори,
Привітав Первозванний Андрій.

Осінь спомин далекий розносить,
На весь світ, де живе наш народ.
Вічним зором просвітленим, досі
Наш Андрей стереже нас з висот.

Приклонімо ж серця у покорі,
До небес молитви вознесім,
Щоб Святим і Прославленим скоро
Засіяв Він на радість усім.

*Храплива-Щур Леся. Слуга Божий Андрей Шептицький
Митрополит Києво-Галицький / Друге видання. Онтаріо:
Товариство «Свята Софія», 1990. 36 с.*

РОМАН ЗАВАДОВИЧ

Посвята

Як любить квітка сонце, так палко, з сил усіх
Кохають добрі діти добродіїв своїх.

За щирю їх прихильність, за ласку і опіку
Пошану і подяку приносять їм велику.

І славлять їх великі заслуги та діла
І шлють за них молитви до Божого стола.

І нас, дітей та молодь – надію України
Чиєсь любило серце, ласкаве, голубине.

І пестило і гріло, неначе сонце те,
Що ходить по блакиті осяйне, золоте.

То серце незабутнє, гаряче і велике
Шептицького Андрея, преславного Владики.

З святого храму Юра, з владичої гори
До себе часто кликав громаду дітвори.

І гладив ясні чола, волосся русі жмутки,
Про все дітей питався, про радість і про смутки.

Дививсь в сирітські очі, що в них сльоза блистить,
Шептав слова потіхи: «Не плач, дитино, цить!»

І всіх прибитих горем – сирітку і каліку
Владика милосердний приймав в свою опіку.

Тепер Він вже у Бога, в небесному дворі,
Він з неба помагає бездомній дітворі.

Його пресвітлу пам'ять ми вдячністю вінчаєм,
Опікуном і батьком Його ми обираєм.

Від нині нашій школі даєм Його ім'я,
Нехай нас загріває до пильности щодня.

Нехай нам все здається, що Він живе між нами,
Що гладить наші личка ласкавими руками.

Ми вірим, що в чужому далекому краю
Він прийме нас в опіку прабатьківську свою.

Що дасть нам ще дожити Святої Перемоги,
І з радістю у рідні вернутися пороги.

Заповіт Владики

Є у Львові зелена гора,
Її знає уся дітвора –
Там на церкві на сірому мурі
Списом змія пронизує Юрій.

А над ним золотисті хрести,
Задивившись у даль з висоти,
Простягають рамена, мов крила,
Понад городом Льва і Данила.

На горі тій жив архієрей,
Незабутній Князь Церкви Андрей,

Для народу і віри трудився,
За свій нарід там Богу молився:

«Творче світу, Спасителю мій,
Поможи Батьківщині моїй,
Дай їй силу кайдани зламати,
Що скували її супостати.

Україно, Вітчизно моя!
Все що маю, даю Тобі я:
І майно, і знання, і всі сили,
Щоб Тобі на добро послужили.

Щоб Ти стала міцна, як давно,
Щоб Твій нарід з'єднався в одно
У братерській любові і згоді –
Лиш тоді встане сила в народі».

І поклав Йому Бог в груди дар:
Жар любови і мужности жар,
Щоб любов'ю бездольних зогріти
І відважно неправду зустріти.

Проти кривди за людські права
Він підносив відважні слова,
Заступав непохитно і щиро
Свій народ, свою церкву і віру.

Скільки втер удовинних Він сліз,
Скільки радості хворим приніс,
Скільки круглих сиріт і убогих
Користали з його допомоги!

Сиротинці, музеї, церкви!
Як змогли би промовити ви,
То прославили б словом великим
Щедру руку Андрея-Владики.

Серед гуку гармат, серед бур
Він стояв непохитно, як мур,
Не скорили Його небезпеки,
Ні тюрма, ні заслання далеке.
Як Мойсей крізь пустині, моря,
Вів свій нарід до Бога-Царя
Поміж піски, провалля і скали,
Там, де вічні горять ідеали.

Є у Львові зелена гора,
Її знає уся дітвора –
Там усе ще на сірому мурі
Списом змія пронизує Юрій.

Та Владики в живих вже нема,
Над Ним вічність царює німа,
Що від мертвих живих відділила –
Ангел смерти підносить там крила.

Сиротіє святиня пуста,
І сумує народ-сирота
І шепоче молитву за Того,
Що носив в собі душу святого.

Та священний Його заповіт,
Мов стіна нерушима стоїть,
І ніяка його завірюха
Нам не вирве із серця і з духа!

Ми усі – і дорослі й малі
На своїй і нерідній землі
Його слово, величне, крилате,
Будем в серці довічно ховати.

Він не вмер – Він між нами іде,
Він нас шляхом тернистим веде
Крізь холодні пустинь заметілі
До мети, до великої цілі.

Піднесімо серця до гори,
Хай замають, мов ті прапори,
Хай наллються новою снагою –
Віщий Духу! Веди! Ми з Тобою!

Малій школяр. Односторінковий зразок Української Народної Школи імені Митрополита Андрія Шептицького в Регенсбурзі. 1948. 14 лютого. 20 с.

МАРІЯ ПАРНАВСЬКА КОСОВИЧ

Митрополитові Андрієві Шептицькому

Дзвеніть слова живі, дзвеніть!
Лунайте скрізь пісні чудові
На славу тих років століть,
Що гомоніли в місті Львові!

В тім місті, де володарі
Народом вміло володіли
І де хоробрі лицарі
Обороняти волю вміли!

Ми споминаєм в кожную мить
Ту славу, бо у ній сповите
Також Твоє Ім'я блистить
Наш дорогий Митрополите!

У храмі Юра нагорі
Молився Ти Архирею,
Щоб наш народ в красі й добрі
Втішався рідною землею!

Усім Ти дари роздавав:

Нещасним, сиротам і бідним,
Церкви і школи захищав
Перед напасником негідним.

Тому народ Тебе любив,
Митрополите наш Андрію,
І місто Львів, в яким Ти жив
І Свободи народню мрію!

Митрополите! В скорбний час
Твою опіку дай відчути:
Молись, молись за нас,
Щоб час Свободи нам здобути!!!

Пропам'ятна книга гімназії сестер василіянок у Львові / головний редактор Василь Лев; Наукове товариство ім. Шевченка. Український Архів. Т. XXII. Нью Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1980. 337 с.

СЕРГІЙ ЖАДАН

1919

Залізничний вокзал.
Західна Україна.

Тяжкохворий Вишиваний намагається вибратися до Відня.

На платформі опускається туман. У тумані чути гудки паротягів.
До Вишиваного виходить священник. Вишиваний упізнає в ньому
Шептицького.

Шептицький:

Це ви, полковнику? Що ви тут робите?

Вишиваний:

Намагаюся вибратися додому. Мою війну скінчено, отче.

Шептицький:

Це ви так думаєте, полковнику.
Не ви починали цю війну, не вам її завершувати.

Вишиваний:

Для мене справді все скінчилося.

Я більше не можу їм усім допомогти.

Шептицький:

Війну ще не завершено, полковнику. Вона ще довго триватиме. Хто знає, як озвуться ваші слова.

Вишиваний:

Отче, я не хочу відмовлятися від того, чим жив увесь цей час. Я не хочу вірити, що нам нічого не вдалося зробити. Як мені жити з голосами тих, хто мені вірив? Якою мовою нам всім говорити зі смертю?

Шептицький:

Річ у тім, полковнику, що іноді ми знаємо наперед відповіді на питання, які нам ще не поставили. Не слід боятися того, що тебе запитає смерть. Смерть не буде питати зайвого. Не вважайте програною свою боротьбу. Ваші прапори ще обов'язково підхоплять. Хоча ви так і не стали королем України.

Вишиваний:

Так не став.

Шептицький:

Не стали. Але це й не головне. Головне – що ви не відмовилися від голосів, які вас кликали. Слухайте їх і надалі (С. 100–102).

Вишиваний. Король України. Чернівці: Меридіан Черновіц, 2020. 110 с.

ПЕТРО ЛУЦЬК

Вільгельм [Ерцгерцог Вільгельм Габсбург] не встиг відповісти, як двері скрипнули і в кімнаті враз стало тісно. Чоловік, що зайшов до кімнати, був довготелесий. Високою чорною шапкою він діставав стелі. Все у нього було велике: і ріст, і шапка, і хутряна шуба, і широка, як лопата, борода.

Це був митрополит Андрей Шептицький. При його появі ерцгерцог і барон підвелися.

Митрополит привітався й одразу зауважив:

– Ну і зиму ви влаштували на моє прибуття! – пожартував він. – А я вже гадав, що таких морозів, як у Росії, більше не зустріну ніколи!

– Як доїхали, Ваша еміненціє? – запитав Казимир Гужковський.

– Дорога додому завжди легка, навіть якщо вона розтягнулася на три роки, але, слава Богу, я повернувся!

– Ваша еміненціє, дозвольте вам представити ерцгерцога Вільгельма!

Андрей Шептицький простягнув руку. За своєю природою, немалий і неслабкий Вільгельм, одначе, явно програвав митрополиту.

– Багато чув про вас. Василю Вишиваний! – сказав той і, побачивши розгублені обличчя не лише Вільгельма, але й Гужковського, голосно засміявся: – Слава про вас, архікнязю, досягнула Києва і навіть перепливла Дніпро.

– Мушу признатися, це для мене несподіванка, – нарешті знайшовся що сказати Вільгельм.

– Добра слава! – уточнив Шептицький і почав розстібати гудзики шуби.

– Ну і напалили! – удавано невдоволено мовив митрополит.

Барон Гужковський, якому досі було холодно, з підозрою подивився на Шептицького. А той зняв важку шубу, шапку і залишився в чорній сутані, підперезаній вузьким шкіряним паском. На грудях на простому тонкому шнуру висів дерев'яний хрест.

Побачивши розгубленість офіцерів, митрополит усміхнувся в бороду.

– Зрештою, ви тут господарі й можете поводитись, як захочете, – сказав він. – А мені дійсно жарко. Хоч що б я говорив до того, але наші морози не йдуть ні в яке порівняння із Суздалем чи Курськом, хоч і там не так, як у Сибіру.

Тут барон Гужковський згадав, що він дійсно господар.

– Ваша еміненціє, чи не бажаєте підкріпитися з дороги? – запитав він.

– Я справді потребую їжі, але не тієї, про яку ви говорите, бароне! Добре, не буду тримати вас у невіданні. Я знав, що саме ви на мене чекаєте тут! – мовив Шептицький.

– Знали? Але як?.. – здивувався Гужковський.

Митрополит усміхнувся.

– Не думайте, що це мені відкрилося. Просто ваші ад'ютанти, яких ви вислали зустріти мене, виявилися дуже люб'язними. Я так розумію, архікнязю, ви тут, у Галичині, за особистим дорученням цісаря?! – чи то запитав, чи ствердив Шептицький.

Вільгельм неначе прокинувся, та із задоволенням відзначив, що може, нарешті, знову говорити.

– Саме так, Ваша еміненціє! – відповів він. – Його Імператорську Величність дуже хвилює доля імперії.

– А вас?

– Перепрошую?

– Вас особисто вона хвилює?

– Звичайно! – розгублено мовив Вільгельм. – Як і кожного підданого!

– Я не хотів вас образити, архікнязю, але і мене, і барона, і будь-кого тут, у Галичині, хвилює, що буде з нами після війни.

– Тому я тут! Цісар особливу увагу приділяє саме галицьким справам.

– Я не сумніваюся у цьому! – відказав митрополит. – Я не сумніваюся, що це саме так! Але, архікнязю, Галичина – це і поляки, й українці. І там, і тут живуть вірні нашої святої церкви, і не лише українці. Ділити єдине тіло нашої землі тяжко, але й не ділити не можна.

– Цісар розуміє цю проблему, тому й шукає шляхи розв'язання. Тут озвався Казимир Гужковський.

– Перед вашим приходом, Ваша еміненціє, ми якраз обговорювали – як один із варіантів розв'язання цієї проблеми – поставити на Галичині не намісника, а короля.

Андрей Шептицький у роздумі погладив бороду.

– Не заперечую, що це може бути виходом у нинішній ситуації, – сказав він, потім уточнив: – Одним із виходів і саме на цьому етапі!

– Не розумію вас, Ваша еміненціє! – признався Вільгельм.

– Що ж, охоче поясню, але знову прошу не ображатися на мої слова. Скажіть чесно, ви упевнені в тому, що Австро-Угорщина переможе у цій війні? Не спішіть відповідати одразу! Я хочу, щоб мені відповів не австрійський ерцгерцог Вільгелм Габсбург, а сотник Українських Січових Стрільців Василь Вишиваний.

Слова митрополита заскочили Вільгельма зненацька. Першою його реакцією було зразу сказати, що він не сумнівається в перемозі австрійської зброї, про що може свідчити недавній наступ австро-угорських військ у районі Капоретто, який призвів до поразки італійських військ, але останні звістки із Західного фронту не давали приводів для оптимізму. Особливо їх поменшало після того, як у квітні на боці Антанти у війну вступила Америка.

– Ні, повної впевненості у нашій перемозі в мене немає! – нарешті зважився на відповідь Вільгельм.

– Я захоплений вашою сміливістю, архікнязю! – похвалив його митрополит Андрей. – І чесністю також! Звичайно, важко сподіватися на якийсь успіх Центральних держав після того, як проти них виступили З'єднані Держави Північної Америки! Тому припустимо: Австрія війну програє, як, власне, програють її Німеччина й Туреччина. Що тоді станеться з королем Галичини після поразки? Крім того, спішу повідомити вас, архікнязю, і вас, бароне, що, відвідавши Київ, я мав нагоду виступити на засіданні Української Центральної Ради. Серед тамтешніх депутатів сильні ідеї об'єднати всі українські землі в єдину соборну українську державу. Від Сяну по Кубань! І пробачте мені мою прямоту та відвертість, саме цей варіант

для мене є найбільш прийнятним. Можливо, це станеться не сьогодні і, підозрюю, що й не завтра. Але це станеться обов'язково! Але у цьому розкладі немає місця для короля.

Луцик Петро. Галицька сага. Книга 1. Велика війна. Харків: Фоліо, 2020. 315 с.

Петро Лісович усміхнувся.

– Кир Андрей розуміє, що хоч наша церква і є найбільшою на Галичині, але й найбіднішою. І тільки кооператива може спасти і її, і людей. Митрополит ще перед війною підтримував і Крайовий союз господарсько-молочарський, і «Центросоюз». Навіть купив для цього двадцять машин. Буде сильна кооператива – сильною стане і наша Церква!

Тим не менше, переступаючи поріг кабінету митрополита, Петро Лісович помітно хвилювався. Митрополит Андрей був сам. Він сидів перед вікном і спостерігав за холодною осінньою погодою. При появі отця Петра він повернувся.

– Підійдіть ближче, – сказав він.

Лісович став навпроти крісла з могутньою постаттю митрополита, присів на коліно і поцілував руку владиці.

– Сядьте навпроти мене! На жаль, з кожним роком мені стояти стає дедалі важче, а я не терплю, коли хтось стоїть, коли я сиджу, – пояснив митрополит.

Він почекав, поки Лісович присяде на краєчок стільця.

– Ми з вами не зустрічалися раніше? – запитав він. – Пробачте, але у вас нетипове для більшості людей лице – його легко запам'ятати.

Тут Лісович нарешті спромігся на відповідь:

– Ви колись приїжджали до нас у семінарію, і я мав честь прислужувати Вашій еміненції під час Літургії.

– Коли це було?

– У дванадцятому році.

Митрополит Андрей скрушно похитав головою:

– Дійсно: давно то було! Тоді я ще міг не те що ходити, але й бігати! Але я вас пам'ятаю! Тоді ви зі своїм напарником навіть переплутали дикирій і трикирій та подали не на ту руку.

Отець Петро почервонів. Він дійсно пам'ятав цей випадок. Ба більше, після того як митрополит уже поїхав, з ними двома мав серйозну розмову той-таки Георгій Немиря. Щоправда, якихось відчутних наслідків їхній проступок не мав; напевне, митрополит наказав не карати розгублених служінням із самим предстоятелем семінаристів.

– Вашого напарника я не пам'ятаю, а вас – пам'ятаю! – продовжував митрополит. Де він зараз?

– Отець Марко з перших днів війни пішов капеланом до січових стрільців і загинув у п'ятнадцятому році, – повідомив Лісович.

– Нехай прийме Господь його душу! – сказав митрополит Андрей. – Але я хочу поговорити про вас. Ви знаєте, чому ви тут?

– Так, Ваша еміненціє! Отець Георгій мені сказав.

– Я знаю також, що ви готові прийняти будь-яке рішення.

– Готовий!

– Це вас не лякає?

– Ні, Ваша еміненціє, не лякає! – твердо відповів Петро Лісович.

– Я дійсно готовий служити Богу будь-де. Але я переживаю за парафію. Люди можуть не прийняти іншого пароха.

Митрополит уважно подивився на Лісовича.

– Будь-кого?

Отець Петро розумів, що розмова може вийти за рамки звичайного спілкування простого священника з предстоятелем, але митрополит сам визначив її тему.

– Ні, Ваша еміненціє, не будь-кого! – сказав він. Парафіянам не однаково, чи правитиме у їхньому храмі отець Матвій.

Митрополит не став розпитувати про причину такого несприйняття. Він, безперечно, був поінформований про всі деталі, так би мовити, протистояння між парохом, котрий змінив обряд, і парафіянами, що залишилися на своєму.

– Можливо, ви маєте рацію, отче Петре! – говорив митрополит. – Цілком може так статися, що ми знайдемо пароха, але втратимо парафію! Того вже не можна допустити! Тим більше що про вас люди добре відгукуються, і було б гріх втратити такого пароха. До того ж про ваш богоугодний вчинок не говорить тільки лінивий!

– Ваша еміненціє?

Шептицький посміхнувся.

– Я про ваших дітей! І признаюся: був щасливий від того, що ви зробили. Фактично ви врятували ці невинні створіння від вірної

смерті! Як казав Спаситель: «Істинно кажу вам: усе, що ви зробили одному з моїх братів найменших, – ви мені зробили». Тому, отче Петре, повертайтеся до себе додому і спокійно служіть Богу! Знайте: на вас і ваших дітях моє благословення!

З тим отець Петро і повернувся додому.

Луцик Петро. Галицька сага. Книга 3. Примара миру. Харків: Фоліо, 2020. 314 с.

А сама Досифея з помітним хвилюванням сідала у купе потяга, який відправлявся до Львова. Вона лише один раз бачила Митрополита Андрея. Це сталося майже одразу по тому, як він повернувся на Галичину після декілька років відсутності, й після тримісячного ув'язнення у Познані – восени двадцять третього року. А після повернення Митрополит вирушив у поїздку Галичиною, щоб на власні очі побачити стан, у якому перебувала паства. Заїхав він і до Кам'янки. Звичайно, сестра Досифея була лише однією з багатьох, хто зустрічав Митрополита. Тепер їй належало зустрітися з предстоятелем Української греко-католицької церкви особисто.

Її провели до митрополичих палат, де на неї вже чекав Андрей Шептицький. Будинок, де жив Митрополит, стояв навпроти самого собору Святого Юра. Він був двоповерховий з колонадою, яка підтримувала досить великий балкон.

У супроводі монаха Досифея пройшла повз внутрішню капличку, стіни якої пам'ятали пензлі художників Градолевського та Угницького. У такий час тут нікого не було, тому Досифея піднялася сходами на другий поверх, вони пройшли через велику трапезну, де стояв довгий стіл з багатьма кріслами. Черниця знала, що саме тут зазвичай збиралися собори й вирішувалися нагальні справи церкви.

Трапезна також була безлюдна. Супроводжуючий монах відчинив перед Досифеєю двері й сказав лише:

– Вас чекають, сестро!

Досифея боязко ступила на балкон і зупинилася, вражена побаченим. Балкон височів над схилом гори. Посередині виднілися правильні чотирикутники квітів, що зацвіли найрізноманітнішими кольорами. Схили гори були засаджені фруктовими деревами, але до врожаю було ще далеко. Весь простір садів прорізали численні стежини, здебільшого криві, й вони дещо псували загальну картину.

Досифея подивилася вдалину. Там, унизу, вона вгадала високу вежу міської ратуші. До неї долинули звуки дзвона. Він бив першу годину.

– Ви напрочуд пунктуальна, сестро! – почувла вона збоку.

З несподіванки Досифея відсахнулася і тут побачила Митрополита Андрея.

Він сидів у плетеному кріслі і з цікавістю дивився на гостю. Найперше кидалася у вічі велика, вже сива борода. На предстоятелі церкви не було жодних ознак, що говорили б про його стан, лише проста сутана. Ноги Шептицького були накріті картатим пледом. В руках він тримав якусь велику книгу, котру читав перед тим. Про це свідчили окуляри.

Досифея нарешті оговталася, підійшла до Митрополита й поцілувала йому руку. Вже з перших кроків він зауважив її кульгавість й одразу перейнявся жалістю до майбутньої ігумені.

– Ви стомилися з дороги, сестро! Сядьте біля мене!

Митрополит Андрей показав на крісло, що стояло з іншого боку столика. Коли ж Досифея сіла навпроти нього й не могла приборкати хвилювання, Шептицький усміхнувся.

– Не треба так хвилюватися! – заспокоїв він. – Впевнений – ви, сестро, справитесь!

Виявляється, рішення про призначення сестри Досифеї ігуменею монастиря він прийняв уже давно, про що, власне, не забарився повідомити.

Досифея хотіла сказати, що тремтить не від того, про що говорить предстоятель, але від самого факту їхньої зустрічі. Однак вона тільки кивнула головою.

А Шептицький продовжував:

– Люблю отак сидіти й милуватися садами. Їх колись запланував Клеменс Ксаверій Фесінгер. Він любив тодішній стиль бароко й навіть тут не відступив від нього. Коли був у Святому місті, то йому захотілося і тут зробити щось подібне на ватиканський Бельведер. Але сто років тому сади переробили. Хочу відновити те, що було найперше.

Митрополит поклав книгу на столик, звернувши окуляри.

– Мені про вас говорили двоє людей, – продовжував він. – Блаженної пам'яті ігуменя Емілія і ваш парох отець Петро.

Досифея підвела здивовані очі. Побачивши цей порух, Шептицький кивнув головою.

– Так, ми з отцем Петром колись говорили про вас, і я похвалив його за те, що саме з його парафії вийшла така могутня віра у нашого Спасителя.

Досифея просто не знала, що відповісти. Виявилось, що все вже вирішено без неї.

– Скажіть мені, сестро! Але якщо ви знайдете моє запитання недоречним чи образливим, можете не відповідати мені, – говорив Шептицький. – Ваша кульгавість з дитинства?

– Ні, Ваша Еміненціє! – нарешті подала голос Досифея. – Це від війни. Коли у нашому монастирі матінка Емілія дозволила відкрити шпиталь для воїнів, ми ходили біля поранених. Як поляки підступили до Кам'янки, то стріляли по місту. Пару бомб впало на монастир. Тоди вбили трьох наших сестер. Мені іще пощастило.

Андрей Шептицький по-новому подивився на Досифею. Йому сподобалося, що вона не жаліється на свою недугу, зате шкодує за іншими, котрим пощастило менше.

«Справиться!» – впевнено подумав Митрополит і простягнув руку для поцілунку.

Центр пластового таборування розташувався на схилах гори Сокіл. Це місце було вибране не випадково. Свого часу голова «Пласту» Іван Чмола запропонував організувати «Табір праці та інструкторства». Він був ініціатором того, щоб звернутися за допомогою до Митрополита Андрея Шептицького. Вислухавши делегацію, предстоятель Церкви подарував організації, котрою, власне, й опікувався, поляну під горою Сокіл. Місце таборування виявилось зручним з декількох причин: було далеко від основних місць перебування польської поліції і, навпаки, близько від літньої резиденції Митрополита в урочищі Підлютне. Оскільки пластуни прибували до своєї оселі зазвичай влітку, коли там звичайно відпочивав Шептицький, то це було ще однією пересторогою безпеки: поляки не ризикували щось робити проти Митрополита.

Луцик Петро. Галицька сага. Книга 4. Майбутня сила. Харків: Фоліо, 2021. 316 с.

Андрію Мельнику згадалися події, котрі зрештою і привели його та дружину Софію сюди, у передмістя Відня Грінцінг. А все почалося

тридцятого серпня, коли він чекав у митрополичих покоях на аудієнцію до Андрея Шептицького.

– Їх еміненція готовий вас прийняти! – сказав секретар.

Він почекав, поки Андрій Мельник підведеться з крісла і обтрусить свій і без того бездоганний одяг.

– Хоч Їх еміненція і запросив вас сам, але прошу зважити на його здоров'я. Останніми днями Кир Андрей почувається погано, – застеріг секретар.

– Я розумію, – сказав Мельник.

– Тому постарайтесь по змозі не затягувати розмову.

Андрій Мельник лише кивнув. Така пересторога була для нього зайвою, адже він, як інспектор митрополичих лісів, надто часто зустрічався з Митрополитом й знав про його стан. Видно, від часу останньої аудієнції здоров'я Андрея Шептицького погіршилось.

Зайшовши до покоїв і побачивши у кріслі Митрополита, Андрій Мельник зрозумів, що перестороги секретаря небезпідставні.

Останній раз, коли Мельник так само переступив поріг цієї кімнати (а це було у травні), він побачив Митрополита у гуморі, жвавого, хоч як то неприродньо і виглядало, враховуючи його стан. Тоді Андрій Мельник приїхав за дозволом на поїздку до Голландії. Тепер же, побачивши Шептицького, він відзначив, що той дуже здав.

– А я вже думаю, що мій інспектор дібр вже й забув про обов'язок звітувати про свою роботу! – з наганим докором промовив Шептицький.

Мельник підійшов ближче і поцілував йому руку.

– Сідайте ось тут! – показав Митрополит на крісло перед собою. Він почекав, коли гість сяде, лише потім мовив:

– Ну, розповідайте!

– Про дібри? – не зрозумів Мельник.

На що Шептицький засміявся:

– Ні, не про дібри. Невже ви гадаєте, що я не знаю, що відбувається у володіннях Митрополії? І відзначу, що задоволений з того, як ви з Миколою Саєвичем ведете справи.

Ще десять років тому приват-доцент лісового відділу Української Господарської Академії у чеських Подебрадах Микола Саєвич отримав пропозицію, від якої неможливо було відмовитися: оселитися в Осмолоді й перевести галицьке лісове господарство на науковий лад. Андрій Мельник та Микола Саєвич одразу знайшли спільну мову. Саєвич відразу приступив до того, на чому найбільше

знався. Він провів ретельний облік живності і врегулював мисливське господарство у гірських лісах. Була запроваджена регуляція чисельності кабанів і вовків, підгодівля оленів. Для боротьби з бракон'єрами було запроваджено патрулювання лісів. Саєвич запропонував провадити ліцензії на відстріл і влаштовувати організовані гірські полювання для власників ліцензій. Новизною у його роботі стало промислове розведення форелей. Андрію Мельнику, аж надто далекому від наукового підходу до лісництва, залишалось лише допомагати своєму напарнику.

Зрештою, не була таємницею для Митрополита й інша діяльність Андрія Мельника. Для всіх теперішній інспектор митрополичих дібр відійшов від «політики», і лише небагато знали, що він не переставав бути головою Сенату Організації Українських Націоналістів. Це давало йому змогу майже безперешкодно перетинати польський кордон й виконувати деякі доручення свого швагра Євгена Коновальця. Зрештою, остання авдієнція у Митрополита також була пов'язана із цим: він від'їжджав до Голландії на похорон Голови ОУН.

Як з'ясувалося, саме це і стало приводом до сьогоднішньої розмови.

– Знаю, що вам так і не пощастило потрапити на похорон Полковника Коновальця, – сказав Митрополит.

– Ні, Ваша еміненціє, ми не встигли, – відказав Мельник.

– Тоді прошу мені повісти, як це було, бо ні ви, ні я не мали змоги ось так зустрітися й поговорити. Певно, мені відомі загальні деталі, але хотів би почути це від вас!

Андрій Мельник з острахом кинув мимовільний погляд на годинник. Цей його рух помітив Шептицький.

– Вас опередили, щоб не займали мого часу, – мовив він.

– Так, Ваша еміненціє, – підтвердив Мельник, – і я не хочу займати вашого дорогоцінного часу.

– Дорогоцінний час, як ви висловились, це дар нашого Господа, і жодна людина не може його ні забрати, ні додати! Тому ви аж ніяк не забере́те мого часу.

Після таких слів Андрій Мельник дещо заспокоївся, але, тим не менше, вирішив не затягувати свою розповідь.

– Як ви пам'ятаєте, Ваша еміненціє, тоді, у травні, ви попереджали мене, що ми з жінкою можемо спізнитися, – почав Мельник. – На жаль, так і сталося. На наше здивування, нам у поліції не робили надто великих труднощів, але все ж таки опередили мене,

щоби не скористатися їх великодушності для недозволених контактів. Наша дорога ішла етапами: через Краків, де мусіли ми взяти австрійську візу, на Відень, бо там мали ми надію сконтактуватися зі знайомими і довідатися про час похорону та інше. Вже у Відні нам зателефонував генерал Курманович і сказав, що Полковника поховали. Софія їздила на побачення з ним до Бадена під Віднем, щоб почути деталі. Після того не було нам вже чого їхати до Роттердама, тоді рішили ми хоч відвідати Ольгу і Юрія в Римі. Бідолашна Ольга тоже не могла бути на похороні чоловіка.

– Його поховали чужі? – поцікавився Митрополит Андрей.

– Там були свої. Але то мала кількість побратимів та консул Литви в Голландії, бо Євген був литовським громадянином. У Римі ми замешкали в пансіоні Онацьких і застали там Дмитра Андрієвського та Михайла Мушинського, останнього секретаря Євгена. А потім вже вернули додому, поки були візи.

– Відомо, хто то зробив? – запитав Шептицький.

Мельник знизав плечима:

– Всі газети пишуть, що то більшовики. Я також думаю так само.

– А колеги Полковника?

– Дмитро Андрієвський мав би знати, але він переконував мене, що всі контакти у Совдепії Євген тримав при собі. Ні з ким не ділився. Перед тим як поїхати до Роттердама, говорив, що їде на зустріч з людиною з Харкова. Усі розуміли, що то такий собі Павло Валюх, а хто то був насправді, не ясно.

Митрополит Андрей замислився. Для нього, звичайно, не були новиною слова Андрія Мельника, як, власне, і його подальші дії. Місяць тому інспектор митрополичих дібр їздив до Данцига, де знову зустрівся з Дмитром Андрієвським. На жаль, про що вони говорили, Митрополит не знав, але здогадувався.

– І що зараз? – запитав він. – ОУН обезголовлена. Жоден з помічників покійного Полковника зовсім не тягне на його рівень.

Мельник зам'явся:

– Рік тому я мав останню розмову з Євгеном. Тоді він викликав мене до себе до Рима. Ми багато про що говорили з ним. Полковник повів мені, що на кінець тридцять восьмого року запланував Другий Великий Збір ОУН і запропонував мені виїхати за кордон і стати його заступником. Я зрозумів, що він вже усе вирішив, справа лише за мною.

– Тобто ви хочете стати Головою ОУН замість Полковника?! – чи то запитав, чи то ствердив Шептицький.

– Боюся, що замість нього не може бути жодна людина, – відказав Мельник. – Але продовжити його справу я згоден.

Митрополит знову задумався.

– Вам буде тяжко, – мовив він.

– Я знаю, але в пам'ять про Євгена я піду на це.

– Що ж, можливо, ви маєте рацію. Наш народ перебуває у сум'ятті, і не одній лише Святій Церкві його вести. Але вам буде тяжко, – повторив Шептицький. – Особливо у такі тяжкі часи. Але з Божою поміччю ви витримаєте. Коли ви вирішили їхати?

– Не знаю. Треба спочатку передати всі діла у господарстві.

– Не треба передавати! Ваш заступник справиться сам!

Андрій Мельник зрозумів, що йому пора йти. Він підвівся.

– Отче, благословіть мене! – опустився він на коліна.

Андрей Шептицький поклав руку йому на голову і тихо сказав:

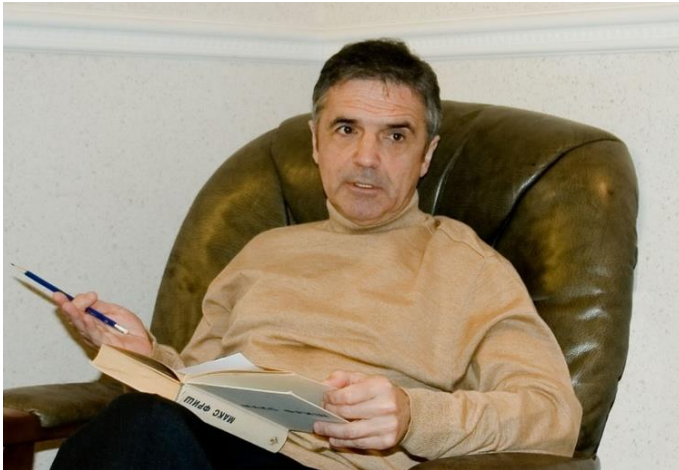
– Благословляю!

Андрій Мельник знов поцілував руку Митрополитові і, попрощавшись, попрямував до дверей. Вже на порозі знову обернувся і побачив, що Шептицький хрестить його. Зітхнувши, Мельник залишив кімнату.

Ні він, ні Митрополит Андрей Шептицький не знали, що це була їхня остання зустріч. Більше вони ніколи не зустрілися, хоч і вели досить жваву переписку.

Луцик Петро. Галицька сага. Книга 5. Ante Bellum. Харків: Фоліо, 2021. 315 с.

СЕРГІЙ ТЕРМАН

– Пан припустився помилки, – секретар деканату правничого факультету Ягеллонського університету, невеличкого зросту худорлявий чоловік у срібному пенсне, подав Романові заповнену кілька хвилин тому анкету.

– Помилку? Яку помилку? – перепитав Роман.

– Тут, у графі «народність», пан написав «русин». Для графа Шептицького, погодьтеся, звучить якось. е-е. не цілком, сказати б, до ладу.

Роман узяв до рук анкету, ще раз перечитав її і, не зробивши жодних виправлень, віддав секретареві.

– Тут усе написано правильно.

– Правильно? Кажете, все написано правильно? Що ж. Бажаю панові, графе Шептицький, усіляких успіхів, – сказав секретар, і пенсне його блиснуло холодним відблиском.

Роман вийшов з університету і попрямував вулицею. День був липневий, не надто гарячий, як на цю пору. Поспішати було нікуди. Документи до університету він подав. Краківські друзі повиїжджали на вакації. До потяга залишалося кілька годин.

Він любив Краків, але сьогодні хотів швидше полишити його. Так буває, коли не можеш вплинути на ситуацію, яка витворюється поза твоєю волею, коли події оминають тебе з байдужістю брички на сільській дорозі. Час, люди прямують своїм порядком, а ти існуєш в окремому вимірі, а може, й в іншому світі.

Роман не міг позбутися неприємного осадку від останніх слів, почутих у деканаті. Ледве чи треба так реагувати на загалом буденну життєву ситуацію. Ну, не любить секретар русинів, чи така вже й

несподіванка? Важливим є інше: Роман дав зрозуміти цьому чоловікові, що право вибору, дароване людині Господом, завжди залишається за людиною, і якщо хтось бажає скористатися ним, то не простим смертним судити про правильність вчиненого.

Тоді студент Ягеллонського університету Роман Шептицький не міг знати, що одним-єдиним словом – русин – він не лише визначив власний життєвий шлях, а й вплинув на історичну долю цілого народу.

Багато літ по тому глава Української греко-католицької церкви Блаженніший митрополит Андрей (Роман) Шептицький, відповідаючи на запитання журналіста: коли і як він зробив основний вибір у своєму житті? – не згадає того липневого дня. Бо й не його то був вибір. «Не ви мене обрали, але я обрав вас».

Однак це станеться багато-багато пізніше. А зараз Роман простував вулицею Кармелітів, минув костьол Святої Анни, перетнув невеличку площу і зайшов до кав'ярні.

Під кінець травня 1943-го ночі у Львові ще були холодними. З настанням сутінок вулиці порожніли, і місто поволі огортала темрява, воно завмирало в тривожному очікуванні наступного дня. Що він принесе, було відомо лише Всевишньому. Однієї такої ночі через Єзуїтський парк у напрямку Святоюрської гори йшов чоловік. Він поспішав, а що мусив бути обережним, то пересувався не аж так швидко, тримаючись bliще кущів, а подекуди продираючись між деревами. У горішній частині парк упирався в невелику вуличку, напроти з темряви проступала велична тінь собору. Щоб потрапити під браму, слід було перетнути площу, по якій снував поліцейський патруль, і було очевидно, що чоловік бажає уникнути зустрічі з ним. Не маючи іншого виходу, він вирішив ризикнути, дочекався, поки поліцаї рушать у зворотному напрямку, швидко перетнув відкритий простір і розчинився у темряві по другий бік площі, під огорожею Святоюрського саду. Рухаючись вздовж неї, він врешті дістався хвіртки і обережно торкнувся дзвоника. Чоловік не був певний, чи серед ночі хтось вийде до нього. Важкий крок поліцаїв чувся неподалік брами внизу, зовсім поруч. Якщо хвіртка відчиниться надто гучно, вони напевно поцікавляться, що там діється, і тоді чоловікові не уникнути зустрічі з ними. Він відчув, як підкошуються ноги, і щоб не сповзти долу, обіперся спиною до огорожі. Хвіртка не відчинилася, натомість на ній майже нечутно рипнуло маленьке віконце і чийсь голос запитав:

– Хто ви? Що вам потрібно?

– Я – рабин Кахане, – відповів чоловік. – Перекажіть, будьте добрі, митрополитові Шептицькому, що я хочу його бачити.

– Зараз, у таку пізню пору? Це небезпечно.

Віконце зачинилося. Рабину Кахане зробилося млосно. Аби не впасти, він присів і вже ні про що не думав і не чув ані кроків поліцаїв, ані шаленого калатання влсного серця. В його голові зробилася така сама глупа ніч, яка накрила зараз і собор, і площу, і все місто, і Янівський концтабір, з якого йому вдалося втекти.

Він не знав, скільки часу просидів під брамою собору, лише якоїсь миті помітив, що хвіртка начебто відчиняється, як чиясь рука втягує його до середини.

Перед ним стояв чернець. Каптур закривав його обличчя, але рабину здавалося, що він бачить його погляд – спокійний, без натяку на невдоволення неочікуваною появою нічного візитера, та ще й жида.

– Митрополит чекає на вас, – сказав чернець. – Але спершу вам слід помитися і перебратися. Прямуйте за мною.

Рабину Кахане, здавалося, що штани і маринарка, подаровані йому кимось у таборі, мають цілком пристойний вигляд. Але при тьмяному світлі каганця, який тримав у руці чернець, на якусь мить побачив вираз його обличчя і зрозумів, що помиляється.

Приблизно за годину рабин Кахане постав перед монахом вимитий, у чистій білизні й охайному одязі. Вони рушили кудись через хитросплетіння підземних коридорів, сходовими переходами весь час угору і врешті опинилися перед дверима, чернець зупинився і сказав:

– Ми прийшли. Заходьте.

Митрополит напівлежав у великому кріслі, тримаючи в руках книжку, і коли Кахане увійшов, відклав її і ніби потягнувся до гостя:

– Ми з вами бачилися востаннє рік тому, якщо не милься. Я здогадуюся, з якого пекла ви дісталися сюди, але зараз ви у друзів і наразі вам нічого не загрожує. Завтра ми подумаємо, де вас сховати. Я знаю, що вам непросто згадувати про пережите. Але мусите розповісти мені, що там насправді відбувається, бо відомості до мене доходять ріжні, а я мушу знати правду.

Рабин Кахане залишився на Святоюрській горі. Він ховався у митрополичій бібліотеці, потім у отців-студитів. У греко-католицьких монастирях рятувалося багато єврейських дітей і дорослих, серед них і дружина та діти Кахане. Ними опікувався ігумен Климентій Шептицький. Особистий водій митрополита Іван Гірний час від часу

під'їжджав вантажівкою під ворота монастирів, і звідти до кузова швидко залазили десятки дітей, які були вказані в документах як сироти, яких вивезли до сиротинців. Іноді це були дорослі і їх везли до Унева або у більш віддалені монастирі, і кожного разу це була гра зі смертю, бо на тих, хто переховував євреїв, у разі розкриття чекав розстріл на місці.

– Вам не здається парадоксальним, що одні українці мордують євреїв, а інші українці їх рятують? – запитував рабин Кахане у брата Теодозія, який опікувався ним, коли з міркувань безпеки зі Святоюрського собору доводилося перебиратися до монастиря студитів на вулицю Петра Скарги. – Я бачив учора зі свого сховку на стриху, як люди, що відпочивали у Святоюрському саду, віддали якогось хлопчика поліцаєві. І мені так здалося, що той хлопчик був єврейською дитиною, яка втекла з гетто і шукала десь порятунку. Чи, може, я помиляюся, а поліцай опинився там випадково?

– Ні, ви не помилилися. Мені прикро говорити про це, але наші люди справді віддали жидівську дитину поліцаєві. Нашому ж поліцаєві, – відповів брат Теодозій. – Не можу виключити, що ці люди ходять на службу Божу до нашого собору, і там сповідуються і не кажуть священнику, що согрешили, віддавши чийось дитину на вірну смерть. Не кажуть, бо не вважають це за гріх. Вони не здатні вповні осягнути науку Христову. Та наука не перейшла через їхнє серце. Може, через те, що воно зробилося таким черствим з якихось причин, нам невідомих. Може, через те, що ці люди є малоосвіченими. Я не знаю. Та, прецінь, і серед вашого народу є різні люди. Є і такі, що служать в Ordnungs-Dienst (Єврейська поліція при юденратах – організація, створених гітлерівцями на територіях гетто).

Він замовк, а потім продовжував:

– Я не повинен розповідати вам про таке, але учора наш настоятель, отець Никанор, скликав братів і розкрив їм таємницю вашого перебування в монастирі. Він сказав: «Якщо німці прийдуть з обшуком і знайдуть того рабина, то можуть звинуватити в укритті жида всіх нас. Тоді вони спалять монастир, а нас розстріляють. Аби так не сталося, хтось один мусить взяти на себе відповідальність за його укривання. Хто готовий на таку жертвність? Усі брати як один ступили крок уперед». Я був серед них, тому можете мені вірити, що саме так відбувалося.

Лікарі Кархут і Чарнецький вже не відходили від нього, ченці і сестри змінювали одне одного біля ліжка хворого, і щоранку брат отець Климентій приносив йому після Літургії святе Причастя. Але надійшов день, коли кир Андрей не міг причаститися, бо параліч перекинувся на горло. Отець Климентій у присутності двох священників дав митрополитові Маслосвятіє.

Чудові кольори ввижались митрополитові: прозора блакить і вогняне золото. Він відчував тепло руки Папи на маківці голови Романа і прохолоду мармуру на надгрібку матері в костелі у Брухналі.

Якісь отці то підходили до його ліжка, то відходили. Його учні. Серед них був також Іуда.

Який то день сьогодні? Здається, середа. Чи не свято Всіх Святих? Він невдовзі буде з ними. На грішній землі вже не почують його слів аж до Страшного суду, де промовлятиме до тих, хто не хотів його слухати.

Яка марна смерть на ліжку, він собі іншої бажав. І яке то щастя, що Господь прощає гріхи.

Стіна Єрусалимського храму, спаленого римлянами. Церкву теж знищать. Але вона відродиться. І на старих підмурівках постануть нові стіни, і над золотими банями здіймуться в небо нові хрести. І по правому березі Дніпра, і по лівому. І вона з'єднається.

Сергій Герман. Via Romana. Київ: Ярославів Вал, 2017. 360 с.

ВЛАДИСЛАВ ІВЧЕНКО

Він бачить масток у Прилбичах, доріжку уздовж тінистих алей, клумби, галявини, чагарники десь вже за межами. Маленький фльоберт, револьвер, що стріляє набоями Флобера, який подарували їм з братом. Магія зброї, постріли, якими вони збивають грудку глини чи консервну бляшанку, узятую з кухні. Постріл, потім біганина, сперечання, хто влучив, а хто ні і хто краще влучив. Їм давали по п'ять набоїв, у свята по вісім. Спочатку здається, що їх багато, а потім зникають із безжальною швидкістю. І так через це прикро і завжди здається, що у брата більше, а стріляє він краще. А потім він вирішує випробувати себе. І одного дня віддає свої набої. Просто віддає. Брат здивований, спочатку не хоче брати, потім радіє, бігає маєтком, стріляє. Він прислухається до себе. І відчуває радість. Брату ті набої були потрібні більше. Нехай стріляє та веселиться. Посміхається.

Він виступає у переповненій залі, що уважно дослуховується до кожного його слова. Він говорить про Україну, про порушені обіцянки і зруйновані сподівання. Закликає до допомоги, просить впливати, не залишати найбільший європейський народ без власної державності. Йому аплодують, приносять квіти, підходять поцілувати руку. Потім пресконференція до журналістів, багато питань, спалахи фотоапаратів. Він повторює свої тези, закликає світ звернути увагу на біди християнського народу. Журналісти кивають. Знову зали,

виступи, пресконференції, зустрічі, прохання, обіцянки, сподівання. Великі надії й арешт у Познані. Страшенне розчарування, майже відчай, молитви, молитви, молитви.

Він молиться перед іконами у власному кабінеті. У відкриті в спеку вікна чутна далека канонада. Він просить у Господа порятунку для міста і жителів його. Знає, що багато хто втік на захід чи на південь, до гір. Бо всі бояться більшовиків, їх жорстокості, пограбувань та розстрілів. Всі кажуть, що це нова монгольська навала, гуни наших днів, озброєні кулеметами та гарматами, що несуть смерть на своїх гострих шаблях. Всі кажуть йому, що треба евакуюватися. Це при царі його просто забрали у заслання, але ці варвари вб'ють! Розстріляють чи повісять, чи зарубають. Смерть іде за ними, пожежі, страти, гвалтування, жах та відчай. Тікати, рятуватися, бігти. Всім страшно, і він просить у Господа сил і сміливості. Бо пастор мусить бути зі своїми вірними, як чоловік із дружиною: і в горі, і в радості. Які б випробування не послав Господь, за все буде вдячний і все прийме. Далі молиться, не прислухається до канонади.

Він стоїть на березі Дніпра і дивиться на його широченне річище. За спиною в нього пагорби, прикрашені величними храмами, а попереду луки та гаї лівого берега. Наче тут зупинилася цивілізація, залишивши за Дніпром Дике поле. Чи не тут стояв апостол Андрій Первозваний, коли проповідував у краях скіфських? Він проїхав Поділля, повернув на Київщину, їхав тою великою Україною, про яку тільки чув. Аж ось на горах сих київських відчув небувале і сказав собі, що повернеться сюди Матір-Церква, звідки вигнана була ворогом, і буде тут храм величний, і буде тут кафедра Митрополита Київського, як було колись. І досі йому сняться Дніпро та гори київські, досі він відчуває хвилювання, коли згадує місця ті.

Вітер, сніг, багато снігу, у якому кінь починає загрузати, борсатися. Він стрибає з сідла й одразу по коліна провалюється у сніг. Згадує, що настоятель просив не їхати, просив залишитися у його невеличкій хатинці. Але він поїхав, бо боявся, що сніг відріже його у горах на кілька тижнів, у цій далекій гірській парафії, яка до нього ще не бачила жодного єпископа. Подивитися на єпископа зібралися всі, цілували руку, дивувалися, що от який красень, молодий, міцний, доглянутий, а говорив по-їхньому, не вихвалявся словами

незрозумілими і по закінченні служби сів разом з усіма за стіл і їв те, що вони їли, і пив те, що вони пили, хіба що від горівки утримувався. Зроду-віку не бачили гуцули такого єпископа і дуже дивувалися. Коли ж їхав він, то хотіли супроводжувати, але він наказав залишитися, бо дорогу знав. І думав, що встигне. Не встиг.

Зараз іде першим, торує шлях, кінь за ним, а сніг все валить і валить, не видно нічого, кілька кроків і провалюється по пояс, намагається знайти дорогу, але не видно її. Тільки сніг і сніг, завірюха. Сміється. Прямує далі. Проїшов скількись, ціла гора снігу. Пробивається крізь неї, побачив дерева. Бере ніж, ріже ним гілки, у снігу рие нору величеньку, гілки туди, зверху лізе сам і тягне коня. Вітер сюди майже не задуває. Кінь фиркає, від коня тепло. Він вкручується у шубу і молиться, Дякує Богу за прихисток цей. Чекає ранку.

Він нахиляється над немовлям. У нього немає дітей, але він звик до малих, бо багато їх охрестив. Посміхається, лоскоче живіт. Малий хапає його за палець. Хапає сильно і тримає. У сиротинці кажуть, що хлопчик дуже сильний. Він обережно бере його на руки, погойдує. Зазвичай маленькі діти бояться його бороди та ряс, його незнайомого запаху. Але це дитя живе серед монахів, тому посміхається. Не випускає з рук його палець. Він бачить маленький хрестик, який хлопчик стискав у руці, коли його знайшли. Тому, мабуть, хрестик і не помітили негідники, які на них напали. Він робить кілька кроків, малий притуляється до нього і щось каже на своїй пташиній мові. І він відчуває те, чого ніколи не відчував раніше. Щось зовсім інше. Якусь ніжну любов до цієї маленької людини. Любов і тривогу за неї, бажання захистити. Він ходить з малим і той засинає, але не випускає палець з руки, наче хоче залишити цього чоловіка з собою назавжди.

Він стоїть, опустил голову і слухає батька. Граф Ян Шептицький вкрай розлючений, знову і знову повторює те, що Роман вже неодноразово чув. Про те, що Австро-Угорщині потрібні офіцери та інженери, а не монахи. Тим більше монахи-василіяни. Граф говорить французькою, в нього чудова вимова й ідеально підігнані один до одного аргументи, які мусять не залишити і каменя на камені від рішення Романа. Але той вже знає, що не відступить. Він вирішив і ніщо не здатне примусити його змінити своє рішення. Ця мужицька церква чекає його, нащадка древнього роду. Граф замовкає і запитує

Романа. Той давно вже присягся ніколи і нікому не брехати. Тому вибачається і говорить, що все вирішив. І поїздка за кордон, до Російської імперії, нічого не змінила. Він збирається поїхати до Львова і просити про аудієнцію Папи, щоб отримати благословення стати василіянином. Графа аж трясє від цих слів. Він підхоплюється, бігає, дратується. Потім зупиняється. Знає, що в їх роду всі вперті і тримаються того, що вирішили. Махає рукою і йде, залишивши Романа самого. Той зітхає з полегшенням. Він любить батька, але не може заради нього піти проти свого сумління. Та тепер не доведеться, граф змирився.

Люди кричать, люди невдоволені, люди зачитують один одному газети і розпалюють себе. Чому митрополит мовчить? Чому він не дав відспівувати у соборі простого українця, вбитого жандармами, а тепер засуджує вбивство намісника Галичини і Володимирії, який завдав стільки кривд українцям! Чия кров дорожча для митрополита? Шляхетська чи посполита? Польська чи українська? Може, тому і поставлений він на чолі Церкви, щоб тримати українців у покорі, щоб залишалися вони слугами слуг, безправнішими за поляків? З ким він, з ким? Гомонить юрба, клекаче, не хоче слухати священників, які закликають до спокою, до молитви. Він дивиться на це з вікна палацу і каже собі, що це народ його й іншого народу немає. Не дає собі поринути в образи та ненависть. Відходить від вікна і починає молитися.

Він сидить у сирому казематі в'язниці, куди приводять злочинців, що схотіли сповідатися самому єпископу. Коли почули, що він хоче сповідати злочинців, то було багато розмов, бо ніколи місцеві єпископи такого не робили. Навпаки, намагалися мати справу з багатими і родовитими. А цей їздить на візку чи верхи по горах, добирається до найдикіших сіл, а ось вирішив сповідати злочинців, серед яких і вбивці, і крадії, і контрабандисти. З усіма він розмовляє і наставляє на шлях Божий. Годинами слухає сповіді сих пропащих душ так, як ніхто і ніколи не слухав. Особливо, тих, кого присудили до шибениці. Ці нещасні люди, що вгрузли у гріху, деякі з них починали вірити і перед стратою молилися та плакали, просили у Господа милості.

Вислухавши всіх, він підводиться і йде. Виснажений враженнями від того, яким глибоким може бути падіння людське. Та як лікар шукає

не здорових, а хворих, так само і священник має піклуватися перш за все про найбільших грішників. Він виходить з тюрми і мружить на сонці. Дивиться у блакить неба, чує спів пташок і дякує Господу.

Він дивиться на ці руки. Сильні, подряпані, збиті важкою працею, з товстуватими, широкими пальцями, з жовтуватими нігтями. Руки працюючих людей. У студитських монахів у всіх робочі руки. І в кожного свої. У шевця поколоті голками пальці, сліди від порізів. У сировара руки трохи жовтуваті від молока і шкіра, наче вимочена. У муляра шкіру роз'їв цементний розчин, а пучки в мозолях від цегли. У тих, хто працює на лісопилні, руки в скабках, а в деяких немає одного чи кількох пальців. Студити заробляють собі на життя самі. Їм заборонено просити пожертви. За це їх дуже поважають селяни, які бачать, що монахи працюють так само важко та затято. І не заради того, щоб збагатити, а у славу Божу. Він відчував у цих простецьких студитах дух перших християн, які, може, не дуже добре знали грецьку премудрість чи юдейський закон, але палали вірою, пускали Господа у свої чисті серця. Вони молилися і молитвами, і працею своєю, і їх робочі руки були схожі на свічки, що горять у храмі на славу Божу. Любі студити.

Він стоїть на березі Йордану і посміхається. Скільки разів він чув про річку сю, скільки разів уявляв її й навіть подумати не міг, що буде вона ось такою невеличкою. Що там Дніпро чи Дунай, навіть не Прут чи Тібр. Невеличка річка, подекуди більше схожа на рівчак. Але у ній хрестили Спасителя. І чи не в цьому урок? Про те, що частенько важливим є не щось визначне, могутнє, потужне, багате. Спаситель явлений був в Іудеї, далекій провінції Римської імперії. Не у Римі, велелюдній столиці, а далеко від неї, на прикордонні з варварським світом. Хіба це не знак того, що Господь прийшов для всіх, а не тільки для багатих і родовитих? І хіба не означає це, що треба роздивлятися малих світу цього, бо в них може бути істина?

Триває чин освячення води, сотні українських вірних, що прибули до Святої Землі разом з митрополитом співають молитви. На протилежному березі зібралося кілька арабських підлітків, які роздивляються церемонію, забувши про череди кіз, які вони випасали. Він дивиться на каламутні води Йордану і згадує гірські річки у Карпатах, які після дощів так само ставали каламутними, щоби потім за день очиститися і стати майже кришталевиими. Він відчуває тугу за

рідним краєм і обіцяє собі обов'язково повернутися сюди, на берег Йордану, вже з новою групою паломників.

Він лежить ледь живий і дивиться у вікно батьківського будинку у Прилбичах. За вікном буяє зелень, цвірінькають пташки, світить сонце. Він піднімає голову, щоб помилуватися життям, та відчуває слабкість. Йому паморочиться, голова падає на подушку. Він знесилений. Важкі тижні у Кракові, подорож додому, під час якої він часто непритомнів. Думки про брата Юрія, смерть якого була такою болючою втратою. Він і сам думав, що помре, молився і дуже хвилювався за те, що його смерть буде важким ударом всій родині. Кілька разів тоді йому здавалося, що смерть вже десь поруч. Він плакав і просив Господа простити його гріхи. Непритомнів, потім відкривав очі і розумів, що досі живий. Накочувала маячня, боліли суглоби, лікарі казали щось бальоре, але він відчував у їх голосах чи то переляк, чи то сум. За дверима його кімнати лікарі радили батькам готуватися до найгіршого. Він був готовий. Не боявся смерті, просив у Господа дати сил родині.

Пташка зацвірінькала біля вікна. Він знову відкрив очі, подивився. І відчув, що житиме. Він був досі дуже слабкий, але наче ткнувся ногами у дно басейну, відштовхнувся і поплив догори, до повітря. Житиме. Він дякував Господу і думав над тим, для чого йому була дана ця подорож до межі смерті. Все в житті людини відбувається не просто так. Пташка знову заспівала. Він слабо посміхнувся. Зрадів, що чути ще співи пташок, бачитиме свіжу весняну зелень і буйство квітучих дерев. Всі створіння Господні. Закрив очі і став молитися. Від цього прокинувся. Останнім часом йому часто снилося дитинство і молодість. Кир Андрей підвівся з ліжка. Закректав. Згадав про Теофіла та Івана. Таких молодих і сповнених надій. Став молитися за них.

Він стояв над цим немовлям і відчував щось дивне, щось нове, чого раніше не знав. Торкнувся малого, потім узяв його на руки. Той посміхнувся, заплямкав своїми маленькими губками. Гарний, наче янголятко з ікон. Він поклав дитину у люльку, відійшов. Серце калаталося, він зрозумів, що, мабуть, відчув те саме, що відчувають батьки. Те, від чого він давно відмовився, прийнявши целібат. Він ніколи не сумнівався у цьому своєму рішенні. Так само відстоював ідею целібату для священників, які мали бути віддані своїй парафії, а не

родині. Витратив багато часу на те, щоб вирішити це питання, але так і не зміг домогтися целібату для всіх священників. Він не хотів наполягати силою, целібат мав бути вільним вибором, але на нього наважувалися далеко не всі панотці. І зараз він зрозумів одну з причин, чому відбувалося саме так. Відмовитися від того, щоб мати власних дітей, щоб тримати на руках свою кров і свою плоть, це було вкрай важко.

Він посміхнувся жінці, що прийшла годувати малого. Вона була дружиною конюха, в неї була дитина і забагато молока, яким вона підгодовувала хлопчика-сироту, за що отримувала щотижня платню. Він пішов, але потім ще довго йому ввижалося солодке сопіння, або незграбні руки слабенького тіла, ті маленькі губки, які вже могли висловлювати радість чи невдоволення.

Він в ліжку читає українські газети. Які не приховують радощів з того, що він важко хворіє і навіть може померти. Цей поляк, який прийшов до церкви, щоб остаточно сполонізувати її, щоб вимести і вичистити все українське, хіба він не вартий смерті? Його родина геть сполонізована, в ній розмовляють польською і дотримуються латинського обряду. Для чого людина з такої родини пішла до української церкви? Тільки щоб знищити. Поляки забрали в українців усе: державу, шляхту, освіту, тепер вони хочуть забрати і церкву, щоб українцям не залишалося нічого, окрім землі, на якій вони мусять важко працювати, щоб заплатити господарям-полякам. Це ж так по-польськи, забрати останнє, знищити нанівець. Якби у поляків був Сибір, вони б висилали українців туди. Але Сибіру немає, то єдина надія на сполячення. І цей польський шляхтич прийшов до церкви лише для цього.

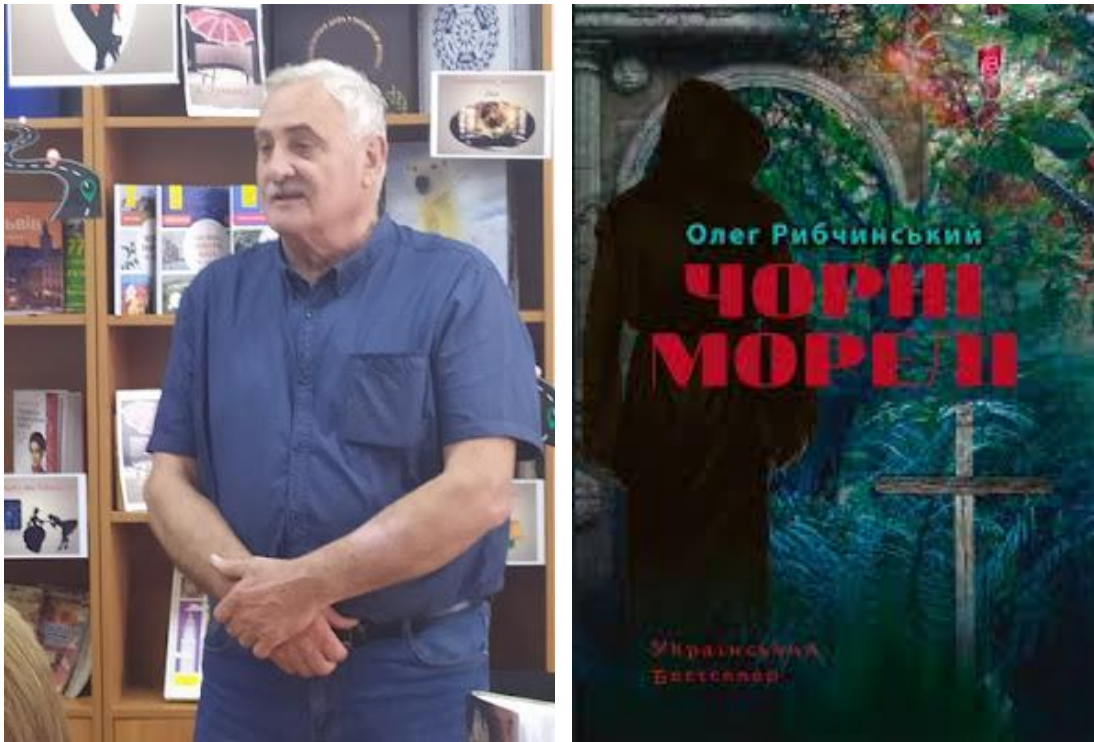
Він відкладає газету. Він слабкий опісля хвороби і йому болить ця ненависть, що читається у рядках газетної статті. Безпідставна ненависть, хоча хіба бувають підстави для ненависті? Будь-яка ненависть – гріх, вона випалює душу і не залишає нічого, окрім ворожнечі. Він прийшов до Церкви, щоб підняти її, а не руйнувати і, тим більше, полонізувати. Але не хочуть слухати, тільки зловтішаються. Так само й поляки. Питають, чи хочеш служити цьому народові, який плює в руку, що допомагає їм? Вся надія лише на Господа, який дасть сили іти обраним шляхом і любов'ю долати ненависть.

Він важко підводиться у ліжку. Кривиться від болю. Біль цей супроводжує його останні роки. Хворі суглоби вже давно обмежили його мандри, фактично зачинили його у Львові, а тепер намагаються перетворити власне тіло на тюрму. Важко жити з болем, зі щоденним болем, від якого немає порятунку. Ліки можуть тільки послабити той біль, але не прибирають його зовсім. Та він вдячний Господу за цей біль. Бо цей біль є іспитом для нього. Чи зможе він не озлитися, чи зможе не забути про свої обов'язки через цей біль. Кожного дня, кожної миті, він мусить долати біль. Не впасти у відчай, не дати оселитися в серці злості, не заслабнути духом, не здатися, а робити те, що мусить.

Біль тілесний дозволяє витримувати біль душі. Бо ж бачить він, що наближаються страшні часи і для Церкви, і для вірних її. Невідворотні часи, коли зло прийде і нищитиме, і не буде тому злу межі. Як витримати це? Як не впасти у відчай? Тільки з Божою допомогою. Все, що не діється, дається Господом, і за все потрібно дякувати Йому. І якщо попереду знов переслідування, страти, як у часи перших християн, то нехай буде так і нехай кожен пройде свій шлях. Хтось зламається і злякається, а хтось ні. І кожному буде по вірі його.

Івченко В. Два насинки митрополита. Брустури: Дискурсус, 2024. 624 с.

ОЛЕГ РИБЧИНСЬКИЙ

– На парадних дверях мене зустрів чоловік у цивільному, – почав розповідь Йосиф, коли вони пройшли за альтанку, – запитав, до кого я прийшов. Я відповів, що мене викликав митрополит, на що він, усміхнувшись, сказав:

«Митрополит ніколи нікого не викликає, а просто запрошує». Звичайно, я перепросив за свої слова. Цей перший добродушний дотик до Митрополичих палат надав мені спокою і відваги. Чоловік попросив мене зачекати біля дверей, а сам увійшов до великої просторої зали, при тому двері залишилися привідчинені. Це, на мій погляд, зроблено спеціально, щоб показати довіру до мене. Та ось, Митрополит стояв біля вікна і задумано дивився у сад. Коли я увійшов, Митрополит повернувся і так тепло усміхнувся, немов цілющу траву приклав до рани. Перше, що я відчув, то абсолютний спокій на душі. І ще бажання залишитися тут назавжди. Я привітався, підійшов, щоб стати на коліна і поцілувати йому руку. Митрополит обережно взяв мене за лікоть і не дозволив клякнути. Ти знаєш, я ніколи не бачив його у такій простій одежі, хіба що на світлинах. Це було просто, невимушено, по-домашньому. Добром наповнені очі ніби говорили: «Заспокойся. Ми зустрілися після довгої розлуки, як добрі приятелі. Нам є про що поговорити, згадати приємні миттевості нашого життя». Він поклав свою дужу руку мені на плече, і я підійшов

до вікна. Усміхнувся до нього. Не знаю, як я виглядав у цю мить, але мені здалося, що немає на землі теплішого і затишнішого місця, ніж тут, у Митрополичих палатах. Йосиф зупинився, повернувся і глянув на Сашка. Здавалося, що зараз він заново переживає ще зовсім тепле минуле. Навіть холод одійшов.

– Продовжуй, друже, – мовив пошепки Олександр, ніби боявся сполохати думки оповідача, – продовжуй далі, але тільки повільніше.

– Чи думали ви насправді, – усміхнувся до мене Митрополит, – що зустріч відбудеться у такій невимушеній обстановці? Яка земна краса! Багатьох лякає холод, дискомфорт, пов'язаний з першим снігом, але всі знали, що він випаде, і готувалися до нього. А тепер чути бурчання і незадоволення. І сніг минулорічний не такий, як сьогоднішній, правду кажу, синку?

– Мені важко судити про це з досвіду своїх прожитих літ, і моя філософія ще не обтерлася об жорсткі мури життя буденного.

– Це добре сказали, сину. І, насправду, я не очікував від вас ствердження «Так», коли запитав. – Митрополит перевів погляд у вікно, задумався і продовжив: – Зима прийшла на землю і вже показує свій норів. Це добре! Від цього залежить, як ми сприймемо весну, а потім літо. Все ціниться у порівнянні. У пережитому ніколи не треба купатися, не слід ані шукати співчуття до себе за минулі тяготи, ані тішитися радощами, які були. Є, сину, життя духовне і життя фізичне. Тільки поєднавши їх разом, людина робиться щасливою, але життя – як стерня: не пройдеш, не поколовши ноги. Люди блудять, падають, встають і знову падають, і знову блудять. Вивести їх на шлях праведний – то є наше завдання, завдання пастирів. Ставши священниками, ми не маємо жодного права бути нещирими з паствою. Розчарування в нас робить людину ще більш нещасною на дорозі по той бік. Часто запитую себе, чи ми, священники, праведні? На жаль, мушу констатувати, що ні! Чи всі вихованці духовної семінарії стануть священниками? Також ні!

– Ти знаєш, Сашко, – Йосиф прийняв вправо, зупинився на краю алеї, пропустив поважного віку жінку і повернувся до побратима, – я зауважив, як важко було стояти Митрополиту, по лиці було добре видно, але він стояв. Хто я для нього? Семінарист і більше ніхто.

– Розповідай далі, – розповідь Йосифа заінтригувала його, – тільки знову прошу, повільніше.

Кладочний, радий, що має кому вилити душу, свої враження від зустрічі, продовжив далі, враховуючи побажання богослова:

– Не можу одного зрозуміти, – запитав тоді я в Митрополита, – ось там, за вікном, у гущі міського життя, під дахами засніжених будівель, нестримно б'є джерело життя, ніби дане Господом однаково для всіх. Але одні – нещасні, хворі, голодні, виснажені холодом, тяжкими думами, а інші – щасливі, ситі, вдячні Господу за таку милість, хоча і в тих, і в інших одна кров. Не збагну, чому це так!

Митрополит слухав дуже уважно, по ньому було видно, що не пропускає жодного слова. Вислухавши мене, він делікатно запитав: «Сину, чи ви бували поміж цих та інших людей?» «Ні!» – відповів я. «Так ось, в жодній з біблійних книг не отримаєте конкретну, вичерпну і правильну відповідь на це запитання. Можливо, життя складено так, що кожен чоловік, дотичний до цієї думки, мусить заплатити своїми літами, перш ніж отримає відповідь. І прошу вас зауважити собі, що відповідь на це запитання ви отримаєте самі у себе!»

– Слухаючи тебе, уявляю себе на твоєму місці. Скільки ти почерпнув вагомого для себе, навіть трохи заздрю, але білою заздрістю.

– Весь цей час ми простояли біля вікна. Здавалося, митрополит спеціально вибрав місце, щоб показати, як сприймається буденне життя крізь віконниці церкви. – Йосиф стріпав з черевиків сніг, що наліпився за час ходи, і продовжив словами митрополита: «Нам, любий друже, передусім треба думати про святу церкву. Ніхто інший, крім нас, цього не зробить. Працювати треба віддано, у покорі й послуху для святої церкви. І не чекати подяки. Доречно запитати вас про плани після закінчення студій?» Я, правду кажучи, не сподівався на таке запитання, але швидко зорієнтувався і відповів: «Хотів би продовжити студії у Варшавському університеті на теології. Та й не полишає мене думка піти на парафію».

– І те, і те добре, – підтримав митрополит, – але вже пора визначитися. Порадьтеся зі своїм сумлінням.

Ми ще трохи порозмовляли з Митрополитом, але це не має для тебе повнального значення. На прощання я подякував йому за ласку, батьківську опіку і пораду. Митрополит перехрестив мене і тихо промовив: «Нехай Господь оберігає вас від непотрібних думок!»

Рибчинський Олег. Чорні морелі. Львів: Видавництво «Апріорі», 2024. 488 с.

ЛЮБОВ ПІКАС (КРИЛАТЦА)

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ

Кореня древнього, гідного подиву,
Графського, з запахом честі елею.
Князь Лев Данилович дав його родові
Грамоту на володіння землею.

Міг він юриста стежину мережити.
Тільки свій шлях по-інакшому бачив.
Вибрав чернецтво, щоб Богу належати.
Шлях собі в напрямі цьому означив.

В Римі був, з Папою зустріч мав, було це.
Та повернувся до рідної хати –
В Галичину, став главою УГКЦ,
Мріяв він церкви дві гілки з'єднати –

Східну та Західну, в мирі та злагоді
Вести народ шляхом віри до Бога.
Думи-квітки соком зріли у ягоді,
Плодом укрилась святого дорога.

Много зробити вдалося Шептицькому –
Церкву підняти, народ розбудити,

Світло посіять між роду мужицького,
Школи художні й освітні відкрити.

Те, що зібрав він, стоятиме вічністю –
Цінні книжки і художні картини.
Звів він для бідних і немічних лічницю,
Радив відкрити читальні-хатини.

Банк заснував. Мав на це своє бачення.
Гроші – на розвиток церкви, громади,
Не на своє особисте збагачення.
Всі його задуми – ближнього ради.

Люд не ділив на народи і нації –
Груди за кожним безправним боліли.
В злобі до інших не бачив він рації.
Вчинок розсудить лиш – чорний чи білий.

Страху не мав перед жодними владами,
Тільки боявся образити Бога.
Милість і щедрість були його «вадами».
Довгу тернисту пройшов він дорогу.

І коли час його кликав до вічності,
Мовив братам по служінню, по вірі:
– Церква не вмре, стане тільки величніша,
Для України минуть роки сірі.
І хоч Москва їх обох убиватиме,
Бог Україну і церкву триматиме!

Пікас Любов (Крилата). Митрополит Андрей Шептицький. URL:
<https://www.poetryclub.com.ua/getpoeem.php?id=738508> (дата
звернення: 12. 06. 2024).

Короткі відомості про авторів:

Бабій Олесь (1897–1975) – український поет і перекладач, автор знаменитого гімну ОУН «Зродились ми великої години»

Герман Сергій (1952) – український письменник і журналіст, автор романів «Інге», «Via Романа. Життя митрополита Андрея Шептицького», «Готель Цитадель»

Грицай Остап (1861–1954) – український поет, літературознавець, журналіст, критик, перекладач, педагог

Жадан Сергій (1974) – український письменник, перекладач, громадський діяч, автор романів «Депеш Мод», «Ворошиловград», «Месопотамія», «Інтернат», численних поетичних збірок

Завадович Роман (1912–2001) – український письменник, журналіст, культурно-освітній діяч

Івченко Владислав (1976) – український письменник і журналіст, автор циклу романів про Івана Карповича Підпригору та багатьох інших

Лепкий Богдан (1872–1941) – відомий український поет і прозаїк, автор знаменитого циклу історичних романів «Мазепа» («Мотря», «Не вбивай», «Батурин», «Полтава», «З-під Полтави до Бендер»). Одним із перших українських письменників написав поетичний твір про Андрея Шептицького «В Храмі Св. Юра»

Лущик Петро (1963) – український письменник, автор романів «Стріла Амура калібром 7,62», «Тамплієри короля Данила», «Ратники князя Лева», «Поміж двох орлів» та багатьох інших

Меріам-Лужницький Григорій (1903–1990) – український письменник, літературознавець, театрознавець, перекладач і громадсько-культурний діяч. Упорядкував книгу «Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері»

Пікас Любов (Крилата) – сучасна українська письменниця, авторка романів про Василя Сліпака та «Львів. Київ. Манчестер, або «Горщик з орхідеями»

Рибчинський Олег (1949) – український письменник, автор романів «Солодкий гріх, або Анатомія зради», «Через пекло до раю», «Чорні морелі»

Тарнавська Косович Марія (1915–2002) – українська письменниця на еміграції

Храплива-Щур Леся (1927) – українська письменниця, пластова діячка і освітянка на еміграції, авторка книг «Вітер з

України», «Вітер з України – 2», «Отаман Воля», «У темряві», віршованої біографії Митрополита Андрея Шептицького

Щурат Василь (1871–1948) – український поет, перекладач і літературознавець, автор віршового перекладу «Слово о полку Ігоревім» та поеми про Андрея Шептицького «В суздальській тюрмі»

*МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ
ВІД А ДО Я*

*ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ПІВОРІВ ВЕЛИКОГО МИТРОПОЛИТА
ТА ЛІТЕРАТУРА ПРО ЙОГО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ*

А

1. Аввакумов Ю. Екуменізм «вселенської широти»: спадщина митрополита Андрея Шептицького у контексті суперечки про «візантійство» в Україні та Росії першої третини ХХ століття. *Діяльність і спадщина митрополита Андрея Шептицького (1865–1944)*. Матеріали міжнародної конференції у Кракові 25–26 листопада 2009 / редактор Анджей Роман Шептицький. Вроцлав, 2011. С. 51–105.

2. Аввакумов Ю. Митрополит Андрій (Шептицький) і проблеми церковної єдності в Росії. *Ковчег*. Науковий збірник із церковної історії. Число 4. Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003. С. 101–114.
3. Августин Р. Економічний персоналізм митрополита Андрея Шептицького. *Науковий вісник НЛТУ України*. Випуск 23. 4. 2013. С. 385–393.
4. Ададуrow В., Бабинський А., Зайцев О. Образи митрополита Андрея Шептицького в публіцистиці й історіографії української діаспори, 1944–1989 рр. / Колективна монографія за редакцією Вадима Ададуrowa. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2023. 260 с.
5. Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини / Редакційна колегія: Іван Ставничий, Осип Левицький, о. Володимир Клодницький, Осип Гайський, Михайло Демянчук, Микола Климишин; редактор-упорядник: Богдан Кравців. Наукове Товариство ім. Шевченка. Український архів. Том XXVIII. (Том I). Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. 972 с.
6. Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини / Редакційна колегія: Дарія Бойчук, Осип Бойчук, Роман Хрохмалюк, Оксана Лемеха-Луцька, Михайло Логаза, Володимир Макар, Осип НОвицький, Юрій Фединський, Василь Щербій; редактор-упорядник: Микола Климишин. Наукове Товариство ім. Шевченка. Український архів. Том XXIX (Том II). Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто: Видання Центрального Комітету Станіславщини, 1985. 898 с.
7. Альчук М. Людиновимірність творчості Андрея Шептицького. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 55–61.
8. Альчук М. Людиновимірність творчості Андрея Шептицького. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 6–8.
9. Андрей-Роман Шептицький: «Колишні землевласники-аристократи схожі з українською меншиною». *Український журнал*. 2008. № 11. С. 10–12.

10. Андрієнко О. З історії Української церкви. *Київська старовина*. 1992. № 1. С. 124–137.
11. Андріїв Емілія. Організація духовної опіки УГКЦ над примусовими робітниками з Галичини на території III Райху. *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць*. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А. М. Колодний. Івано-Франківськ, 2008. С. 355–361.
12. Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Міністерство освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова Бібліотека; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича, Наукова фундація Андрія Чайковського / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седяра; Редколегія: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 1. 514 с.
13. Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Міністерство освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова Бібліотека; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича, Наукова фундація Андрія Чайковського / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седяра; Редколегія: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 2. 468 с.
14. Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Міністерство освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова Бібліотека; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича, Наукова фундація Андрія Чайковського / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седяра; Редколегія: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 3. 576 с.
15. Андрухів І.О., Француз А.Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 рр. (Історико-правовий аспект. Документи і матеріали). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 448 с.
16. Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959): Суспільно-політичний та правовий аналіз. Рівне–Івано-Франківськ: Фірма «Галя», 2001. 335 с.

17. Андрухів І. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття: Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 432 с.
18. Андрухів І., Кам'янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині вкінці 30-х – 50-х роках ХХ ст.: Історико-політологічний аналіз. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. 364 с.
19. Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславівська (Івано-Франківська) Єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект. Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. 500 с.
20. Андрушків А. Митрополит Андрей Шептицький і українсько-польські відносини міжвоєнного періоду. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 286–301.
21. Андрушко В., Лучків М., Волошин Л. Вчення Андрея Шептицького про божу любов і милосердя – основа оновлення суспільства. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 78–86.
22. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в «Генеральній губернії» (1939–1944 рр.). Львів, 1997. 232 с.
23. Апостольський лист Папи Лева XIII «Про реформу Чину св. Василя Великого Української нації в Галичині». *Записки ЧСВВ*. С. 2. Т. 11. Рим, 1982. С. 351.
24. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів, 1996. 174 с.
25. Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). Львів, 1997.
26. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Вип. 34. Львів, 1999. С. 231–268.

Б

27. Баб'як Августин. Митрополит Андрей Шептицький у мемуарах Кирила Королевського. *Ковчег*. № 7. 2015. С. 186–218.

28. Баб'як Августин. Подвиг Митрополита Андрея Шептицького як Апостольського візитатора для українців (1920–1923) і його взаємини з урядом Польщі. Тренто: Больцано, 2013. 238 с.
29. Бабенко Людмила. Митрополит Андрей Шептицький на зламі суспільно-політичних альтернатив початкового періоду радянізації західноукраїнських земель. *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць*. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А. М. Колодний. Івано-Франківськ, 2008. С. 165–171.
30. Бабинський А. Зародження патріархального руху в США: передумови, події та особи. *Ковчег: науковий збірник з церковної історії*. Ч. 8. Львів, 2018. С. 317–340.
31. Бабинський А. Патріархальний рух в середовищі українських греко-католиків у діаспорі (1964–1989 рр.). Дисертація доктора філософії. Львів: УКУ, 2020.
32. Базилевич М. Анатоль. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького. *Праці Українського Богословського Наукового Товариства*. Т. XV. Торонто, 1965. 237 с.
33. Байло Н. Музичне мистецтво в житті і діяльності Андрея Шептицького. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 7–15.
34. Байса Г. Монахи Студитського уставу. *Поступ*. 2000. 22 січня.
35. Бала О. Перший український єпископ Канади Кир Никита Будка. Вінніпег, 1952. 59 с.
36. Бандрівський М. Митрополит Андрей Шептицький – меценат української археології. *Берестейська унія (1596–1996)*. Львів, 1996. С. 204–207.
37. Бандрівський М. Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець XIX–XX ст.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2001. 20 с.
38. Бандрівський М. С. Пам'яткоохоронна діяльність Андрея Шептицького. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка*. Львів, 2006. Вип. 7/8. С. 459–467.
39. Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р. З історії досліджень Успенського собору в Галичі. *Записки НТШ*. Т. ССХХV. Львів, 1993. С. 393–405.
40. Баран О. Впливи Київської і Галицької митрополій на Закарпатті.

- Українські Карпати*. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). Ужгород: Видавництво «Карпати», 1993. С. 49–60.
41. Баран О. Митрополит Андрей Шептицький і його екуменічні ідеї. *Український Історик*. 1–4 (120–123). Нью-Йорк–Торонто–Київ–Львів–Мюнхен, 1994.
42. Баран С. З моїх спогадів про Івана Франка. В 36-ті роковини з дня смерті. Видання «Українських вістей», 1952. 63 с.
43. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. 151 с.
44. Баран С. Церковна унія з Римом. В 350-ліття Берестейської Унії. Мюнхен–Міттенвальд, 1946. 28 с.
45. Барвінський Олександр. Спомини з мого життя. Том другий. Частина третя та четверта / Упорядник Альбіна Шацька; редактори Любомир Винар, Микола Жулинський. Нью-Йорк–Київ: Видавничий дім «Стилос», 2009. 1120 с.
46. Барвінський Олександр. Спомини з мого життя. Частина перша та друга / Упорядники Альбіна Шацька, Олеся Федорук; редактори Любомир Винар, Ігор Гирич. Нью-Йорк–Київ: Видавництво «Смолоскип», 2004. 528 с.
47. Басараб В. Основи російської ментальності та православної церкви крізь призму екуменічних ідей А. Шептицького. *Актуальні проблеми політичної науки*. Ужгород, 2017. Вип. 1. С. 91–97.
48. Басараб В. Причини українсько-польського протистояння 1930–1943 рр. крізь призму листів та пастирських послань Андрея Шептицького. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич: Посвіт, 2018. Спеціальний випуск 3. С. 285–295.
49. Басараб В. Викриття А. Шептицьким сутності нацистської політики в листах до А. Гітлера та Папи Пія XII. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 1(40). Ужгород: «Говерла», 2019. С. 10–16.
50. Басараб В. Державницькі ідеї Андрея Шептицького в період Другої світової війни: концепція незалежності України та засудження політики Гітлера. *IX Міжнародний конгрес українців*. Історія. Збірник наукових статей. НАН України, ІМФЕ ім. Рильського. Київ, 2018. С. 145–157.

51. Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: Гражда, 2019. 232 с.
52. Басараб В. Державотворчі та патріотичні ідеї А. Шептицького в історичному контексті. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 2(39). Ужгород: «Говерла», 2018. С. 11–20.
53. Басараб В. Моделі державотворення у працях А. Шептицького. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 1(38). Ужгород: «Говерла», 2018. С. 11–18.
54. Басараб В. Національно-патріотичні ідеї А. Шептицького [на основі праці «Пересторога перед комунізмом»]. *Держава у теорії і практиці українського націоналізму*. Матеріали VI Всеукраїнської конференції з міжнародною участю. Івано-Франківськ, 26–27 червня 2015 р. / Наук. ред. О. М. Сич. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 16–27.
55. Басараб В. Осмислення А. Шептицьким сценарію більшовицького перевороту в Іспанії (на основі передмови А. Шептицького до «Пасторського послання еспанських єпископів»). *Матеріали II Міжнародної науково-практичної е-конференції «Мультидисциплінарні академічні дослідження і глобальні інновації: гуманітарні та соціальні науки» (MARGIHSS 2016)*, 28–29 липня 2016 року, м. Київ). Київ, КНЛУ, 2016. С. 22–24.
56. Басараб В. Перспективи та реалії становлення незалежної України крізь призму політичних ідей А. Шептицького. *Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16–17 квітня 2018 року)*. Ужгород: «Гельветика», 2018. С. 355–359.
57. Басараб В. Проблема єдності Церков у світлі екуменічних ідей митрополита А. Шептицького. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії УПЦ КП «Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії» (18.05.2017)*. Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ΕΙΚΩΝ, 2017. С. 27–34.
58. Басараб В. Революційні процеси 1917–1921 рр. в Україні крізь

- призму послань митрополита Андрея Шептицького. *Література та культура Полісся*. Випуск 87. Серія «Історичні науки». № 7. Ніжин: НДУ ім. Гоголя, 2017. С. 130–140.
59. Басараб В. Роль Греко-католицької церкви у процесі становлення української державності (на матеріалі послань та листів Андрея Шептицького). *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, видавництво ПП «Аутдор-Шарк», 2019. С. 129–140.
60. Басараб В., Вегеш М. Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 210 с.
61. Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. Ужгород, 2003. 112 с.
62. Батіг М. Болюча рана минувшини: (Доля пам'ятника Андрееві Шептицькому тісно пов'язана з долею самого Національного музею у м. Львові. *Молода Галичина*. 1998. 22 серп.
63. Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків: Фоліо, 2018. 120 с. + іл. (Знамениті українці).
64. Беген О. Релігійний реформатор. *Український журнал*. 2015. № 5. С. 15.
65. Беген Олег. Українська Греко-Католицька Церква і молодіжний католицький рух у Галичині в міжвоєнний період. *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць*. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А.М. Колодний. Івано-Франківськ, 2008. С. 515–520.
66. Бедрій А. Український націоналізм і християнство. *Визвольний шлях*. 1962. № 1. С. 41–43.
67. Безпалько У. Греко-Католицька Церква в східній Галичині на початку ХХ ст.: особливості духовно-культурної ідентичності крізь призму унійної діяльності Л. Федорова. *Українське релігієзнавство*. № 73. Україна і Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. Науковий збірник / За редакцією Л. Филипович і П. Яроцького. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2015. С. 129–136.
68. Безпалько У. Деякі аспекти унійної діяльності митрополита Андрея Шептицького на початку ХХ ст. *Наукові записки*

- Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія. 2013. Випуск 1. Ч. 1. С. 104–109.*
69. Безпалько У. І. Інституалізація католицької церкви Східного обряду в Росії (1901–1917 рр.). Автореферат дис... канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія. Тернопіль, 2018. 20 с.
70. Безпалько У. Листування митрополита Андрея (Шептицького) та єпископа Житомирського Антонія (Храповицького): пошуки діалогу. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Кн. 1. Львів: Логос, 2011. С. 461–469.
71. Безпалько У. Митрополит Андрей Шептицький та російські греко-католики: тенденції і особливості взаємин на прикладі співпраці з Іваном Дейбнером (1902–1907 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія. 2011. Випуск 2. С. 137–142.*
72. Безпалько У. Особливості співпраці А. Шептицького та Л. Федорова у поширенні католицизму східного обряду в Росії початку ХХ ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія. 2010. Випуск 1. С. 173–181.*
73. Безпалько У. Східні церкви у богословській спадщині Лева XIII. *Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.)*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 21–22 квітня 2016. Тернопіль. Україна / За загальною редакцією Е. Бистрицької, А. Колодного, П. Яроцького. Тернопіль–Київ, 2016. С. 195–200.
74. Безпалько У. Унійна діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті Східної політики Ватикану (1901–1917 рр.). *Українське релігієзнавство*. № 66. Україна і Ватикан: до і після Другого Ватиканського собору. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2013. С. 228–238.
75. Безпалько У. Унійна діяльність митрополита Андрея Шептицького: теоретично-методологічні аспекти. *Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття ув'язнення патріарха Йосифа*

- Сліпого*). Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 24–25 квітня 2014. Тернопіль. Україна / За загальною редакцією Е. Бистрицької, І. Зуляка, А. Колодного, П. Яроцького. Тернопіль–Київ, 2015. С. 24–27.
76. Безпалько У. Унійний рух в Російській імперії на початку ХХ ст. як чинник подолання стереотипних підходів до міжконфесійного діалогу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія Історія. 2018. Випуск 1. С. 72–77.
77. Бендас Д. Священики мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. 412 с
78. Береславський М.З. З історії Української греко-католицької церкви. Львів, 1992. 80 с.
79. Берест О. Освітньо-виховна діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Матеріали студентських наукових конференцій кафедри загальної та соціальної педагогіки «Актуальні проблеми української освіти»* / Відповідальний за випуск Д. Герцюк, упорядник О. Караманов. Випуск 6. Львів: Малий видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. С. 21–27.
80. Бистрицька Е.В. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964). Автореферат дис. доктора іст. наук. Спеціальність 09. 00. 11. Київ, 2009. 40 с.
81. Бистрицька Е.В. Східна політика Ватикану у контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 416 с.
82. Бистрицька Е. Державницька позиція А. Шептицького напередодні і під час Першої світової війни. *Державник, мислитель, богослов*. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю від дня смерті митрополита А. Шептицького (Київ, 2 листопада 2004 р.). Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 22–44.
83. Бистрицька Е. До питання екуменізму в теоретичній спадщині митрополита Андрея Шептицького. *Ідея національної церкви в Україні*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 17–18 жовтня 1997 р.). Тернопіль, 1997. С. 184–191.
84. Бистрицька Е. До питання про екуменічну діяльність А. Шептицького в роки Другої світової війни. *Розстріляна і відроджена церква*. Матеріали науково-практичної конференції

- до 55-річчя ліквідації УГКЦ радянським режимом. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2001. С. 106–111.
85. Бистрицька Е. Йосиф Сліпий – організатор богословської науки в Україні. *Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот*. Матеріали Міжнародної наукової конференції (20 вересня 2002 року, м. Київ). Київ, 2003. С. 106–115.
86. Бистрицька Е. Питання ліквідації греко-католицької церкви в контексті радянсько-ватиканського протистояння. *Мандрівець*. 2009. № 4. С. 26–32.
87. Бистрицька Е. Проблеми співіснування християнських конфесій в теоретичній спадщині митрополита Андрея Шептицького. *Тези другої звітної наукової конференції викладачів та студентів географічного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту за 1991 р.* Тернопіль, 1992. С. 118.
88. Бистрицька Е. Українське православ'я та екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в роки Другої світової війни. *Українське релігієзнавство*. 2002. № 23. С. 45–56.
89. Бистрицька Е. Участь Греко-католицької церкви в унійних проектах Ватикану першої третини ХХ ст. *Гілея*. Науковий вісник. Київ: ВІР УАН, 2011. Вип. 47 (5). С. 105–112.
90. Бистрицька Е. Участь митрополита А. Шептицького у суспільно-політичному житті Галичини початку ХХ ст. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка*. Серія Історія. Тернопіль, 2005. Випуск 4. С. 69–74.
91. Бистрицька Е. Формування доктрини уніонізму в період понтифікату Лева XIII (1878–1903 рр.): тенденції її відображення в Росії та вплив на становище Греко-католицької церкви Галичини. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка*. Серія Історія. Тернопіль, 2011. Випуск 1. С. 213–218.
92. Бистрицька Е. Юрисдикційні повноваження митрополита Андрея Шептицького на території Російської імперії в контексті уніоністичних проектів та російсько-ватиканських відносин початку ХХ ст. *Збірник наукових праць науково-дослідного інституту Українознавства*. Київ, 2009. Т. XXIV. С. 410–416.
93. Бистрицька Е. Юрисдикційні повноваження митрополита Андрея Шептицького в контексті уніоністичних проектів та російсько-ватиканських відносин поч. ХХ ст. *Україна і Ватикан в контексті культури цивілізаційного діалогу: історія і*

- сучасність. Серія наукових збірників. Збірник 3 / За загальною редакцією П. Яроцького, Л. Филинович, С. Кияка. Київ, 2009. С. 218–223.
94. Бистрицька Е. Питання єдності церков у російсько-ватиканських дипломатичних відносинах 1914–1917 рр. *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць*. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А. М. Колодний. Івано-Франківськ, 2008. С. 452–460.
95. Біднов В. Дослідження церковної історії в православних країнах. Крем'янець, 1931. 20 с.
96. Білавич Г., Савчук Б. Товариство «Рідна школа» (1881–1939). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. 208 с.
97. Біланич І. Еволюція Української Православної церкви 1917–1942 рр. Львів: Астролябія, 2004. 392 с.
98. Білас І. Органи НКВД–НКГВ і трагедія греко-католицької церкви. *Визвольний шлях*. 1992. № 12. С. 1436–1447.
99. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Кн. 1. Київ: Либідь–Військо України, 1994. 686 с.
100. Білас Я.І. Боротьба Митрополита Андрея Шептицького за утвердження ЗУНР (1918–1923 рр.). *Українське релігієзнавство*. № 22. Київ, 2002. С. 107–113.
101. Білас Я.І. Екуменізм Андрея Шептицького і проблема суверенності нації. *Історія релігій в Україні*. Кн. 1. Львів, 1999. С. 45–48.
102. Білас Я.І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців. Автореферат дис. . канд. іст. наук. Спеціальність 09.00.11 – Релігієзнавство. Київ, 2003. 20 с.
103. Білас Я.І. Парламентська діяльність митрополита А. Шептицького. *Українське релігієзнавство*. № 23. Київ, 2002. С. 67–75.
104. Білас Я.І. Ставлення митрополита Андрея Шептицького до теорії та практики українського національно-визвольного руху (20–30-ті роки ХХ ст.). *Вісник Львівського університету*. Серія: філософські науки Вип. 2. Львів, 2000. С. 131–139.
105. Білас Я.І. Християнство в етнокультурі та національному відродженні українців. *Християнство і культура*. Київ – Тернопіль, 1998. С. 8–11.

106. Білий Б. Митра Перемишльських владик або так звана «Корона Данила»: міфи і факти. *Перемишль і Перемишська земля протягом віків* / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Перемишль; Львів, 2003. С. 245–248.
107. Благословення на життя. Син рабина домагається беатифікації Андрея Шептицького. *Мета*. Часопис Львівської архієпархії Української Греко-католицької Церкви. 2010. Ч. 9 / 68. С. 6–7.
108. Блажейовський Д. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля. Т. 2. Київська Вселенська Церква у діаспорі (1751–1988). Львів: Каменярь, 1999. 1335 с.
109. Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861–1966). Львів: Каменярь, 1996. 567 с.
110. Блажейовський Дмитро. Деякі сумні сторінки з історії України та дещо про її сусідів: Україну краще треба нам самим будувати (Збірка особистих спостережень автора). Львів: Видавництво «Каменярь», 2007. 640 с.
111. Блажен той муж: життєвий шлях митрополита Андрея Шептицького. 29.07. 1865 – 1. 11. 1944: Фотоальбом / упорядник: сестра Дарія (Світлана) Турків; автор тексту Уляна Стеців-Тимчук. Львів: Манускрипт – Львів, 2016. 196 с.
112. Блаженний архімандрит Климентій (Казимир граф Шептицький). Листи до рідного брата Станіслава графа Шептицького та родини. 1881–1945 рр. / Видання друге. Львів: Видавництво «Свічадо», 2018. 224 с.
113. Бліхар В. Онтологічні питання у творчій спадщині Андрея Шептицького. *Людинознавчі студії*. Збірник наукових праць ДППУ. Дрогобич: «Вимір», 2005. Випуск 12. С. 96–105.
114. Бліхар В. Гносеологічні питання у творчій спадщині Андрея Шептицького. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності*. Альманах. Київ, 2005. Випуск 16. С. 232–237.
115. Бліхар В.С. Соціально-філософська проблематика у творчій спадщині митрополита Андрея Шептицького. Львів: Край, 2009. 271 с.
116. Бліхар В.С. Соціально-філософські погляди Андрея Шептицького. Автореферат дис... канд. філософ. наук. Спеціальність 09.00.05 – Історія філософії. Львів, 2006.
117. Бліхар В.С. Соціально-філософський дискурс формування громадянського суспільства в Україні: науково-творчий доробок

- Андрея Шептицького. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 3–20.
118. Бліхар В.С. Християнські принципи суспільного життя у творчій спадщині Андрея Шептицького. *Мультиверсум*. Філософський альманах. Збірник наукових праць / Головний редактор В. В. Лях. Випуск 50. Київ: Український центр духовної культури, 2005. С. 94–101.
119. Бліхар В.С. Християнські принципи розвитку суспільного життя у творчій спадщині Андрея Шептицького. *Мандрівець*. 2007. № 1. С. 69–73.
120. Богословське наукове товариство. *Богословія: науковий тримісячник*. 1926. Т. IV. Кн. 3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 323–325.
121. Боднарук Іван. Великий чернець і народолобець: у п'яти роковини смерті Митрополита Андрея Шептицького. В Прудентополі: Друкарня Видавництва ОО. Василян, 1949. 151 с.
122. Божик П. 25-ліття нашої дієцезії в Канаді. Йорктон: Печатня Голосу Спасителя, 1938. 31 с.
123. Божик П. Церков українців в Канаді: Причинки до історії українського церковного життя в Бритійській домінії Канаді, за час від 1890–1927. Вінніпег, 1927. 338 с.
124. Божко Н., Цубов Л. Благодійницька та меценатська діяльність Андрея Шептицького у царині культурно-мистецької спадщини. *Historical and Cultural*. No 1. Vol. 2. 2015. S. 25–29.
125. Бойків О. Командир – Державний Муж – Творець організованого націоналізму. *Організація Українських Націоналістів. 1929–1954*. Збірник статей у 25-ліття ОУН. Париж: На чужині, 1955. С. 49–68.
126. Бойко І. Владика Миколай Чарнецький: ісповідник, мученик, чудотворець. Львів, 1997. 92 с.
127. Бойко М. Владика Діонісій Няраді. *Католицький щорічник*. Київ, 1996. С. 107–110.
128. Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія. Львів, 2000. 528 с.
129. Боляновський А. Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів). *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі*.

- Київ, 2016. С. 7–70.
130. Боляновський А. Німецька окупаційна політика і проблема українсько-польських взаємин. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. С. 68–119.
 131. Боляновський А. Особливості українсько-єврейських взаємин у Західній Україні у роки нацистської окупації. *Матеріали науково-практичної конференції «Історична пам'ять про війну та Голокост»*. Київ, 2012. С. 66–90.
 132. Боляновський А. Політико-правовий статус Галичини в системі окупованих Німеччиною територій: пошук альтернатив німецької східної політики у 1941–1944 рр. *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні*. Випуск другий (1995–1997 рр.). Львів, 1999. С. 3–14.
 133. Боляновський А. Проблема колабораціонізму в умовах нацистського окупаційного режиму в Генеральній губернії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. С. 120–142.
 134. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. 681 с.
 135. Боляновський А. Українці, росіяни й поляки у Збройних силах Німеччини у 1939–1945 роках: порівняльний аналіз. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Випуск 5 / редактор Микола Литвин. Львів, 2012. С. 71–91.
 136. Боруцька О. Перебування митрополита Андрея Шептицького в російському ув'язненні (вересень 1914 – березень 1917 рр.). *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник*, 2004 рік. Львів, 2004. Книга 1. С. 89–101.
 137. Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Ковчег: Науковий збірник з церковної історії* / ред. Ярослав Грицак. Число 1. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. Ф. Франка, Інститут історії Церкви, 1993. С. 123–164.

138. Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 93–118.
139. Боцюрків Богдан. Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / переклад з англійської Наталії Кочан, за редакцією Олега Турія. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. xx + 268 с.
140. Боцян Йосиф. Пастирські листи Митрополита Андрея Шептицького (літературний огляд). *Богословія: науковий тримісячник*. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 94–149.
141. Бродик З. Андрей Шептицький – «Мойсей Українського духа й культури»: огляд виставки. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 151–159.
142. Бублик Т. Т. Митрополит Андрей Шептицький та духовенство Львівської архієпархії в умовах радянської влади (1939–1941). *Збірник наукових статей за матеріалами V наукової конференції «Держава і Церква в новітній історії України»* (19–20 листопада 2015 р.). Полтава: «АСМІ», 2015. С. 117–126.
143. Буджак М. До першовитоків духовності. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А. А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 56–61.
144. Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 640 с.
145. Будник Олена. Митрополит Андрей Шептицький про християнське виховання дітей і молоді. *Андрей Шептицький: наукові праці* / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7). Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 70–80.
146. Бура І., Паскевич О. Андрей Шептицький: сповнення блаженств. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу «Свічадо», 1994. 48 с.
147. Бурко В. Отці Василіяни у Бразилії. Прудентопіль, 1984. 123 с.
148. Бусганг Юліан. Митрополит Шептицький: Ще один погляд на життя й діяльність. Львів: Друкарня Куншти, 2009. 91 с.

В

149. В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи. Львів: Видавництво «Мс», 2006. 144 с.
150. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга друга / Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2010. 624 с.
151. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга п'ята / Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2017. 836 с.
152. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга перша. Видання друге, доопрацьоване та доповнене / Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2010. 560 с.
153. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга третя / Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2013. 796 с.
154. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга четверта / Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2015. 824 с.
155. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії. Записки ЧСВВ. Серія 2. Секція 1. Праці. Т. 52. Рим, 2006. 227 с.
156. Вавжонек Міхал. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії. Рим, 2006. 232 с.
157. Ваврик М. Бібліографічний огляд історії Василіянського чина за 1950–1970 рр. Рим, 1971. 95 с.
158. Ваврик М. По Василіянських монастирях. Торонто: Видавництво й друкарня оо. Василіян, 1958. 291 с.
159. Ваврик М., ЧСВВ. Нарис розвитку і стану Василіянського Чина. XVII–XX ст. Рим, 1979. 219 с.
160. Вайда М. Уривки зі щоденника (В річницю смерті Митрополита Шептицького). *Інформаційний листок зв'язку*. 1963. Ч. 13. С. 20.
161. Вандич Пьотр. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. Київ: Критика, 2004. 464 с.
162. Василишин Ігор. Літургійний коментар. *Ковчег*. № 7. 2015. С. 431–434.
163. Василишин Лариса. Християнське виховання крізь призму вчення Андрея Шептицького. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея

- Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 6–10.
164. Васьків А. Бібліотека і архів Митрополичого ординаріату Греко-католицької церкви після Першої світової війни. *Республіканець*. 1994. № 5–9. С. 85–88.
165. Васьків А. Митрополит А. Шептицький про теоретичні засади політики. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 8–11.
166. Васьків А. Митрополит Андрей Шептицький про політичний радикалізм. *Історія релігій в Україні*. Матеріали Х-ї Міжнародної конференції (Львів, 16–19 травня 2000 року). Львів, 2000. Книга 1. С. 73–76.
167. Васьків А. Митрополит Андрей Шептицький про проблеми політичної теорії та практики. *Різдво Христове 2000*. Статті й матеріали. Львів: Логос, 2001. С. 198–204.
168. Васьків А. Перші митрополичі листи Андрея Шептицького: історична ретроспектива (До 100-ліття митрополита). *Історія релігій в Україні*. Праці XI-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2001 року). Львів, 2001. Книга 1. С. 121–129.
169. Васьків А., Васьків Л. Митрополит А. Шептицький про теоретичні засади політики. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 41–48.
170. Васьків Л. Засади сімейно-родинного виховання у спадщині митрополита Андрея Шептицького. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 5–6.
171. Васьків Л., Терешкевич Г. Митрополит Андрей Шептицький про цінність та гідність людського життя. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 11–14.
172. Васьків Р. Блаженний Єпископ-Новомученик Кир Григорій Лакота як ректор першої повної духовної семінарії в Перемишлі та його праця в інших інституціях. *Перемишль і Перемиська*

- земля протягом віків. / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Перемишль; Львів, 2003. С. 155–156.
173. Васянович Г. Емпатійність як провідна цінність у духовній спадщині митрополита Андрея Шептицького. *Андрей Шептицький: наукові праці* / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7). Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 55–69.
174. Вдовичин І. Відповідальний реформатор. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 14–17.
175. Вегеш М. Августин Волошин: президент, священник, педагог. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 236–334.
176. Вегеш М. Екуменічна спадщина митрополита Андрея Шептицького. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 200–235.
177. Вегеш М. Єпископ Іван Марггіч. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 2 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 138–171.
178. Вегеш М. Історія Української Греко-Католицької Церкви. Вибрана бібліографія. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 2 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 218–344.

179. Вегеш М. Культурологічна спадщина митрополита Андрея Шептицького. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 173–199.
180. Вегеш М. Митрополит Андрей Шептицький в оцінці сучасників та істориків. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 156–172.
181. Вегеш М. Митрополит Андрей Шептицький і Греко-Католицька Церква на Закарпатті. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 335–359.
182. Вегеш М. Митрополит Шептицький і Закарпаття. *Радянська Верховина*. 1992. 13 червня.
183. Вегеш М. Могутня постать української історії: [Про Митрополита Андрея Шептицького]. *Календар «Просвіти» на 1995 рік*. Ужгород: МПП «Гражда», 1995. С. 142–144.
184. Вегеш М. Могутня постать української історії: До 130-річчя митрополита Андрея Шептицького. *Карпатська Україна*. 1995. 1 серпня.
185. Вегеш М. Роман Шептицький: формування світогляду майбутнього митрополита. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 78–128.
186. Вегеш М., Басараб В. Андрей Шептицький і Закарпаття: Кілька маловідомих фактів із життя видатного митрополита [Між Богом і кесарем]. *Срібна Земля-фест*. 2003. 25 вересня – 1 жовтня.

187. Вегеш М., Басараб В. Тяжкий хрест Митрополита (До 138-річчя від дня народження А.Шептицького). *Карпатська Україна*. 2003. 24 липня.
188. Вегеш М., Горват Л. Молоді роки Митрополита Андрея Шептицького. *Anii tinereții ale mitropolitului Andrei Șeptețchi. Young years of Metropolitan Andrey Sheptytsky. Relatii Romano-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Bucuresti: Editura RCR Editorial, 2021. С. 359–403.
189. Вегеш М., Горват Л. Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 1. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2020. № 316–317, жовтень–листопад. С. 16–19.
190. Вегеш М., Горват Л. Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 2. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2020. № 318, грудень. С. 10–13.
191. Вегеш М., Горват Л. Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 3. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. № 319, січень. С. 14–17.
192. Вегеш М., Горват Л. Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 4. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. № 320, лютий. С. 26–29.
193. Вегеш М., Горват Л. Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 5. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. № 321, березень. С. 20–23.
194. Вегеш М., Горват Л. Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня

- народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 6. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. № 322, квітень. С. 16–20.
195. Вегеш М., Горват Л. Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 7. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. № 323, травень. С. 22–23.
196. Вегеш М., Задорожний В. Андрей Шептицький: просвітителю, політику, людину. *Срібна Земля*. 1993. 6 квітня.
197. Вегеш М., Концур-Карабінович Н. Львівський псевдособор 1946 року: правда історії й вигадки фальсифікаторів. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 2 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 86–137.
198. Вегеш М., Концур-Карабінович Н. Львівський церковний собор 1946 року в джерелах. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 360–371.
199. Вегеш М., Концур-Карабінович Н. Українська Греко-Католицька Церква в портретах. Ужгород: Видавництво «АУТДОР-ШАРК», 2021. 347 с.
200. Вегеш М., Концур-Карабінович Н. Українська Греко-Католицька Церква: від перекручування фактів до правди. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 372–392.
201. Вегеш М., Концур-Карабінович Н. Українська Греко-Католицька Церква в 1939–1941 роках. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 2 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович,

- В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 4–45.
202. Вегеш М., Концур-Карабінович Н. Українська Греко-Католицька Церква і радянський тоталітаризм. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 2 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М.М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 46–85.
203. Вегеш М., Концур-Карабінович Н., Марчук В., Палінчак М., Голонич Я. Українська Греко-Католицька Церква: минуле і сучасне. Fairmont, 2020. 380 с.
204. Вегеш М., Фенич В. Сходження на святоюрську гору: (Андрей Шептицький – церковний діяч). *Карпатська Україна*. 1999. 3 серпня.
205. Вегеш М., Фенич В. У храмі святого Юра (Андрей Шептицький – церковний діяч). *Верховина*. 1994. 26 квітня.
206. Вегеш М.М. Андрей Шептицький (1865–1944). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну: (Збірник наукових праць) / Ужгород. держ. ун-т., Ужгород. культ.-осв. і благодійницьке т-во «Карпатське братство»*. Ужгород, 1996. Випуск 2. С. 59–85.
207. Вегеш М.М. Митрополит Андрей Шептицький: історіографічні аспекти. *Проблеми української історіографії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу «Український історик» (2 березня 1996 р.)*. Мукачево: Елара, 1996. С. 80–88.
208. Вегеш М.М. Провідник українського національного відродження [Рец. Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: Гражда, 2019. 232 с.]. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор та ін.)]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2019. Випуск 1 (40). С. 235–237.
209. Вегеш М.М., Віднянський С.В. Рецензія на монографію В. Басараба: Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2019. 232 с. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Випуск 28: Міжвідомчий

- збірник наукових праць / Відповідальний редактор С.В. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 398–410.
210. Вегеш М.М., Остапець Ю.О. Роль митрополита Андрея Шептицького у налагодженні громадсько-культурних взаємин Закарпаття і Галичини в міжвоєнний період. *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України* / Ужгородський державний університет, Кафедра політології. Ужгород, 1998. Випуск 1. С. 12–14.
211. Вегеш М.М., Остапець Ю.О., Хоменко О.В. Громадсько-політична, церковна і культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького. Ужгород, 1998. 149 с.
212. Вегеш М.М., Палінчак М.М. Митрополит Андрей Шептицький у джерелах. *Регіональні студії*. 2019. № 18. Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 126–135.
213. Вегеш М.М., Росак В.М., Хоменко О.В. Культурно-освітня, виховна та наукова діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Carpatica–Карпатика: Історія і культура Карпат: (До 10-річчя утворення НДІ Карпатознавства)* / Ужгородський національний університет, НДІ Карпатознавства. Ужгород, 2002. С. 239–271.
214. Вегеш М.М., Хоменко О.В. Екуменічні ідеї митрополита Андрея Шептицького та діяльність по їх реалізації. *Carpatica–Карпатика: Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в ХІХ–ХХ століттях*. Ужгород: Вид-во «Два кольори», 2001. Випуск 10. С. 278–312.
215. Вегеш М.М., Хоменко О.В. Культурно-освітня, виховна та наукова діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Carpatica–Карпатика: Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в ХІХ–ХХ століттях*. Ужгород: Видавництво «Два кольори», 2001. Випуск 10. С. 250–277.
216. Вегеш М.М., Хоменко О.В. Філософія освіти у спадщині А. Шептицького і сучасність. *Гуманітарна освіта: досвід і проблеми: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Трансформація гуманітарної освіти» (Ужгород, 25–27 травня 1998 р.)*. Ужгород: МПП «Гражда», 1999. С. 191–197.
217. Веденеев Д. Украинский фронт в войнах спецслужб. Киев, 2008.

218. Веденєєв Д., Лисенко О. Релігійні конфесії України як об'єкт оперативної розробки німецьких і радянських спецслужб (1943–1945 рр.). *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 104–126.
219. Великий А.Г. З літопису християнської України: Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. Т. VIII: XIX ст. Рим: Вид-во оо. Василіян, 1976. 275 с.
220. Великий А. З літопису християнської України. IX–XX ст. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1977. 304 с.
221. Великий А. Світла і тіні Української історії: причинки до історії Української церковної думки. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1969. 219 с.
222. Великий А. Українське християнство: причинки до історії Української церковної думки. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1969. 223 с.
223. Великі Українці: митрополит Андрей Шептицький, патріарх Йосиф Сліпий. *Музейний провулок*. 2009. №3. С. 176–178.
224. Великочий В.С. Велика Східноєвропейська революція, Перша світова війна і Галичина (Українська історіографія суспільно-політичних процесів. Бібліографія). Івано-Франківськ: Кушнір Г.М., 2014. 180 с.
225. Великочий В. Сучасна українська історіографія про репресії щодо Української Греко-католицької церкви в Галичині за доби Першої світової війни. *Мандрівець*. 2011. № 3. С. 52–56.
226. Великочий В. Українська історіографія про життєдіяльність митрополита Андрея Шептицького за доби визвольних змагань 1914–1919 рр. *Схід: аналітико-інформаційний журнал*. 2008. № 5. С. 95–102.
227. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. У двох томах. Т. 1. Жовква: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. 524 с.
228. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. У двох томах. Т. 2. Жовква: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. 504 с.
229. Верига В. Дорогами Другої світової війни: Дивізія «Галичина». Торонто, 1998. 345 с.
230. Верига В. За Рідний Край, за нарід свій, або Хто такі дивізійники. Київ, 2006.

231. Верига В. За рідний край, за нарід свій, або Хто такі дивізійними? Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2006. 288 с.
232. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Видавництво «Світ», 1996. 448 с.
233. Веденєєв Д., Лисенко О. «Самый образцовый священник Западной Украины.». Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник (1939–1948 рр.). *Historians*.
234. «Ви не вмрете, єпископе Іване.»: збірник статей / упорядник Володимир Піпаш. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 128 с.
235. Вивезене росіянами українське духовенство. Нива. Львів, 1916. Цвітень. Ч. 4. С. 262–264.
236. Винник Н. Постать Андрея Шептицького в оцінці сучасних істориків. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А.А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 71–73.
237. Винник Н. Постать Андрея Шептицького в оцінці сучасних українських істориків. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослівя. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 40–46.
238. Винник Н., Гладка Г. Станиславівська (Івано-Франківська) Єпархія Греко-католицької церкви в сучасній українській історіографії. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богословя. Збірка наукових праць. Випуск 7. Івано-Франківськ, 2015. С. 75–80.
239. Винницька Іроїда. «Жива історія українських політичних емігрантів в Канаді» / Інтерв'ю з братом Лаврентієм Кузиком. *Україна модерна*. 2000. № 4–5.
240. Винниченко І. Україна 1920–1980-х рр.: депортації, заслання, вислання. Київ, 1994. 126 с.
241. Висоцький Роман. Пацифікація Галичини 1930 року. Документи. Том 1. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету, 2019. 696 с. (Серія «Україна. Європа. 1921–1939»).
242. Висоцький Роман. Спогади дивізійника. Чікаго, 1994.
243. Вихрущ А. В. Розумове виховання і педагогічна система Андрея

- Шептицького і Йосифа Сліпого. *Проблеми Всеукраїнської науково-практичної конференції (До 125-річчя від дня народження Йосифа Сліпого)*. Місто Тернопіль, 23 лютого 2017 р. / укладачі: В.С. Мисик, І.Ф. Янюк, Т.Г. Дідух та ін. Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 140–142.
244. Вихрущ В., Антонюк Т. Право на безсмертя: (Культурно-освітня діяльність Андрея Шептицького). *Рідна школа*. 1997. № 9. С. 9–11.
245. Вишиванюк Анна. Особенности религиозной политики советских властей в западных областях УССР в 1939–1941 гг. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*. Серия 2: История. № 45. 2012. С. 56–71.
246. Від рейхстагу до Іводзіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій / Під загальною редакцією Яни Примаченко. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352 с.
247. Війтишин В. Душпастирська праця митрополита Андрея. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А.А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 6–12.
248. Він був великим українцем: (Патріарх Йосиф Сліпий про Митрополита Андрея Шептицького). *За вільну Україну*. 2002. 1–2 листопада.
249. Вінтер Е. Візантія та Рим у боротьбі за Україну 955–1939. Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1944. 222 с.
250. Вінцковський Т. С. Політичні діячі України: 1917–2004. Київ, 2005. С. 48–52.
251. Вовк Р., Литвяк О. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) та пошуки порозуміння з православними в контексті ідеї «візантізації» Греко-католицької церкви. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Історія. Випуск 1 (36). 2017. С. 7–14.
252. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ: Світогляд, 2005. 741 с.
253. Войтович Л. В. Шептицькі. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2013. С. 633–634.

254. Войтюк О. Місійні станиці студитського чернецтва на українсько-польському пограниччі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. № 17. 2008. С. 501–507.
255. Волинець О. Митрополит Андрей Шептицький про ідеології комунізму, фашизму та екстремального націоналізму. *Humanitarian vision*. 2015. Vol. 1. Num. 1. S. 7–12.
256. Волинець О.О. Функціонування Української греко-католицької церкви в контексті державно-церковних відносин. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Київ, 2003. 20 с.
257. Волинець Оксана. Екуменічні ініціативи митрополита Андрея Шептицького. *Політичні науки*. Т. 3. №. 1. 2017. С. 13–18.
258. Волік Н. Вплив Митрополита Галицького Андрея Шептицького на становлення Української Греко-Католицької Церкви в Канаді наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. *Українська Греко-Католицька церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій*. 2015. С. 117–123.
259. Волошин Л. Владика Андрей у житті Юрія Сінгалевича. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 274–283.
260. Волошин Л. Княжий дарунок великого мецената: Митрополит Андрей Шептицький у житті і творчості Олекси Новаківського. Львів: Монастир Монахів Студитського Уставу; Видавничий дім «Свічадо», 2001. 200 с.
261. Волошин Л. Митрополит Андрей – духовний батько й опікун Михайла Мороза. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 4–76.
262. Волошин Л. Митрополит Андрей – меценат Степана Луцика. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 204–211.
263. Волошин Л. Митрополит Андрей у творчій долі Григорія Смольського. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 304–325.
264. Волошин Л. Митрополит Андрей у творчому формуванні Михайла Кміта. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у*

- долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 256–275.
265. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький і Марія Карп'юк. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 244–255.
266. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький і мистецький подвиг Софії Зарицької. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 192–203.
267. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький і Святослав Гординський. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 122–167.
268. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долі Ольги Козакевич-Дядинок. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 284–297.
269. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського. Львів: ППВД «Артклас», 2017. 326 с.
270. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у житті Івана Старчука. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 298–303.
271. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у житті Леопольда Креца. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 236–243.
272. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у житті Ольги Плешкан. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 212–235.
273. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у творчих долях українських художників. Ч. 1. Львів: Арклас, 2016. 280 с.
274. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у творчій долі Василя Дядинюка. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 76–121.

275. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у творчості Андрія Коверка. *Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у долях його стипендіатів – учнів школи О. Новаківського*. Львів: ППВД «Артклас», 2017. С. 168–191.
276. Вороний Микола. Портрети Митрополита Андрея. *Богословія: науковий тримісячник*. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 198–205.
277. Воронин О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон: Видавництво «Воскресіння», 1992. 136 с.
278. Вронська Т. Непевний контин[г]ент: депортації із Західної України 1944–1953 років, режимне повсякдення, повернення. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2022. 448 с.
279. Вуянко М. Монастирі Івано-Франківська (Станиславова): перша половина ХХ ст. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998. 216 с.

Г

280. Гаврилів І., Стефанів В. Українська Греко-Католицька церква й Організація Українських Націоналістів: проблема взаємин (на прикладі життєвого шляху Степана Бандери). *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. № 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 235–239.
281. Гаврилів М. Героїзм чеснот Слуги Божого митрополита Андрея як підстава його беатифікації. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 17–21.
282. Гаврилів М. Діяльність митрополита Андрея Шептицького як підстава його беатифікації. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 95–104.
283. Гавриш І. В. Релігійно-політичні процеси на теренах Станиславівської єпархії УГКЦ напередодні та під час проведення Львівського собору. *Гілея*. 2017. Випуск 120. С. 63–67.
284. Гайдукевич О. Митрополит Андрей Шептицький – природоохоронний діяч Галичини. *Схід*. № 1 (141). Січень-лютий 2016. С. 35–39.

285. Гайдукевич О. Природоохоронна діяльність Греко-католицької церкви як складова національного відродження галичан (20–30-ті роки ХХ ст.). *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богословя. Збірка наукових праць. Випуск 10–11. Івано-Франківськ, 2017. С. 297–304.
286. Гайдукевич О. Природоохоронна діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А. А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 47–51.
287. Гайдукевич О. Українська Греко-Католицька церква (УГКЦ): туризм і охорона природи в Карпатах (30-ті роки ХХ ст.). *Схід*. № 4 (144). Липень–серпень 2016. С. 52–56.
288. Гайдукевич О., Концур-Карабінович Н. Митрополит Андрей Шептицький та охорона природи Галичини. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Серія Історія. 2016. № 2. С. 20–26.
289. Гайке Вольф-Дітріх. Українська Дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках / за заг. ред. В. Кубійовича. Тернопіль: Мандрівець, 2018. 208 с.
290. Гайковський М. Велике протистояння: опір греко-католицької церкви більшовицькому окупаційному режимові (вересень 1939 – червень 1941). *Київська церква*. 1999. № 5. С. 25–30.
291. Гайковський М. Митрополит Андрей Шептицький – честь і окраса церкви і українського народу. *Берестейська унія (1596–1996)*. Статті і матеріали. Львів: Логос, 1996. С. 198–204.
292. Гайковський М. Митрополит Андрей Шептицький у радянській післявоєнній історіографії. *Богословія*. Рим, 1991. Т. 55. С. 144–156.
293. Гайковський М. Московська патріархія – спільниця і знаряддя більшовицького режиму в ліквідації Греко-Католицької Церкви. *Київська Церква*. 2000. № 2. С. 14–20.
294. Гайковський М. Похорон Митрополита Андрея Шептицького у світлі нових документів. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Львів, 2005. Книга 1. С. 173–181.
295. Гайковський М. Похорон митрополита Андрея Шептицького. *Людина і світ*. 2004. № 10. С. 16–24.

296. Гайковський М. Сучасне і майбутнє України: думки і візії митрополита Андрея Шептицького. *Київська церква*. 2000. № 1. С. 43–46.
297. Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького. *Київська Церква*. 2001. № 1–3. С. 32–48.
298. Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках: збірник документів і матеріалів/упоряд. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 19–90.*
299. Гайковський М. Хресна дорога Української Греко-Католицької Церкви (1939–1941 та 1944–1947 рр.). Львів: Місіонер, 2007. 136 с.
300. Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. 650 с.
301. Гайковський М., Гайова О. Велична дорога у вічність. Хроніка похорону А. Шептицького. *Збірник популярно-наукових доповідей і статей*. Філадельфія, 1994.
302. Гайова О. «З Росії досі не повернуто частини вивезеного після ліквідації УГКЦ архіву». Записала Надія Пастернак. *Український тиждень*. 2011. № 14 (179). 8 квітня.
303. Гайова О. Андрей Шептицький – праведник-реформатор, якого боїться світ?! Розмовляла Марія Всяка. *Християнин і світ*. 2015.
304. Гайова О. Митрополит Галицький. *Український альманах 2001*. Варшава, 2001. С. 99–103.
305. Гайова О. Мудрість життя – це любити те, що є добром. Розмовляла Оксана Мельник. *Урядовий кур'єр*. 2015. 29 липня.
306. Гайова О. Сироти називали його «найкращий мій татусь». Розмовляла Оксана Климончук. *День*. 2015. 19 лютого.
307. Гайова О. Християнські засади суспільної діяльності митрополита Андрея Шептицького. *Київська церква*. 1999. № 4. С. 47–52.
308. Гайова О. Митрополит Галицький. *Український альманах 2001*. Варшава, 2001. С. 99–103.

309. Галик Володимир. Андрей Шептицький та Іван Франко: до проблеми аналізу та оцінки взаємин між митрополитом і вченим. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Випуск 12. 2015. С. 5–14.
310. Галицькі митрополити. Біографічний довідник. Львів: Логос, 1992. 94 с.
311. Гаркуша В. О. Внесок Андрея Шептицького у суспільно-політичний та культурний розвиток України. *Перспективи розвитку сучасної України*. Київ, 2017. С. 61–64.
312. Гах І. Епоха Митрополита: українське образотворче мистецтво першої половини ХХ ст. Львів: Манускрипт, 2017. 191 с.
313. Гейман Л. Забута епопея графа Шептицького. *Жіночий світ*. 1984. Листопад–грудень. № 11–12. С. 11–13.
314. Гелитович М. Роль митрополита Андрея Шептицького у збереженні українського іконопису. *Пам'ятки України*. 2013. № 12. С. 14–23.
315. Гель І. Великий Митрополит і велика ідея. *Альманах Українського Народного Союзу 2000*. Парсипанні – Нью-Йорк: Видавництво Свобода, 2000. С. 20–27.
316. Гель І. Митрополит Андрей Шептицький і українська національна ідея. *Молода Галичина*. 2000. 8 серпня.
317. Генік Л. Виховання української молоді у Львівській Богословській Академії УГКЦ (1928–1944). *Вісник Прикарпатського університету*. Випуск VII. Педагогіка. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С. 157–166.
318. Генік Л. Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2012. Випуск 4. С. 129–136.
319. Генік Л. Ідеї Андрея Шептицького в історичних реаліях Станіславівщини та Івано-Франківщини в ХІХ–ХХ століттях. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 100–116.
320. Генік Л. Основні богословські питання в екуменічній діяльності єпископа і митрополита Андрея Шептицького. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А. А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 14–27.

- 321.Геник Л. Я. Релігійно-моральне виховання у навчальних закладах Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2000. 272 с.
- 322.Гентош Л. Апостольська столиця і питання державно-правового статусу Східної Галичини. Автореферат дисертації . канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія. Львів, 1997. 23 с.
- 323.Гентош Л. Ватикан та виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта ХV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Серія: монографії № 3 / Науковий редактор Ігор Гирич. Львів: Критика, 2006. 456 с.
- 324.Гентош Л. Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольською Столицею в 1919–1921 роках у контексті східної політики Римської курії. *Україна модерна*. 2000. Ч. 4–5. С. 163–186.
- 325.Гентош Л. Історія вибору Романа Шептицького. *Україна модерна*. Випуск 27. С. 172–182.
- 326.Гентош Л. Митрополит Андрей Шептицький як засновник та меценат Національного музею у Львові: засади діяльності, пріоритети розвитку та історична спадщина. *Краєзнавство*. 2016. № 1–2. С. 212–220.
- 327.Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів, 2015. 596 с.
- 328.Гентош Л. Передумови та процедура призначення Андрея Шептицького на єпископський, а згодом митрополичий престол у світлі ватиканських документів. *Ковчег*. Науковий збірник з церковної історії. 2015. Ч. 7. С. 42–60.
- 329.Гентош Л. Погляди митрополита Андрея Шептицького на місце та завдання української культури. *Мойсей українського Духа*. Львів, 2015. С. 310–313.
- 330.Гентош Л. Постаць митрополита Шептицького в українських та польських наукових виданнях останнього десятиріччя. *Україна модерна* / За ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. Київ: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. Ч. 8. С. 179–210.
- 331.Гентош Л. Про ставлення митрополита Шептицького до німецького окупаційного режиму в контексті документа з канцелярії Альфреда Розенберга. *Україна модерна*. 2013. № 20. С. 296–317.

- 332.Гентош Л. Роль митрополита Андрея Шептицького в укладенні конкордату між Апостольським престолом і Польщею (1925). *Poznanskie studia Slawistyczne PSS*. Nr 10. 2016. S. 115–128.
- 333.Гентош Л. Ставлення митрополита Андрея Шептицького до «пацифікації» 1930 р. *Україна модерна*. Міжнародний інтелектуальний часопис. 2015. С. 91–112.
- 334.Гентош Л. Ставлення римського престолу до виникнення польсько-українського збройного конфлікту в 1918 р. *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні*. Випуск другий (1995–1997 рр.). Львів, 1999. С. 30–42.
- 335.Гентош Л. Україна в східній політиці Ватикану в роки Першої світової та повоєнного врегулювання (1914–1921 рр.). *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць*. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А.М. Колодний. Івано-Франківськ, 2008. С. 56–64.
- 336.Герасимович І., Терлецький О. Шкільництво в Галичині в другій пол. ХІХ і на поч. ХХ ст. *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина. Т. 3. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. С. 928–931.
- 337.Герасимчук В. «Не убий». 1942 р. *Літературна Україна*. 2002. 4 квітня.
- 338.Герман Сергій. *Via Романа. Життя митрополита Андрея Шептицького: роман*. Київ: Ярославів вал, 2017. 360 с.
- 339.Герцюк Дмитро. «Мав велике довіря і признання за працю від митрополита Шептицького» (Штрихи до портрета священика, педагога о. Василя Лициняка). *Андрей Шептицький: наукові праці* / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7). Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 191–201.
- 340.Гирич І. Політична публіцистика Михайла Грушевського. Грушевський М. Твори у 50 томах. Т. 1. Серія: Суспільно-політичні твори. 1894–1907. Львів: Видавництво «Світ», 2002. С. 47–62.
- 341.Гирич І. Релігія та церква в житті й творчості Михайла Грушевського. Грушевський М.С. Духовна Україна. Збірка творів. Київ: Либідь, 1994. С. 521–544.
- 342.Гірняк С. Лексичні особливості пастирських послань Митрополита Андрея Шептицького. *Парадигми sacrum / profanum у літературі та культурі*. 2012. Випуск 6. С. 115–121.

343. Гладка Г.Л. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899–1939 рр.). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Чернівці, 2000. 20 с.
344. Гладка Г. Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Й. Сліпий – великі поборники єднання Української та Вселенської Церков. *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць*. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А.М. Колодний. Івано-Франківськ, 2008. С. 469–475.
345. Гладка Г. Станіславівська єпархія в період єпископства Андрея Шептицького. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А.А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 28–31.
346. Гладка Г. Українізація духовного життя в Станіславській єпархії в період єпископства Андрея Шептицького (1899–1900 рр.). *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 47–53.
347. Гладка Г., Кугутяк М., Москалюк М., Хруслов Б. У боротьбі за церкву, націю й державу. *Галичина*. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ. 1998. № 1. С. 67–92.
348. Гладка Г.Л. Антикомуністична діяльність А. Шептицького напередодні II світової війни. *Історія України*. 1999. Київ. № 19. С. 5.
349. Гладка Г.Л. Берестейська унія й екуменічний процес в оцінках та діяльності А. Шептицького. *Обрії*. Часопис Івано-Франківського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників. Івано-Франківськ, 1996. №1(3). С. 43–47.
350. Гладка Г.Л. Державотворча концепція митрополита А. Шептицького в період Першої світової війни. *Нова політика*. 1999. № 2. С. 56–59.
351. Гладка Г.Л. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Добрий пастир*. Часопис, присвячений церковним і богословським справам. Івано-Франківськ, 1996. Ч.1. С. 99–101.

- 352.Гладка Г.Л. Проблема релігійної єдності України в унійно-екуменічній діяльності митрополита Андрея Шептицького. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*, Серія: Історія. Тернопіль, 1999. Вип. ІХ. С. 37–40.
- 353.Гладка Г.Л. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті українсько-польських відносин в Галичині у ХХ ст. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.»*. Івано-Франківськ, 1997. С. 148–151.
- 354.Глистюк Я. Два листи о. Мирослава Івана Любачівського до митрополита Андрея (Шептицького) з 1941–1942 років. *Ковчег*. Ч. 3. Львів, 2001. С. 507–510.
- 355.Гнатюк О. Pro domo sua. Польсько-українські відносини в політичній публіцистиці польських консерватистів та неоконсерватистів 1930-х років. *Війна двох правд. Поляки та українці у кривавому ХХ столітті*. Бібліотека «Історичної правди» / Укладання й передмова Вахтанга Кіпіані. Харків: Видавництво Vivat, 2017. С. 22–57.
- 356.Гніп Юрій. Роль Греко-Католицької церкви у процесі виховання української молоді Східної Галичини у 20–30-х рр. ХХ ст. (На матеріалах галицької преси). *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. № 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 288–295.
- 357.Гнідик І.І. Початки та розбудова греко-католицької церкви у США (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Автореферат дис. . канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія.
- 358.Гнідик Ірина. Митрополит Андрей Шептицький та Греко-Католицька Церква у США. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. № 11. С. 13–21.
- 359.Гнот С. Греко-католицька церква і мистецтво Західної України 20–30-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. Серія – історичні науки. Луцьк: Вид.-во ВДУ, 2001. С. 44–48.
- 360.Гнот С. Греко-католицька церква і організація суспільної опіки Галичини (1921–1939). *Актуальні проблеми державного управління*. Збірник наукових праць / Львівський філіал

- Української Академії державного управління при Президентові України. Львів: Вид.-во ЛФ УАДУ, 2001. Вип. 6. С. 299–309.
361. Гнот С. Греко-католицька церква і проблема збереження пам'яток національної культури Галичини у міжвоєнний період. *Історичні пам'ятки Галичини*. Матеріали наукової краєзнавчої конференції 21 листопада 2002 р. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. С. 126–135.
362. Гнот С. До питання про діяльність Греко-католицької церкви у створенні захистів та захоронок у Галичині в міжвоєнний період. *Історія релігій в Україні*. Праці XI-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2001 року). Львів: «Логос», 2001. Книга 1. С. 179–183.
363. Гнот С. Добродійна діяльність Греко-католицької церкви у 20–30-х рр. ХХ ст. (за матеріалами української галицької преси). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Збірник наукових праць. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. Випуск 5–6. С. 211–219.
364. Гнот С.І. Добродійна діяльність греко-католицької церкви у 1921–1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії). Автореферат дис. . канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Львів, 2003. 22 с.
365. Гнот С. Митрополит Андрей Шептицький і розвиток національної культури Галичини в міжвоєнний період. *Історія релігій в Україні*. Праці XII-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 20–24 травня 2002 року). Львів: «Логос», 2002. Книга 1. С. 113–117.
366. Гнот С. Проблема захисту дітей в діяльності Греко-католицької церкви міжвоєнного періоду. *Вісник Львівської комерційної академії*. Серія – гуманітарні науки. Львів: Вид.-во ЛКА, 2002. Вип. 4. С. 54–66.
367. Гнот С. Роль Греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20–30-х років ХХ ст. *Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи*. Матеріали науково-практичної конференції 22 листопада 2001 року. Львів: ЛФ УАДУ, 2001. Ч. 1. С. 107–109.
368. Гнот С. Співпраця Греко-католицької церкви Львівської архієпархії з українським шкільництвом у період між двома світовими війнами. *Мандрівець* / Видання Національного

- університету «Києво-Могилянська академія». Тернопіль, 2002. №3 (38). С. 13–19.
369. Головащенко С. Історія християнства. Курс лекцій. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
370. Головин Б. Митрополит Андрей Шептицький – благодійник «Просвіти». Збірник праць. Тернопіль, 2006. Т. 2. С. 98–100.
371. Головин Р. Владика Андрей. *Україна*. 1990. № 40. С. 8–11.
372. Голомідова Христина (Марія). Заснування мирянського чину Святого Василя Великого в УГКЦ митрополитом Андреем Шептицьким та віднова його діяльності в підпіллі в Галичині: на прикладі осередку МЧСВВ у Івано-Франківську. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Збірка наукових праць. Випуск 9. Івано-Франківськ, 2016. С. 194–211.
373. Голубко В. Львів і львів'яни в 1939 році: перші воєнні будні. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Випуск 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталія Кобрин]. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 225–243.
374. Голянич Михайло. Християнська сутність «соціальної квестії» митрополита Андрея Шептицького. *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць*. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А.М. Колодний. Івано-Франківськ, 2008. С. 189–197.
375. Горак Р. Андрей Шептицький. Біографія. Львів: Видавництво «Апріорі», 2020. 896 с.
376. Горак Р. Богдан Лепкий. Біографія. Львів: Видавництво «Апріорі», 2023. 376 с.
377. Горак Р. Василь Стефаник. Біографія. До 150-річчя від дня народження Василя Стефаника. Львів: Видавництво «Апріорі», 2020. 368 с.
378. Горак Р. Кров на чорній ріллі: Есе-біографія Василя Стефаника. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 608 с.
379. Гординський В., Гординський Б. Ретроспективна спроба діагнозу хвороби Митрополита Андрея Шептицького (1865–1944). *Лікарський вісник*. 1992. Т. XXXIX. Ч. 2. С. 35–36.
380. Гординський В. Спогади про о. Йоана Петерса, оо. Студитів і

- братів Шептицьких. *Світильник істини. Джерела до історії Української Католицької Академії у Львові 1928–1929–1944* / упорядник Павло Сениця. Торонто, 1983. Т. 3. С. 463–468.
381. Гординський Я. До історії культурного і політичного життя в Галичині у 60-тих рр. ХІХ ст. Львів: Накладом Наукового Товариства Імени Шевченка, 1917. С. 63–89.
382. Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква. *Матеріали наук. конференції*. Львів, 1990. С. 41–51.
383. Горинь В. Віра серця його не померкне. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Випуск 21: *Scripta manent*. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталія Кобрин]. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 244–249.
384. Горникевич Мирон. О. Др. Йосиф Боцян – в'язень царської Росії. *Богословія: науковий тримісячник*. 1927. Т. V. Кн. 2–3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1927. С. 109–120.
385. Горняткевич Д. Апостол правди. *Визвольний шлях*. 1960. № 1. С. 7–10.
386. Горняткевич Д. Митрополит Андрей Шептицький. *Визвольний шлях*. 1954. Книга 12. С. 5–19.
387. Городецький І. Тернистим шляхом (Мартирологія Української Католицької Церкви в образках). Мюнхен–Регенсбург, 1948. 39 с.
388. Горошко М.П. Екологічне подвижництво митрополита Андрея Шептицького у справі захисту та збереження лісів (До 150-річчя від дня народження митрополита Української Греко-Католицької церкви). *Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць*. 2015. Випуск 13. С. 289–293.
389. Гостина Митрополита Андрея Шептицького в Америці. *Ілюстрований календар сирітського дому на рік звичайний 1923*. Філядельфія: стараннем і накладом сс. Василіянок, 1923. С. 118–121.
390. Грабовецький В. Андрей Шептицький і Прикарпаття. *Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному і духовному відродженні України*. Івано-Франківськ, 2000. С. 19–26.
391. Грабовецький В. Андрей Шептицький і Станіславівщина. *Галичина*. 1994. 21 жовтня.

392. Грабовецький В. Андрей Шептицький і Станіславщина. До 50-річчя смерті Блаженної пам'яті Кир Андрея. *Галичина*. 1994. 21 жовтня.
393. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини. Т. 3. Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2004. 464 с.
394. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіславова) з найдавніших часів до початку ХХ століття. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 1999. 304 с.
395. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 1999. 88 с.
396. Грабовецький В., Гаврилів Б., Карась Г. Івано-Франківськ у пам'ятниках історії та культури. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2001. 180 с.
397. Греченюк Н. Культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Україна – Європа – Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2013. Випуск 12. С. 272–275.
398. Гриневич В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні. 1939 – червень 1941 рр. Київ, 2012.
399. Гринчишин Н. Публікації Андрея Шептицького на сторінках часопису «Христос Наша Сила». *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 100–110.
400. Гриньох І. Греко-католицька Богословська Академія (1929–1979). *Богословія*. Т. XLIII. Кн. 1–4. 1979. С. 5–13.
401. Гриньох І. Дві версії про смерть Слуги Божого Андрея Шептицького. *Літопис Голготи України*. Т. 2: Репресована церква. Дрогобич, 1994. С. 53–58.
402. Гриньох І. Послання патріарха Йосифа про поєднання в Христі. *Богословія*. Т. XLI. Кн. 1–4. 1977. С. 11–72.
403. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва (закінчення). *Патріархат*. 1992. № 25 (5). С. 23–25.
404. Гриньох Іван. Слуга Божий Андрей – благовісник єдності. Мюнхен, 1961. 220 с.
405. Грицак П. Вежі і кулемети. Мюнхен, 1959.

406. Грицак Я. Історія нації: продовження схеми Грушевського щодо української історії XIX–XX ст. *Михайло Грушевський і українська історична наука*. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.). Львів, 1999. С. 98–130.
407. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
408. Грицак Я. Подвійна ідентичність УГКЦ. *Український журнал*. 2015. № 5. С. 13.
409. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2022. 408 с.
410. Грицак Я. Українці в антиєврейських акціях у роки Другої світової війни. *Незалежний культурологічний журнал «І»*. 1996. № 8. С. 60–68.
411. Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ: Критика, 2006. 632 с.
412. Грицак Ярослав. Страсті за націоналізмом: Історичні есеї. Київ: Критика, 2004. 344 с.
413. Грушевський М. Листи з-над Полтви. Грушевський М. Твори у 50 томах. Т. 1. Серія: Суспільно-політичні твори. 1894–1907. Львів: Видавництво «Світ», 2002. С. 129–187.
414. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Львів: Інститут історії церкви ЛБА, 2000. 426 с.
415. Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. 496 с.
416. Гузар Л. Екуменічна місія Східних Католицьких Церков у баченні митрополита Андрея Шептицького. *Ковчег*. Науковий збірник із церковної історії. Ч. 2 Львів, 2000. С. 189–212.
417. Гузар Л. Митрополит Андрей Шептицький та екуменізм. *Богословіє*. Т. 15. Кн. 1–4. С. 34–51.
418. Гузар Л. У пошуках гармонії. *Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління*: матеріали Перших «Берестейських читань». Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1–6 жовтня 1994 р. / ред. Б. Гудзяк. Львів: Інститут Історії церкви Львівської Богословської Академії, 1995. С. 1–6.
419. Гунчак Т. Україна: XX століття. Київ: Дніпро, 2005. 384 с.

420. Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) в період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія питання (1989–2000 роки). *Ковчег*. С. 556–565.
421. Гусаков І. Соціальні візії митрополита Андрея Шептицького: крізь призму Пастирських послань. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 10–12.
422. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. Київ: Либідь, 1993. 408 с.
423. Гучко Г. Андрей Шептицький як меценат української культури. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 87–94.

Д

424. Данилевич Р. Патріарша дія Слуги Божого Андрея. *Церковний календар-альманах на рік Божий 1978*. Чикаго, 1978. С. 114–121.
425. Данилець Ю. Документи апостольського адміністратора Пряшівської єпархії, єпископа Діонісія Наряді на тему православного руху (на матеріалах архіву в Кошицях). *Historia Radu bazilianov sv. Yozafata*. Presov, 2017. С. 167–173.
426. Даниляк О. З історії заснування «Народної лічниці» у Львові (до 150-річчя з дня народження А. Шептицького). *Матеріали 76-ї загально університетської студентської наукової конференції «Досягнення сучасної медицини»*, Львів, 16–17 квітня 2015 р. Львів, 2015. С. 257.
427. Дарморіз О. Питання співвідношення віри і розуму в богословсько-філософській концепції митрополита Андрея Шептицького. *Історія релігій в Україні*. Львів: Логос, 2009. Кн. 2. С. 64–68.
428. Дацько І. Митрополит Андрей і патріарх Йосиф. *Ковчег*. Науковий збірник з церковної історії. Львів, 2015. № 7. С. 302–309.

429. Дашкевич Я. Андрей Шептицький: три епізоди. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 143–147.
430. Дашкевич Я. Відновлення української держави 1941 р.: проблеми дослідження. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941*: Збірник матеріалів і документів / упорядник Орест Дзюбан, загальна редакція Ярослава Дашкевича. Львів, 2001.
431. Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури. 2-ге вид., виправлене й доповнене. Львів: Піраміда, 2007. 807 с.
432. Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури. З творчої спадщини / Упорядники Мирон Капраль, Андрій Фелонюк, Галина Сварник, Ігор Скочиляс. Львів: Піраміда, 2016. 924 с.
433. Дашкевич Я. Україна на перехресті світів. Релігієзнавчі й соціокультурні студії / Упорядники Лілія Моравська, Ірина Скочиляс. Львів: Український Католицький Університет; Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського, 2016. 656 с.
434. Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. 80 с.
435. Дейвіс Норман. Боже ігрище. Історія Польщі / перекл. з англ. Петра Таращука. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. 1080 с. + іл.
436. Делятинський Р. Історія Станіславівської Єпархії (1885–1900). Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2001. 102 с.
437. Делятинський Р. Отець Володимир-Лука Микитюк (1899–1944 рр.): Біографічний нарис. *Галичина*. 2013. № 24. С. 132–155.
438. Делятинський Р. Станіславівська єпархія Греко-Католицької церкви в суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.). Дисертація . канд. іст. наук. 07. 00. 01 – історія України. Івано-Франківськ, 2017. 390 с.
439. Делятинський Р. Становище та діяльність духовенства станіславівської єпархії УГКЦ в 1919–1920 рр. *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. Вип. VII. Івано-Франківськ, 2003. С. 69–77.
440. Демкович-Добрянський М. Митрополит Шептицький і «дивізія Галичина». *Патріархат*. 1999. № 7–8. С. 9–10.

441. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен, 1969. 144 с.
442. Демчевська І. Історія першого українського шпиталю у Львові. *Лікарський вісник*. 1958. Ч. 2 (8). С. 18–20.
443. Демянчук Тетяна. Взаємодія органів НКВС та кримінально-виправної системи з ліквідації підпілля ОУН на теренах Західної України в 1939–1941 рр. *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. № 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 318–321.
444. Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років. Львів, 1998. 132 с.
445. Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади / Відп. ред. Ю. Сливка: У трьох томах. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996–2002. Т. 1. 751 с.
446. Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади / Відп. ред. Ю. Сливка: У трьох томах. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996–2002. Т. 2. 537 с.
447. Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади / Відп. ред. Ю. Сливка: У трьох томах. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996–2002. Т. 3. 418 с.
448. Дерев'яний І. Польська окупація Західної України в 1918-1939 роках. Як це було. *Війна двох правд. Поляки та українці у кривавому ХХ столітті*. Бібліотека «Історичної правди» / Укладання й передмова Вахтанга Кіпіані. Харків: Видавництво Vivat, 2017. С. 73–82.
449. Держко І., Терешкевич Г. Митрополит Андрей Шептицький – гуманістичний лідер планетарного масштабу. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 21–23.
450. Дзерович Ю. Мартирологія українського духовенства під пануванням більшовиків. *Західня Україна під большевиками IX. 1939–VI. 1941* / редактор Мілена Рудницька. Нью Йорк, 1958.

451. Дзерович Юліан. Митрополит – Меценат. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 66–77.
452. Дзерович Юліан. Війна а наша Церков. *Нива*. 1916. Ч. 1. С. 3–16.
453. Дзерович Юліан. Огляд письменської діяльності Єп. Йосифа Боцяна. *Богословія*: науковий тримісячник. 1927. Т. V. Кн. 2–3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1927. С. 121–136.
454. Дзерович Юліан. Царський в'язень. 1914–1917. Львів, 1918. 194 с.
455. Дзьобан О. Бібліотека митрополита Андрея Шептицького у Львові. Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Львів, 2002. Випуск 9/10. С. 141–151.
456. Дзьобан О., Тимочко М. Парафіяльні школи та підручники, видані в Перемишлі українською мовою (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). *Перемишль і Перемиська земля протягом віків* / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Перемишль; Львів, 2003. С. 260–272.
457. Димид М. Натхненник сучасної УГКЦ. *Український журнал*. 2015. № 5. С. 14–16.
458. Диміцький М. З поучень Митрополита Андрея про мораль і культуру як основних чинників у побуті держави. *Альманах Українського Народного Союзу на рік 1996*. С. 146–151.
459. Диякон Василій. Леонид Федоров. Жизнь и деятельность. Рим, 1966. 861 с.
460. Для інформативного процесу беатифікації й канонізації Слуги Божого Андрея Шептицького Архієпископа Львівського українців Митрополита Галицького Єпископа Кам'янця-Подільського для започаткування процесу. Рим, 1958. 73 с.
461. Дмитрук Севастіян. Блаженний Климентій Шептицький про молитву у відроджених монастирях Студійського уставу. Львів: Свічадо, 2002. 132 с.
462. Добосевич Уляна. «Треба би якоїсь сонячної чи ангельської мови .»: теорія і практика рідного слова Андрея Шептицького. *Вісник Львівського університету. Серія Філологічна*. Випуск 63. 2016. С. 84–94.
463. Добош О. Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1939–1944 рр. *Труди Київської Духовної Академії*. 2011. № 15. С. 285–316.

- 464.Добош О. Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1921–1939 рр. *Труди Київської Духовної Академії*. 2011. № 14. С. 239–257.
- 465.Добош О. Діяльність митрополита Андрія Шептицького у 1901–1921 рр. *Труди Київської Духовної Академії*. 2011. № 13. С. 45–55.
- 466.Добош О. Митрополит Андрей Шептицький: період становлення і сходження на митрополичий престол (1865–1900 рр.). *Труди Київської Духовної Академії*. 2010. № 12. С. 154–161.
- 467.Добромильська реформа і відродження Української церкви: доповіді та матеріали конференції. Львів: Місіонер, 2003. 304 с.
- 468.Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965): Конституції, декрети, декларації. Коментарі. Львів, 2014.
- 469.Документи свідчать. Вид. друге, доп. / Упор. А. Гайдаш. Ужгород, 1985. 160 с.
- 470.Домбровський О. Нарис історії Українського євангельсько-реформованого руху. Нью-Йорк–Торонто, 1979. 622 с.
- 471.Домбровський О. Церковна тематика в досліджах Олександра Оглоблина. *Український Історик*. 2000. № 1–3 (144–146). С. 201–211.
- 472.Дороговкази лідеру: думки митрополита Андрея Шептицького / Упорядкування: Мирослав Маринович, Наталія Бордун, Катерина Ридош, Віталій Руденський. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2019. 120 с.
- 473.Дорошенко В. Великий митрополит (пам'яті Митрополита Шептицького): спогади і нариси. Йорктон: Друкарня «Голосу Спасителя», 1958. 56 с.
- 474.Дорошенко В. Митрополит Андрей Шептицький і об'єднання Церков. *Логос*. 1955. Т. 6. С. 137–143.
- 475.Дорошенко Д. Арест и ссылка митрополита А. Шептицького. *На чужой стороне*. Прага, 1925. Выпуск XII. С. 160–166.
- 476.Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 104 с.
- 477.Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). Київ: Темпора, 2007. 632 с.
- 478.Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Мюнхен, 1969. 542 с.
- 479.Дорошенко Д. Перебування митрополита Андрея Шептицького в Росії за часів війни. *Мета*. 1931. 14 червня.

480. Дорошенко Д. Православна церква в минулому й сучасному українського народу. Берлін, 1940. 71 с.
481. Дорошенко Д. Слов'янський світ у його минулому й сучасному. Т. I–III. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2005. 404 с.
482. Дорошенко Д. Спомини про перебування митрополита Андрея Шептицького в Росії за часів війни. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 56–65.
483. Драбчук І. Блаженний мученик Климентій Шептицький. *Український журнал*. 2015. № 5. С. 27–28.
484. Драбчук С. «Андрей Шептицький, слухаю вас!». *Український журнал*. 2015. № 5. С. 32.
485. Дрогобицький І. Значення, зміст та особливості навчально-виховної діяльності у пастирському посланні єпископа Андрея Шептицького до вірних Станиславівської єпархії «Перше слово Пастиря». *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 12–14.
486. Дрогомирецька Л. Греко-католицьке духовенство Галичини в українському кооперативному русі (1920–1939 рр.). *Вісник Прикарпатського університету*. Вип. VII. Історія. С. 77–89.
487. Дутчак П. Клерикально-філантропічні товариства в Західній Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.). *Питання історії України*. Т. 6. Чернівці, 2003. С. 154–157.
488. Дутчак П. Митрополит Андрей Шептицький – духовний пастир свого народу. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А.А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 31–34.

Є

489. Євген Коновалець та його доба. Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. 1020 с.

490. Євген Чикаленко: у спогадах, враженнях, оцінках своїх сучасників / Упорядниця та авторка передмови Інна Старовойтенко. Київ: Темпора, 2022. 664 с.
491. Єгрешій О. Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 315–321.
492. Єгрешій О. Григорій Хомишин і український націоналізм. *Питання історії України: Збірник наукових статей*. Чернівці, 2002. Т. 5. С. 101–104.
493. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин в умовах українсько-польських стосунків: спроба історичного екстраполювання. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богословя. Збірка наукових праць. Випуск 10–11. Івано-Франківськ, 2017. С. 242–252.
494. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і Миколай Чарнецький: проблема взаємовпливу. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богословя. Збірка наукових праць. Випуск 5. Івано-Франківськ, 2014. С. 261–266.
495. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння 1904–1939 рр. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 71 с.
496. Єгрешій О. Католицька Акція: світське апостольство у Галичині початку 1930-х рр. (спроба історичної екстраполяції). *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць*. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А.М. Колодний. Івано-Франківськ, 2008. С. 65–68.
497. Єгрешій О. Митрополит Андрей Шептицький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України. *Галичина*. 2015. Випуск 27. С. 363–367.
498. Єгрешій О. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904–1945 рр.) Автореферат дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук. Івано-Франківськ, 2003. 20 с.
499. Єгрешій О., Москалюк М. Український клерикалізм та націоналізм у міжвоєнні роки: ідейні розходження,

- взаємовпливи, пошуки компромісу. *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. № 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 225–229.
500. Єгрешій Олег. Історія конфлікту польського посла Броніслава Войцеховського і митрополита Андрея Шептицького в 1938 р. *Галичина*. С. 148–154.
501. Єпископ Василь Такач про митрополита Шептицького. *Карпатський край*. 1995. № 5–8. С. 64.
502. Єпископ Петро Гебей і митрополит А. Шептицький. *Карпатський край*. 1995. № 5–8. С. 65.
503. Єремеева І.А., Миропольський В.В. Проблеми визнання праведниками народів світу (на прикладі митрополита Андрея Шептицького). *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 393–397.

Ж

504. Животко А. Нарис історії української преси (курс лекцій). Подєбради, 1937. 116 с.
505. Животко А. Нарис історії української преси / з передмовою К. Костева. Мюнхен, 1989–90. 335 с.
506. Жовківщина. Історичний нарис. Т. 1 / відп. ред. Микола Литвин; Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича. Жовква; Львів; Балтимор, 1994. 325 с.
507. Жовківщина: Історико-мемуарний збірник. Т. 2 / відп. ред. Микола Литвин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Жовква; Львів; Балтимор, 1995. 349 с.
508. Жовківщина: Історико-мемуарний збірник. Т. 3 / відп. ред. Микола Литвин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Жовква; Львів; Балтимор, 1995. 328 с.
509. Жук С. Чистий серцем: (Пам'яті митрополита Андрея Шептицького). *Визвольний шлях*. 1960. № 2/74. С. 223–224.
510. Жуковський А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я. *Науковий Збірник Українського Вільного Університету*. Мюнхен. 1992. Т. 15. С. 37–57.
511. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів, 1992. 230 с.
512. Жулинський М. Україна і Польща міжвоєнного двадцятиліття: пошуки шляхів порозуміння. *Україна: культурна спадщина*,

національна свідомість, державність. Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталія Кобрин]. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 308–318.

3

513. Забзалюк Д. Капелани українських військових формувань періоду Другої світової війни. *Наукові виклади*. 2009. № 4. С. 37–44.
514. Забитівська А. Основник і добродій Національного музею у Львові: До 150-річчя Митрополита Андрея Шептицького. *Дзвін*. 2015. № 1. С. 100–110.
515. Заболотна І. Роки німецької окупації на Західній Україні за спогадами І.П. Крип'якевича. *Український археографічний щорічник*. 2002. № 7. С. 389–410.
516. Заборовський Я. Андрей Шептицький і екуменічний рух. *Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України* / ред.: В. Кононенко. Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 31–41.
517. Заборовський Я.В. Соловйов і А. Шептицький. *Добрий Пастир*. Івано-Франківськ, 1990. С. 12–16.
518. Заборовський Я. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народові (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. 63 с.
519. Завадка Б. Переслідування греко-католицької церкви в Галичині в 1938–1939 роках за участь у процесі національної непокори. *Церква і соціальні проблеми*. Львів, 1993. С. 270–277.
520. Завидовський І. О. Україна у Другій світовій війні. Історичний портрет. *Історія та правознавство*. 2010. № 2. С. 8–11.
521. Загачевський Є. Спогади фронтовика. Мюнхен, 1952.
522. Загачевський Є. Спогади фронтовика: Одисея сірого «коляборанта». Тернопіль: Мандрівець, 2019. 256 с.
523. Задорожний М.П. Бізнес-школа Митрополита Андрея Шептицького. *Географія та економіка в рідній школі*. 2016. № 2. С. 2–5.
524. Заїкін В. З сучасної української церковної історіографії. *Записки ЧСВВ*. Львів, 1927. Т. 2. Вип. 1–2. С. 425–431.

525. Заїкіни А. і В. Матеріали до бібліографії української історії 1930–1931. *Записки ЧСВВ*. Львів; Жовква, 1936. Т. 6. Випуск 1–2. С. 338–394.
526. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії. Київ, 2013.
527. Зайцев О. Українці в Сеймі та Сенаті Польщі (1922–1939). Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2022. 326 с.
528. Захара І. Боротьба філософських течій у Галичині на початку ХХ ст. Філософські розмисли митрополита Андрея Шептицького та Івана Франка про соціальне питання. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 71–77.
529. Західна Україна під большевиками. IX. 1939 – VI. 1941 / Збірник під редакцією М. Рудницької. Нью-Йорк, 1958. 494 с.
530. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 1: Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР / Укладачі: Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 684 с.
531. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 2: Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси / Укладачі: Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 712 с.
532. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 3. Книга 1: Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / Укладачі: Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. 644 с.
533. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 3. Книга 2: Суспільно-політичні процеси. Національно-культурне відродження / Укладачі: Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. 680 с.
534. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 4. Збройні сили у боротьбі за свободу, незалежність, соборність / Укладачі: Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. 886 с.
535. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 5. Книга 1. Зовнішня політика і міжнародне становище. 1918–1919 рр. / Укладачі: Олександр Карпенко,

- Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2009. 944 с.
536. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 5. Книга 2. Зовнішня політика і міжнародне становище. 1920–1921 рр. / Укладачі: Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2011. 948 с.
537. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 5. Книга 3. Зовнішня політика і міжнародне становище. 1922–1923 рр. / Укладачі: Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2013. 992 с.
538. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія / Автор ідеї, головний редактор і керівник авторського колективу Микола Кугутяк; редакційна рада: Віктор Анушкевичус, Микола Вегеш, Максим Гон, Володимир Грабовецький, Дмитро Данилюк, Олександр Добржанський, Олег Жерноклеєв, Олександр Карпенко та ін. 524 с., іл.
539. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / Керівник авторського колективу й відповідальний редактор Олександр Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.
540. Західноукраїнська трагедія 1941 / редактор Олег Романів. Львів, 2002.
541. Західня Україна під большевиками. ІХ. 1939 – VI. 1941 / за редакцією Мілени Рудницької. Нью-Йорк: НТШ ім. Шевченка в Америці. 484 с.
542. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
543. Заячківська Надія. Андрей Шептицький – вихователь та опікун української молоді. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7).* Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 152–160.
544. Збитівська А. Союз прихильників Національного музею. *Дзвін.* 2017. № 8. С. 181–191.
545. Земан М. Діяльність Андрея Шептицького у роки Другої світової війни. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль.* Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А.А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 38–43.

546. Зінченко А. Л. Благовісти національного духу: Українська церква на Поділлі в першій ретині ХХ ст. Київ: Освіта, 1993. 256 с.
547. Золоті слова Ексс. Митрополита до Вірних. *Ілюстрований календар сирітського дому на рік звичайний 1923*. Філядельфія: старанням і накладом сс. Василіянок, 1923. С. 122–126.
548. Зуляк І. Агентурно-оперативна діяльність радянських органів держбезпеки у Західній Україні в 1939 році. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Випуск 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталія Кобрин]. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 331–338.

I

549. І просвітитель, і борець: (До 55-х роковин від дня смерті митрополита Андрія Шептицького. *Учитель*. 1998. № 9. С. 32–33.
550. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Львів, 2001. 960 с.
551. Іваник О. Митрополит Андрей Шептицький і розвиток освіти в Галичині першої половини ХХ століття. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка*. 2004. Випуск 1. С. 112–117.
552. Іваник О. Роль митрополита Шептицького в організації музейної справи в Галичині (перша половина ХХ століття). *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка*. 2004. Випуск 2. С. 81–85.
553. Івасів Р. Капітал митрополита Андрія Шептицького. *Спадщина Андрія Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А.А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 61–66.
554. Івасюк В. Слуга Божий Андрей: «Наша рідна всенаціональна Хата-Батьківщина». *Спадщина Андрія Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А. А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 36–38.
555. Івах Оксана. Благодійність та меценатство митрополита Андрія Шептицького. *Андрей Шептицький: наукові праці* / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні

- українські педагоги. Випуск 7). Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 302–312.
556. Ігнатюк О. Діяльність Галицького митрополита Андрея Шептицького в джерелах. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А. А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 74–89.
557. Ідзьо В. Митрополит Андрей Шептицький у Росії: курське ув'язнення. *Різдво Христове 2000*. Статті й матеріали. Львів: Логос, 2001. С. 195–197.
558. Ідзьо В. С. Митрополит Андрій Шептицький та шпальтах російської преси та часопису українців Росії «Украинская жизнь» у 1914–1917 роках. Львів: Сполом, 2007. 50 с.
559. Ієрархи Української Греко-Католицької Церкви в Україні. *Поступ*. 1999. 11 вересня.
560. Інститут історії Церкви Львівської богословської академії. Львів, 2000. 20 с.
561. Інструкція Державного секретаріату Товариства Ісуса про особливі повноваження для діяльності на теренах СРСР. *Ковчег*. № 7. 2015. С. 382–392.
562. Ісаїв П. Митрополит Андрей Шептицький. *Яворівська земля: Яворівщина і Краковеччина. 1984*. Нью-Йорк, 1984. С. 624–642.
563. Ісаїв П. Історія церкви. *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина. Т. 2. Київ, 1995. С. 611–623.
564. Ісаїв П. Меморандум митрополита Андрея Шептицького до Урядів Центральних Держав 3–15 серпня 1914. *Богословія*. Т. XXXII. Кн. 1–4. 1968. С. 30–76.
565. Ісаїв Петро. Митрополит Андрей Шептицький. Мюнхен, 1946. 15 с.
566. Ісіченко І. Історія Христової церкви в Україні. Харків, 1999. 264 с.
567. Історія Львова в документах і матеріалах / Упорядники: У.Я. Єдлінська, Я.Д. Ісаєвич, О.А. Кучинський, О.А. Кірсакова та ін. Київ: Наукова думка, 1986. 426 с.
568. Історія релігії в Україні / За ред. А.М. Колодного і П.Л. Яроцького. Київ: Знання, 1999. 735 с.
569. Історія релігії в Україні: В 10 томах. Т. 4. Католицизм / редактори А. Колодний, П. Яроцький. Київ: Світ знань, 2001. 598 с.
570. Історія споживчої кооперації України / Кер. авт. колективу С. Гелей. Львів, 1996. 384 с.

571. Історія Церкви на Україні (від найдавніших часів до монгольської навали). Жовква: Місіонер, 1932. 182 с.
572. Й. Г. Відвідини Америки митр. Андрієм Шептицьким в 1910 році. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 170–197.
573. Йосиф С. Николай Чарнецький Ч. Н. І. Єпископ-Ісповідник. Йорктон: Друкарня Голосу Спасителя, 1980. 331 с.

Ж

574. Кабацький Р. Християнське виховання у вченні Андрея Шептицького. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 14–15.
575. Кавацюк Д. Греко-католицькі священники в Австрійському парламенті (1867–1907 рр.). *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Збірка наукових праць. Випуск 7. Івано-Франківськ, 2015. С. 127–133.
576. Кавацюк Д. Пастирські послання митрополита Андрея Шептицького про участь духовенства і вірних у виборах до австрійського парламенту і Галицького сейму на початку ХХ ст. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 130–135.
577. Казимира Б. Митрополит Андрей Шептицький та канадські українці. *Пропам'ятна книга оо. Василіян у Канаді*. Торонто, 1953. С. 97–149.
578. Калинець І. Митрополит Андрей – духовний будівничий нації. *Матеріали конференції, присвяченої життю і діяльності митрополита Андрея Шептицького*. Львів, 1990. С. 51–56.
579. Кальба М. «Нахтігаль» (Курінь ДУН). У світлі фактів і документів. Денвер, 1984. 160 с.

580. Кам'янський П. Митрополит А. Шептицький на владичому престолі в Станиславові 1899–1900 рр. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. № 52. С. 137–143.
581. Кам'янський П. Митрополит Андрей Шептицький і суспільно-політичні рухи в Галичині на початку ХХ століття. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. № 56. С. 21–26.
582. Кам'янський П. Митрополит Андрей Шептицький та єпископ Григорій Хомишин в боротьбі за українську церкву і державність у першій половині ХХ століття. *Схід*. 2006. № 4. С. 66–70.
583. Кам'янський П. Організаційно-кадрове зміцнення Станіславської єпархії УГКЦ у міжвоєнний період (1919–1939). *Інтелігенція і влада*. 2007. № 9. С. 111–123.
584. Кам'янський П. Станіславська Єпархія за єпископства Андрея Шептицького (1899–1900 рр.). *Схід*. 2006. № 2. С. 54–58.
585. Кам'янський П. Утворення Станіславської Греко-Католицької єпархії та відкриття кафедрального собору Святого Воскресіння. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 46. С. 141–147.
586. Камінецький Я. Роль митрополита Андрея Шептицького в розвитку українського фахового шкільництва Галичини. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 40–54.
587. Канчалаба О. Релігійно-церковна періодика ХІХ – першої половини ХХ ст. у фондах ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. *Українська періодика: історія і сучасність*. Випуск 6. Львів, 2000. С. 189–193.
588. Карачко С. Українська Греко-Католицька Церква на Буковині. *Католицький щорічник*. 1996. Київ, 1996. С. 78–80.
589. Кардинал Йосип Сліпий і сучасність. Збірник матеріалів конференції. Івано-Франківськ, 2002. 216 с.
590. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття). Київ, 1998. 352 с.
591. Касьянов Г. Шептицький Андрей (1865–1944). Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. Київ: Либідь, 1997. С. 451.
592. Качараба С. Греко-Католицька церква у США наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: проблеми становлення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана

- Якимовича / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталія Кобрин]. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 361–368.
593. Качур І. Книгозбірня Андрія Шептицького: від Прилбич до Митрополичих палат. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 21–70.
594. Кашіба М. Більшовизм у трактуванні Андрія Шептицького. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 16–24.
595. Кащак І. Митрополит Андрей Шептицький і повстання Української Католицької Церкви в Сполучених Штатах Америки. Дисертація на здобуття наукового ступеня магістра богослов'я. Львів: Монастир Свято-Іванівська Лавра; Видавничий відділ «Свічадо», 2004. 92 с.
596. Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. Нью Йорк, 1976.
597. Кедрин І. Українські лікарі будували колись шпиталь. *Лікарський вісник*. 1958. Ч. 10. С. 29–33.
598. Кекош О.М. Виховання молоді крізь призму педагогічних поглядів митрополита Андрія Шептицького. *Педагогічні науки*. 2013. Вип. 112. С. 53–59.
599. Кекош О.М. Просвітницька діяльність митрополита Андрія Шептицького в контексті духовного становлення сучасної молоді. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія Педагогіка. Тернопіль: ТНПУ, 2013. № 1. С. 25–30.
600. Кекош О. Просвітницька діяльність митрополита Андрія Шептицького. *Молодь і ринок*. 2012. № 1 (84). С. 62–66.
601. Кенс А.-М. Цінність та гідність людського життя у морально-пасторальній спадщині митрополита Андрія Шептицького. *Матеріали 76-ї загально університетської студентської наукової конференції «Досягнення сучасної медицини», Львів, 16–17 квітня 2015 р.* Львів, 2015. С. 281–282.
602. Кецун В. Спомини Дивізійника. Аделаїда, 2013.
603. Киридон Алла. Перша Апостольська візитація в Україну. *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць*. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А.М. Колодний.

- Івано-Франківськ, 2008. С. 68–75.
604. Киричук О. Кардинал Сліпий. Харків: ХКФ «Глобус», 2018. 128 с.
605. Киричук О.С. Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.). Львів, 2001. 19 с.
606. Кисельов О.С. Екуменічні ідеї митрополита Андрея Шептицького. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Філософія, Політологія.* 2003. Випуск 54–55. С. 47–48.
607. Кияк Р. Капелянська служба у Збройних силах України. *Нова зоря.* 1996. Ч. 21.
608. Кияк С. Архипастирська діяльність митрополита Андрея Шептицького в першій половині ХХ століття. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослів'я. Збірник наукових праць.* Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 10–17.
609. Кияновська Л. Пам'яті митрополита Андрея Шептицького. *Київська Церква.* 1999. № 6. С. 133–134.
610. Кіндій О. Галицький паломник. *Український журнал.* 2015. № 5. С. 31.
611. Кіндрат В. Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження України: матеріали конференції. Острог, 1996. Кн. 2. С. 183–188.
612. Кіндрат К. Андрей Шептицький – праведник України. *Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття: зб. наук. записок Національного університету «Острозька академія».* Т. VI. Острог, 2002. С. 26–31.
613. Кіндрат К., Кіндрат К. Андрей Шептицький – праведник України. *Християнські цінності: історія і погляду третє тисячоліття. Зб. наук. записок Національного університету «Острозька академія».* Т. VI. Острог, 2002. С. 26–31.
614. Кісь Назар. Греко-Католицька церква та дискусія про національну ідентичність у міжвоєнний період. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери.* № 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 229–235.
615. Кіт В. Роль української Греко-католицької церкви в допомозі голодуючим УРСР у 1932–1933 рр. *Архіви України.* 2008. № 5–6. С. 33–43.

616. Кіт Я. Верховний рабин українців. *Український журнал*. 2015. № 5. С. 29–31.
617. Кіт Я. Через церковну до національної єдності. *Український журнал*. 2015. № 5. С. 25–26.
618. Кіцера О. «Нехай навчається за мій кошт». Митрополит Андрей Шептицький у спогадах моїх батьків та архівних документах. *Львівська газета*. 2008. 10 квітня.
619. Кіцера О. Його благословення – моє найбільше багатство. Митрополит Андрей у спогадах і архівних документах. *Народне здоров'я*. 2015. № 5. С. 6.
620. Кіцера О. Митрополит Андрей Шептицький і «Народна лічниця». *Лікарський збірник. Нова серія*. Львів – Чикаго, 2004. Т. 13. С. 66–74.
621. Кіцера О. Митрополит Андрей Шептицький і «народна лічниця». *Медики і медицина в житті та діяльності Митрополита Андрея Шептицького (До 150-річчя від дня народження): бібліографічний покажчик / уклад. М.С. Надрага, О.М. Кріль, С.В. Васільєва, Л.С. Метельська; наук. ред. А.В. Магльований*. Львів, 2015. С. 8–17.
622. Климчак М. Листи Митрополита Андрея Шептицького та його подорожі до Америки. *Визвольний шлях*. 2006. № 11. С. 122–127.
623. Кліш А. Суспільно-політичні орієнтації Андрея Шептицького на початку ХХ ст. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослівя. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 18–27.
624. Ключень Р. Діяльність митрополита Андрея Шептицького часів Другої світової війни в українській історіографії. *Інтелігенція і влада*. Матеріали 5-ї Всеукраїнської наукової конференції. Одеса, 2009. Ч. 3. С. 99–106.
625. Ключень Роман. Сучасна українська історіографія про переслідування та утиски Греко-Католицького духовенства Радянською репресивно-каральною системою в 1944–1946 рр. *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. № 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 609–617.
626. Коваленко І.М. Цілі і методи німецької імперіялістичної політики на окупованих теренах / Видання редакції «Ідеї і Чину»,

- органу Організації Українських Націоналістів Самостійників-Державників. 1943.
627. Ковалик В. Василіяни в Аргентині. Буенос-Айрес, 1988. 228 с.
628. Ковальчук Лариса. Розвиток духовної культури студентської молоді у світлі просвітницьких поглядів митрополита Андрея Шептицького. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 173–183.
629. Ковалюк В. Культурологічні та духовні аспекти «радянізації» Західної України (вересень 1939 – червень 1941). *Український історичний журнал*. 1993. № 2. С. 3–17.
630. Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного вирішення єврейського питання». Київ: Дух і Літера, 2009. 296 с.
631. Ковба Ж. Рабини і католицьке духовенство східної Галичини в часи Голокосту. *Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Кахане / упорядник Жанна Ковба*. Київ, 2009. С. 228–244.
632. Ковба Ж. Роль митрополита Шептицького в рятуванні галицьких євреїв у часи Голокосту. *Митрополит Пндрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність*. Збірник наукових праць / головний редактор В.М. Хмарський. Одеса–Львів, 2007. С. 52–67.
633. Ковба Ж. Секретар Високопреосвященного Митрополита. *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944*. / упорядник Жанна Ковба, редактор Андрій Кравчук. Київ, 2003. С. 282–295.
634. Ковражних Марія. Діяльність митрополита Андрея Шептицького у Галичині під час нацистської окупації 1941–1944 рр. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 267–285.
635. Кожушко Т.В. Соціальні ідеї митрополита Андрея Шептицького: спроба філософського аналізу. *Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. Випуск 33 (46). 2015. С. 49–54.
636. Козицький А. Львівські замахі. Львів: Видавництво «Апріорі», 2021. 468 с.
637. Колб Наталія. Від Шашкевича до Шептицького: церковно-релігійне життя у Габсбурзькій Галичині. *Проект «Україна»*.

- Австрійська Галичина* / автор-упорядник М.Р. Литвин. Харків: Фоліо, 2016. С. 298–317.
638. Колб Наталія. Національно-просвітницька і культурна діяльність Греко-Католицького парафіяльного духовенства Східної Галичини в 90-х роках ХІХ століття. *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. № 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 177–181.
639. Коли я називаю Андрея Шептицького святим, я не перебільшую. *Історична правда*. 2019. 30 листопада.
640. Колісник Р. Військова Управа та українська дивізія Галичина. Діяльність Військової Управи та німецька політика відносно українських національних збройних сил в роках 1943–1945 / 2-ге видання. Київ, 2009.
641. Колісник Р., Малецький М. 1-ша Українська дивізія Української національної армії (дивізія «Галичина»). *Історія українського війська 1917 – 1995* / редактор Ярослав Дашкевич. Львів, 1996. С. 696–750.
642. Колісник Р., Маців Б., Муха Л. Дивізія «Галичина» в запитаннях і відповідях ветеранів. Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2009. 86 с.
643. Колодний А. Андрей Шептицький про будівництво рідної хати. *Християнство і національна ідея* (Науковий збірник). Київ – Тернопіль – Краків: Укрмедкнига, 1999. С. 17–23.
644. Колосовська О.М. Книжкові пам'ятки у меценатсько-бібліофільських пріоритетах Митрополита Андрея Шептицького (1865–1944). *Друга науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»*. 23 вересня 2010 р. Львів, Україна. Львів, 2010. С. 160–168.
645. Коляда І., Борчук С., Лизень Є. Українські землі під польською владою. 1919–1939 роки. Харків: Фоліо, 2021. 125 с.
646. Коляда І., Милько В. Україна в Першій світовій війні. Харків: Фоліо, 2021. 125 с.
647. Комариця М. «Апостольський дух»: митрополити Андрей Шептицький та Йосиф Сліпий про Маркіяна Шашкевича. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 135–142.

648. Кондратюк К.К. Українська історіографія XIX – початку XX століть: основні напрями і концепції. Львів, 2002. 240 с.
649. Концур Н. Ліквідація греко-католицької церкви на Станіславщині. *Краєзнавець Прикарпаття*. Івано-Франківськ, 2007. №10. С. 59–61.
650. Концур Н. Львівський собор 1946 року і проблеми виживання греко-католиків. *Наукові записки*. Серія: Історія. Випуск 3. Тернопіль, 2008. С. 268–271.
651. Концур Н. Львівський собор 1946 року та його місце в історії УГКЦ. *Наукові записки*. Серія: Історія. Випуск 2. Тернопіль, 2006. С. 55–59.
652. Концур Н. Наслідки Львівського Собору і їх вплив на систему міжнародних і міжцерковних відносин УГКЦ. *Етнос. Культура. Духовність*. Чернівці, 2006. Ч.2. С. 93–100.
653. Концур Н. Патріарх Йосиф Сліпий: штрихи до портрета релігійного діяча. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2008. №14. С. 397–400.
654. Концур Н. Підготовка до ліквідації Української греко-католицької церкви в Галичині. *Література і культура Полісся*. Випуск 27: Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті. Ніжин, 2004. С. 163–167.
655. Концур Н. Становище Української греко-католицької церкви після відновлення радянської влади в західній Україні. *Мандрівець: Всеукраїнський науковий журнал*. Тернопіль, 2006. № 6. С. 14–17.
656. Концур-Карабінович Н. Антиунійна політика комуністичного режиму щодо греко-католицької церкви у 1940-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія Історія. 2015. Випуск 2. Ч. 2. С. 38–42.
657. Концур-Карабінович Н. Греко-католицька церква. Початки підпілля. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2011. 220 с.
658. Концур-Карабінович Н. Постаць митрополита Андрея Шептицького в антиунійній політиці радянської влади. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослівя. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 243–249.
659. Концур-Карабінович Н. Репресивні заходи радянської влади стосовно греко-католицької церкви після смерті Митрополита

- Андрея Шептицького. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Серія Історія. 2016. № 1. С. 56–61.
660. Копач Іван. В честь Митрополита Кир Андрея: (в сімдесятьлітє его життя). Львів, 1935. 32 с.
661. Копчук-Кашецька Марія. Патріотизм митрополита Андрея Шептицького. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 144–151.
662. Кордуба М. Щоденник 1918–1925. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2021. 688 с. + 16 іл. (Серія «Україна. Європа: 1921–1939»).
663. Коржан М. Українська православна церква і екуменічний рух. Мюнхен, 1963. 19 с.
664. Корнійчук Любов. Постаті церковних діячів у науковому доробку Аркадія Жуковського. *Наукові записки. Серія Історичні науки*. Випуск 21. Острозька академія, 2013. С. 112–120.
665. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. 512 с.
666. Королевський К. Уніятизм. Львів: Свічадо, 2014. 144 с.
667. Королько А. Візитація станиславівського єпископа Андрея Шептицького на Покуття та галицьку Гуцульщину 1899–1900. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Збірка наукових праць. Випуск 7. Івано-Франківськ, 2015. С. 68–74.
668. Королько А., Марчук В. Інtronізація Станиславівського єпископа Григорія Хомишина 1904 р. (За матеріалами газетної періодики початку ХХ ст.). *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Збірка наукових праць. Випуск 10–11. Івано-Франківськ, 2017. С. 225–234.
669. Коропецький І. Спомин про Дмитра Палієва. *Дмитро Паліїв. Життя і діяльність. 1896–1944: збірник праць і матеріалів / відповідальний редактор Олег Купчинський*. Львів, 2007. С. 582–583.

670. Корчмарик Б. Християнізація Європейського Сходу і месіянстичні аспірації Москви. Торонто – Нью-Йорк, 1973. 78 с.
671. Кос Марія. Соціальне служіння митрополита Андрея Шептицького. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 17–19.
672. Косик В. Обставини й початки створення УПА. Огляд національних сил (1939–1941). *Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів* / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич, упорядник і відповідальний редактор Юрій Сливка (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 11). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. С. 101–110.
673. Косик В. Тисячоліття християнства в Україні (988–1988). Брюссель–Лондон, 1987. 65 с.
674. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. 660 с.
675. Косів М. Читаючи Андрея Шептицького. *Історія + 2015*. № 7. С. 8–9.
676. Косів Михайло З його духа печаттю: (До 145-річчя від дня народження Андрея Шептицького). *Літературна Україна*. 2010. 29 лип. С. 6.
677. Космолінська Н. Тест на модерність. *Український журнал*. 2015. № 5. С. 23–24.
678. Костельник Г. *Ultra posse*. Вибрані твори / упоряд. та передм. О. Гірняк. Ужгород: Гражда, 2008. 400 с.
679. Костельник Г. Вибрані твори. Київ, 1987. 264 с.
680. Костельник Г. Границі демократизму. Львів, 1919. 221 с.
681. Костельник Г. Нова доба нашої Церкви. Львів, 1926. 16 с.
682. Костельник Г. Перша зустріч з більшовиками. *Західня Україна під більшовиками IX. 1939 – VI. 1941* / редактор Мілена Рудницька. Нью Йорк, 1958.
683. Коструба Т. Як Москва нищила українську церкву / Друге видання. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1961. 104 с.

684. Косьмій М. Морально-етичне вчення Андрея Шептицького. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А.А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 53–55.
685. Кохановська М.А. Шептицький: християнин може і повинен бути патріотом! *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 23–24.
686. Кочмар В. Ідея екуменізму й одного Патріархату в Слуги Божого Андрея і Патріарха Йосифа Сліпого. *Патріархат*. Нью-Йорк. 1984. № 4. С. 9–12; № 11. С. 4–7.
687. Кошетар У. П. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939 рр.). Київ: МАУП, 2005. 128 с.
688. Кравченко О. Велетень зо Святоюрської гори. Торонто, 1963. 156 с.
689. Кравченко О. Хроніка життя і діяльності митрополита Шептицького. *Патріархат. За єдність церкви і народу*. 1990. Ч. 6. С. 20–22.
690. Кравченко Осип. Митрополит Андрей Шептицький в англійськомовних публікаціях. Йорктон: Логос, 1961. 28 с.
691. Кравчук А. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрея Шептицького (вересень 1939 – червень 1941 років). *Записки НТШ*. 1994. Т. 228. С. 309–342.
692. Кравчук А. Соціальне вчення та діяльність митрополита Андрея Шептицького під час німецької окупації. Митрополит Андрей Шептицький: Документи і матеріали. 1941–1944 / упорядник Жанна Ковба; науковий редактор Андрій Кравчук. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2003. С. 224–281.
693. Кравчук А. Течії нового мислення на Україні про митрополита Андрея Шептицького. *Сучасність*. 1991. Ч. 10. С. 92–104.
694. Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941–1944: Митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя. *Ковчег*. Львів, 2000. Ч. 2. С. 224–269.
695. Кравчук А. Християнська етика під час німецької окупації Галичини, 1941–1944: митрополит Андрей (Шептицький) про

- солідарність, опір владі та захист святості життя. Торонто: Вид-во оо. Василіян, 1963. 350 с.
696. Кралюк П. Погляди Андрея Шептицького на владу та державу. *Визвольний шлях*. 2006. № 12. С. 6–9.
697. Крамар Р. Пам'ять про митрополита Андрея Шептицького як фактор ідентичності українських греко-католиків (друга половина ХХ століття). *Діяльність і спадщина митрополита Андрея Шептицького (1865–1944)*. Матеріали міжнародної конференції у Кракові 25–26 листопада 2009 / редактор Анджей Роман Шептицький. Вроцлав, 2011. С. 225–242.
698. Красилівський О. За Українську державу і Церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918–1923 рр. Львів, 1995. 86 с.
699. Красівський О. Дипломатичні місії Андрея Шептицького. *Україна: ЗУНР: Історія і традиції*. Львів, 2000. С. 291–296.
700. Красівський О. За Українську державу і Церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918–1923 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 86 с.
701. Красівський О., Пилипів І. Митрополит Андрей Шептицький і польська держава (1918–1923 рр.). *Українсько-польські відносини в Галичині: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.)*. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 152–155.
702. Кревецький І. Видавництво Чину св. Василя Великого в Жовкві. *Альманах Василіянських богословів*. Кристинопіль, 1933. С. 35–39.
703. Кревецький І. Українська католицька преса. *Нова зоря*. 1928. Ч. 101. 30 грудня.
704. Кремень В. Європейський вибір України в контексті духовної спадщини митрополита Шептицького. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 7–21.
705. Крив'як Б. Видавничо-просвітницька діяльність Василіянського Чину в Україні. *Київська церква*. 1999. Ч. 6. С. 36–37.
706. Кривава книга / Упорядник, автор передмови Я. Радевич-Винницький. Передрук вид. 1919, 1921 рр. Дрогобич: Відродження, 1994. 274 с.

- 707.Кривенко М. Великий дар великого Митрополита: про книжково-рукописні колекції бібліотеки «Студіону» у Львові (1909–1940). *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 71–89.
- 708.Кривенко М.О. Книгозбірня «Студіону» у Львові (1909–1940): Історія, сучасний стан фонду. Автореферат дис. ...канд. іст. наук. Спеціальність 27.00.03 – Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. Київ, 2010. 23 с.
- 709.Крипякевич І. (Іван Петрович). Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Львів, 1915. 119 с.
- 710.Крипякевич І. Історичні проходи по Львові. Львів: Априорі, 2007. 116 с.
- 711.Крипякевич І.П. Історія України / Відп. ред. Ф.П. Шевченко, Б. З. Якимович. Львів: Світ, 1990. 520 с.
- 712.Крочак Т. Витяги з щоденника 1941–1943 рр. про побут у Легіоні ДУН. *Дружини українських націоналістів в 1941–42 роках*. Мюнхен, 1953. С. 45–103.
- 713.Крупа Л. Аналіз ставлення митрополита Андрея Шептицького до діяльності українського підпілля та збройних формувань – УВО, ОУН, СС «Галичина». *Збірник праць*. Тернопіль, 2006. Т. 2. С. 160–177. (Терноп. краєзнавч. музей).
- 714.Крупа Л. Діяльність митрополита Андрея Шептицького у здобутті та розбудові української держави у першій половині ХХ ст. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка*. Серія: Історія. Вип. VIII. Тернопіль: Літопис, 1999. С. 14–19.
- 715.Крупа Л. Діяльність УГКЦ в час німецької окупації з 1941 по 1944 роки. *Тернопільський комерційний інститут. Наукові записки «Матеріали досліджень викладачів інституту, проведені у 2000 та 2001 роках»*. Тернопіль: ТКІ, 2002. С.129–136.
- 716.Крупа Л. Діяльність УГКЦ під час німецької окупації України з 1941 по 1944 роки. *Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / Укл. П.В. Дмитренко, О. Л. Макаренко*. Київ: НПУ, 2000. Ч.3. С.160–171.
- 717.Крупа Л. Значення християнської родини для нації у творах митрополита Андрея Шептицького. *Тернопільський комерційний інститут. Наукові записки «Матеріали досліджень викладачів*

- інституту, проведені у 2000 та 2001 роках». Тернопіль: ТКІ, 2002. С.118–128.
718. Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ – першої половини ХХ століття. Автореферат дис. ...канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Чернівці, 2003. 21 с.
719. Крупа Л. Підтримка митрополитом Шептицьким української молоді у міжвоєнний період ХХ ст. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість»*. У 5 т. Т. 2. Київ: Видавництво Європейського університету, 2003. С.196–198.
720. Крупа Л. Погляди митрополита Андрея Шептицького на християнську родину. *Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю від часу введення на митрополичий престіл у Львові Слуги Божого Андрея Шептицького (27 жовтня 2001 р.)*. Тернопіль: Астон, 2002. С.121–127.
721. Крупа Л. Спроби митрополита Андрея Шептицького через ідеї екуменізму досягти фізичного та духовного об'єднання України. *Наш голос*. /видає Асоціація Українців Америки/, 2000. Вересень-жовтень, ч. 9–10. С. 4–5, 8.
722. Крупа Л. Становище української освіти під владою Австро-Угорщини. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка*. Серія: Педагогіка. №1. Тернопіль. В-во: ТДПУ, 2000. С. 45–52.
723. Крупа Л. Створення та діяльність закладів для сиріт під патронатом митрополита Андрея Шептицького. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. Тернопіль: Літопис. 2003. Випуск 1. С. 73–76.
724. Крупа Л. Участь митрополита Андрея Шептицького в українсько-польських відносинах у 1918–1944 роках. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка*. Серія: Історія. Випуск 10. Тернопіль: Літопис, 2000. С. 95–106.
725. Крупник Л. Дискредитація Митрополита Андрея Шептицького та УГКЦ як практика радянської влади. *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі*. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея

- Шептицького. 30 листопада – 1 грудня 2015 року, м. Київ / За ред. Леоніда Фінберга. К.: Дух і Літера, 2016. С. 111–122.
726. Крутій-Вігоринський І. Видавництво оо. Василян у Жовкві. *Календар «Місіонаря»*. Жовква, 1932. С. 67–72.
727. Крутоус А. До історії родини Шептицьких: з нових знахідок. *Львівський історичний музей: Наукові записки*. Львів, 1991. Випуск 1. С. 138–143.
728. Кубійович В. Західні українські землі в межах Польщі. 1920–1939. Чикаго–Нью-Йорк, 1963. 18 с.
729. Кубійович В. Мені 70. Париж, 1970.
730. Кубійович В. Мої візити у митрополита Андрея Шептицького. *Український історик*. 1989. № 26 (1–3). С. 121–123.
731. Кубійович В. Наукове Товариство ім. Шевченка у 1939–1952 рр. *Український Історик*. 1973. № 1–2 (37–38). С. 8–42.
732. Кубійович В. Початки Української дивізії «Галичина». *Вісті Братства Кошишніх вояків 1 УД УНА*. 1964. № 3–4. С. 41–42.
733. Кубійович В. Українці в Генеральній губернії 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1975. С. 299–316.
734. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1975. 340 с.
735. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. Чикаго, 1975. 664 с.
736. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. Чикаго, 1975. С. 3–12.
737. Кугутяк М. Андрей Шептицький у національно-визвольних змаганнях українського народу. *Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України*. Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 66–75.
738. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 202 с.
739. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Т. 1. Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2002. 536 с.
740. Кугутяк М. Українська націонал-демократія (1918–1939). Т. 2. Київ – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. 704 с.

741. Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-Католицької Церкви. Т. 3. Вінніпег; Манітоба: Тризуб, 1995. 254 с.
742. Кудрик В. Чужа рука або хто роз'єднує український нарід. Вінніпег, 1935. 213 с.
743. Кук В. Державотворча діяльність ОУН. *Акт відновлення української держави 30 червня 1941*. Київ, 2004.
744. Кулик Н. Слуга Божий: До 150-річчя від дня народження митрополита Андрея Шептицького. *Освіта України*. 2015. 23 листопада (№ 47). С. 14–15.
745. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1. 1939–1953. Київ: Наукова думка, 1995. 748 с.
746. Куницький Л. О. Др. Й. Боцян як ректор Духовної Семінарії. *Богословія: науковий тримісячник*. 1927. Т. V. Книга 2–3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1927. С. 78–82.
747. Купранець О. Православна церква в міжвоєнній Польщі. 1918–1939. Рим, 1974. 262 с.
748. Кураєв О. Шептицький і «українська політика» Австро-Угорщини. *Урок української*. 2002. № 2. С. 61–62.
749. Курах М. Митрополит Шептицький. *Вісті крайової управи братства колишніх вояків 1 УД УНА (Торонто)*. 1962. Червень. С. 114–115.
750. Курилець Т. Боротьба за очищення і віднову обряду: Митрополит Андрей Шептицький та о. Кирило Королевський (У контексті презентації книги о. Кирила Королевського «Митрополит Андрей Шептицький»). *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 16–17.
751. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.). За матеріалами української легальної преси. Львів, 2010.
752. Курис Г. Митрополит Андрей Шептицький: «Добре робите, що дбаєте про освіту і знання»: (Життєвий і творчий шлях А. Шептицького). *Освітнянин*. 1996. № 4. С. 27.
753. Курляк І. Андрей Шептицький як меценат національної освіти. *Сучасне українське виховання*. 1997. С. 50–54.

754. Курляк Ірина. Соціально-педагогічні погляди митрополита Андрея Шептицького в пастирських посланнях. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 81–105.
755. Кухар Р. Українська Академічна Гімназія у Львові. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості. 1878–1978*. Філядельфія–Мюнхен, 1978. С. 49–70.
756. Кучера Ірина. Антикатолицька політика російської окупаційної адміністрації у Східній Галичині в 1914–1915 рр. *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А.М. Колодний*. Івано-Франківськ, 2008. С. 75–83.

Л

757. Лаба В. Духовна опіка над стрільцями 1-ої УД. *Вісті братства колишніх вояків 1 УД УНА*. 1952. № 10–11 (24–25). С. 7–8.
758. Лаба В. Митрополит Кир Йосиф, гідний преемник Великого Митрополита Кир Андрея на Галицькому митрополичому престолі. *Богословія*. Т. XXXVI. Кн. 1–4. 1972. С. 5–12.
759. Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. 63 с.
760. Лазечко П., Лазечко Л. Меценати української культури: (Митрополит Андрей Шептицький). *Дзвін*. 2003. № 11–12. С. 133–137.
761. Лазурко Р. На шляхах Європи. Чікаго, 1971.
762. Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії. У 45-річчя участі у визвольних змаганнях. Вінніпег, 1963.
763. Левицька Світлана. Використання творчої спадщини Андрея Шептицького у роботі з батьками. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 24–26.
764. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців

- 1848–1914. На підставі споминів. Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. 736 с.
765. Левицький К. Українські політики Галичини. Тернопіль: Кафедра українознавства ТАНГ, 1996. 176 с.
766. Левицький Кость. З національної діяльності Митрополита Андрея графа Шептицького. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 41–44.
767. Левін К. Мандрівка крізь ілюзії / Переклад з англ. Львів: Свічадо, 2007. 478 с.
768. Левін К. Митрополит Андрей Шептицький і жидівське суспільство. *Світло*. 1960. № 11. С. 482–486.
769. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Т. 1 / За редакцією Олександра Сича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. 600 с.
770. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. 608 с.
771. Ленцик В. Ідея церковної єдності у митрополита Шептицького. *Богословія*. Т. XXXV. Кн. 1–4. 1971. С. 172–202.
772. Ленцик В. Слуга Божий кир Андрей Шептицький добродій української культури. *Богословія*. Т. XXI–XXIV. Кн. 1–4. Рим, 1963. С. 151–162.
773. Ленцик В. Церковно-археографічна комісія (Львів–Мюнхен). *Український Історик*. 1997. На пошану Любомира Винара основника «Українського Історика» і Українського Історичного Товариства. З нагоди 65-ліття. № 1–4 (132–135). С. 121–136.
774. Лесюк М. Митрополит Андрей Шептицький – знавець гуцульського діалекту. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія Філологія (мовознавство). 2008. Випуск 19/20. Івано-Франківськ, 2008. С. 104–109.
775. Леся Українка. Апокриф. Вибране / Леся Українка. Чотири розмови про Леся Українку / О. Забужко, С. Шевчук. Київ: Видавничий дім «Комора», 2020. 632 с.
776. Лехнюк Р. Постать митрополита Андрея Шептицького у висвітленні газети «Руслан». *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 62–70.
777. Лещук Т. Митрополит Андрей Шептицький. Львів: Палітурник, 2013. 172 с.

- 778.Липинський В. Релігія і церква в історії України / передрук статей з «Америки». Філадельфія, 1925. 110 с.
- 779.Липинський В. Релігія і церква в історії України. Київ: Рада, 1995. 96 с.
- 780.Липка О. Митрополит Андрей Шептицький: позиція християнина під час війни. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 24–28.
- 781.Липовецький С. Меч «Щербець» та Українські Ворота. Українсько-польські взаємини від поділів Речі Посполитої й до сьогодні. Київ: Темпора, 2018. 476 с.
- 782.Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті. *Український історичний журнал*. 2004. № 55. С. 3–16.
- 783.Лисенко О. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ століття. *Український історичний журнал*. 2000. № 6. С. 29–51.
- 784.Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр. Київ: Інститут історії України НАНУ, 1998. 413 с.
- 785.Лисенко О. Є. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни. *Український історичний журнал*. 1995. №3. С.73–81.
- 786.Лист митрополичого ординаріату про надзвичайні повноваження, надані від Апостольської столиці. *Ковчег*. № 7. 2015. С. 392–395.
- 787.Листи Василя Стефаника до митрополита Андрея Шептицького / передмова Олега Купчинського. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. ССХХІ. Праці філологічної секції. Львів, 1990. С. 308–325.
- 788.Листи Митрополита Андрея Шептицького до Іларіона Свенціцького з архіву Національного музею у Львові / Упорядник Соломія Дяків. Львів: Українські технології, 2005. 108 с. + іл.
- 789.Листування В. Липинського / Редактори Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. Т. 1. Київ: Смолоскип, 2003. 960 с. («Архів»).
- 790.Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. Львів: Меморіал, 1991. 101 с.

791. Лисяк-Рудницький І. Щоденники / Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика; Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Канадський Інститут Українських Студій Університету Альберти; Головні редактори: Ярослав Грицак, Франк Сисин; Упорядники: Ярослав Глистюк (головний упорядник), Галина Вітвіцька, Ліліана Гентош, Оксана Дмитерко, Мирослава Думич, Ксенія Кебузинська, Тарас Романюк. Київ: Дух і Літера, 2019. 696 с. (Бібліотека «України модерної», серія «Спогади, щоденники, інтерв'ю». Ч. 6).
792. Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. В 2-х тт. Т. 1. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої. Київ: Основи – Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 554 с.
793. Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. В 2-х тт. Т. 2. / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. Київ: Основи – Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 573 с.
794. Литвин В.М. Україна: міжвоєнна доба (1921–1938 рр.). Київ: Видавничий Дім «Альтернативи», 2003. 512 с.
795. Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914–1920). Київ, 2003. 488 с.
796. Литвин Г. Роль митрополита Андрея Шептицького у розвитку мистецтва Галичини. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 324–329.
797. Литвин М. Мойсей українського народу: до 150-річчя від дня народження митрополита Андрея Шептицького. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2015. 30 с.
798. Литвин М.Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. Львів: Каменярь, 1991. 200 с.
799. Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі України. Львів, 1999. 152 с.
800. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАНУ; Видавнича фірма «ОЛВР», 1995. 368 с.
801. Литвин М., Науменко К. Львів: між Гітлером і Сталіном. Львів: Піраміда, 2005. 128 с.

802. Лициняк Василь. Товариство «Захист ім. митрополита Андрея гр. Шептицького для сиріт» у Львові (його початок і розвиток по кінець 1925 р.). *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 78–84.
803. Лібер Ю. Тотальні війни. Творення модерної України в 1914–1954 роках. Харків, 2019. 527 с.
804. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів безпеки / Упор. Сергій Кокін, Наталія Сердюк, Станіслав Сердюк; за заг. ред. Володимира Сергійчука. Т. I. К. ПП Сергійчук М. І., 2006. 920 с.
805. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів безпеки / Упор. Сергій Кокін, Наталія Сердюк, Станіслав Сердюк; за заг. ред. Володимира Сергійчука. Т. II. К. ПП Сергійчук М. І., 2006. 804 с.
806. Лірвак з-над Сяну: Перемиські друки середини ХІХ століття / Упор. В. Пилипович. Перемишль, 2001. 451 с.
807. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Книга 2 (Підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.). Авт. передмови Я. Лялька, Р. Бачинський. Львів: Просвіта, 1995. 752 с.
808. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 1 (Підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.). Авт. передмови Я. Лялька, Р. Бачинський. Львів: Просвіта, 1993. 800 с.+ іл.
809. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 8. Українська Головна Визвольна Рада: документи, офіційні публікації, матеріали. Книга перша. 1944–1945. Торонто: Видавництво Літопис УПА, 1980. 319 с.
810. Ліщинська О. Концепція християнського гуманізму в релігійній філософії А. Шептицького. *Релігієзнавчі студії*. Вип. 2. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. С. 32–40.
811. Ліщинська О. Моральна концепція Андрея Шептицького. *Історія релігії в Україні*. Львів: Логос, 1997. С. 112–113.
812. Ліщинська О. Постать Андрея Шептицького в контексті культури пам'яті. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 105–113.
813. Лозинська Ніна. Психолого-педагогічні аспекти у працях Андрея Шептицького. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники*

- та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7). Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 184–190.
814. Лозинський М. Видавнича діяльність Василянського Чину в умовах Добромильської реформи і в сучасний період. *Добромильська реформа і відродження Української церкви*. Львів: Місіонер, 2003. С. 146–151.
815. Лозинський Марян. Митрополит Андрей Шептицький в інтерпретації біографа-француза Кирила Королевського. *Вісник Львівського університету*. Серія Журналістика. 2014. Випуск 39. С. 271–274.
816. Лозинський О. Культура пам'яті. *Український журнал*. 2015. № 5. С. 19–22.
817. Лозинський О. Монахи Шептицького. *Український журнал*. 2015. № 5. С. 17–18.
818. Лосев А.Ф. Владимир Соловьев. Москва: Молодая гвардия, 2000. 613 с.
819. Лось Я.С. Українська справа у спогадах, листуванні й публіцистиці. Вибрані твори / Упорядкування, наукова редакція, коментарі М. Маршал і С. Вуйтович; післямова М. Лося; наукові редактори українського перекладу С.С. Троян, А.М. Киридон; переклад з польського В.Ф. Сагана. Київ: Ніка-Центр, 2018. 340 с. (Серія «Ідеї та Історії»; випуск 15).
820. Лотоцький О. Сторінки минулого. Т. 3. Варшава, 1934. 392 с.
821. Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української церкви. Філадельфія: «Провидіння», 1954. 750 с.
822. Лукань Р. Список книжок Видавництва ЧСВВ в Жовкві. *Записки ЧСВВ*. Рим, 1967. Т. V. С. 389–420.
823. Луцкевіч А. Митрополит Шептицький і беларускі рух. *Богословія: науковий тримісячник*. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 45–48.
824. Луцький І.М. Створення Станіславської (Івано-Франківської) єпархії Української Греко-Католицької Церкви / 2-ге видання. Івано-Франківськ: Івано-Франківський інститут права, економіки та будівництва, 2004. 280 с.
825. Львівська богословська академія. Львів, 2000. 90 с.
826. Любащенко В.І. Греко-католицька церква в 1944–1991 роках. *Український історичний журнал*. 1996. № 4. С. 101–115.

827.Лятишевський І. Митрополит Андрей Шептицький як Єпископ Станиславівський від 24 вересня 1899 – 13 січня 1901. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 231–235.

М

828.Магочій Павло Роберт. Історія України. Київ: Критика, 2007. 640 с.

829.Магочій П. Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька церква? *Ковчег*. Ч. IV. Львів, 2003. С. 170–173.

830.Мазур М., Скробач В. Кооперативний буквар. Івано-Франківськ, 1995. С. 65–67.

831.Мазур О. Церква і війна: антиунійна політика російського царизму в Галичині (1914–1915 рр.). *Воєнна історія Галичини та Закарпаття*. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (15 квітня 2010 р., м. Львів). Київ, 2010. С. 162–166.

832.Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни. Львів. Історичні нариси. Львів, 1996. 648 с.

833.Майороші М. А. Митрополит Андрей Шептицький і Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Історія. Випуск 2012. С. 18–27.

834.Макарчук В. Пошук стратегічного партнера. *Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич, упорядник і відповідальний редактор Юрій Сливка (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 11)*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. С. 132–141.

835.Макарчук С.А. Українська Республіка галичан: Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 192 с.

836.Максимець Б.В. Во славу Митрополита Андрея: година пам'яті до 150-річчя від дня народження Андрея Шептицького. *Історія та правознавство. Позакласна робота*. 2015. № 7. С. 12–15.

837.Малецький М. «У моїй долі вирішальну роль відіграв митрополит Андрей Шептицький». *Українська дивізія «Галичина»*: історико-публіцистичний збірник / упорядник Михайло Слабошпицький. Київ, 2008. С. 221–228.

838. Малий К. Організування і дії північної групи Дружин українських націоналістів. *Дружини українських націоналістів в 1941–42 роках*. Мюнхен, 1953. С. 107–111.
839. Малик Я., Сурмач О. Преса про діяльність Української греко-католицької церкви в період німецької окупації. *Українська періодика: історія і сучасність*. Львів, 1999. С. 169–173.
840. Малкош Володимир. Степан Бандера та дивізія «Галичина». *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. № 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 371–373.
841. Маляцко М. Преосвящений владика Д-р. Діонізій Нярадї – апостол і місіонер. *Богословія*. 1995. Випуск 59. С. 147–193.
842. Манькут Олена Данута. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. 152 с.
843. Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми» / передмова Адріана Сливоцького. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.
844. Маринович М. Уроки митрополита Андрея Шептицького. *Український журнал*. 2015. № 5. С. 12–13.
845. Марискевич Т. ОУН і Німеччина: еволюція відносин. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Випуск 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталія Кобрин]. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 535–543.
846. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.): Матеріали бібліографії. Львів: НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 1998. 297 с.
847. Мартирологія українських церков. Т. І. Українська Православна Церква. Документи, матеріали. Торонто, 1987. 1209 с.
848. Мартирологія українських церков. Т. II. Українська Католицька Церква. Документи, матеріали. Торонто, 1985. 841 с.
849. Марунчак М.Г. Митрополит Андрей Шептицький на Заході. 1920–1923. Вінніпег – Едмонтон: Крайова Рада Української Організації за Патріярхат Української Католицької Церкви, 1981. 47 с.

850. Марусин М. Монаший Устав св. Теодора Студита на Україні. Рим, 1995. 91 с.
851. Марчук В.В. Греко-Католицька церква у 1914–1923 рр. *Український історичний журнал*. 2000. № 6. С. 16–29.
852. Марчук В.В. Національно-культурні та церковно-релігійні ініціативи Митрополита Андрея Шептицького на початку ХХ століття. *Історія в середніх і вищих навчальних закладах України*. 2005. № 10. С. 25–28.
853. Марчук В.В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Автореферат дис. доктора іст. наук. Спеціальність 07. 00. 01. Чернівці, 2004. 35 с.
854. Марчук В. Греко-католики в другій Речі Посполитій: суспільний чин та конфесійно-територіальний устрій. *Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2001. Ч. 5–6. С. 302–307.
855. Марчук В. Церква в умовах релігійного підпілля: вибір українських греко-католиків у (1941–1946 рр.). *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2008. №14. С. 248–255.
856. Марчук В. Церковно-релігійне життя в Західноукраїнській Народній республіці (1918–1919 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. / Голова редкол. В. Смолій; відп. ред. Ю. Пінчук. Випуск 13. У 2-х ч.; Україна – Польща: історія і сучасність. Збірник наук, праць і спогадів пам'яті П.М. Калиниченка (1923–1983). Ч. 1. Київ, 2003. С. 215–220.
857. Марчук В., Марчук Г., Марчук Н. Торговиця: сторінки історії. Івано-Франківськ: ЛІК, 2010. 320 с.
858. Марчук В.В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризму (1941–1946). *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2000. № 4. С. 66–72.
859. Марчук В.В. Українська греко-католицька церква: історичний нарис. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 164 с.
860. Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464с.
861. Маслюк А. Аналіз психологічного портрета Андрея Шептицького. *Психологічні перспективи*. Випуск 32. 2018. С. 193–204.
862. Матвеев Г. Ф. Пилсудский. Москва: Молодая гвардия, 2008.

474 с.+ил.

863. Матеріяли до історії українського патріархального руху / Упор. А. Сороковський. Львів: Свічадо, 2009. 364 с.
864. Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869–1951. Біографія. Львів, 2019. 664 с.
865. Матла З. Митрополит А. Шептицький та українське підпілля. *Визвольний шлях*. 1977. № 348. С. 289–297.
866. Матлашенко Н. Наукова та видавнича діяльність Богословського наукового товариства (Львів, 1923–1942 рр.). *Історія релігій в Україні*. Матеріали Міжнародного круглого столу 11–13 травня 1998. Львів: Логос, 1998. С. 144–145.
867. Мацьків Т. У 150-ліття галицького національного відродження (1848–1998): (Українська греко-католицька церква зберегла галицьких українців від асиміляції). *Визвольний шлях*. 1999. № 2. С. 187–192.
868. Медвідь І. А. Характер та еволюція релігійних поглядів Івана Франка: на прикладі ставлення до Греко-Католицької церкви. Автореферат. дис. канд. іст. наук. Львів, 2017.
869. Медвідь Ігор. У пошуках ідеальної держави: Україна Шептицького VS Україна Франко. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 19–22.
870. Медвідь Ф. Митрополит Андрей Шептицький як духовний будівничий української нації. *Політичний менеджмент*. № 4. 2005. С. 167–175.
871. Мельничук Георгій. 1000 незабутніх імен України. Київ: Школа, 2005. 288 с.+ іл.
872. Метрополія в Нью-Йорку Служі Божому Андреєві Шептицькому у 50-річчя його смерті / Головні редактори М. Галів, В. Никифорок, Ю. Штогрин. Нью-Йорк, 1996. 80 с.
873. Мизак Н. Митрополит Андрей Шептицький про антропологічний аспект Божої і земної мудрості. *Релігія та соціум*. 2012. № 1 (7). С. 37–43.

874. Мисько Олег. Екуменічні погляди митрополита Андрея Шептицького та митрополита Іларіона (Івана Огієнка) в контексті українсько-ватиканських взаємин. *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць*. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А.М. Колодний. Івано-Франківськ, 2008. С. 488–494.
875. Митрополит А. Шептицький і євреї. *Сучасність*. 1993. № 10. С. 159.
876. Митрополит Андрей Шептицький та Пласт / упорядники О. Гайова та ін.; редколегія: О. Гайова, М. Перун, М. Гринчишин. Львів: АРТОС, 2012. 291 с.
877. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / Упорядники Сергій Кокін, Наталія Сердюк, Станіслав Сердюк; загальна редакція В. Сергійчук. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 480 с.
878. Митрополит Андрей Шептицький. Вибране: 365 днів з Великим митрополитом. Роздуми на щодень / Упорядники: Оксана Гайова, Володимир Кіт. Жовква: Місіонер, 2014. 568 с.
879. Митрополит Андрей Шептицький. Канадийским русинам. Жовква: Печатня ОО. Василян, 1911. 49 с.
880. Митрополит Андрей Шептицький. Промова на святочному відкритті Греко-католицької Богословської Академії. *Богословія: науковий тримісячник*. 1930. Т. VIII. Кн. 1–4. С. 1–4.
881. Митрополит Андрей Шептицький. Римська унія не для українців. Експерименти Риму над українською душею. Вінніпег, 1984. 138 с.
882. Митрополит Андрей Шептицький. Твори (аскетично-моральні). Праці Греко-Католицької Богословської Академії. Т. XLV–XLVII. Рим: Видання Українського Католицького Університету ім. Св. Климента Папи, 1978. 517 с.
883. Митрополит Андрей Шептицький. Твори (морально-пасторальні). На тисячоліття християнської України. Т. LVI–LVII. Рим: Видання Українського Католицького Університету ім. Св. Климента Папи, 1983. 560 с.
884. Митрополит Андрей Шептицький: Документи і матеріали. 1941–1944 / упорядник Жанна Ковба; науковий редактор Андрій Кравчук. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2003. 313 с.

885. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. 1899–1944 / Упор. Оксана Гайова, Андрій Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 1. Пастирське вчення та діяльність / За ред. Андрія Кравчука. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. 572 с.
886. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944 / Упор. Оксана Гайова, Андрій Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2: листування / За ред. Андрія Кравчука. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1999. 571–1096 с.
887. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944 / Упор. Юрій Аввакумов, Оксана Гайова. Т. III. Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали. 1899–1917. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. 924 с.
888. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і Церковна єдність. Документи і матеріали. 1899–1944 / Упор. Андрій Кравчук, Оксана Гайова. Т. 1. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий Відділ «Свічадо», 1995. 524 с.
889. Митрополитові Кир Андрееві Шептицькому в перші роковини смерті / Видала Візитатура й Адміністрація греко-католицької Церкви в Німеччині й Австрії. 24 с.
890. Михайлишин Романа. Національно-патріотична діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Андрей Шептицький: наукові праці* / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7). Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 255–266.
891. Михалейко А. Митрополит Андрей Шептицький і нацистський режим, 1941–1944: між християнськими ідеалами і політичними реаліями / Видання друге, виправлене і доповнене. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2023. 416 с.
892. Мицишин Ірина. Митрополит Андрей Шептицький як меценат української культури та шкільництва. *Андрей Шептицький: наукові праці* / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7). Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 202–217.
893. Міненко Т. Відповідь православних українців на заклик митрополита Андрея Шептицького в 1941–1942 роках до

- поєднання Українських Церков. Вінніпег, 1985. 32 с.
894. Мірило Ірина. Митрополит Андрей Шептицький і його соціальне служіння. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 22–24.
895. Мірчук І. Культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 28–32.
896. Мірчук П. Акт відновлення української державності 30 червня 1941 року (його генеза та політичне й історичне значення) / Друге видання. Мюнхен, 1953. 33 с.
897. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. Видання третє. Київ: Українська видавнича спілка, 2007. 1008 с.
898. Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир Армії безсмертних. Нью-Йорк–Торонто–Лондон: Товариство колишніх вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, 1970. 269 с.
899. Мірчук П. Степан Бандера. Символ революційної безкомпромісовості. Нью-Йорк–Торонто: Організація Оборони Чотирьох Свобід України; Ліга Визволення України, 1961. 160 с.
900. Мірчук П. Українська державність 1917–1920. Філадельфія, 1967. 408 с.
901. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952 / Репринтне відтворення видання 1953 року (Мюнхен; Підготував до друку Михайло Стасюк). Львів, 1991. 320 с.
902. Мірчук П. Українсько-московська війна (1917–1919). Торонто: Ліга Визволення України, 1957. 42 с.
903. Мірчук П. Чому жиди проти Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. *Журнал української молоді «Авангард»*. 1982. № 3–4 (162–163). С. 214–216.
904. Мірчук Петро. Зустрічі й розмови в Ізраїлю (Чи українці «традиційні антисеміти»). Нью-Йорк–Торонто–Львів: Союз українських полів'язнів, 1982. 128 с.
905. Москалик Я. Концепція Церкви митрополита Андрея Шептицького: Органічно-пневматологічна суть Церкви /

- Переклад з польської Наталії Николин. *Львівська Богословська Академія. Посібники з богослов'я. №1*. Львів: Видавництво ЛБА – Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий відділ «Свічадо», 1997. 128 с.
906. Москалюк М. Андрей Шептицький і Український Католицький Союз. *Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VI Міжнародного круглого столу* (Львів, 3–8 травня 1995 року). Львів, 1996. С. 145–147.
907. Москалюк М. Митрополит Андрей Шептицький та ідеологічні течії в українському християнсько-суспільному русі міжвоєнної Галичини. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослiв'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 54–60.
908. Москалюк М. Українська католицька народна партія і проблема польсько-українського порозуміння. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.* Івано-Франківськ, 1997. С. 221–224.
909. Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук. Київ, 1998. 19 с.
910. Москва – Третій Рим. Походження міфу / Упорядник Євген Калюжний. Київ: Смолоскип, 2021. 640 с.
911. Москвофільство: документи і матеріали / Вступна стаття, коментарі і матеріали О. Сухого; загальна редакція С. Макарчука. Львів, 2001. 236 с.
912. Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. за свідченнями сучасників / Упорядкування: В. Семенів. 2-ге видання. Львів: Видавництво «Апріорі», 2020. 528 с.
913. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. Київ: Дух і Літера, 2013. 360 с.
914. Мотичак М. Андрей Шептицький: будівничий, князь, лідер! *Історія в школі*. 2017. № 3–4. С. 45–48.
915. Мотичак М. Митрополит Андрей Шептицький в контексті національно-патріотичного виховання в Україні. *Історія в школі*. 2017. № 3–4. С. 26–34.
916. Мотичак М. Фінансово-економічна діяльність митрополита Андрея Шептицького як основа структурної надбудови

- економіки України. *Історія в школі*. 2017. № 7–8. С. 5–11.
917. Мруз М. Повноваження митрополита Андрея Шептицького у справі церковної унії на сході в міжнародному контексті 1907–1940 рр. *Ковчег*. 2015. № 7. С. 61–76.
918. Мудрий В. Роля Митрополита А. Шептицького в громадянському житті: доповідь, виголошена на конференції НТШ в честь Митрополита 14 травня 1960-го року. *Український шпиталь Народної лікарни ім. Митрополита Шептицького. Про пам'ятна книжка з нагоди відкриття / Друге видання*. Львів, 1938; Чикаго: Медичний архів і бібліотека УЛТПА, 1980. С. 68–73.
919. Мудрий В. Український Університет у Львові (1921–1925). Нюрнберг: Видавництво Час, 1948. 58 с.
920. Мудрий С. Значення Галицької митрополії і Церкви в історії України *Київська Церква*. 1999. № 2–3. С. 20–22.
921. Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні. Рим, 1990. 314 с.
922. Мудрий С. Нариси історії Церкви на Україні. Рим: Папська колегія св. Йосафата, 1982. 296 с.
923. Мудрий Софрон, о. Нарис історії церкви в Україні. Рим; Львів: Видавництво оо. Василіян, 1995. 404 с.
924. Музичка І. Початки Української богословської науки в ХХ ст. і блаженний патріарх Йосиф. *Богословія*. Т. ХІ. Кн. 1–4. 1977. С. 73–120.
925. Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Т. 3: Українська Греко-Православна Церква в Канаді в юрисдикції архієпископа Івана Теодоровича. Вінніпег, 1989. 854 с.
926. Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Т. 4: Українська Греко-Православна Церква в Канаді в юрисдикції митр. Германоса. Вінніпег, 1987. 753 с.
927. Муравський О. Непрості відносини: УГКЦ та націоналістичний рух в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Збірка наукових праць. Випуск 10–11. Івано-Франківськ, 2017. С. 374–379.
928. Мученик-Митрополит Андрей Гр. Шептицький. *Ілюстрований календар сирітського дому на рік звичайний 1917*. Філядельфія: старанням і накладом сс. Василіянок, 1917. С. 99–100.

Н

929. На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років / Авторський колектив: А. Руккас, М. Ковальчук, А. Папакін, В. Лободаєв. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 352 с.
930. На стрічу дорогому Гостеві. *Ілюстрований календар сирітського дому на рік звичайний 1922*. Філадельфія: стараннем і накладом сс. Василянок, 1922. С. 28–29.
931. Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ ст. Київ, 1993. 413 с.
932. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. Рим, 1989. 487 с.
933. Нагаєвський І. Католицька церква в минулому і сучасному Україні. Філадельфія, 1950. 89 с.
934. Нагаєвський І. Між двома війнами (1939–1941). Частина 2. Філадельфія, 1965. 257 с.
935. Нагаєвський І. Нарис історії Галицької митрополії: У 150-річчя її відновлення. Філадельфія: Америка, 1958. 43 с.
936. Нагаєвський І. Об'єднання церков й ідея патріархату в Києві. Історично-богословська студія. Торонто, 1961. 105 с.
937. Нагаєвський І. Спогади польового духівника. Торонто, 1985. 187 с.
938. Нагаєвський І. Тернистим шляхом. Спогади священника про Березу. Філадельфія, 1957. 141 с.
939. Надрага Б. Митрополит Андрей Шептицький – добротинець. *Український інформаційний бюлетень здоров'я*. Львів, 2002. Випуск 2. С. 11.
940. Надрага Б. Шпиталь на схилах Святоюрської гори. *Народне здоров'я*. 2003. № 9. С. 1–2.
941. Надрага М., Васільєва С. Митрополит Андрей Шептицький і медицина: задуми, проекти та їх реалізація. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 119–134.
942. Назар Наталія. Моральність народу як передумова його розвитку і процвітання в контексті пастирських листів митрополита Андрея Шептицького. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея

- Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 26–27.
943. Назарко І. Великі люди. Біографічні силуетки історії й сучасності. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1964. 157 с.
944. Назарко І. За душу молоді. Нью-Йорк, 1950. 36 с.
945. Назарко І. Йосафат Коциловський, ЧСВВ. Єпископ Перемиський 1916–1946. Торонто: Видавництво і друкарня оо. Василіян, 1954. 31 с.
946. Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). Торонто: Видавництво отців Василіян, 1962. 283 с.
947. Назарко Іриней. Митрополит Андрей Шептицький. Апостол Св. З'єдинення: У десяти роковини його смерті. Слово доброго пастиря. Рік VI. Ч. 3–4. Березень–Квітень 1955. Філадельфія: Видавництво оо. Василіян, 1955. 51 с.
948. Нарис історії Василіянського чину святого Йосафата. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1992. 616 с.
949. Нариси з історії дипломатії України / О.І. Галенко, Є.Є. Камінський, М.В. Кірсенко та ін., під ред. В.А. Смолія. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 736 с.
950. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XX ст.) / за заг. ред. Я.Й. Малика. Львів: Світ, 2001. 294 с.
951. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Матяш, К. Климової. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2002. 612 с.
952. Народний владика Іван Маргітич: матеріали науково-практичних конференцій «10 років без владики Івана Маргітича: на перехресті віків» (Рахів – Ужгород, 5–6 березня 2013 р.) / за редакцією О. Масляника. Львів: Тиса, 2015. 192 с.
953. Націоналізм і релігія. Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / редактор Олександр Зайцев та ін. Львів, 2011.
954. Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865–1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. 349 с.
955. Небитович І. Сага мистецької родини: Александер Фредро, Софія Шептицька, митрополит Андрей Шептицький. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2023. 792 с.
956. Небо. Святому Миколаю через руки Митрополита Андрея Шептицького. Львів: Добра книжка, 2010. 60 с. + іл.

957. Новак М. Два світи: Проблема національної ідентифікації Андрея Шептицького в 1865–1914 роках / Переклад із польської А. Павлишин. Львів: Свічадо, 2023. 640 с.

О

958. Овад Я. Бо війна війною. Львів, 1999.

959. Огірко О. Митрополит Андрей Шептицький – славетний український педагог, опікун і меценат освіти. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 61–70.

960. Огірко О. Розуміння гріха в морально-етичному вченні Андрея Шептицького. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 32–34.

961. Огірко О. Українська Греко-католицька церква та націоналізм. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Збірка наукових праць. Випуск 10–11. Івано-Франківськ, 2017. С. 305–313.

962. Огірко Олег. Митрополит Андрей Шептицький та християнське виховання молоді. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 28–29.

963. Оглоблин О. Великій і світлій пам'яті митрополита Андрея Шептицького. *Логос*. Т. 6. Кн. 2. 1955. С. 144–150.

964. Оглоблин О. Українська церковна історіографія. *Український історик*. 1969. № 1–4 (57–60). С. 12–29.

965. Одинцов М.И. «Вся его работа проникнута крайней враждой по отношению к России». Документы, письма, свидетельства современников об униатском митрополите Галицком Андрее Шептицком. *Исторический архив*. 2002. № 2. С. 103–128.

966. Одинцов М.И. «Вся его работа проникнута крайней враждой по отношению к России». Документы, письма, свидетельства

- современников об униатском митрополите Галицком Андрее Шептицком. *Исторический архив*. 2002. № 3. С. 41–92.
967. Олександр Барвінський. 1847–1927. Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів, 2001. 207 с.
968. Олексишин І. Львів як осередок політичного, культурного й економічного розвитку українського народу. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові*. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості. 1878–1978. Філядельфія – Мюнхен, 1978. С. 17–39.
969. Олійник А. Пастирський коментар [до «Головних правил сучасного диспастирства» Йосифа Сліпого]. *Ковчег*. 2015. № 7. С. 426–430.
970. Онищук С.В. Вплив церкви на процеси державотворення в Україні: історико-методологічний аналіз. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 408 с.
971. Опалко Н.І. Митрополит Андрей: меценат, просвітитель. Тернопіль, 1999. 64 с.
972. Опалко Н. Митрополит Андрей Шептицький і межцерковний мир. *Освітязини*. 1997. № 1. С. 15.
973. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: Історичні нариси / Відп. ред. С.В. Кульчицький. Київ: Наукова думка, 2005. 496 с.
974. Орлевич І. Взаємини митрополита Андрея Шептицького з русофілами наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст *Історія релігій в Україні*. Науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926–2010). Львів: Інститут релігієзнавства; філіал Львівського музею історії релігії; «Логос», 2016. Ч. 1: Церковна історія. С. 338–353.
975. Ортинський І. Хрищення, хрест та харизма України. Рим–Мюнхен–Фрайбург: Видавництво оо. Селезіян, 1988. 204 с.
976. Осінчук Р. Сімдесятліття «Народної лічниці». *Український шпиталь Народної лічниці ім. Митрополита Шептицького. Про пам'ятна книжка з нагоди відкриття* / Друге видання. Львів, 1938; Чикаго: Медичний архів і бібліотека УЛТПА, 1980. С. 74–78.
977. Осінчук Р. Сімдесятліття «Народної лічниці». *Лікарський вісник*. 1974. Ч. 3. С. 52–56.

978. Осінчук Р. Український шпиталь ім. Митр. Шептицького у Львові. *Український шпиталь Народної лікарни ім. Митрополита Шептицького. Про пам'ятна книжка з нагоди відкриття* / Друге видання. Львів, 1938; Чикаго: Медичний архів і бібліотека УЛТПА, 1980. С. 79–98.
979. Остафіїв Тарас. Постать священника у пастирських посланнях Митрополита Андрея Шептицького. Жовква: Місіонер, 2012. 83 с.
980. Осташко Т. Україна В'ячеслава Липинського. Київ: Темпора, 2022. 932 с.
981. Островерха М. Великий Василянин. Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький ЧСВВ: Нарис. Нью-Йорк, 1960. 52 с.
982. Отець Петро Вергун – апостольський візитатор у Німеччині. Документи архіву СБУ / упорядник Дмитро Бурім. Київ, 2016.
983. Откович К. Гуманістичний світогляд митрополита Андрея Шептицького. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 35–37.
984. Откович Т. Митрополит Андрей Шептицький в долі іконостаса із монастиря Великий Скит в Маняві (Богородчонський іконостас). *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 37–38.
985. Охримович О. Як я вчився в академічній гімназії. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові*. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості. 1878–1978. Філядельфія – Мюнхен, 1978. С. 425–432.

П

986. Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина. *Україна модерна*. 2002. № 7. С. 7–68.
987. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад–грудень 1918 року). *Україна модерна*. Львів, 1999. Число 2–3. С. 132–193.

- 988.Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років. *Україна модерна*. Вип. 4–5. Львів, 2000. С. 187–245.
- 989.Павлище П. З історії Перемиської капітули. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків* / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Перемишль; Львів, 2003. С. 167–187.
- 990.Павлюк І. Морально-етичне вчення Андрея Шептицького. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 38–39.
- 991.Пагіря О. Гавриїл Костельник та ОУН: проблема стосунків (1941–1948 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2009. № 2. С. 387–416.
- 992.Падура Михайло. На порятунок Шептицького. *Андрей Шептицький: наукові праці* / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7). Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 129–143.
- 993.Пам'ятки. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1955). Том другий / головний редактор Ляхоцький В.Г. Київ, 2001. 478 с.
- 994.Панас К. Митрополит Андрей Шептицький. *Літопис Голготи України: Т. 2. Репресована церква*. Дрогобич: Відродження, 1994. С. 37–42.
- 995.Панас Кость, о. Історія Української церкви. Львів, 1992. 160 с.
- 996.Панченков А. Митрополит Андрей Шептицький: мовна особистість і педагогічний талант: До 150-річчя із дня народження. *Відкритий урок: розробки, досвід*. 2015. № 7/8. С. 10–11.
997. Паньків О. Мудрість та розум в богословському осмисленні Андрея Шептицького. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 39–41.
998. Паньківський К. Від держави до комітету / 2-ге видання. Нью-Йорк, 1965.
999. Паньківський К. Роки німецької окупації. Ньюарк – Торонто, 1965. 241 с.
- 1000.Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк – Торонто:

- Життя і мислі, 1965. 479 с.
1001. Пап С. Історія Закарпаття: У 3-х томах. Т. III. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. 648 с.
1002. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. Київ, 2003. 282 с.
1003. Пасіцька О. Андрей Шептицький у контексті суспільно-економічного розвитку Галичини 20-30-х років ХХ ст. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 71–77.
1004. Пасіцька О.І. Вплив митрополита Андрея Шептицького на господарське життя галицьких українців (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.). *Гілея*. 2014. Вип. 105 (2). С. 31–35.
1005. Паскевич О., Бура І. Андрей Шептицький: сповнення блаженств / Перекл. з англ. Н. Сойки-Легадинь. Львів: Свічадо, 1994. 27 с.
1006. Патарак І. Діяльність релігійних об'єднань по організації парафіяльних громад в Канаді початку ХХ ст. *Наукові записки. Історичні науки. Випуск 9*. Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» (22–23 травня 2006 р.). Острог, 2007. С. 326–333.
1007. Патер І. Громадянська позиція митрополита Андрея Шептицького та його суспільна пошана. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Збірка наукових праць. Випуск 9. Івано-Франківськ, 2016. С. 123–139.
1008. Патер І. Перемишль і Перемищина під час російської окупації у березні-червні 1915 року (за матеріалами ЦДІА України у Львові). *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*. Перемишль; Львів, 1996. С. 159–169.
1009. Патрило І. Нарис історії Галицької провінції ЧСВВ. *Записки ЧСВВ*. Т. II, секція 2. Рим, 1982. С. 43–130.
1010. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(б) у 1940–1942 рр. Київ, 2004.
1011. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках / Центр досліджень визвольного руху. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2024. 688 с.
1012. Патриляк І. Тактика і стратегія українських націоналістів на початковому етапі Другої світової війни. *Організація*

- Українських Націоналістів і Українська повстанська армія* / редактор Станіслав Кульчицький. Київ, 2005. С. 15–87.
1013. Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин, 2010. 590 с.
1014. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987. В двох томах. Т. 1. / За загальною редакцією Володимира Сергійчука. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2012. 656 с.
1015. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987. В двох томах. Т. 2. / За загальною редакцією Володимира Сергійчука. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2012. 480 с.
1016. Пахолок Р. Внесок світських учених у розвиток богословської освіти Галичини (20–30-ті рр. ХХ ст.). *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богословя. Збірка наукових праць. Випуск 5. Івано-Франківськ, 2014. С. 271–275.
1017. Пахолок Р. І. Реформа богословської освіти в Галичині (1929–1944 рр.). *Наукові записки*. Серія: Педагогіка. 2012. № 4. С. 64–69.
1018. Пашук А. Українська церква і незалежність України. Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2003. 363 с.
1019. Пашук В. Товариство «Просвіта» у Львові. *Львів. Історичні нариси*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. 276 с.
1020. Пащенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. Полтава, 2002. 616 с.
1021. Пащенко В. Греко-католицька церква в Україні. Полтава, 2002. 615 с.
1022. Пекар А. Ісповідники віри нашої сучасності: Причинки до мартирологів Української Католицької Церкви під совітами. Рим – Торонто, 1982. 232 с.
1023. Пекар А. Ісповідники віри нашої сучасності / 2-ге видання. Львів, 2001. 288 с.
1024. Пекар А. Митрополит А. Шептицький і закарпатські українці. *Карпатський край*. 1995. № 5–8. С. 107–108.
1025. Пекар А. Мукачівська Єпархія і Галицька Митрополія. *Українські Карпати*. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура»

- (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). Ужгород: Видавництво «Карпати», 1993. С. 398–405.
1026. Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття: у 2 т. / Внутрішня історія. Рим; Львів: Місіонер, 1997. Т. 2. 1997. 492 с.
1027. Пекар А. Памяті о. д-ра Іриней Назарка ЧСВВ (1905-1976). *Український Історик*. 1977. № 1–2 (53–54). С. 70–84.
1028. Пелех В. Мій святий Працедавець: (Про митрополита А. Шептицького). *Альманах Унсоюзу – 1989*. Нью-Йорк, 1989. С. 89–127.
1029. Пелещишин Р. Значення поглядів митрополита Андрея Шептицького для виховання молоді в сучасних умовах. *Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження України: матеріали конференції*. Острог, 1995. Кн. 1. С. 24–25.
1030. Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30-х рр. ХХ ст. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Київ, 1998. 18 с.
1031. Перевезій В. Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква між двома світовими війнами. Київ: Світогляд, 2004. 203 с.
1032. Перевезій В. Українська греко-католицька церква в політичній структурі східногалицького суспільства в 20-30-х рр. ХХ століття. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 1999. № 1.
1033. Перейда Юрій. Апостол церковного єднання: Життя Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького / Перекл. з англійської Романи Кравець. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий відділ «Свічадо», 1994. 39 с.
1034. Перепічка Є. В. Феномен Степана Бандери. Львів: СПОЛОМ, 2006. 736 с.
1035. Перун М. Митрополит Андрей Шептицький і Пласт: До 100 ліття українського скавтіngu. *Пластовий шлях*. 2012. № 1. С. 54.
1036. Петрів М. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Т. 1. Київ, 2014.
1037. Пилипів І.В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939). Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. 440 с.

1038. Пилипів І. Державотворча політика греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20–30 років ХХ ст. *Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи*. Ч. 1. Львів, 2001. С. 90–95.
1039. Пилипів І. Діяльність єпископів Станіславської єпархії УГКЦ з організації та розвитку духовної семінарії в 1907–1945 рр. *Сумський історико-архівний журнал*. 2011. № 12–13. С. 193–199.
1040. Пилипів І. Національно-державницька ідеологія у діяльності митрополита Андрея Шептицького та єпископа Григорія Хомишина в умовах ЗУНР та міжвоєнну добу. *Сумська старовина*. 2011. Випуск XIII–XIV. С. 191–198.
1041. Пилипів І. Питання української державності у діяльності митрополита Андрея Шептицького та єпископа Григорія Хомишина. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 298–305.
1042. Пилипів І. Суспільна діяльність Греко-католицької церкви в період німецької окупації (1941–1944). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. Випуск 22. С. 286–296.
1043. Пилипів І. Українська греко-католицька церква в період німецької окупації (1941–1944 рр.). *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2002. № 8. С. 108–115.
1044. Пилипів І. Українська Греко-Католицька Церква та Ватикан в 20–30-х рр.. ХХ ст. *Мандрівець*. Всеукраїнський науковий журнал. Тернопіль, 2011. № 2. С. 50-54.
1045. Пилипів І., Горан Т. Благодійницька діяльність Греко-католицької церкви у 20–30-ті роки ХХ століття. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Збірка наукових праць. Випуск 9. Івано-Франківськ, 2016. С. 140–147.
1046. Пилипів І., Делятинський Р. До питання про греко-католицьких капеланів в Українській Повстанській Армії (1942–1946). *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2008. №14. С. 303–318.
1047. Пилипів І., Делятинський Р. До питання про ставлення Греко-Католицького духовенства до дивізії «Галичина» (1943–1945

- рр.). *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. № 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 373–388.
1048. Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ з часів німецької окупації. Йорктон, 1969.
1049. Пікулик Надія, Сенік Любомир. Климентій Шептицький – Слуга Божий: Популярний нарис. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий відділ «Свічадо», 1997. 67 с.
1050. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Івано-Франківськ, 2008. 204 с.
1051. Плекан Ю. Громадсько-політична та законодавча діяльність греко-католицьких єпископів у представницьких органах Австро-Угорської імперії (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Збірка наукових праць. Випуск 9. Івано-Франківськ, 2016. С. 148–153.
1052. Плекан Ю. Перший досвід парламентаризму: українці – депутати Австрійського парламенту та Галицького крайового сейму (1848–1918). Довідник. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2012. 140 с.
1053. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Друге видання. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 496 с.
1054. Побігущий Є. Дружини українських націоналістів у Білорусі. *Дружини українських націоналістів у 1941–1942 роках*. Мюнхен, 1953. С. 11–41.
1055. Побігущий Є. Мозаїка моїх споминів: У 2 томах. Мюнхен, 1985.
1056. Поїздник І. Митрополит Андрей Шептицький та український національний рух (1941–1944). *Діяльність і спадщина митрополита Андрея Шептицького (1865–1944)*. Матеріали міжнародної конференції у Кракові 25–26 листопада 2009 / редактор Анджей Роман Шептицький. Вроцлав, 2011. С. 149–164.
1057. Поїздник І. Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр. *Архіви окупації 1941–1944 / упорядник Наталя Маковська*. Київ, 2006. С. 817–823.
1058. Поїздник І. Політика німецької влади щодо католицьких конфесій на території Генерального губернаторства та її вплив на

- міжетнічні відносини (1939–1941 рр.). *Ковчег*. 2012. № 6. С. 372–383.
1059. Покотило Іван. Проблема культурно-національного відродження та церковного єднання українства в епістолярній спадщині Андрея Шептицького та митрополита Іларіона (Івана Огієнка). *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 225–243.
1060. Покуття: Історико-етнографічний нарис / Автор ідеї та керівник авторського колективу Василь Марчук; редакційна рада: Віктор Анушкевичус, Микола Вегеш, Михайло Вишиванюк, Василь Гладій, Володимир Грабовецький та ін. Львів: Манускрипт – Львів, 2010. 456 с.
1061. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол. І.Ф. Курас (голова) та ін. Т. 4: Україна у Другій світовій війні. 1939–1945. Керівник тому В.І. Кучер. Київ: Генеза, 2003. 584 с.
1062. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол. І.Ф. Курас (голова) та ін. Т. 5: Українці за межами УРСР (1918–1940). Керівник тому В.П. Трощинський. Київ: Генеза, 2003. 720 с.
1063. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. Т. 1: На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Ю.А. Левенець (кер.), Л.П. Нагорна, М.С. Кармазіна. Київ: Генеза, 2002. 424 с.
1064. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / О.Г. Аркуша, С.О. Біла, В.Ф. Верстюк та ін.; гол. ред. В.М. Литвин. Київ: Ніка-Центр, 2008. 988 с.
1065. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси / [Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відп. ред. В.А. Смолій]. Київ: Наукова думка, 2002. 952 с.
1066. Поліщук Р. А. Шептицький та його внесок у формування національної ідентичності українців. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 41–45.
1067. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. Київ: Либідь, 1992. 608 с.
1068. Полонська-Василенко Н. Спогади / Упорядкування, вступна стаття та іменний покажчик Валерія Шевчука. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 591 с.

- 1069.Польман-Штерн Л. Шана Великій Людині. *Проблеми історії Голокосту*. Випуск 4. Дніпропетровськ: Центр «Ткума», ПП Ліра ЛТД, 2007. С. 76–80.
- 1070.Польсько-українська військова співпраця протягом історії. Матеріали конференції. Київ: Дух і Літера, 2018. 264 с.
- 1071.Пономаренко Р. Вишкіл капеланів дивізії військ СС «Галичина» в Зеннгаймі та їх служба у дивізії (1943–1945 рр.). *Historical and Cultural Studies*. 2018. № 5 (1). С. 35–42.
- 1072.Пономаренко Р. Українські юнкершафти: підготовка українського офіцерського корпусу у військах СС і їхня служба в дивізії «Галичина». Тернопіль: Мандрівець, 2020. 352 с.
- 1073.Понятишин П. З моїх споминів. Митрополит Андрей Шептицький в Америці. *Українці у Вільному світі. Ювілейна книга Українського Народного Союзу, 1894–1954*. Джерсі Сіті; Нью-Джерсі, 1955. С. 19–36.
- 1074.Понятишин П. Митрополит Андрей Шептицький в Америці. *Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький в Америці*. Філадельфія, 1997. С. 110–123.
- 1075.Попович Мирослав. Респектабельний консерватизм. *Український журнал*. 2015. № 5. С. 11.
- 1076.Потічний П. УПА та німецька адміністрація. *Зустрічі*. 1991. № 2. С. 137–142.
- 1077.Правда про унію. Документи і матеріали / Друге видання. Львів, 1968.
- 1078.Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини: у 2-х томах. Т. 1: Біографічні нариси (1939–1989); Т. 2: Документи і матеріали (1939–1950). Львів, 2015.
- 1079.Предка С. Душпастирі Української Греко-католицької церкви під час Другої світової війни: стратегії та приклади подолання травматичного досвіду. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Збірка наукових праць. Випуск 9. Івано-Франківськ, 2016. С. 187–192.
- 1080.Приліп О., Мартинюк Т. Студити на Тернопільщині. Львів: Свічадо, 1998. 72 с.
- 1081.Примаченко Я. Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА. Київ, 2010.
- 1082.Про Митрополита Андрея Шептицького та Патріярха Йосифа

- Сліпого говорили в Філядельфійському клубі сеньйорів. *Свята Софія*: бюлетень Релігійного Товариства Українців Католиків Св. Софія, ЗСА. 2015. Ч. 24. С. 61–62.
1083. Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі / В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; автор-упорядник М.Р. Литвин. Харків: Фоліо, 2017. 444 с., іл.
1084. Прокоп Н.М. Державно-правові погляди митрополита Андрея Шептицького. Автореферат дис. ...канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень; 081 – Право. Харків, 2017.
1085. Прокоп Н.М. Дослідження проукраїнської державницької діяльності митрополита А. Шептицького кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Право, суспільство, держава: Форми взаємодії*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 15–16 січня 2016 р. Київ, 2016. С. 14–16.
1086. Прокоп Н.М. Духовність як засада української державності в доктрині А. Шептицького. *Право як ефективний суспільний регулятор*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 19–20 лютого 2016 р. Львів, 2016. С. 12–14.
1087. Прокоп Н.М. Концепт державності у політико-правових поглядах Андрея Шептицького. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 13 листопада 2015 р. Харків, 2015. С. 239–241.
1088. Прокоп Н.М. Правове бачення митрополитом А. Шептицьким українських християнських церков у розбудові національної держави. *Сучасні тенденції розвитку науки*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 березня 2017 р., м. Київ). Київ, 2017. С. 81–83.
1089. Прокоп Н.М. Роль А. Шептицького в утвердженні загального виборчого права та національних інтересів українців в Австро-Угорщині. *Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 25–26 грудня 2015 р. Ужгород, 2015. С. 22–25.
1090. Прокоп Н.М. Характеристика діяльності політичних партій А. Шептицьким в українському державотворенні другої половини ХІХ ст. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну*

- практику. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 5–6 лютого 2016 р. Харків, 2016. С. 9–11.
1091. Прокоп Н. Методологічні засади дослідження проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького. *Право і суспільство*. 2015. № 6. Ч. 3. С. 35–40.
1092. Прокоп Н. Митрополит А. Шептицький в українському державотворенні 20–30-х років ХХ століття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. №76. С. 159–163.
1093. Прокоп Н. Обрис проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 35–41.
1094. Прокоп Н. Парламентаризм і виборче право в теоретичній спадщині митрополита А. Шептицького. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. Випуск 17. Т. 1. 2015. С. 60–63.
1095. Прокоп Н. Роль А. Шептицького в історії українського державотворення кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. № 1. С. 28–33.
1096. Протоколи засідань архиєпархіальних Соборів 1940–1944 рр. / упорядник Августин Баб'як. Львів, 2000.
1097. Процик-Кульчицька М. «Апостол пера»: з писемної спадщини Митрополита Андрея Шептицького. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 90–99.
1098. Пундій П. «Тим триваліші підвалини, чим довше вони будовані». Опіка Митрополита Андрея Шептицького народним здоров'ям. *Народне здоров'я*. 1994. № 16–17. С. 2.
1099. Пундій П. Опіка митрополита Андрея Шептицького над народним здоров'ям. *Медики і медицина в житті та діяльності Митрополита Андрея Шептицького (До 150-річчя від дня народження): бібліографічний покажчик / уклад. М.С. Надрага, О.М. Кріль, С.В. Васільєва, Л.С. Метельська; наук. ред. А.В. Магльований*. Львів, 2015. С. 18–24.
1100. Пундій П. Опіка митрополита Андрея Шептицького над народним здоров'ям. *Український медичний архів*. Збірник. Ч. 12. Чікаго, 1988. С. 154–158.
1101. Пундій П. Піклування митрополита А. Шептицького народним здоров'ям: До річниці смерті. *Сучасність*. 1989. Ч. 11. С. 63–69.

Р

1102. Равчина Тетяна. Ідеї виховання людяності у педагогічній спадщині Андрея Шептицького. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 161–172.
1103. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. Документи ГДА СБ України / Упорядники: В. Даниленко, С. Кокін. Київ: Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1307 с.
1104. Райківський І. Митрополит Андрей Шептицький і лівий радикалізм в українському національному русі (1919–1939 рр.). *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 78–88.
1105. Раковський І. Митрополит Андрей і українська наука. *Богословія*. Т. XL. Кн. 1–4. 1976. С. 151–155.
1106. Рамач Я. Писма Гавриїла Костельника митрополитові Андрийови Шептицькому. *Шветлосц*. 2001. № 1. Нови Сад: Руске слово. С. 173–200.
1107. Рамач Я. Писма Гавриїла Костельника митрополитові Андрийови Шептицькому. *Шветлосц*. 2001. № 2. Нови Сад: Руске слово. С. 301–322.
1108. Рамач Я. Участь Галицької митрополії і Крижевецької єпархії у Велеградських конгресах у першій половині ХХ ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2017. Випуск 66. С. 81–92.
1109. Расевич В. Зовнішньополітичні орієнтації українців (1912–1918 рр.). *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні*. Випуск другий (1995–1997 рр.). Львів, 1999. С. 253–269.
1110. Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900–1918 роки). *Ковчег*. С. 212–223.
1111. Расевич В. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-політичної консолідації українців (1900–1918 роки). *Ковчег*. Науковий збірник із української історії / Під ред. Б. Гудзяка, І. Скочиляса, О. Турія. Львів, 2000. Ч. 11. С. 189–211.

- 1112.Ребет Л. Світла і тіні ОУН. Мюнхен, 1964.
- 1113.Редлих Шимон. Моральные принципы в повседневной деятельности: митрополит Андрей Шептицкий и евреи в период Холокоста и Второй мировой войны. *Проблеми історії Голокосту*. Випуск 3. Дніпропетровськ: Пороги, 2006. С. 86–94.
- 1114.Редько Ю. Незабутні зустрічі. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 148–150.
- 1115.Реєнт О. Українсько-польські відносини в ХІХ – на початку ХХ ст. *Історіографічні дослідження в Україні* / Голова редкол. В. Смолій; відп. ред. Ю. Пінчук. Вип. 13. У 2-х ч.; Україна – Польща: історія і сучасність. Збірник наук, праць і спогадів пам'яті П.М. Калиниченка (1923–1983). Ч. 1. Київ, 2003. С. 90–97.
- 1116.Реєнт О.П., Лисенко О.П. Українська національна ідея і християнство. Київ: Богданна, 1997. 128 с.
- 1117.Реєнт О., Лисенко О. Українська національна ідея і християнство. Київ: Богдана, 1997. 128 с.
- 1118.Релігія в житті українського народу: зб. матеріалів. Мюнхен; Рим; Париж, 1966. 222 с.
- 1119.Рибчин Р. Доброчинна діяльність Андрея Шептицького. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А.А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 43–47.
- 1120.Рижак Л. Соціальний капітал у духовно-практичних візіях митрополита Андрея Шептицького. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 25–31.
- 1121.Ріс Л. Голокост. Нова історія / переклад з англійської Юлія Костюк. Київ: Лабораторія, 2023. 440 с.
- 1122.Розмови про Україну. Ярослав Грицак – Іза Хруслінська / Переклад з польської Богдани Матіяш. Київ: Дух і Літера, 2018. 360 с.
- 1123.Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) / За заг. ред. В. Сергійчука. Т. 1. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2007. 640 с.
- 1124.Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) / За заг. ред. В. Сергійчука. Т. 2. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2007. 584 с.

1125. Романишин П. Студії до історії Української Католицької Церкви в Німеччині. Петро Вергун перший Апостольський Візитатор і адміністратор. Вінніпег, 1988. 213 с.
1126. Романів О., Федущак О. Західноукраїнська трагедія. 1941. Львів – Нью-Йорк, 2002. 220 с.
1127. Рощина Л.О. Меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 1. С. 178–180.
1128. Рощина Л.О. Митрополит Андрей Шептицький: шлях від ченця до митрополита. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2006. № 1. С. 61–66.
1129. Рощина Л. Політична діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Схід. Аналітично-інформаційний журнал*. 2007. № 2. С. 68–70.
1130. Рубльов О.С., Черниченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20–50-ті роки ХХ ст. Київ: Наукова думка, 1994. 350 с.
1131. Рудень В. Організація та діяльність Народної лікарни ім. Митрополита Андрія Шептицького у Львові в 1903–1939 рр. *Aganit*. 2001. № 13. С. 53–56.
1132. Рудницька Мілена. Невидимі стигмати. Рим–Мюнхен–Філадельфія, 1971. 558 с.
1133. Рудович Іван. Вступлення Митрополита Андрія Шептицького на митрополичий престол у Львові. *Богословія: науковий тримісячник*. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 216–230.
1134. Рудович Іван. Єп. Йосиф Боцян як громадянський діяч. *Богословія: науковий тримісячник*. 1927. Т. V. Кн. 2–3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1927. С. 137–142.
1135. Рудович Іван. Погляд на історію Луцької єпархії. *Богословія: науковий тримісячник*. 1927. Т. V. Кн. 2–3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1927. С. 142–150.
1136. Руско Н. Роль митрополита Андрея Шептицького у збереженні сакральної спадщини галичан. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. *Богослів'я*. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 330–337.
1137. Русначенко А.М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії,

Естонії у 1940–50-х роках. Київ: Універсальне видавництво «Пульсари», 2002. 519 с. + іл.

С

1138. Сабадуха М. Проблема справедливості в пастирських посланнях митрополита Андрея Шептицького. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 306–314.
1139. Сабол С. Голгота Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині. Торонто – Рим: Видавництво оо. Василіян, 1978. 354 с.
1140. Сабол С. Католицизм і Православ'я. Нью Йорк Н.Й., 1955. 327 с.
1141. Саварин Н. Роля отців Василіян у Канаді. Видавництво і друкарня оо. Василіян у Мондері, Алта, 1938. 73 с.
1142. Савич Катерина. Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького: використання фондів у навчальному процесі. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 313–318.
1143. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ – 30-х роках ХХ ст. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 245 с.
1144. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ – кінець 30-х рр. ХХ ст.). Івано-Франківськ, 1999. 134 с.
1145. Савчук О., Скринник Н. Філософія національної ідеї у поглядах митрополита Андрея Шептицького. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 315–323.
1146. Савчук С. П'ятнайцять Літ Праці Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Вінніпег, 1933. 24 с.
1147. Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Т. 2: Період зародження ідеї оснування Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Вінніпег, 1985. 797 с.

1148. Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Т. 1: Київська церковна традиція українців Канади. Вінніпег, 1984. 651 с.
1149. Сагайдак В. «Гімлер наказав арештувати Андрея Шептицького»: (Розмова з колишнім шефом митрополита І. Гірним. *Високий замок*. 1997. 12 вересня.
1150. Салига Т.Ю. Українське «Я» Леоніда Рудницького. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2015. № 2 (330) . С. 577–592.
1151. Самчук У. На білому коні. На коні вороному. Харків: Фоліо, 2023. 734 с.
1152. Сапеляк А. Київська Церква на слов'янському Сході: Канонічно-екуменічний аспект / Наукові редактори Ю. Сливка, О. Аркуша. Буенос-Айрес; Львів: Місіонер, 1999. 232 с.
1153. Сапеляк А. Українська Церква на Другому Ватиканському соборі. Львів: Стрім, 1995. 214 с.
1154. Сапеляк Андрій. Київська Церква на слов'янському Сході: Канонічно-екуменічний аспект. Буенос-Айрес – Львів, 1999. 232 с.
1155. Свенціцький І. Участь Еп. Йосифа Дра Боцяна в працях Національного Музею. *Богословія: науковий тримісячник*. 1927. Т. V. Кн. 2–3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1927. С. 179–181.
1156. Свистун В. Криза в Українській Православній (Автокефальній) Церкві. Вінніпег, 1947. 128 с.
1157. Свищук Я. Митрополит Андрей – великий місіонер. *Назарет*. 1974. Ч. 4 (15). С. 7–9.
1158. Свищук Ярослав. В душі великого Митрополита. Львів: Свічадо, 2002. 136 с.
1159. Світильник істини: Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові. 1928–1929 –1944 рр.: У 3 Ч. / Упорядник П. Сениця. Ч. 1. Торонто – Чікаго, 1973. 715 с.
1160. Світильник істини: Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові. 1928–1929 –1944 рр.: У 3 Ч. / Упорядник П. Сениця. Ч. 2. Торонто – Чікаго, 1976. 663 с.
1161. Світильник істини: Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові. 1928–1929 –1944 рр.: У 3 Ч. / Упорядник П. Сениця. Ч. 3. Торонто – Чікаго, 1983. 960 с.
1162. Святоюрський владика: у 150-ті роковини народження Слуги Божого Андрея Шептицького / упорядкування Оксана Гайова,

- Михайло Перун. Львів: АРТОС, 2015. 83 с.
1163. Семенюк С. Правдива історія України–Русі / Видання 2-ге. Львів: «Література і мистецтво», 2021. 312 с.
1164. Сенік С. Духовний аспект життя і діяльності Митрополита Андрея Шептицького. Латинізація в Українській Католицькій Церкві. Львів, 1991. 48 с.
1165. Сениця П. Останні дні життя, смерть і похорон Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. *Світильник істини: джерела до історії Української Греко-Католицької Богословської Академії у Львові, 1928–1929–1944 рр.* / зібрав і упорядкував Павло Сениця; до друку приготували Володимир Жолкевич, Ярослав Чумак, Андрій Турчин. Торонто–Чикаго, 1983. Ч. 3. С. 302–310.
1166. Сениця П. Професори Української Академічної Гімназії. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілости. 1878–1978.* Філядельфія–Мюнхен, 1978. С. 121–237.
1167. Сеньків П. Монаше служіння і жертівність Андрея Шептицького. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль.* Матеріали науково-практичної конференції (м. Тлумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А.А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 12–13.
1168. Сергійчук В. Видатний патріарх і великий українець: До 150-річчя від дня народження Андрея Шептицького. *Народна творість та етнологія.* 2015. № 4. С. 7–21.
1169. Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944–1991 рр. *Український історичний журнал.* 1996. № 4. С. 101–112.
1170. Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ: Дніпро, 2001. 494 с.
1171. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ: Дніпро, 2001. 496 с.
1172. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1996. 496 с.
1173. Сергійчук В. Постаць митрополита Андрея Шептицького в українському національному житті. *Державник, мислитель, богослов:* матеріали міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького. Київ: Українська видавнича спілка, 2005. С. 5–21.

- 1174.Сергійчук В. Український здвиг. Прикарпаття. 1939–1955. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
- 1175.Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. Київ, 2015. 440 с.
- 1176.Сергійчук В. Українські державники: Симон Петлюра / Видання друге, доповнене. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2009. 568 с.
- 1177.Сергійчук В. Щоб воля неволю здолала: (Митрополит Андрей Шептицький). *Урядовий кур'єр*. 2009. 9 грудня.
- 1178.Середа О. Митрополит Андрей Шептицький – покровитель українського мистецтва: штрихи до портрета. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 111–118.
- 1179.Сидор О. Митрополит Андрей Шептицький і національний музей. *Сучасність*. 1991. Ч. 5. С. 58–62.
- 1180.Сікорський П. Митрополит Андрей Шептицький – Мойсей українського народу (До 150-річчя від дня народження). *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 22–39.
- 1181.Січевська Галина. Андрей Шептицький – меценат культури і освіти. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 218–224.
- 1182.Скакун Р. Життя в тіні великого Митрополита: брат Йосиф Гродський і його спогади. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2020. 316 с.+28 іл.
- 1183.Скіра Ю. Акція порятунку євреїв митрополитом Андреем Шептицьким у 1942–1944 роках. *Друга світова: роздуми через вісім десятиліть / упорядник Ігор Винокуров*. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, 2022. С. 137–143.
- 1184.Скіра Ю. Переживання трагедії Голокосту митрополитом Андреем Шептицьким у світлі спогадів очевидців. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2016. Випуск 27. С. 50–54.
- 1185.Скіра Ю. Переховування євреїв монахами Студійського уставу на взуттєвій фабриці «Солід» у Львові в 1942–1944 рр. *Historicfl and Cultural Studies*. Vol. 3. No 1. 2016. С. 113–117.

- 1186.Скіра Ю. Порятунок родини Штерн митрополитом Андреем Шептицьким у світлі спогадів Лілі Польман. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка*. 2017. № 2 (133). С. 68–70.
- 1187.Скіра Ю.Р. Діяльність координаційної групи організованої митрополитом Андреем Шептицьким для порятунку євреїв під час Голокосту у 1942 р. *Тези IV Міжнародної науково-практичної конференції «Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації»* / укладач: Ю.М. Курдина. Львів, 2017. С. 116–117.
- 1188.Скіра Ю.Р. Переховування Фаїни Ляхер монахами та монахинями Студійського уставу під час Голокосту. *Наукові записки ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського*. 2017. Випуск 25. С. 138–144.
- 1189.Скіра Ю.Р. Покликані: монахи Студійського Уставу та Голокост. Київ: Дух і Літера, 2019. 267 с.
- 1190.Скіра Ю.Р. Участь монахів Студійського уставу у порятунку євреїв на території Львівської архієпархії греко-католицької церкви у 1942–1944 рр. Автореферат дис. ...канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Львів, 2018. 20 с.
- 1191.Скіра Ю. Справа Митрополита Андрея Шептицького і Яд-Вашем: проблеми визнання. *Митрополит Андрей Шептицький – великий праведник України, фундатор національно-культурного відродження України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Коломия, 20 травня 2015 р.)* / За ред. М. Ковальчука, С. Михайлюк, О. Русакової. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. С. 15–20.
- 1192.Скіра Ю. Ставлення Митрополита Андрея Шептицького до політики «остаточного вирішення єврейського питання». *Полілог*. Збірник статей науковців з історії, філософії, культурології. Одеса, 2015. С. 160–167.
- 1193.Скіра Ю. Ставлення представників студійного монашества до ООН під час Другої світової війни. *Наука, освіта, суспільство очима молодих: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців*. Рівне: РВВ РДГУ, 2017. С. 287–288.
- 1194.Скленар І. Постать митрополита Андрея Шептицького у 150-річний ювілей його народження (За матеріалами публікацій

- 2015 р.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2017. Випуск 7. С. 272–283.
- 1195.Скоробагатько С. Служитель Божий і народний: До 150-річчя від дня народження Андрея Шептицького. *Сільські вісті*. 2015. № 82. 31 липня.
- 1196.Скоропадський Павло. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Головний редактор Ярослав Пеленський. Київ – Філадельфія, 1995. 493 с.
- 1197.Скоропадський Павло. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / 3-тє видання; переклала з російської Елеонора Соловей; упорядник Ігор Гирич. Київ: «Наш Формат», 2022. 456 с.
- 1198.Скоропанюк Н. Сестри василіянки в Станиславові за єпископського уряду Андрея Шептицького та Григорія Хомишина (1900–1944 рр.). *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богословя. Збірка наукових праць. Випуск 7. Івано-Франківськ, 2015. С. 90–97.
- 1199.Скочиляс І. Дослідження візитаційної документації Львівської єпархії у Галичині в другій половині ХІХ – першій половині ХХ століття. *Ковчег*. Ч. 3. Львів, 2001. С. 470–489.
- 1200.Скринник М. Українська само тотожність як колективна пам'ять у просторово-часовому вимірі. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 45–48.
- 1201.Скринник Наталія. Філософія національної ідеї митрополита А. Шептицького. *Україна і Ватикан: Збірник наукових праць*. Випуск 1. Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / головний редактор А.М. Колодний. Івано-Франківськ, 2008. С. 221–225.
- 1202.Скрипничук В. Громадсько-політична й культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України* / ред.: В. Кононенко. Івано-Франківськ: Плай, 2000. 158 с.
- 1203.Скрутень Йосафат. У чернечій келії. *Богословія: науковий тримісячник*. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 27–40.

- 1204.Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. С. 143–170.
- 1205.Сливка Ю. УПА і українсько-польське протистояння. *Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів* / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич, упорядник і відповідальний редактор Юрій Сливка (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 11). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. С. 142–157.
- 1206.Сліпий Йосиф. Головні правила сучасного душпастирства. *Ковчег*. № 7. 2015. С. 395–417.
- 1207.Сліпий Йосиф. Кілька дат з першої половини життя луцького єпископа Йосифа Боцяна. *Богословія: науковий тримісячник*. 1927. Т. V. Кн. 2-3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1927. С. 65-77.
- 1208.Сліпий Йосиф. Митрополит-Ювілят і Духовна Семінарія у Львові. *Світильник істини: Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові, 1928–1929–1944* / матеріали зібрав і опрацював П. Сениця. Торонто; Чикаго, 1976. Ч. 2. С. 163–166.
- 1209.Сліпий Йосиф. Петроградський Синод 1917 р. *Богословія: науковий тримісячник*. 1931. Т. IX. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1931. С. 289–297.
- 1210.Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія: науковий тримісячник*. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 6–26.
- 1211.Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, вид. 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ. 632 с. + 40 іл.
- 1212.Сліпчишин Лідія. Погляди митрополита Андрея Шептицького та роль жінки у формуванні нації. *Андрей Шептицький: наукові праці* / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7). Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 116–128.

1213. Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. Календар 2004 р. / Упор. О. Гайова, відп. ред. о. Т. Янків. Львів, 2004. 26 с.
1214. Смирнов А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я: від екуменізму до національної єдності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». 2017. Вип. 26. С. 40–44.
1215. Смітюх Т. Тематика ділових листів-послань Андрея Шептицького. *Vivat Academia*. 2003. С. 34–35.
1216. Сміх Світлана. Постать Андрея Шептицького в творчій спадщині Івана Боднарчука. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 30–31.
1217. Снайдер Т. Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным. Київ: Дуліби, 2015. 584 с.
1218. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999 / Переклад з англ. Видання 3-е. Київ: Дух і Літера, 2017. 464 с.
1219. Снайдер Т. Чорна земля. Голокост як історія і застереження. Київ: Медуза, 2017. 394 с.
1220. Соловка Л. Документи Державного архіву Івано-Франківської області на пересувній виставці «Митрополит Андрей Шептицький – Мойсей українського народу». *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослівя. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 28–39.
1221. Соловка Л. Митрополит Андрей Шептицький: публічний протест проти злочинів нацизму та ініціювання порятунку євреїв. *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі*. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького. 30 листопада – 1 грудня 2015 року, м. Київ / За ред. Леоніда Фінберга. Київ: Дух і Літера, 2016. С. 71–110.
1222. Соловьев В. Россия и Вселенская церковь. Минск: Харвест, 1999. 1600 с.
1223. Соловьев В. Спор о справедливости. Москва: ЭКСМО-ПРЕСС; Харьков: Фолио, 1999. 864 с.

1224. Соловьев В. Чтения о богочеловечестве. Духовные основы жизни. Оправдание добра. Минск: Харвест, 1999. 912 с.
1225. Солодуч Адам. Митрополит А. Шептицький і уніоністичні змагання на Білій Русі. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 88–93.
1226. Сохань Галина. Андрей Шептицький і благодійництво: бачення з перспективи часу. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 32–33.
1227. Спомини з тернової дороги Преосвященного Митрополита Андрея гр. Шептицького. Львів, 1917. Ч. 16. 64 с.
1228. Станкевіч А. Мой успамін аб Мітраполіту Андрэю Шэптицкім. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 49–50.
1229. Старка В. Духовна спадщина Андрея Шептицького як джерело вивчення повсякденного життя західноукраїнського селянства у 1939–1946 рр. *Українська Греко-Католицька церква у контексті вітчизняної історії та суспільних реалій*. Тернопіль, 2015. С. 50–53.
1230. Стасюк Олександра. Еволюція ідейно-політичних орієнтирів ОУН. *Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів* / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич, упорядник і відповідальний редактор Юрій Сливка (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 11). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. С. 56–77.
1231. Стасюк Олександра. Позиція ОУН стосовно україно-польських взаємин. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. С. 171–188.
1232. Стеблецький С. Переслідування Української і Білоруської католицької церкви російськими царями. Мюнхен: Українське католицьке видавництво, 1954. 104 с.

1233. Стеблій Ф. Духовний П'ємонт українців. *Львівщина. Історико-культурні та краєзнавчі нариси*. Львів: Центр Європи, 1998. С. 205–222.
1234. Стеблій Ф. Збройні акції Армії Крайової у під львівських українських селах (березень – липень 1944 р.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. С. 304–344.
1235. Стемпень С. Критика терору як методу вирішення національних і політичних конфліктів у пастирській науці митрополита Андрея Шептицького. *Наукові записки Українського Католицького університету*. Ч. 2. Серія Історія. Випуск 1. Львів, 2010. С. 191–208.
1236. Стемпень С. Між окциденталізацією та візинтинізацією: проблема обрядової ідентичності Греко-католицької церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду. *Ковчег*. Львів, 2003. Ч. 4. С. 86–100.
1237. Стемпень С. Організація та територіальна структура Перемишльської греко-католицької єпархії за владцтва єпископа Йосафата (Коциловського) ЧСВВ (1917–1946). *Перемишль і Перемишльська земля протягом віків* / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Перемишль; Львів, 2003. С. 195–233.
1238. Стемпень С. Поляки і українці в II Речі Посполитій і спроба діалогу. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Київ: Либідь, 1993. С. 211–222.
1239. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Т. 1. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2009. 680 с.
1240. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Т. 2. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2009. 640 с.
1241. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Т. 3. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2009. 648 с.
1242. Степовик Д. «Пастир неустрашимий»: (До 130-ої річниці від дня народження Андрея Шептицького). *Українська культура*. 1995. № 7–8. С. 8–10.
1243. Степовик Д. «Пастир неустрашимий»: (Про шлях графа і доктора юрид. наук Романа Шептицького до митрополита укр. греко-католицької церкви Андрея). *Слово і час*. 1995. № 7. С. 6–10.

1244. Степовик Д. Андрей Шептицький. *Історичний календар 2000*. Київ, 1999. Випуск 6. С. 204.
1245. Степовик Д. Митрополит Андрей Шептицький і українське православ'я. *Пам'ять століть*. 1998. № 2. С. 123–126.
1246. Степовик Д. Митрополит Андрей Шептицький і українське православ'я. *Київ. старовина*. 1992. № 3. С. 70–73.
1247. Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. 288 с.
1248. Стефаник В. Зібрання творів у трьох томах у чотирьох книгах. 150-річчю Василя Стефаника присвячується / Редакційна колегія: Степан Хороб (голова) та ін. Том 1. Книга 2. Листи / Редактор у упорядник тому Євген Баран. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2020. 510 с.
1249. Стефаник В. Листи: 1900–1936. Харків: Фоліо, 2022. 222 с.
1250. Стефанів В. Дискусія між Греко-католицькою церквою та Організацією українських націоналістів про актуальні проблеми розвитку українського суспільства в 1920-х – 1930-х роках. *Український визвольний рух*. 2008. № 12. С. 286–297.
1251. Стефанів В. Ставлення Андрея Шептицького до військово-політичної діяльності УВО, ОУН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 17. Львів, 2018. С. 356–361.
1252. Стефанів Р. Капеланство і душпастирська опіка греко-католицьких священників у військових формуваннях в період Другої світової війни на території Західної України / Дипломна робота на філософсько-богословському факультеті Українського католицького університету. Львів, 2000.
1253. Стефанюк Галина. Акт відновлення державності України 30 червня 1941 р.: передумови, хід, наслідки. *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. № 15-16. Івано-Франківськ, 2009. С. 327–332.
1254. Стеценко В. Особливості томістичної філософської теології А. Шептицького. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 32–40.
1255. Стеценко В. Особливості філософської теології митрополита А. Шептицького. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р.

- Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 48–53.
1256. Стеценко В. Особливості філософування про Бога і людину А. Шептицького та Й. Сліпого. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упорядкування О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич*. Львів, 2013. Кн. 2. С. 306–317.
1257. Стецько Я. 30 червня 1941. *Проголошення відновлення державности України*. Торонто, 1967.
1258. Стецько Я. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України / Передмова Дмитра Донцова. Торонто–Нью-Йорк–Лондон, 1967. 467 с.
1259. Стоколос Н. Коли митрополитові залишилось 44 дні життя: до 60 річчя від смерті митрополита А. Шептицького. *Людина і світ*. 2004. № 9. С. 20–26.
1260. Стоцький Я. Монастир Отців Василян Чесного Хреста Господнього в Бучачі 1712–1996. Львів, 1997. 216 с.
1261. Студинський К. Спомин. *Богословія: науковий тримісячник*. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 246–248.
1262. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ: Акорд, 1994. 143 с.
1263. Ступарик Б., Моцюк В. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939). Коломия: Вік, 1995. 173 с.
1264. Субтельний О. Україна: історія. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
1265. Судоплатов П. Разведка и Кремль. Москва, 1996. 512 с.
1266. Сулея В. Юзеф Пілсудський / Переклад з польської Миколи Яковини. Київ: Дух і Літера, 2018. 528 с.
1267. Сурмай І. Культурне меценатство Андрея Шептицького як практична реалізація ідеї української ідентичності. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 53–55.
1268. Сурмач О. Внутрішньодержавне життя УГКЦ в роки німецької окупації (1941–1944). *Питання історії України*. Чернігів, 2000. Т. 4. С. 175–179.
1269. Сурмач О. Греко-Католицька Богословська Академія в роки німецької окупації (1941–1944 рр.). *Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету ім. Івана*

- Франка. Збірник наукових праць. Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. Вип.2. С.185–187.
1270. Сурмач О. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.). Автореферат дис. ...канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Львів, 2001. 23 с.
1271. Сурмач О. Державно-церковні відносини на західноукраїнських землях (1939–1941). *1939 рік в історичній долі України і українців*. Львів, 2001. С. 168–175.
1272. Сурмач О. Діяльність митрополита А. Шептицького в роки німецької окупації. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 42. С. 132–136.
1273. Сурмач О. Дні кривавих свастик. Львів: СПОЛОМ, 2005. 176 с.
1274. Сурмач О. Екуменічна діяльність УГКЦ в роки німецької окупації Галичини (1941–1944 рр.). *Київська Церква*. Київ – Львів, 2000. №4 (10). С. 72–78.
1275. Сурмач О. Митрополит А. Шептицький і український національно-визвольний рух у період німецької окупації (1941–1944 рр.). *Військово-науковий вісник*. 2015. Вип. 23. С. 101–113.
1276. Сурмач О. Митрополит А. Шептицький у часі німецької окупації. *Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VII Міжнародного круглого столу* (Львів, 12–14 травня 1997 р.). Львів, 1997. С. 188–189.
1277. Сурмач О. Погляди митрополита А. Шептицького на питання єдності церкви і нації в період німецької окупації (1941–1944 рр.). *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 55–57.
1278. Сурмач О. Польсько-український конфлікт і УГКЦ в часі німецької окупації. *Українське релігієзнавство*. Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Київ, 2000. № 15. С. 59–67.
1279. Сурмач О. Польсько-український конфлікт і УГКЦ в часі німецької окупації. *Українське релігієзнавство*. Київ, 2000. № 15. С. 59–67.

1280. Сурмач О. Роль УГКЦ у порятунку євреїв під час німецької окупації. *Науковий вісник Ужгородського державного університету*. Ужгород: УДУ, 2000. Вип. 5. С. 126–129.
1281. Сурмач О. Сліпий на чолі Греко-Католицької Богословської Академії. *Історія релігій в Україні*. Тези повідомлень VIII Міжнародного круглого столу (Львів, 11–13 травня 1998 р.). Львів, 1998. С. 257–259.
1282. Сурмач О. Соціальна опіка УГКЦ в роки німецької окупації. *Історія релігій в Україні*. Тези повідомлень IX Міжнародного круглого столу (Львів, 11–13 травня 1999 р.). Львів, 1999. Кн. II. С. 161–163.
1283. Сурмач О. Соціально-економічна діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 244–254.
1284. Сурмач О. Структурна реорганізація УГКЦ в роки німецької окупації. *Історія релігій в Україні*. Тези повідомлень X Міжнародного круглого столу (Львів, 16–19 травня 2000 р.). Львів, 2000. Кн. I. С. 364–370.
1285. Сурмач О., Малик Я. Преса про діяльність української Греко-католицької церкви в період німецької окупації (1941–1944 р.). *Українська періодика: Історія і сучасність*. П'ята всеукраїнська науково-теоретична конференція 27–28 листопада 1998 р. Львів, 1999. С. 169–179.
1286. Суханова З.Г., Сулима-Матлашенко Н.В. Андрей Шептицький: реалії хресного шляху. *Сторінки історії України: Посібник для вчителів*. Київ: Освіта, 1992. С. 318–334.
1287. Суханова Суханова З.Г., Сулима-Матлашенко Н.В. «Я буду за вас молитися!»: (Про митрополита А. Шептицького). *Людина і світ*. 1990. № 11. С. 40–48.
1288. Суханова Суханова З.Г., Сулима-Матлашенко Н. В. Андрей Шептицький: реалії хресного шляху. *Дзвін*. 1991. № 1. С. 89–96.
1289. Сушко О. За що Галицький Митрополит Андрей Гр. Шептицький мучиться в московській неволи? Вінніпег, 1914. 32 с.
1290. Схрейверс Йосиф. Основання Чина оо. Редемптористів схід. Обряду. *Богословія: науковий тримісячник*. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 51–55.

III

1291. Твори патріарха і кардинала Йосифа / зібрали д-р. І. Хома, д-р. І. Музичка. Рим, 1996. 546 с.
1292. Твори патріарха і кардинала Йосифа / зібрали д-р. І. Хома, д-р. І. Музичка. Рим, 2000. 305 с.
1293. Твори патріарха і кардинала Йосифа / зібрали д-р. І. Хома, д-р. І. Музичка. Рим, 2003. 349 с.
1294. Твори патріарха і кардинала Йосифа / зібрали д-р. І. Хома, д-р. І. Музичка. Рим, 2001. 281 с.
1295. Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. Т. І. Репринтне видання. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий відділ «Свічадо», 1994. 282 с.
1296. Терещенко Ю. Довге ХІХ століття: спротив асиміляції. Київ: Темпора, 2022. 840 с.
1297. Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів: Науково-документальне видання / 3-тє видання, доповнене. Київ: Темпора, 2022. 568 с.
1298. Тершаковець М. Маркіян Шашкевич та його ідеї на тлі українського відродження. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2021. 464 с.
1299. Тиміш Л. Внесок митрополита Андрея (Шептицького) у дослідження історії української Церкви. *Історія релігій в Україні*. Науковий щорічник. 2010 рік. Львів: Логос, 2010. Книга 1. С. 798–803.
1300. Тиміш Л. Історико-церковні дослідження митрополита Андрея Шептицького. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 58–60.
1301. Тиміш Л.І. Археографічна діяльність наукових осередків міжвоєнного Львова (до проблем формування архівно-джерельної бази дослідження історії української Церкви). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. V. Дрогобич, 2001. С. 222–235.
1302. Тиміш Л.І. Дослідження проблем з історії української Церкви вченими Ставропігійського інституту (міжвоєнний період).

- Історія релігій в Україні. Праці XIII-ї міжн. наук. конф. (Львів, 20–22 травня 2003 р.).* Кн. 1. Львів, 2003. С. 574–578.
1303. Тиміш Л.І. Наукові семінари Миколи Чубатого в Греко-католицькій Богословській академії (до питання про розвиток церковно-історичних досліджень у міжвоєнному Львові. *Вісник Київського університету. Історія.* Київ, 2001. Вип. 58. С. 66–70.
1304. Тиміш Л.І. Церковно-історичні дослідження у міжвоєнний період. *Історія релігій в Україні. Праці X Міжнар. наук. конф. (Львів, 16–19 травня 2000 р.).* Львів, 2000. Кн. 1. С. 375–378.
1305. Тимочко О.І., Петрик О.І., Петрик Л.В., Тимочко-Волошин Р.І. Професор Маріан Панчишин і Митрополит Андрей Шептицький: штрихи до взаємин. *XV конгрес СФУЛТ, м. Чернівці, 16–18 жовтня 2014 року. Українські медичні вісті, Т. 11. Ч. 1–4.* Чернівці–Київ–Чикаго, 2014. С. 458.
1306. Тимчишин Б. М. Митрополит Андрей Шептицький про роль сім'ї у державотворчому процесі. *Історичні записки.* Серія Історичне релігієзнавство. Випуск 3. Львів, 2010. С. 243–253.
1307. Товариство «Просвіта» у Львові. Статути / Упор. В. Пашук. Львів, 1999. 272 с.
1308. Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність. Науковий альманах. Ч. 1. Львів, 2001. С. 168–169.
1309. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький. *Ковчег.* Ч. 1. Львів, 1993. С. 101–112.
1310. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький і національні проблеми. *Хроніка 2000.* 2012. Вип. 3 (93). С. 255–275.
1311. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький і національні проблеми. *Варшавські українознавчі записки.* Зошит 1. С. 194–206.
1312. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький. *Ковчег: Науковий збірник з церковної історії / ред. Ярослав Грицак.* Число 1. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. Ф. Франка, Інститут історії Церкви, 1993. С. 109–121.
1313. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький. *Літопис Голготи України: Т. 2.* Репресована церква. Дрогобич: Відродження, 1994. С. 29–37.
1314. Томин Ю. Митрополит А. Шептицький і Велеградські конгреси. *Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України.* Івано-Франківськ: Плай, 2000.

С. 90–95.

- 1315.Топільницька М., Бережанська Х. Митрополит А. Шептицький – засновник «Народної лічниці». *Матеріали 76-ї загально університетської студентської наукової конференції «Досягнення сучасної медицини», Львів, 16–17 квітня 2015 р.* Львів, 2015. С. 292.
- 1316.Третяк Л. Місце Греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Польщі: 1944–1947 роки. *Наукові записки. Історичні науки. Випуск 9.* Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» (22–23 травня 2006 р.). Острог, 2007. С. 333–339.
- 1317.Трильовський К. З мого життя. Київ – Едмонтон – Торонто: Канадський Інститут Українських Студій, 1999. 298 с.
- 1318.Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з поч. 30-х рр. ХІХ ст. до 1939 р.). Київ, 1997. 419 с.
- 1319.Турій О. «Попи і хлопи»: Соціальна «доктрина» греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині ХІХ століття. *Ковчег.* Ч. 3. Львів, 2001. С. 296–321.
- 1320.Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині. *Ковчег.* Ч. 4. Львів, 2003. С. 67–85.
- 1321.Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній ідентифікації українців Галичини в середині ХІХ століття. *Записки НТШ.* Т. ССXXXIII. Львів: НТШ, 1997. С. 67–99.
- 1322.Турій О. Політичні аспекти діяльності митрополита Андрея Шептицького. *Ковчег.* 2015. № 7. С. 277–286.
- 1323.Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині ХІХ ст. *Ковчег.* Ч. 2. Львів, 2000. С. 115–148.
- 1324.Турків С. Мати Моніка Полянська і Митрополит Андрей Шептицький. *Мойсей українського Духа /* упорядник Ольга Михайлюк. Львів, 2015. С. 242–245.
- 1325.Тымовский М., Кеневич Я., Хольцер Е. История Польши. Москва: Весь мир, 2004. 544 с.

У

- 1326.Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1 / Упорядкування і передмова

- Володимира Косика. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 384 с.
1327. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). Т. 2 / Упорядкування Володимира Косика. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998. 384 с.
1328. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943). Т. 3 / Упорядкування Володимира Косика. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1999. 384 с.
1329. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945). Т. 4 / Упорядкування Володимира Косика. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2000. 368 с.
1330. Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. Випуск І: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / [за загальною редакцією А. Колодного (гол. ред.), О. Реєнта, П. Яроцького, Я. Филипович, С. Кияка]. Івано-Франківськ–Київ, 2008. 576 с.
1331. Україна крізь віки: Т. 10. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. 320 с.
1332. Україна крізь віки: Т. 11. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Київ: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
1333. Україна крізь віки: Т. 12. Коваль М.В. Україна в другій світовій і Великій Вітчизняній війні (1939–1945 рр.). Київ: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
1334. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін. Київ: Парламентське вид-во, 2007. 1028 с.
1335. Українська дивізія «Галичина» (матеріяли до історії). Торонто–Нью-Йорк, 1990. 125 с.

1336. Українська дивізія «Галичина» на тлі Доби Воюючої України. Збірка стосовних праць, статей та споминів / редактор Олександр Панченко. Гадяч, 2011.
1337. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вступна стаття І. М. Дзюби; Перед. Слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. Київ: Либідь, 1993. 592 с.; іл.
1338. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. К.: НІСД, 2003. 632 с.
1339. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. Львів; Київ: Літературна агенція «Піраміда», 2001. 605 с.
1340. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. Том 1. Книга 1 (1919–1929). Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2012. 600 с.
1341. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. Том 1. Книга 2 (1919–1929). Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2014. 600 с.
1342. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. Том 2. Книга 1 (1939–1945). Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2009. 600 с.
1343. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. Том 2. Книга 2 (1945–1946). Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2009. 696 с.
1344. Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навч. посіб.: у 3 кн. Кн. 2. Київ: Либідь, 1994. 258 с.
1345. Унія в Америці: причинок до відносин Руської церкви. Відповідь гр. Шептицькому, митрополитові львівському гр. кат. Обряду на его посланіє з 20 августа 1902. Нью-Йорк, 1902. 74 с.
1346. УПА в світлі німецьких документів. Книга 3: Червень 1941 – травень 1943 / головний редактор Євген Штендера, редактор Петро Й. Потічний. *Літопис УПА*. 21. Торонто, 1991.
1347. Утриско О. Спогади про Академічну гімназію з 1900–1901 рр. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові*. На

100-річчя першого українського іспиту зрілості. 1878–1978. Філядельфія–Мюнхен, 1978. С. 407–412.

∅

1348. Федик Л. Б. Погляди митрополита Андрея Шептицького на геополітичне становище України. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія Політологія. 2015. № 5. С. 177–186.
1349. Федик Л. Позиція християнських церков та релігійних організацій щодо етнічних взаємин у Галичині (1919–1930 рр.). *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету імені Св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Збірка наукових праць. Випуск 10–11. Івано-Франківськ, 2017. С. 324–332.
1350. Федик Л. Роль Андрея Шептицького у формуванні національної свідомості українського населення Галичини міжвоєнного періоду. *Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Глумач, 9 серпня 2015 року) / Науковий редактор А.А. Білас. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 67–69.
1351. Федик І. Українські патріоти: синтез духу і чину. Львів, 1998. С. 6–9.
1352. Федоренко В. Велет духу жорстокої доби. *Українська мова та література*. 2011. № 45–46. С. 100–102.
1353. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні / Видання 2-ге. Люблін: Futura, 1991. 362 с.
1354. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. Торонто, 1967. 360 с.
1355. Федунь М. Андрей Шептицький у західноукраїнській літературі. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 338–345.
1356. Федунь М. Твори Андрея Шептицького в контексті української літератури: (Виступи, проповіді А. Шептицького і відображення їх у творах письменників. *Слово і час*. 2005. № 7. С. 56–60.
1357. Федунь Марія. «Князь Української Церкви» крізь призму праці Лонгіна Цегельського «Митрополит Андрей Шептицький. Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності» (1937). *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад*

- Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу», присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 34–35.
1358. Филипович Л. Митрополит Андрей (Шептицький) і Іларіон (Огієнко): проблема національної церкви. *Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік»*. Львів, 1993. С. 188–195.
1359. Франко І. Відрубність Галичини / Упорядкування Ю.П. Винничука; передмова М. Лозинського. Харків: Фоліо, 2021. 586 с.
1360. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм: Уваги над пастирським посланням митрополита А. Шептицького «О квестії соціальной». *Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка* / Упоряд. Д. Павличко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 498–522.
1361. Франко І. Україна самостійна / Упорядкування Ю.П. Винничука; передмова В. Дорошенка. Харків: Фоліо, 2021. 586 с.
1362. Франко П. Святець і батько: до 150-річчя від дня народження Слуги Божого Митрополита графа Шептицького. 1865–1944. Львів: Львівське обласне товариство політичних в'язнів і репресованих, 2014. 98 с.
1363. Француженко-Вірний М. Митрополит граф Андрей Шептицький (29 липня 1865 – 1 листопада 1944). Про рід Шептицьких. *Великі митрополити України*. Київ: Смолоскип, 2013. С. 69–96.
1364. Фріс В. Рим і Патріярхати Сходу / переклад з німецької Олега Конкевича, Софії Матіяш, видання 2-ге, виправлене (серія «Пам'ятки історично-богословської думки», випуск 2). Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. 416 с.

Х

1365. Химка І.-П. Греко-католицька церква в Галичині в 1772–1918 роках. *Третій міжнародний конгрес українців*. Історія. Ч. І. Харків, 1996. С. 212–217.
1366. Химка І.-П. Греко-католицька церква і національне відродження в Галичині 1772–1918. *Ковчег*. Львів, 1993. Ч. 3. С. 74–80.

1367. Химка І-П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918. *Ковчег*: Науковий збірник з церковної історії / ред. Ярослав Грицак. Число 1. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. Ф. Франка, Інститут історії Церкви, 1993. С. 73–107.
1368. Химка І-П. Християнство та радикальний націоналізм: Митрополит Андрей Шептицький та бандерівський рух. *Спільне*. Журнал соціальної критики. 2014. № 8. С. 165–178.
1369. Химка І-П. Церква і держава в Україні: історична спадщина. *Церква і держава в Україні*. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ: Право, 1996. С. 28–35.
1370. Хом'як О. В. Репрезентація воєнного досвіду в пам'яті ветеранів дивізії «Галичина» (1943-2013 рр.). Дисертація . канд. іст. наук. Спеціальність 07. 00. 01 – Історія України. Київ, 2017. 261 с.
1371. Хома І. Апостольський Престіл і Україна. 1919–1922. Рим, 1987. 134 с.
1372. Хома І. Нарис історії Вселенської церкви. Рим, 1990. 466 с.
1373. Хома І. Патріарх Йосиф. У 25-ті роковини смерті Патріарха Йосифа Сліпого (1984–2009). Львів: «Дон Боско», 2009. 172 с.
1374. Хома І. Собори екзархів у Львові 1940–1941. *Богословія*. 1980. № 44 (1–4). С. 131–180.
1375. Хомин П. Митрополит Андрій Шептицький як Апостольський Візитатор для Українців в Полудневій Америці. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 206–215.
1376. Хомин Петро. Свято відкриття Богословської Академії у Львові. *Богословія*: науковий тримісячник. 1930. Т. VIII. Кн. 3–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1930. С. 205–214.
1377. Хомишин Г. Два царства / редактор Ігор Пелехатий. Люблін, 2016.
1378. Храплива-Щур Леся. Слуга Божий Андрей Шептицький Митрополит Києво-Галицький / Друге видання. Онтаріо: Товариство «Свята Софія», 1990. 36 с.
1379. Хресною дорогою. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках. Збірник документів і матеріалів / редактор Михайло Гайковський. Львів, 2006.
1380. Християнська робота. На підставі пастирських листів Високопреосвященного Митрополита Андрея Шептицького.

Ілюстрований календар сирітського дому на рік звичайний 1919. Філядельфія: стараннем і накладом сс. Василянок, 1919. С. 50–60.

Ц

1381. Цар І. Чудесні дарунки від Митрополита Андрея. Для вбогих духом / Видання 2-ге, доповнене. Львів: Папуга, 2002. 80 с.
1382. Царський в'язень. 1914–1917. *Ілюстрований календар сирітського дому на рік звичайний 1921.* Філядельфія: стараннем і накладом сс. Василянок, 1921. С. 146–147.
1383. Цвенгрош Г. Митрополит Андрей Шептицький: 1918–1919. Львів: Місіонер, 1991. 38 с.
1384. Цвенгрош Г. Митрополит на сторожі держави. *Літопис Червоної калини.* 1994. Ч. 1–3 (32–33). С. 2–5.
1385. Цвенгрош Г. Національно-державницькі погляди митрополита Андрія Шептицького й польсько-українська війна 1918–1919 рр. *Україна–Польща: Історична спадщина й суспільна свідомість.* Матеріали конференції. Київ: Либідь, 1993. С. 172–183.
1386. Цвенгрош Г. Рим і Україна: Апостольський престол і митрополит А. Шептицький у 1918–1919 рр. *Дзвін.* 1992. № 5–6. С. 107–113.
1387. Цегельський Л. Битва за соборність. Від легенди до правди. Київ: Видавець Олексій Бешуля, 2021. 416 с.
1388. Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні, зв'язані з першим листопада 1918 р. Львів: Свічадо, 2003. 336 с.
1389. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності. Філадельфія: Америка, 1937. 62 с.
1390. Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький: Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності. Львів: Місіонер, 1995. 80 с.
1391. Цепенда І. Є. Українсько-польські відносини 40-50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз. Київ, 2009. 387 с.
1392. Цьольнер Еріх. Історія Австрії / Пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич, Анатолій Онишко, Наталя Іваничук. Львів: Літопис, 2001. 712 с.
1393. Цьонка Ю. Слідами молодости (Спогад). *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові.* На 100-річчя першого

- українського іспиту зрілості. 1878–1978. Філядельфія–Мюнхен, 1978. С. 435–440.
- 1394.Цьорох М. Саломія. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь василіянок. Рим, 1964. 255 с.
- 1395.Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василіянок / 2-ге видання. Рим: Видавництво ОО. Василіян, 1964. 255 с.

Ч

- 1396.Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седяра; Редкол.: Б. З.Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 1. 514 с.
- 1397.Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седяра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 2. 468 с.
- 1398.Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седяра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 3. 576 с.
- 1399.Чепіль М. Християнська педагогіка Юліана Дзеровича. *Християнські цінності: історія і погляду третє тисячоліття. Зб. наук. записок Національного університету «Острозька академія»*. Т. VI. Острог, 2002. С. 439–446.
- 1400.Червінська Інна, Червінський Андрій. Соціокультурні детермінанти духовної спадщини митрополита Андрея Шептицького. *Андрей Шептицький: наукові праці / упорядники та наукові редактори Д. Герцюк, П. Сікорський (Секція: Видатні українські педагоги. Випуск 7)*. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 106–115.
- 1401.Чернецький Є. Шептицькі. *День*. 2012. 5–6 жовтня.
- 1402.Черченко Ю. А. Шептицький Андрей (29. 07. 1865 – 01. 11. 1944). *Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2013. С. 631–633.*
- 1403.Чижова І. Діяльність українських клерикальних партій Галичини в 1896–1939 роках. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Випуск 25. 2019. С. 33–38.

1404. Чикаленко Є. і Стебницький П. Листування. 1901–1922 роки / Упорядкування: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. Вступна стаття: Н. Миронець, І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2008. 628 с.
1405. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Київ: Темпора, 2011. 544 с.
1406. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). Київ: Темпора, 2011. 480 с.
1407. Чикаленко Є. Щоденник (1919–1920). Київ: Темпора, 2011. 720 с.
1408. Чикаленко Є. Щоденник (1921). Київ: Темпора, 2015. 484 с.
1409. Чикаленко Є. Щоденник (1922). Київ: Темпора, 2015. 372 с.
1410. Чикаленко Є. Щоденник (1923–1924). Київ: Темпора, 2015. 492 с.
1411. Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929). Київ: Темпора, 2016. 448 с.
1412. Чикаленко Є., Ніковський А. Листування. 1908–1921 роки / Упорядники: Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко. Вступна стаття: Ю. Середенко, І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2010. 448 с.
1413. Чолган І. Дванадцять львівських оповідань. Київ, 1993. С. 92–102.
1414. Чорновол І. Митрополит Андрей Шептицький у спогадах Олександра Барвінського. *Київська церква*. 2001. № 2–3. С. 287–293.
1415. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 288 с.
1416. Чернописька Вікторія. Внесок митрополита Андрея Шептицького у розвиток східного чернецтва. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 36–37.
1417. Чубатий М. Історія Християнства на Русі-Україні. В 2-х т. Рим; Нью-Йорк: Укр. Католицький ун-т ім. Св. Климента папи, 1965–1976. Т. 1. 816 с.
1418. Чубатий М. Історія Християнства на Русі-Україні. В 2-х т. Рим; Нью-Йорк: Укр. Католицький ун-т ім. Св. Климента папи, 1965–1976. Т. 2. 264 с.
1419. Чубатий М. Митрополит Андрей та його ідея католицької України. *Патріархат*. 2007. № 3. С. 12–14.
1420. Чубатий М. Митрополит Андрей та православний світ. *Логос*.

1955. Т. 6. С. 123–136.
1421. Чубукова Т. Андрей Шептицький: Визначні постаті України. *Історія в школах України*. 2009. № 10. С. 25–28.
1422. Чубукова Т. О. Історія першої половини ХХ століття в особах: Навчальний посібник для профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку. Київ: Педагогічна думка, 2012. 128 с.

Ш

1423. Шаблій О. Володимир Кубійович: Енциклопедія життя і творення. Париж; Львів, 1996. 704 с.
1424. Шайкан В. Анексія Західноукраїнських земель Радянським Союзом на початку Другої світової війни. Ідеологічний аспект. *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. № 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 113–119.
1425. Шайкан Валентина. Сучасні рефлексії на книгу Ричарда Ландвера «Боротьба за свободу. Український добровольчий підрозділ Ваффен-СС». *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. № 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 623–630.
1426. Шандор В. Закарпаття, історично-правний нарис. ІХ ст. – 1920. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. 292 с.
1427. Шандор В. Спомини. Т. II: Карпатська Україна. 1939–1945. Ужгород: МПП «Гражда», 2000. 245 с.
1428. Шандрук П. Сила доблесті. Івано-Франківськ, 2008.
1429. Шах С. Львів – місто моєї молодости (Спомин присвячений Тіням забутих Львов'ян). Частина 1 і 2. Мюнхен, 1955. 267 с.
1430. Шах С. Львів – місто моєї молодости. Часть 3. «Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія». Мюнхен, 1956. 352 с.
1431. Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українське суспільство. Львів, 1993. 51 с.
1432. Швець І. Газетна періодика як джерело дослідження діяльності Андрея Шептицького. *Українська біографістика*. 2018. № 16. С. 286–297.
1433. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади: 1. В Україні / передмова С. Вакуленко; примітки С. Вакуленко, К. Каруник, Ю. Полякова, В. Романовський; упорядкування

- С. Вакуленко, О. Савчук. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2017. 728 с. Серія «Слобожанський світ». Випуск 11.
1434. Шевців І. Парафія Св. Андрія в Сідней. 1948-1998. Історія, хроніка, образки з життя і діяльності в 50-ліття поселення українців в Австралії. Сідней – Львів, 1999. 908 с.
1435. Шевців Іван. Парафія Св. Андрія в Сідней 1948-1998 рр.: історія, хроніка, образки з життя і діяльності в 50-ліття поселення українців в Австралії. Сідней–Львів, 1999. 907 с.
1436. Шевченко О. Окремі аспекти меценатської діяльності митрополита Андрія Шептицького. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять»*. Львів, 12–13 травня 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 60–62.
1437. Шептицька Л.Б. Громадсько-політична діяльність Степана Барана у середині 1920-х років. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка*. 2008. Випуск 1. С. 123–129.
1438. Шептицька Л.Б. Діяльність С. Барана у роки Першої світової війни. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. 2007. Випуски 12–13. С. 205–211.
1439. Шептицька Л.Б. Степан Баран: державотворча діяльність (1918–1921). *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка*. 2007. Випуск 2. С. 59–64.
1440. Шептицька Л.Б., Захарчин Н.Г. Боротьба за Українську православну церкву у міжвоєнний період. *Інтелігенція і влада*. 2015. Випуск 32. С. 359–368.
1441. Шептицька Л. Баран Степан. *Західно-Українська народна республіка. 1938 - 1939. Уряди. Постаті* / головний редактор – Ярослав Ісаєвич; упорядники: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2009. С. 23–47.
1442. Шептицька Любов. Парламентська діяльність Степана Барана (1928–1939). *Галичина*. 2006. Випуск 12. С. 132–144.
1443. Шептицька Любов. Степан Баран – державний секретар земельних справ ЗУНР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Випуск 18. С. 571–577.

- 1444.Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. 292 с.
- 1445.Шептицький А. Послання любови. Брустури: Дискурсус, 2015. 224 с.
- 1446.Шептицький А. Як будувати Рідну Хату? Львів: Свічадо, 1999. 48 с.
- 1447.Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр. Т. I / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2007. L+1014 с.
- 1448.Шептицький Андрей. Пастирські послання 1918-1939 рр. Т. II / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2009. XII+1014 с.
- 1449.Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939-1944 рр. Т. III / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2010. XXXII+828 с.
- 1450.Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. XIV+1194 с.
- 1451.Шептицький Андрей. Письма-послання (1939–1944 рр.). Львів: Фонд духовного відродження імені Митрополита Андрея Шептицького, 1991. 457 с.
- 1452.Шептицький від А до Я / тексти: Галина Терещук, Оксана Думанська; графічне опрацювання: Романа Романишин, Андрій Лесів. Львів: ВСЛ, 2015.
- 1453.Шептицький Климентій. Митрополит Андрей і оновлення східної чернечої традиції. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 150–163.
- 1454.Шептицький Ян. К. Отець Климентій Шептицький: Життєпис на підставі архівних матеріалів родини Шептицьких / перекл. з польської Надії Пікулик, Любомира Сеника; перекл. з французької Жінет Максимович. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий відділ «Свічадо», 1996. 95 с.
- 1455.Шеремета О. Екуменізм як етична ідея А. Шептицького. *Філософська думка*. 2007. № 1. С. 60–69.

- 1456.Шеремета О. Філософський контекст соціальних ідей митрополита Андрея Шептицького. *Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть*: Збірник тез і текстів виступів на VI міжнародній науково-теоретичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених, 16 квітня 2008 р., Тернопіль. Ч. 2: Загальні проблеми гуманітарних наук / відповідальний редактор З.В. Гуцайлюк. Тернопіль, ТОВ «АСТОН», 2008. С. 182.
- 1457.Шеремета О.Ю. Екуменізм як етична ідея Шептицького. *Філософська думка*. №1. 2007. С. 60–68;
- 1458.Шеремета О.Ю. Етичні ідеї Андрея Шептицького у релігійно-філософському контексті кінця XIX – першої половини XX ст. Автореферат дис. . канд. філософ. наук. Спеціальність 09.00.05 – Історія філософії. Київ, 2010. 20 с.
- 1459.Шеремета О.Ю. Ідея совісті в релігійно-філософській думці митрополита Шептицького. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Випуск 69. Київ, 2008. С. 158–167.
- 1460.Шеремета О.Ю. Совість як етична ідея у творчості Шептицького. *Традиція і культура. Моральна традиція: інваріантність та поліфонічність*: матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 30 лист. – 1 груд., 2007 р.) / Асоціація «Новий Акрополь». Київ, 2007. ч. 2. С. 1–2.
- 1461.Шеремета О.Ю. Соціальні ідеї митрополита Шептицького у релігійно-філософському контексті. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Випуск 84. Київ, 2009. С. 101–110.
- 1462.Шеремета О.Ю. Спільне добро народу, держави, церкви в розумінні митрополита Шептицького. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Випуск 72. Київ, 2008. С. 136–145.
- 1463.Шимов Я. Австро-Венгерская империя. Москва: Издательство Эксмо, 2003. 608 с.
- 1464.Шкаровский М. Холокост и Православная Церковь. Москва, 2016.
- 1465.Шкільник М. Академічна гімназія. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові*. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості. 1878–1978. Філядельфія – Мюнхен, 1978. С. 413–424.
- 1466.Шкрабюк Петро. Іван Франко і митрополит Андрей Шептицький на тлі взаємин аристократської та демократичної еліт. *Вісник*

- Львівського університету*. Серія Журналістика. 2007. Випуск 30. С. 116–122.
1467. Шпитковський Іван. Рід і герб Шептицьких. *Богословія: науковий тримісячник*. 1934. Т. XII. Кн. 2–3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 162–179; *Богословія: науковий тримісячник*. 1934. Т. XII. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 262–273; *Богословія: науковий тримісячник*. 1936. Т. XIV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1936. С. 237–250; *Богословія: науковий тримісячник*. 1937. Т. XV. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1937. С. 253–263.
1468. Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. 209 с.
1469. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1973. 352 с.
1470. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга друга. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1981. 384 с.
1471. Шуст Р. Шептицький Андрей. С. 1085–1087. *Довідник з історії України (А – Я)*: Посібн. для середн. загальноос. навч. закл. / За загальною редакцією І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге видання, доопрацьоване і доповнене. Київ: Генеза, 2001. 1136 с.

Щ

1472. Щербяк Юрій. Просвітительська діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. Випуск 19. Ч. 1. С. 264–270.
1473. Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане / упорядник Жанна Ковба. Київ, 2009.
1474. Щупак І. Українські рятівники євреїв під час Голокосту. *Праведники народів світу: Довідник*. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2016. С. 8–15.

Ю

1475. Юшкевич В. В. Українська греко-католицька церква у суспільно-політичному житті українців Північної Америки у 1870–1939 рр. Автореферат дис. канд. іст. наук. 09. 00. 12. Київ, 2011. 19 с.

Я

1476. Я з вами по всі дні і до кінця світу. Блаженніший Патріарх Йосиф Сліпий (1892–1984). Бібліографічний покажчик / керівник проекту та науковий редактор В. Вітенко; редактор Г. Жовтко. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 272 с.
1477. Яневський Д.Б. Проект «Україна». 30 червня 1941 року, акція Ярослава Стецька. Харків: Фоліо, 2013. 283 с.
1478. Яневський Д. Бандера. Шухевич. Мельник. Коновалець. Стецько. Сташинський. Судоплатов. Портрет на тлі епохи. Харків: Фоліо, 2021. 506 с.
1479. Яневський Д. Грушевський, Скоропадський, Петлюра. Харків: Фоліо, 2020. 795 с. (Великий науковий проект).
1480. Яневський Д. Роман Шухевич, Василь Кук, Василь Галаса, Тарас Бульба-Боровець, Клим Савур, Степан Стебельський, Кирило Осьмак. Портрети на тлі епохи. Харків: Фоліо, 2022. 510 с.
1481. Яневський Д., Красовицький О. 10 розмов про історію України. Харків: Фоліо, 2022. 349 с.
1482. Яремич Г. Дорога до храму: Ансамбль Жовківської Василянської церкви, монастиря, друкарні. Львів: Місіонер, 2000. 32 с.
1483. Ярмусь С. Причинки до мислі про сучасне душпастирство. Вінніпег, 1975. 81 с.
1484. Яроцький П. Митрополит Андрей Шептицький між церквою і політикою. *Людина і світ*. 1999. №. 11. С. 49–54.
1485. Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. ХХ ст.). Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» ВДУ ім. Л. Українки, 1999. 184 с.
1486. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях, 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект). Луцьк: Надстирря, 1995. 176 с.
1487. Яртись А. Концепція українського державотворення у богословській спадщині митрополита Андрея Шептицького.

- Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 49–54.
1488. Яцишин І. Внесок Української Греко-Католицької церкви у виховання патріотичного світогляду галицької молоді. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Випуск 21. 2009. С. 185–188.
1489. Яцишин І. Церковно-партійна взаємодія у виборах у Західній Україні у міжвоєнний період. *Українська національна ідея та перспективи розвитку*. Випуск 20. 2008. С. 163–166.
1490. Яцків Леся. Моральні настанови митрополита Андрея Шептицького. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу»*, присвяченій 150-річчю від дня народження громадського і релігійного діяча Андрея Шептицького / Упорядкування: Г. Сохань, Т. Козак. Львів, 2014. С. 38–39.
1491. Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941–1944 рр. Торонто, 1989. 356 с.
1492. Яшан В. Стрілецька Дивізія «Галичина». Станіславівська округа в роках 1943–44. *Вісті Комбатанта*. 1968. № 5–6. С. 1–14.
1493. 150 думок Митрополита Андрея Шептицького / Упор. Тереза Ференц. Львів: Свічадо, 2015. 144 с.

В – Z

1494. Bihl W. Sheptytskyi and the Austrian Government. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 15–28.
1495. Bilaniuk Petro. Sheptytskyis Theological Thought. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 165–183.
1496. Bociurkiw Bohdan R. Sheptytskyi and the Ukrainian Greek Catholic Church Under the Soviet Occupation of 1939–1941. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert

- Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 101–123.
1497. Budurowycz Bohdan. Sheptytskyi and the Ukrainian National Movement after 1914. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 47–74.
1498. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989. Warszawa, 2001 S. 30–307.
1499. Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 4. Przemyśl, 1998. S. 312–318.
1500. Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. Houdmills, 1988. 360 p.
1501. Himka J.-P. Priests and Peasants: The Greek Catholic Pastor and the Ukrainian National Movement in Austria, 1867–1900. *Canadian Slavonic Papers*. 1979. N 21 (1). P. 1–14.
1502. Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. Montreal-Kingston (Ontario), 1999. 236 p.
1503. Himka J.-P. The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772–1918. *Harvard Ukrainian Studies*. 1984. N 8 (3–4). P. 426–452.
1504. Himka J.-P. Sheptytskyi and the Ukrainian National Movement before 1914. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 29–46.
1505. Hrynchyshyn Michael. Western Historiography and Future Research. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 421–436.
1506. Husar Lubomyr. Sheptytskyi and Ecumenism. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of

- Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 185–200.
1507. Jurkiewicz Jarosław. Watykan a Polska w okresie międzywojennym 1918–1939. Warszawa, 1958. 313 s.
1508. Kazymyra Bohdan. Sheptytskyi and Ukrainians in Canada. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 329–348.
1509. Keleher Brian R. Sheptytskyi and Three Converts from the West. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 227–243.
1510. Krasowski Krzysztof. Episkopat Katolicki w II Rzeczypospolitej. Warszawa; Poznań. 288 s.
1511. Krawchuk Andrii. Sheptytskyi and the Ethics of Christian Social Action. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 247–268.
1512. Lewin Kurt I. Metropolitan Andrei Sheptytskyi During the Years 1942–1944: Recollections of an Eyewitness. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 449–453.
1513. Łubieński Henryk. Kościół Grecko-Katolicki w województwach południowo-wschodnich. Warszawa, 1935. 213 s.
1514. Marusyn Miroslav S. The Servant of God Metropolitan Andrei A Tribute on the Fortieth Anniversary of His Death. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 445–447.
1515. Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Greek Catholic in Eastern Galicia and Transcarpathia: Collective monograph / M. M. Vehesh, M. M. Palinchak, V. V. Marcuk, Ye. B. Kish etc. (SENSE). Lviv – Torun: Liha-Pres, 2019. 212 p.

1516. Mudrak Myroslava M. Sheptytskyi as Patron of the Arts. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 289–306.
1517. Muzyczka Ivan. Sheptytskyi in the Russian Empire. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 313–327.
1518. Pekar Athanasius B. Sheptytskyi and the Carpatho-Ruthenians in the United States. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 363–374.
1519. Pelikan J. The Church between East and West: The Context of Sheptytkis Thought. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 1–12.
1520. Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 2: Studia z dziejow chrześcijaństwa na pograniczu kultumym i etnicznym / Pod red. S. Stępnia. Przemyśl, 1994. 430 s.
1521. Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 3: Studia z dziejow chrześcijaństwa na pograniczu kultumym i etnicznym / Pod red. S. Stępnia. Przemyśl, 1996. 336 s.
1522. Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 5: Miejsce i rola Kościoła Greckokatolickiego w Kościele powszechnym. Przemyśl, 2000. 568 s.
1523. Popiński K., Kokurin A. Drogi śmierci. Ewakuacja więźniów sowieckich z kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej w czerwcu i lipcu 1941. Warszawa, 1995. S. 7–74, 98–104.
1524. Pospishil Victor Y. Sheptytskyi and Liturgical Reform. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 201–225.
1525. Procko Bohdan P. Sheptytskyi and Ukrainians in the United States. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul

- Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 349–362.
1526. Prus Edward. Władysław świętojurski. Warszawa, 1985. 286 s.
1527. Redlich Shimon. Sheptytskyi and the Jews During World War II. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 145–162.
1528. Rublowa N. Świadectwo wiary... Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 5. Przemyśl, 2000. S. 123–127.
1529. Rzemieniuk F. Unicy Polscy. 1596–1946. Siedlce, 1998. 286 s.
1530. Savaryn Peter. Toronto Conference on Andrei Sheptytskyi. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 441–444.
1531. Sheremeta O. Metropolitan A. Sheptytsky's religious ethics views and his trials in overcoming communism. *Democracy vs. Authoritarianism: Abstracts IV* Warsaw East European Conference (Warsaw, July 15–18, 2007) / Warsaw University, Centre for East European Studies – Warsaw: Duo-Studio, 2007. 103 s. S. 74.
1532. Sirka Slusarczyk Ann. Sheptytskyi in Education and Philanthropy. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 269–287.
1533. Sliwa W. Kościół grecko-katolicki w Polsce w latach 1918–1939. *Kościół w II Rzeczypospolitej* / Red. Z. Zilinski, S. Wilka. Lublin, 1981. S. 149–164.
1534. Soczyński Roman. 400-lecie Unii Breskiej. 1596–1996. Warszawa, 1996. 232 s.
1535. Stehle Hansjakob. Sheptytskyi and the German Regime. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 125–144.
1536. Torzecki R. Metropolita Andrej Szeptycki. *Znak*. 1988. N 9. S. 55–63.

1537. Torzecki Ryszard. Sheptytskyi and Polish Society. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 75–98.
1538. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989). T. 1 / Pod red. R. Drozda. Slupsk; Warszawa, 2000. S. 159–184.
1539. Umiński Józef. Historiografm Kościelna (stan badań i wazniejsze postulaty). *Kwartalnik historyczny*. Lwów, 1937. R. LI. S. 329–332.
1540. Waschuk Roman. The Symbol of Sheptytskyi in Soviet Ideology. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 407–420.
1541. Zieba Andrzej A. Sheptytskyi in Polish Public Opinion. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 377–405.
1542. Zieba Andrzej A. Szeptycki / Sheptytskyi Genealogy. *Morality and Reality*. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. PP. 437–439.